T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE "EY İNSANLAR" HİTABI İLE BAŞLAYAN AYETLERİN DİN EĞİTİMİ VE DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra DOĞAN

BURSA - 2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE "EY İNSANLAR" HİTABI İLE BAŞLAYAN AYETLERİN DİN EĞİTİMİ VE DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra DOĞAN

Danışman:
Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

BURSA - 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 702021019 numaralı Esra Doğan'ın hazırladığı **Kur'an-ı Kerim'de "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Din Eğitimi ve Dinî İletişim Açısından Tahlili** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/03/2024 günü 10.30-11.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI / BAŞARISIZ olduğuna OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi
01.03.2024

Üye
Doç. Dr. Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU
Marmara Üniversitesi
01.03.2024

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül KANBUROĞLU ERGÜN
Bursa Uludağ Üniversitesi
01.03.2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Kur'an-ı Kerim'de "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Din Eğitimi ve Dinî İletişim Açısından Tahlili** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

01.03.2024

Tarih ve İmza

Adı Soyadı **:** Esra DOĞAN

Öğrenci No **:** 702021019

Anabilim Dalı **:** Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Programı **:** Din Eğitimi Bilim Dalı

Statüsü **:** ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: **Kur'an-ı Kerim'de "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Din Eğitimi ve Dinî İletişim Açısından Tahlili**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 242 sayfalık kısmına ilişkin,01/03/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dâhil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları 'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları 'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Esra DOĞAN
Öğrenci No: 702021019
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı: Din Eğitim
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐Sanatta Yeterlik

Danışman

Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

01.03.2024

ÖZET

Yazar adı soyadı	Esra DOĞAN
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim dalı	Din Eğitimi
Tezin niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet tarihi	……/….. /2024
Tez danışmanı	Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

KUR'AN-I KERİM'DE "EY İNSANLAR" HİTABI İLE BAŞLAYAN AYETLERİN DİN EĞİTİMİ VE DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN TAHLİLİ

Bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey İnsanlar" hitabı ile başlayan ayetlerin iletişim dili, din eğitimi açısından tahlil edildi ve incelendi. Çalışmamızda ağırlıklı olarak dokümantasyon metodu kullanıldı ve ilgili veriler üzerinde içerik analizi yapıldı. Birincil kaynak olarak Kur'an metnini anlamak ve yorumlamak için usul, meal ve tefsir kaynakları incelendi ve değerlendirildi. İkincil olarak ise iletişime dair ilgili dokümanların taranması ve incelenmesi yapıldı. Çalışmamız üç ana bölüm ve bir sonuçtan teşekkül etmektedir. Çalışmamızda birinci bölümde, iletişim biliminin verileri ve çağdaş iletişim paradigmalarının bakış açısı ile iletişime dair kavramsal ve teorik çerçeve oluşturulmaya çalışıldı. İletişim sürecine ve işleyişine dair genel bilgiler verildi. İkinci bölümde, vahiy ekseninde Kur'an'ı Kerim'de yer alan iletişim alanları ve aşamaları incelendi. Allah, kullarını iyiliğe davet edip, kötülükten sakındırmak maksadıyla maddî ve manevî yönlerine hitap ederek, hayatlarını Kur'an'ın ilke ve prensiplere göre inşa etmeleri hususunda vahiy vasıtası ile iletişimde bulunmaktadır. Bu noktada çalışmanın bu bölümünde iletişime vahiy ekseninde Kur'an perspektifinden bakarak genel başlıklar halinde değerlendirmeler yapıldı. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey İnsanlar" ayetlerinin dinî iletişim yönü din eğitimi açısından tahlil edilerek, beşeriyetin yaratılışına, mahiyetine ve gayesine uygun olan dinî eğitimde istendik yönde gelişim ve dönüşüm sağlanabilmesi için iletişimde kullanılması gereken dil, üslup, ilke ve esaslar ortaya konmaya çalışıldı. Çalışmamız, Kur'an terminolojisi rehberliğinde "Ey İnsanlar" hitaplarının iletişimsel manada bizlere sunduğu evrensel mesajlar ile Kur'anî değer, inanç ve ahlak ilkelerinin muhatap kitleye aktarma ve öğretme aşamalarında, din eğitiminde istendik yönde değişim ve dönüşüm sağlanabilmesi adına beklenilen amaçları gerçekleştirebilmek için kurulacak dinî iletişime katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Din eğitimi, Kur'an, dinî iletişim, iletişim dili, iletişim

ABSTRACT

Name & surname	Esra DOĞAN
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Philosophy and Religious Studies
Subfield	Religious Education
Degree awarded	Master of Arts
Date of degree awarded	……/……/2024
Supervisor	Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

ANALYSIS OF THE VERSES STARTING WITH THE ADDRESS "O PEOPLE" IN THE HOLY QURAN IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION AND RELIGIOUS COMMUNICATION

In this study, the communication language of the verses starting with the address "O People (*Yâ eyyuha'n-nâs*)" in the Holy Qur'an was analyzed and examined in terms of religious education. In our study, the documentation method was mainly used and content analysis was performed on the relevant data. In order to understand and interpret the text of the Qur'an as a primary source, methodology (the *usul)*, translation and *tafsîr* sources were examined and evaluated. Secondly, relevant documents regarding communication were scanned and examined. Our study consists of three main parts and a conclusion. In the first part of the study, we tried to create a conceptual and theoretical framework for communication with the data of communication science and the perspective of contemporary communication paradigms. General information was given about the communication process and its functioning. In the second part, the communication areas and stages in the Holy Qur'an were examined on the axis of revelation.

God communicates through revelation by appealing to the material and spiritual aspects of His servants in order to invite them to goodness and warn them to avoid evil, so that they can build their lives according to Qur'anic principles. At this point, in this part of the study, evaluations were made under general headings by looking at communication from the perspective of the Qur'an on the axis of revelation. In the third part of our study, the religious communication aspect of the verses "O People" in the Holy Qur'an is analyzed in terms of religious education, and the language, style and principles that should be used in communication in order to achieve the desired development and transformation in religious education, which is appropriate to the creation, nature and purpose of humanity were tried to be revealed.

Our study aims to contribute to the religious communication to be established in order to achieve the expected goals in order to achieve the desired change and transformation in religious education in the stages of transferring and teaching the Qur'anic values, beliefs and moral principles to the target audience with the universal messages that the addresses "O People" offer us in a communicative sense, guided by the terminology of the Qur'an.

Keywords: Religious education, the Qur'an, religious communication, communication language, communication

ÖN SÖZ

Biz insanları kelâmı ile şereflendirip, ilahi vahye muhatap kılan âlemlerin Rab ve terbiyecisi olan Yüce Allah'a sonsuz hamdüsenalar olsun. Yine biz insanlara ilahi vahyi anlamamız, kavramamız ve yaşamamız için yegâne rehberlik ve önderlik eden Resulüne sonsuz salat ve selam olsun.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in odağı Allah ve insandır. Kur'an insanı her yönü ile ele almaktadır. Kur'an'ı Kerim terbiye edici yönüyle iletişimin muhatabı olan insanı yetiştirmeye, geliştirmeye ve dönüştürmeye programlamak için kâmil bir insan modeli inşa etmeyi hedeflemektedir.

Hayat ve varlık sahnesinde kendini anlamak ve bir başkası tarafından da anlaşılmak isteyen insan için iletişim; tercih değil aksine bir zorunluluktur. Kendini ifade etme ve anlaşılma ihtiyacı sosyal bir varlık olan insan için asli bir ihtiyaçtır. Arzdan arşa kadar bir iletişin seremonisi söz konusudur. Din, dilde yaşar ve yaşanan da dile yansır. Bu bağlamda dil, dinî yaşantılarımız ve öğretilerimiz için hayatî bir fonksiyon icra eder. İletişim dilinin doğru kullanılması ve korunması demek dinî değerlerin ve ilkelerin de yaşatılması ve aynı zamanda da muhafazası anlamına gelir.

Günümüzde Müslümanlar, politik ve ideolojik düşüncelerin ve oluşumların etkisi ile şekillenmiş çoğulcu ve seküler bir toplumda yaşamaktadır. Bu ortamda dinî eğitim ve dinî iletişimin "ne" liği ve "nasıl" lığı daha da önem arz etmektedir. Değişen, dönüşen ve güncellenen bir düzen içerisinde zamanın gerekliliklerini göz ardı etmeden, dinî eğitimde kazandırılmak istenen Kur'an'ın değer ve ilkelerinin muhatap kitleye doğru usul ve üslupla aktarılması, öğretilmesi ve o yönde bir tutum geliştirebilmesi için iletişimde kullanılan yöntem ve metotları Kur'an'dan referanslarla düzenlemek gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim bütün evreni kuşatan hitabıyla, iletişimin sahasını bütün insanlığa şamil kılmış ve tüm cemiyetlerin faydalanabileceği beşerî ilişkileri disipline eden temel ilkeler ve çözümler getirmiştir. Bu noktada din eğitiminde amaçlanan istendik yönde dinî inanç, tutum ve davranış değişikliği oluşturabilmek için, çağları aşan ilahi hitap ve mesajları ile dinî iletişimin olumlu bir şekilde organize edilerek ilişkilerin bu çerçevede tesis edilmesi gerekmektedir. Biz bu çalışmamızda "Ey İnsanlar" hitabı özelinde Kur'an'ın referansında iletişim dilinin din eğitimi açısından bizlere sunmuş olduğu dil, üslup, ilke ve esasları ortaya koymaya çalıştık.

Çalışma sürecinde konu seçiminden araştırmanın yürütülmesi aşamalarına kadar her safhasında gösterdiği sabır, emek ve katkılarından ötürü muhterem danışman hocam Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ'e şükranlarımı ve hürmetlerimi sunarım. Yine tez sürecim boyunca yardımını esirgemeyen ve bu süreçte bana destek olan Çağlar YILMAZ hocama şükranlarımı sunarım.

Başta bu çalışma olmak üzere, hayatımın her aşamasında dualarını ve desteklerini esirgemeyip her daim varlıklarının verdiği gücü en derinimde hissettiğim kıymetli anne ve babama desteklerinden ötürü sonsuz minnettarım.

Gayret bizden tevfîk Yüce Allah'tandır.

Esra DOĞAN

Bursa-2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**

YEMİN METNİ ..... **iii**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

ÖN SÖZ ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

KISALTMALAR ..... **xii**

GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 4
2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ 5
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 6
4. İLGİLİ ÇALIŞMALAR 7
5. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI 8

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. DİN 9
2. EĞİTİM 11
3. DİN EĞİTİMİ 13
4. İLETİŞİM 15
5. DİNÎ İLETİŞİM 17
6. İLETİŞİMİN AMACI VE ÖNEMİ 19
7. İLETİŞİMDE DİL, DÜŞÜNCE VE DUYGU 27
8. İLETİŞİM TÜRLERİ 34
   8.1. Sözlü İletişim 35
   8.2. Sözsüz İletişim 35

8.3. Yazılı İletişim....36
9. İLETİŞİMİN TEMEL ÖZELLİK VE İLKELERİ....37
9.1. Etki ve Tepki Süreci İçerisinde İletişim Karşılıklı Gelişen Bir Aktivitedir....37
9.2. İletişimin Tüm Unsurlarının Senkronize Bir Şekilde Kullanılması....38
9.3. İletişimde Kullandığımız Üslup, İletişim Etkinliğinin Seyrini Belirler....39
9.4. İletişimde Algıların Önemi....40
9.5. İletişim, Her zaman ve Her yerdedir....41
9.6. İletişim Dinamik Bir Süreçtir....42
9.7. İletişim Değişik Katmanlarda Gerçekleşir....43
9.8. İletişimin Yönlendirme ve Geliştirme Yönü....43
9.9. İletişimin Tekrarı Yoktur....44
9.10. İletişim Karşılıklılık Esası Olan Bir Süreçtir....44
9.11. İletişimdeki Nicelik, Niteliği Etkilemez....45
9.12. Niyetimiz İletişimimizin Yönünü Belirler....46
9.13. İletişimde Ortak Dil ve Anlam Bağı Oluşturmak Önemlidir....46
10. İLETİŞİM SÜRECİNİN TEMEL UNSURLARI....48
10.1. Kaynak/ Gönderici....48
10.2. Mesaj / İleti....50
10.3. Kanal/ İletişim Ağı....51
10.4. Alıcı/ Hedef....52
10.5. Kod- Kodlama....53
10.6. Geri Bildirim....53
10.7. İletişim Ortamı....54
11. İLETİŞİMDE BİLİŞSEL, DUYUŞSAL VE DAVRANIŞSAL SÜREÇLER....55
11.1. İletişimde Bilişsel Süreç....55
12.2. İletişimde Duyuşsal Süreç....56
12.3. İletişimde Davranışsal Süreç....58

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA İLETİŞİM

1. KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE ANLAMI....63
2. KUR'AN-I KERİM'DE İLETİŞİM ALANLARI....65
2.1. Yüce Allah ile İnsanlar Arasındaki İletişim....65

2.2. Yüce Allah ile Diğer Varlıklar Arasındaki İletişim 85
2.3. Kur'an-ı Kerim'de Yaratılanlar Arasındaki İletişim 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"EY İNSANLAR!" HİTABI İLE BAŞLAYAN AYETLERİN DİN EĞİTİMİ VE DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN TAHLİLİ

1. Mekkî Surelerde Yer Alan "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 125
1.1. A'raf Suresi 158. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 127
1.2. Fâtır Suresi 3. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 134
1.3.Fâtır Suresi 5. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 138
1.4.Fâtır Suresi 15. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 140
1.5.Yunus Suresi 23. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 142
1.6. Yunus Suresi 57. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 146
1.7. Yunus 104. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 154
1.8. Yunus Suresi 108. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 159
1.9. Neml Suresi 16. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 163
1.10. Lokman Suresi 33. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 166
2. Medenî Surelerde Yer Alan "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 168
2.1. Bakara Suresi 21. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 170

2.2. Bakara Suresi 168. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 175
2.3. Nisâ Suresi 1. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 180
2.4. Nisâ Suresi 133. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 184
2.5. Nisâ Suresi 170. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 187
2.6. Nisâ Suresi 174. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 194
2.7. Hac Suresi 1. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 201
2.8. Hac Suresi 5. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 205
2.9. Hac Suresi 49. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 208
2.10. Hac Suresi 73. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili 212
2.11. Hucurât 13. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili. 217
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 223
KAYNAKLAR 232

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.s.	Aleyhisselam
Bkz.	Bakınız
bs.	Basım
c.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
s. / ss.	Sayfa / Sayfalar
sy.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
v.d.	ve diğerleri

GİRİŞ

İnsan bu dünyada tekâmül etmek, varlığını anlamak ve anlamlandırmak, kendisinin dışındaki var olan âlemle bir bağ ve iletişim kurmak ihtiyacı içerisindedir. Bu süreçte de sosyal bir varlık olarak insan, etkileşim içinde olduğu kültür ve medeniyetin etkisiyle edindiği kazanımlar nispetince kabiliyet ve istidatlarını gerçekleştirme gayretinde olarak hayatını idame ettirmektedir.

Bu bağlamda fiziki âlemdeki varlığımız bizi iletişim kurmaya zorunlu kılar. Nitekim her bireyde iletişim kurma güdüsü mevcuttur. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren mevcut sosyal bir çevreye gözlerini açar. Var olmanın gerekliliği olarak da iç ve dış etkenlerin etkisiyle kendi temayülleri çerçevesinde, olumlu ya da olumsuz; farklı boyutlarda iletişim kurmaktadır. İnsan ilişki ve etkileşim kurarak varoluşsal sürecini anlamlı kılmaktadır.

Mevlana'nın söylemi ile: "Her insan bir âlemdir."[1] Farabî ise: "Âlem büyük insan; insan küçük âlemdir."[2] der. Yine Şeyh Gâlib bir beytinde şöyle der: "Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen, Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen".[3] Yaratılış harikası olan ve âlemi içinde barındıran insana Yüce Allah kendi ruhundan üfleyerek[4] onu değerli, özel ve seçkin kılmıştır. Yüce Allah'ın insanoğluna bahşettiği bu sır sayesinde, insan kâinattaki varlık delillerini idrak ederek kulluğunun farkında ve bilincinde hayatını tertip etmelidir.

Yaratılış gereği müşahhas olan insanı[5] Yüce Allah, maddî ve manevî boyutları ile farklı kabiliyet, istidlal ve özelliklerle donatmıştır.[6] Tafsilatlı (mufassal) olarak âlemde var olan her şey, musağğar ve mücmel olarak insanda tezahür eder. Nitekim Yüce Allah âlemdeki

[1] Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî-İ Şerif*, çev. Veled Çelebi İzbudak (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2004), 2/128.
[2] Muhyiddin İbn Arabî- Ahmed Avni Konuk, *Muhyiddîn İbnu'l Arabî Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002), 1/130; Orhan Hülagu, *Farâbî ve İbnî Haldun'da Devle Düşüncesi* (İstanbul: Kırkanbar Yayınları, 1999), 35.
[3] Naci Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, ts.), 130.
[4] Secde,32/9; Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.
[5] Secde, 12/7; Mü'minûn, 23/14; Tin, 95/4.
[6] Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve Tasvir Işığında Kur'ân'da İnsan* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2010), 48.

zât, sıfat ve esmâlarının[7] tecelligâhının[8] bilkuvve ya da bilfiil taşıyıcısı olarak insanı mükellef kılmıştır. Yüce Allah, mükerrem olarak donattığı insanın yaratılışına hikmetinin sırlarını nakşetmiştir. İnsan kâinatın özüdür, sureten küçük ve sınırlı olarak gördüğümüz insanın iç âlemi yani batını farklı bir boyutta olmakla beraber, "düşünce, anlayış, ilim ve akıl gibi yüksek kabiliyetler bağışlanmıştır."[9]

İçerisinde derin manaları toplayan insan için Hz. Ali'nin şu sözleri dikkate değerdir:

> "İlâcın sendedir, farkında olmazsın
> Derdin de sendendir, ne var ki görmezsin
> Zannedersin ki sen küçük bir cisimsin
> Hâlbuki sende dürülmüş en büyük âlem."[10]

İnsanın varlığı, var oluş aşamaları ve var oluş gayesi de kıymetli ve değerlidir. Bu kâinatta var olmamızın hikmeti ve sorumluluğu gereği de Allah'ı tanımak, kulluk etmek, O'na iman edip, taatte bulunmak ve insani, ahlaki, maddî ve manevî değer ve ilkelere bağlı kalarak yaşayıp, bir değer üretmek durumundayız. Bu basamakların her bir safhasını da kişi Allah ile kendisi ile ve mevcut sosyal çevresi ile irtibat ve iletişim kurarak gerçekleştirebilmektedir. Nitekim bireyler, davranışlarını ve hayatlarını kurdukları iletişimle yönlendirip, geliştirmektedirler.[11] Bireyler kurdukları etkileşim sayesinde, mahiyetini anlama, kavrama ve keşfetme süreçlerini anlamlı kılmaktadır. Bu bakımdan iletişim, yaratılmış her bir birey için hayatiyet arz etmektedir.

Kur'an Allah'ın insanlığa hitabıdır. İnsanın dünya ve ahiret hayatını tesis edebileceği, her boyutta ihtiyaçlarına cevap verebileceği kural ve kaideleri içerisinde barındırmaktadır. Bu minvalde Kur'an'ın ezelî ve evrensel dili, muhtevasının zenginliği ile çok yönlü ve muciz bir hitaba sahiptir. İnsanın insanla, âlemle ve Yüce Allah ile olan münasebetlerini ve ilişkilerini düzenleyebilecek hayatın akışına dair genel sistematiği vermektedir. İçerisinde Allah, insan, nübüvvet, tevhid, ulûhiyet, ahlak, inanç, değer, amel, ibadet, muamelat, hukuk, dünya ve ahiret gibi ana konulara dair bilgiler bulunmaktadır.

---

[7] Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2012), 49.
[8] Zâriyât, 51/21.
[9] Çelik, *Teşbih, Temsil ve Tasvir Işığında Kur'ân'da İnsan*, 51.
[10] *Hz. Yâ'kûp Füsûsu'l-Hikem 8*, çev. Cemâlnur Sargut (İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2016), 68.
[11] Handan Güler İplikçi, "İletişimde Temel Modeller ve Kitle İletişim Modelleri" 7/2 (2015), 15.

Kur'an'ın bu geniş muhtevası, insana yaratılış gayesini, amacını bildirmek ve bütün beşeriyeti doğru yola iletmek ve hidayete ermelerini sağlamak amaçlıdır. Bu yolla yaratılmış her bir bireyin Hak ve hakikat ölçüsünde inanç, değer ve tutum geliştirmesini amaçlamaktadır. Kur'an'ın hitabı geniş ve kapsamlıdır. Her bir konu kendi içerisinde derin tefekkür gerektiren ve üzerinde çalışmalar yapılması gereken konulardır.

Kur'an-ı Kerim'de insanlarla iletişim kurulan yöntemlerden biri de hitaplardır. Söz konusu bu hitaplar Yüce Allah'ın insanlara yönelik sözü olup, beşeriyetle arasındaki en önemli iletişim şekillerindendir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, kullanmış olduğu bazı özel hitaplarla durumu daha da somutlaştırıp o grup veya toplulukla alakalı bazı özel mesajlar bildirmektedir. Bu çalışma, herhangi bir coğrafya ya da belli bir tarihle sınırlı olmayan aksine yaratılmış tüm insanlığın hidayetine dair genel bir sesleniş olan "Ey İnsanlar" hitapları ile sınırlandırılmıştır. Bu ilahi hitaplar, eğitimsel açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Eğitim karşılıklı etkileşimin neticesinde gerçekleşmektedir. Din eğitimi, insanın temayüllerini iyiye, doğruya, Hakk'a ve hayra yönlendirmek üzere bireyin müspet yönde tekâmül sağlamasını amaçlamaktadır. Bu noktada etkin ve nitelikli bir dinî eğitim, kişinin menfi yönlerden etki almasının da önüne geçmesi açısından önem arz etmektedir.[12] O halde, din eğitimi kişinin maddî ve manevî yönlerini dengeli ve sağlıklı bir bir şekilde geliştirmeyi ve hayatını ilahi ilke ve prensipler doğrultusunda düzene sokmayı hedeflemektedir. Nitekim insan zihni boşluk kabul etmez. Bireyleri dinin hedefleri doğrultusunda eğitime tabi tutmadıkça, dış dünyanın her türlü etkisine ve tesirine açık bırakmış olacağımız gerçeği aşikârdır.

İnsan yaşamına etki etme ve hayatına yön verme aşamalarında etkin rol alan iletişim ve eğitim konusu her dönemde önemini korumaktadır. Biz çalışmamızda, Kur'an'ın bizlere sunduğu verilerin referansında, dinî eğitimde; dinî değer, yaşayış ve tutumların öğretilmesi ve aktarılması hususunda rehberlik edebilecek dil, üslup, öğreti, yöntem ve teknik gibi eğitsel etkinliklerde kurulacak dinî iletişimi pozitif ve olumlu yönde etki edebilecek ilke ve esasları ifade etmeye çalıştık.

[12] Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 48.

Çalışmamızın yazımı aşamasında din eğitimi ve dinî iletişim açısından istifade ettiğimiz birçok önemli kaynak bulunmaktadır. Bunların en başında çalışmamızın direkt muhatabı olan "Ey insanlar" ayetlerini anlamak ve yorumlayabilmek için ekseninde insan, toplum ve eğitim odaklı çağdaş tefsirler ve buna ilaveten lugavî, edebî ve içtimâi tefsirler başta olmak üzere birçok farklı tefsir kaynağı taranmıştır. Bununla beraber usul ve meal kaynaklarından istifade edilmiştir. Din eğitimi ve dinî iletişim muhtevalarına sahip olan kaynaklardan istifade edilmiştir. İkincil kaynak olarak ise, Kur'an'da ilgili ayetlere günümüz çağdaş iletişim biliminin verilerinden istifade ederek, ilahi hitap dilini eğitimsel açıdan okuyabilmek ve yorumlayabilmek adına iletişim alanına dair ilgili dokümanların taranması ve incelenmesi yapılmıştır. Çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey İnsanlar" ayetlerinin dinî iletişim yönü din eğitimi açısından tahlil yapılarak, beşeriyetin yaratılışına, mahiyetine ve gayesine uygun olan dinî eğitimde istendik yönde gelişim ve dönüşüm sağlanabilmesi için iletişimde kullanılması gereken dil, üslup, ilke ve esaslar ortaya konmaya çalışıldı. "Ey İnsanlar" hitabı, belli bir coğrafya, belli bir tarihle sınırlı olmaksızın, mesajlarının evrensel olması ve tüm insanlığı hidayete erdirmek üzere ilahi bir sesleniş olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Kur'an çağları aşan ilahi mesajları, kendine has eşsiz ve harikulade üslubu ile muhatap kitlesine dinamik ve etkili bir dil ile hitap etmektedir. Bu çerçevede, Kur'an'ın engin dünyası ve zengin muhtevası ile her bir ayet yüklendiği amaç ve gaye perspektifinde ayrı bir değerlendirme ve çalışma konusu olmayı beklediği aşikârdır. Çalışmamızda, yaklaşık bir asırdır bilimsel bir disiplin haline gelerek farklı bir hüviyet kazanan iletişim olgusunu Kur'an'ın kuşatıcı ve bütünsel olan bakış açısı ile sentezleyerek, günümüz eğitimcilerine ve muhataplarına dinî iletişimde fayda ve yarar sağlamasını amaçlamayarak şekillendirdik. Çalışmamız salt Kur'an lafızları ve kavramları üzerine bir değerlendirme olmayıp, bu bilgiler ışığında bizi yönlendirdiği anlamları eğitimsel ve iletişimsel açıdan okuma, tahlil etme ve değerlendirme şeklinde gerçekleştirilmeye çalıştık.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu araştırmanın konusu; Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey İnsanlar" ayetleri özelinde iletişim dilinin din eğitimi açısından incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Din Eğitiminde amaç inanç, ahlak ve değer alanlarını muhatap kitleye aktararak birey veya toplumda bilinçli bir yönelimle istendik yönde değişim ve dönüşüm sağlamaktır. Bu süreçte eğitimci ile muhatap arasındaki iletişimin mahiyeti son derece büyük bir önem arz eder. Zira bütün formlarıyla iletişim, genel anlamda eğitim-öğretimin özel anlamda ise din eğitim ve öğretiminin en temel unsurlarından biri durumundadır.

Bu araştırmanın amacı; Kur'an terminolojisi rehberliğinde "Ey İnsanlar" hitaplarının iletişimsel manada bizlere sunduğu evrensel mesajlar ile Kur'anî değer, inanç, tutum ve ahlak ilkelerinin muhatap birey ya da kitleye aktarma ve öğretme aşamalarında, muhataplarda istendik yönde değişim sağlanabilmesi adına beklenilen amaçları gerçekleştirebilmek için kurulacak dinî iletişime katkı sağlamaktır.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu araştırmanın problemi; "Ey İnsanlar" hitabı özelinde Kur'an-ı Kerim'in referansında iletişim dilinin din eğitimi açısından bizlere sunmuş olduğu dil, üslup, ilke ve esaslarını ortaya koymaktır.

Bu temel problem çerçevesinde şu sorulara cevap aranacaktır:

1) Kur'an perspektifindeki iletişim dilinin alanları ve aşamaları nelerdir?

2) Kur'an'ı Kerim'de "Ey İnsanlar" hitabı özelinde Kur'an-ı Kerim'in referansında iletişim dilinin din eğitimi açısından bizlere sunmuş olduğu dil, üslup, ilke, yöntem ve esasları nelerdir?

Kur'an, bütün akıl sahiplerine Hakk'ı ve hakikati tanıtmak ve öğretmek; aynı zamanda muhatabının dikkatini çekmek için özel hitaplar ve nidalar kullanmıştır. Bu hitap ve nidalar; salt dilsel, zamansal, mekansal ve yapısal öğe olmalarının ötesinde her biri taşıdığı anlam, muhteva ve içerik bakımında ayrı bir hikmet, gaye ve mana içermektedir. Bu sebeple "Ey İnsanlar" ayetleri özelindeki ilahi ve evrensel mesajlar; din eğitimi ve dinî iletişim hususunda bizlere önemli argümanlar sunmaktadır. Çalışmada, bu ilahi seslenişin verileri üzerinde değerlendirme ve analiz yapılarak, eğitsel alanda Kur'an merkezli bir ileşim dili nasıl olmalıdır? sorunun cevabını ortaya koymaya çalışıldı.

Özetle biz bu çalışmamızda dildeki sonsuz mucizeyi ilahi mesajın bakış açısı ile muhatap kitleye sunmayı hedeflemekteyiz. Yani ilahi hitap dilinin beşerî sahada yankısı ve yansıması nasıl olmalı sorusunun cevabını arandı.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon metodu kullanıldı ve ilgili veriler üzerinde içerik analizi yapıldı. Birincil kaynak olarak çalışmanın konusu olan ilgili ayetleri anlamak, yorumlamak ve tahlil edebilmek için tefsir, meal ve usul kaynakları incelendi ve değerlendirildi. Bunu yaparken de "Ey İnsanlar" ayetleri Hz. Osman'a ait sıralama esas alınarak, Kur'an'ın nüzul sıralamasına göre tahlil edildi.[13] Bu hitapları nüzul sırasına göre değerlendirmemizin sebebi, vahyin tedricî olarak insanı kemale erdirme noktasındaki gelişim ve olgunlaşma sürecini değerlendirebilmek amacıyla nüzul sırasını esas alınarak incelemeye tabi tutuldu. Nitekim, her dönem kendi durum ve şartları özelinde ayrı bir iletişim usulu ve uslübunu öngörmektedir.

"Ey İnsanlar" hitabının yer aldığı ayetlerin eğitimsel ve iletişimsel manada incelemeye tabi tutmak için kavram ve içerik analizi yapıldı ve yorumlandı. Gerekli görüldüğü takdirde ise nüzul sebeplerine bakıldı. İkincil olarak ise günümüz iletişim biliminin verilerinden istifade edebilmek adına iletişime dair ilgili dokümanlar taranarak incelendi.

Çalışmamızın birince bölümünde, Kur'an'da ilgili ayetlere günümüz çağdaş iletişim biliminin verilerinden istifade ederek, ilahi hitap dilini eğitimsel açıdan okuyabilmek ve yorumlayabilmek adına iletişime dair kavramsal ve teorik bir çerçeve oluşturuldu. Burada iletişim sürecine ve işleyişine dair genel bilgiler verildi. İkinci bölümde, vahiy ekseninde Kur'an-ı Kerim' de yer alan iletişim alanları ve aşamaları incelendi. Kur'an-ı Kerim'de yer alan iletişim unsurlarını, türlerini, yöntem ve ilkelerini vahiy kültüründe değerlendirmeye gayret gösterildi. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey İnsanlar" ayetlerinin dinî iletişim yönü din eğitimi açısından tahlil edilerek beşeriyetin yaratılışına, mahiyetine ve gayesine uygun olan dinî eğitimde gelişim

[13] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 98.

ve dönüşüm sağlanabilmesi için iletişimde kullanılması gereken dil, üslup, ilke ve esaslar ortaya konmaya çalışıldı.

4. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

İletişim, insanlığın başlangıcı ile eşit bir olgu olması hasebiyle ve aynı zamanda beşerî bilimlerinde odak noktası olması sebebiyle, bu konu özelinde kapsamlı ve müstakil çalışmalar yapılmasına sebep olmuştur. Bu noktada farklı açılardan değerlendirmeler olmakla beraber, konumuzun üst başlığı itibariyle alakalı gördüğümüz eserleri saymamız gerekirse, bunlar; Süleyman Gümrükçüoğlu'nun *Kur'an'ın İletişim Dili*, Ali Türkmen'in *İslâm İletişim Hukuku*, Ahmet Koç'un *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, Suat Cebeci'nin *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, Adil Bor'un *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, Yusuf Batar'ın İletişime dair çalışmaları gibi bu alanda yapılmış bizim de kendi araştırmamız içinde istifade ettiğimiz başlıca çalışmalardır. Yapılan bu çalışmalarda genel manada dinî açıdan iletişim süreçlerinin temel unsurları değerlendirilmiş ve din öğretiminde dikkat edilecek hususlar genel çerçevede ele alınmıştır. Fakat biz çalışmamızı iletişimde muayyen bir amaç ve hedef doğrultusunda daraltmamız ve Kur'an-ı Kerim'in "Ey İnsanlar!" hitabı ile sınırlandırmamız sebebiyle diğer çalışmalardan farklı olduğu kanaatindeyiz.

Tezin yazımı aşamasında Din eğitimi ve dinî iletişim açısından yukarıda bahsi geçen eserlerden özellikle istifade ettiğimiz iki kaynak hakkında burada daha detaylı bilgi vermek yararlı olacaktır. Bunlardan ilki Doç. Dr. Süleyman Gümrükçüoğlu'nun doktora çalışmasıdır.[14] Bu değerli çalışma Kur'an'daki iletişim faaliyetlerini genel başlıklar halinde değerlendirmekte ve Kur'an'da bulunan dil formlarını detaylı olarak incelemekte ve son olarak iletişime dair genel ilke ve metotları ortaya koymaktadır. Çalışmamızla ortak yönleri olmakla beraber, biz çalışmamızı "Ey İnsanlar" ayetleri ile sınırlandırarak bu ayetlerin referansında dinî eğitimde, eğitimci ve muhatap arasında kurulacak iletişimde dil, üslup, ilke ve esasları ortaya koymayı hedeflediğimiz için bu çalışmadan ayrılmaktadır.

[14] Süleyman Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011). Bu çalışma, aynı başlıkla 2014 yılında Etkileşim Yayınları tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.

Başlığımıza benzer olan bir diğer değerli çalışma ise Abdullah Sert tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır.[15] Bu tezde, "Ey İnsanlar" hitabının yer aldığı ayetlerin kavramsal tahlilleri yapılarak, hitap ve muhatap arasındaki ilgi ortaya konulmaktadır. Araştırmada ekseriyetle tefsir kitapları esas alınarak yapılmış ve ayetler siyak-sibak yönünden bağlantıları ortaya konmuş ve ayetteki kavramlara dair tafsilatlı incelemeler yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan tez çalışmamızda aynı ayetler üzerinde bir inceleme yapılmasına karşın, bizim çalışmamızın odağı din eğitimi odaklı bir iletişimin nasıl olması gerektiğine dair bir inceleme ve değerlendirme olması hasebiyle bu çalışmadan ayrılmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'de iletişim konusunu, "Ey insanlar!" nidası ile başlayan 9 surede geçen 21 ayet ile sınırlı olarak din eğitimi açısından inceleme ve değerlendirme konusu yapmıştır.

[15] Abdullah Sert, *Kur'an-ı Kerim'de "Ya Eyyühennas (Ey İnsanlar)" Hitabı Olan Âyetlerin Tahlili* (Kastamonu Üniversitesi, 2019).

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. DİN

Din, insanın var olduğu günden bu yana var olmuş ve tarih boyunca da varlığını devam ettirmiştir. Din kelime olarak; "örf-adet, durum, ceza, mükâfat, itaat, hesap, hayat tarzı, yol" [1] gibi anlamlara gelmektedir. Din kavramı, İslami literatürde genellikle; "akıl sahiplerini kendi arzu ve istekleriyle dünya ve ahiret saadetlerine ulaştıracak ilahi bir kanundur."[2] şeklinde tanımlanmaktadır.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin din tarifi şöyledir: "Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur"[3] Din, Allah'ın hükmü ve yönetimidir. Yaratıcıdan gelen mesajdır. Bu mesajın muhatabı da bütün beşeriyettir.

> "Allah açısından din, hâkim olma, itaat altına alma, hesaba çekme, cezalandırma, ödüllendirmedir. Bu da Ulûhiyeti ifade eder. İnsan açısından ise, boyun eğme, acizliğini anlama, teslim olmadır, yani ubudiyettir. İslam geleneğinin yüklendiği çerçevede ise din; aklı olanları, elçinin getirdiğine kabule çağıran ilahi mesajların bütünü şeklinde anlaşılır."[4]

İslam dini, insan ile Allah arasında salt bir inanç sistemi değildir, kapsamlı bir hayat anlayışı ve insanın mutluluğunu amaçlayan kurallar sistemidir. [5] Müslümanların kendilerini İslam'ın kendi tabiatını etkin kılarak güncellenmeye ve fert ve toplumca yeniden kendilerini üretebilecekleri bir "İslam dili" gerçekleştirebilmelerine ihtiyaç vardır. Bu da teori ile pratiğin birleştirilmesi ve paralel işlemesi ile mümkün olacaktır.[6] Bu süreçte dini etkin kılmak için, İslam'ı mevcut modern kültüre indirgememek gerekmektedir, fakat tamamıyla onları yok saymakta makul bir yol değildir.

---

[1] Günay Tümer, "Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2024).
[2] Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/523.
[3] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rifat*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1977), 105.
[4] Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2022), 40.
[5] Mustafa Aydın vd., *Kur'an ve Çağımız* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 14.
[6] Aydın vd., *Kur'an ve Çağımız,* 14.

Din, insan hayatını kuşatan birçok sosyal sürecin etkileyici, yönlendirici ve düzenleyici gücü olarak bireyin hayatında var olan etkili bir aktördür. Din aynı zamanda bireyin evrensel ve ruhsal sorularına da cevap verir ve bilinmezlik ve meçhuliyet sancısından kurtarır. [7]

> "Din, çoğu zaman nesnelleştirilmiş fiili bir duruma işaret etmez; kapsamlı, sembolik ve aşkın bir sistemdir. Din hem insanı Allah'a hem de dünyevi olana kutsala bağlar. Salt doğmaya veya zihinsel bir kurguya, mekanikleşmiş davranış biçimine indirgendiğinde ideoloji konumuna iner."[8]

Din, insanın kendiyle, çevresiyle, tabiatla, eşyayla, kısacası diğer varlıklar ve yaratıcısıyla olan ilişkilerini tesis eder. Aynı zamanda insanın fert ve tolum hayatını ilahi esaslara göre tanzim ederek bir anlam oluşturmasını amaçlar. Din, insanlara kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini, bu dünyada var oluşunun sebep ve hikmetlerini öğretir.

Din, bireyin var olan temayüllerini geliştirerek kendini gerçekleştirmesini ve tekâmül yolculuğunu bütünsel bir şekilde devam ettirmesini hedefler.[9] Dinin insanın hayatına rehber olan ve ivme kazandıran bir işlevi vardır.[10] Kişinin dinle olan ilişkisi, dinî anlayışı ve yaşam tarzı onun hayatının her safhasında ve her boyutu ile etkileyici bir güçtür.

Din salt bir denetim ve kontrol mekanizması değildir. Bunun çok daha ötesinde kuşatıcı ve bütünleyici ilahi bakış açısı ve prensipleri ile, bireyi geliştirmeyi ve kemâl derecesine ulaştırmayı hedeflemektedir.

Din kavramı aslında insan ve toplumların aşkın, müteal ve mukaddes olan bir varlıkla kendi iradesiyle teslim olma ilişkisi üzerinde karşımıza çıkar.

> "Birey aşkın varlıkla ilişki ve iletişim içinde olduğu gibi toplumlar da bu ilişkilerden ortaya çıkan deneyimleri normatif bir yapıya dönüştürerek dinin koyduğu ilahi kural ve kanunla toplumsal bir yapı inşa eder. Aynen eğitim kavramında olduğu gibi

[7] Altaş, *Din Eğitimi,* 252.
[8] Aydın vd., *Kur'an ve Çağımız,* 14.
[9] Ayhan Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020), 197.
[10] Öz, *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkânı,* 85.

bireyle ilişkili bir kavram toplum tarafından etki altına alınarak ve yapılandırılarak o toplumsal yapının kimliğinin bir bileşenine dönüşür."[11]

Dinin nihai hedefi, var oluş amacının idrakinde olarak Allah'a iyi bir kul olacak bireyleri yetiştirmektir. İyi bir kul ise, aklen, vicdanen, ahlaken ve yaşantı olarak; fikri yapısı ile davranışları arasında bir tutarlılığa sahip, dinî duyarlılığı gelişmiş inanmış kimsedir. İslam dini de bunu sağlamak için adeta ilahi bir eğitim programı uygulamaktadır. Dinin haram ve helalleri, emir ve yasakları, tavsiye ve sakındırmaları, sevap ve günah kavramları bu eğitim programının birer parçasını teşkil etmektedir.[12]

2. EĞİTİM

Eğitim, birey ya da toplum bazında gelişimin anahtarıdır. Hayatın her anına kapsar. Eğitim kavramı, "yeniden şekil vermek, düzeltmek ve geliştirmek" [13] anlamlarına gelmektedir. Kişilerin bilgi, beceri, tutum, anlayış, yetenek ve değerleri kazanmalarını sağlayan bir süreçtir. "Bireyin, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak, istendik davranış değişikliği oluşturma süreci" olarak tanımlanmaktadır.[14] Eğitim bireylerin erdemli ve iyi vatandaş olmalarını hedefler. İnsanda var olan potansiyelleri, iyiye doğru yönlendirerek, o yönde bir gelişim sağlamasını amaçlar. "Günümüzde eğitim, insanların davranışlarında belli amaçlar doğrultusunda değişiklik oluşturma süreci olarak ele alınmaktadır."[15]

Başka bir tanıma göre eğitim; "Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı ekiler dizisi" [16] olarak tanımlanmaktadır.

Eğitim hem gaye hem de vasıtadır. Bayraklı'ya göre eğitim, "kişiye, önceden belirlenmiş kurallar vasıtasıyla davranış kazandırma, davranış değiştirme ve davranış geliştirme işlemidir."[17] Elmalı'ya göre eğitim ise, "bir şeyi kademe kademe, tedric ile kemâline eriştirmektir."[18]

---

[11] Altaş, *Din Eğitimi,* 39.
[12] Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Ensar, 2019), 41.
[13] Recai Doğan- Remziye Ege (ed.), *Din Eğitimi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 41.
[14] Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2022), 5.
[15] Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler,* 1.
[16] Altaş, *Din Eğitimi,* 47.
[17] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 1/239.
[18] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili* (İstanbul: Orhan Ofset, 2011), 1/64.

Eğitim belli bir plan, program, sistem ve düzen içerisinde gerçekleştirilmektedir. Eğitim etkinliğinde "neyin, nasıl" aktarılacağı hususu önem arz etmektedir. Bu noktada eğitimde belirlenen amaç ve ilkelere ulaşabilmek adına; eğitimde kullanılacak dil, usul, teknik ve yöntemi belirleme süreci de ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Eğitim, tek yönlü bir etkiden ziyade karşılıklı ilerleyen bir etkileşimdir. "Eğitim, insanın kabiliyet ve eğilimlerine göre fiziki ve sosyal çevreden yapılan etkilere karşı gösterdiği aktif ve pasif (etkin-edilgen) tepkileri göstermektedir. Bu ilişkiler sonucu ortaya çıkan her şey eğitimle açıklanabilir."[19]

Eğitim, yalnızca salt bilgilenme süreci değil, aksine bir değişim sürecidir. "Aynı zamanda öğrenilmiş olan doğru bilginin hayat çeperlerine taşındığı bir derinlik işidir."[20]

Eğitim kasıtlı ve istendik değişmeler oluşturma süreci olarak ifade edilir.[21] Sonuç odaklı değil süreç odaklı ve gelişimseldir. Dolayısı ile muhatap kitlede yer alan öğrencilerin eksik ve güçlü yanlarının bilinmesi ve tespit edilmesi gereklidir. O halde, eğitim sabırlı olmayı, kontrollü hareket etmeyi, yeri geldiğinde stratejik düşünmeyi, güçlü iletişim becerilerine sahip olmayı, yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayı ve muhatabın eğitimden elde ettiği kazanımları sürekli takip etmeyi ve gerekirse müdahale etmeyi gerektirir. Bu yönüyle eğitimin en belirgin vasfı her şeyden önce hayat boyu devam eden bir yolculuk olmasıdır. Din eğitimi için de aynı şey söz konusudur.[22]

Eğitim, insanın kabiliyetleri sınırlılığında en iyi versiyonunu açığa çıkartmak için önemli bir araçtır. Nitekim "kötü insan yoktur, eğitilmemiş insanlar vardır"[23] sözü de bize eğitimin insan hayatının gelişimi ve ilerlemesi adına etkisini ve gücünü ifade etmektedir. Toplumların bekâsı ve gelişmesi, çağların birikimi ve kültürün gelecek kuşaklara

[19] Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş* (İstanbul: Şule Yayınları, ts.), 16.
[20] Namık Okumuş, "Din Eğitim-Öğretimi Özgür Bireylerin Yetiştirilmesinde Etkin Bir Rol Üstlenebilir Mi?", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (13 Şubat 2015), 220.
[21] Doğan- Ege, *Din Eğitimi,* 53.
[22] İbrahim Turan- Bayramali Nazıroğlu (ed.), *Din Eğitimi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 27.
[23] Vehbi Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 34.

aktarılması eğitimle mümkün olmaktadır.[24] Özetle eğitim, bireyi; "değiştirme, geliştirme ve olgunlaştırma"[25] sürecidir.

3. DİN EĞİTİMİ

Din eğitimi, yetişkin ve yetkin eğitimciler tarafından, bireye dinî kişiliğin kazandırılmasıdır.[26] Aynı zamanda "bireyde kendi yaşantısı yoluyla dinle ilgili davranış değişikliği meydana getirme sürecidir."[27] Din eğitiminin temel konusu insandır. İnanç, bilgi, görgü, düşünce, değer, ahlak, amel, ilgi, ihtiyaç ve beklenti gibi insanı insan yapan her şey, genel eğitimin olduğu gibi din eğitiminin de kapsamı alanındadır.[28] Dinden kastımız ise İslam dininin eğitimidir.[29] Allah, bütün âlemi ve varlıkları yaratan, yaşatan, yöneten, doğru yolu gösteren, bilen, terbiye eden ve eğitendir. O hem Rabb hem de Mürebbi'dir. Din eğitimi iki kaynaktan beslenir; Kur'an ve Sünnet. Din eğitiminde Kur'an, eğitimin kaynağı, Hz. Muhammed (s.a.v.) ise eğitimin mücessem hâlidir.[30] Kur'an'ı Kerim'in insana bakışı, şümullü, birleştirici, muvazeneli ve mu'tedil bir bakıştır."[31]

Hak Teâla insanlığın terakkisi için, tarih boyunca tedricen farklı kitap, suhuf ve sahifeler göndermiştir. Bu gönderdiklerini açıklamak üzere de elçiler göndermiştir. Bu süreçlerin tamamı İslamı anlatmak ve tanıtmak üzere gerçekleşmiştir.[32] "İslam, bütün insanlığın eğitim ve öğretim programı ve projesidir."[33] İslam bu yönüyle, bireylerin hem dünyasını hem de ukbasını inşa eder.

Allah, insanın kendisinin farkına varabilmesini kolaylaştırmak için kendilerine örnek olarak ontolojik manada birliğe sahip olduğu peygamberleri onlara rehber, uyarıcı ve

[24] Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 18.
[25] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 25.
[26] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 26.
[27] Doğan - Ege, *Din Eğitimi*, 233.
[28] Turan - Nazıroğlu, *Din Eğitimi*, 31.
[29] Âl-i İmran,3/19; Âl-i İmran,3/85.
[30] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 32.
[31] Muhammed Fâzıl Cemâlî, *Kur'an'a Göre Eğitim Felsefesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu- Rahmi Özer (İstanbul: Özdemir Basımevi, ts.), 11.
[32] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 26.
[33] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 117.

eğitici olarak göndermiştir. Şüphesiz her varlık hem cinsiyle daha kolay ve rahatlıkla iletişim kurabilmektedir.[34]

Eğitim, hiç şüphesiz beşikten mezara kadar devam eden bir süreci kapsar. Eğitim, bir iletişim sürecinin neticesinde gerçekleşmektedir. Bu durumda, dini anlatmak ve öğretmekle mükellef olan her bir bireyin etkili bir iletişim becerisine sahip olmayı gerektirmektedir.[35] Dinin bizlere sunmuş olduğu buyrukları ve yasakları çerçevesinde, din eğitimi ile alakalı yapılacak organizasyonda bize temel yaklaşımlar sunacaktır.[36]

> "Din eğitiminde temel amaç, kolektif bir bilincin kodlarını taşıyan inanç, düşünce, ahlak, değer ve kimliğe dair her türlü içerik ve ayrıntıyla şekillenen toplumsal ve kültürel zenginliğin devamını sağlayacak kaliteli ve nitelikli kuşaklar yetiştirmektir."[37]

Din eğitiminin gayesi, insanların dünya ve ahiret hayatlarının mutluluk içerisinde geçmesini temin etmek üzere İslam'ın mutlak hakikatlerini benimsemiş ve hayatını bu minvalde yaşama gayretinde olan insanları yetiştirmektir.[38] Burada inancın aşılanması ve inancın gerektirdiği şekli ile yaşamlarına etki etmek amaçlanmaktadır. Din eğitimi, insan varlığını bütünüyle ve her boyutuylarıyka ele alır. Maddi ve manevi yönünü dengeli ve tutarlı şekilde gelişmesini hedefler.[39]

Din eğitiminde teori ile pratik asla birbirlerinden ayrılmamaktadır. Bu bakımdan dinin ahlaki bir temele dayandığı hemen ilk bakışta göze çarpmaktadır.[40] "Din eğitimi, fertlere mensup olduğu dinin temel esaslarını, hüküm ve emirlerini öğretmekle beraber bunu fiilen icra ve ifâ etmek alışkanlığı kazandırma gayesindedir."[41] Eğitim, öğrenilen bilginin yaşanmasını sağlamaktır. "Eğitim; fiildir, haldir, eylemdir."[42] O halde, bidiğinle "olma hali" dinî eğitimin alanıdır. "Dinî eğitimde her şeyin nihai amacı dinin varlığını ve

---

[34] Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, 60.
[35] Ahmet Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 115.
[36] Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-*, 115.
[37] Seyfullah Şahinoğlu, *Eğitimde Holistik (bütünsel) Yaklaşim ve Din Eğitimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 2.
[38] Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde fizikîlar* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 7.
[39] Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 12.
[40] Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, 54.
[41] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 125.
[42] Karakaş, *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*, 30.

devamlılığını muhafaza etmek, yeni nesillere aktarmak ve hayatın her alanına din olgusundan hareketle okumak ve anlamlandırmaktır."[43]

4. İLETİŞİM

Batı dillerinin ekserisinde iletişim kelimesi "communication" olarak kullanılmaktadır.[44] İletişim sözcüğü dilimize Latince'deki "communis" sözcüğünün etkisi ile geçmiştir. Latince'de iletişim sözcüğünün anlam karşılığı ise "bölüşmek" anlamına gelmektedir. Bu bağlamda iletişim kavramını ele aldığımızda, insan faaliyetinin ve aktarımının olduğu her alanda bilgi, fikir, duygu, düşünce, davranış gibi sosyal etkileşime açık olan her zeminde, bireyler ve toplum bazında iletişim yoluyla bölüşme, paylaşma ve aktarma sürecini içeren çabaların tamamını içerdiğini görmekteyiz.[45]

İletişim, insana dair bireysel ve toplumsal hayatta her türlü etkinlikte varlığını göstermektedir. İnsanların yaşamlarını biçimlendirme gibi bir fonksiyona sahiptir.[46] Odağında insan olan iletişim kavramının tek bir alanla sınırlandırılması olanaksızdır. Bu bağlamda insanı merkezine alan; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, biyoloji, tarih, hukuk, siyaset gibi birçok farklı disiplinin de etkisi ile iletişim disiplinler arası olma özelliği taşımaktadır. Bu sebeple çok yönlü yaklaşımların olması, her bir disiplin dalının kendi perspektifinden değerlendirmesi, farklı toplumsal ve kültürel özelliklerin olması gibi etkenler ile iletişim kavramına dair tanımlar ve yaklaşımlarında zengin ve çok yönlü bir zeminde oluşmasına sebep olmuştur.

Yapılan bir araştırmada iletişim sözcüğünün 4560 farklı kullanımının olduğu[47] ifade edilmektedir. Yaklaşık olarak 200'e yakın da iletişim tanımının varlığından[48] söz edilmektedir.

---

[43] Turan - Nazıroğlu, *Din Eğitimi*, 23.
[44] İrfan Mısırlı, *Genel ve Teknik İletişim* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2017), 1.
[45] İsa Kayaalp, *Eğitimde İletişim Dili* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2002), 13.
[46] E. Özgür Gönenç, "İletişimin Tarihsel Süreci", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 28 (16 Ocak 2012), 87.
[47] Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2014), 22.
[48] Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016), 158.

İletişim TDK sözlüğünde; "Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon"[49] şeklinde ifade edilmektedir.

İletişim bilimcileri ve araştırmacıları tarafından, iletişimin; ne olduğuna, nasıllığına, anlamına, kaynağına, sürecine, kalıplarına ve işleyişine dair yapılan birçok farklı tanımın varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"İletişim, bilgi fikir duygu ve düşünceleri kapsayan anlamların semboller yardımıyla aktarıldığı bir süreçtir."[50]

"İletişim, bilgi üretme, iletme ve algılama sürecidir. İletişim kurmakta asıl amaç, anlaşılabilir mesajların gönderilmesi ve karşı tarafın tutum ve davranışlarında değişiklik yapmaktır."[51]

Bir başka tanımla iletişim, "İnsanların duygu, düşünce, inanç, tutum ve davranışlarının sözlü, yazılı ve sözsüz olarak işletmesidir."[52]

Cevizci tarafından iletişim; "Zihinler ya da benlikler arasında kurulan düşünce, mesaj, niyet ve anlamların bir zihinden diğerine aktarılmasını sağlayan etkileşim; belirli bir düşünce, mesaj ya da bilinç içeriğinin, söz konuşma ya da söylenimler türünden fiziki araçlarla, bir insandan, bir başkasına aktarılma süreci"[53] olarak tanımlanmıştır.

Zıllıoğlu'ya göre iletişim, "Anlamlarında uzlaşılmış simgeler aracılığı ile bilgilerin, düşüncelerin, duyguların biriktirilip aktarılmasının ve alışverişinin hem ortak hem de değişik zaman ve mekân boyutlarında gerçekleştirilmesidir."[54]

İletişimi kaynak ve hedef arasındaki statik bir etki oluşturma etkinliğinin ötesinde, "karşılıklı anlamlı iletiler üretme ve paylaşma eylemi"[55], "ilişki oluşturma"[56], "alışveriş", "ortak anlam oluşturma" ve "iletilerin değiş tokuşu" gibi kavramların ekseninde

[49] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2005).s,1173.
[50] Hasan Tutar - M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 15.
[51] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 15.
[52] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 16.
[53] Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayıncılık, 2010), 275.
[54] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 24.
[55] Uğur Demiray (ed.), *Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Yayınları, 2008), 7.
[56] Demiray, *Etkili İletişim*, 7.

gerçekleşen ve belli aşamaları olan aktif ve dinamik bir süreç olarak tarif etmemiz mümkündür.

Bu kavramsal tanımlar ışığında şunu ifade etmek gerekir ki; bireyin yaşamsal faaliyetlerinin devamı ve idamesi için iletişim kurmak, hayatının olmazsa olmaz bir ön koşuludur.

İletişim dediğimiz olgu zamanımızın çoğunu kapsayan bir süreçtir. İstemli ya da istemsiz olarak çeşitli düzey ya da düzlemde, günlük yaşamımızın neredeyse dörtte üçüne tekabül edecek kadar yoğun bir alanı kapsamaktadır. Hatta farklı kaynaklarda bireylerin günlük yaşamının neredeyse %70'inin iletişim halinde geçtiği ifade edilmektedir. Hâl böyle olunca hayatın başlangıcından itibaren zorunlu ya da gönüllü olarak maruz kaldığımız bu olgunun daha sistemli, nitelikli, anlaşılır ve yapıcı bir düzeyde gerçekleşmesi, hayatımızın olağan akışını da kolaylaştıracak ve pozitif mana da etkileyecektir.

5. DİNÎ İLETİŞİM

İletişim ile din eğitimi arasında yakın bir ilişki vardır. İletişimi dinî konuları içeren istendik bir amaç üzerine gerçekleştirme sürecini ifade eder. Bu etkileşimin dinî bir iletişim ekseninde gerçekleşmesi demektir.

Dinî iletişim'in kaynağı Hz. Allah'tır. O bize, iletişimin ikinci basamağı olan mesajı (vahyi), peygamberleri aracılığıyla kodlamıştır.[57] Bu manada vahyin varlığı, aklen ve ruhen tamamlanmak isteyen insanın anahtarı olmaktadır. "İslam, bir evrensel tebliğ dinidir. İslam'ın âlemşümulluk özelliği, İslami iletişimin "zaman", "mekân" ve "konu" itibariyle de sınırsız olma niteliğine sahip bulunduğunu açıkça göstermektedir."[58]

Dinî iletişimin hedefini Kur'an belirlemiştir. Dinî iletişimin nihai gayesi, insanlık âlemini yaratılış gayesine uygun olarak, hidayet yoluna sevketmek, bu yolu bilgi ışığı aydınlatmak, dünya ve ahiret saadetine amaçlayarak, Hak ve hakikat temelleri ve değerleri üzerinde beşeriyeti ıslah etmek ve insanları doğruya, hayra ve iyiye yöneltmektir.[59]

[57] Hac, 22/75.
[58] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 352.
[59] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku,* 2014, 353.

Dinî bilgi, görgü, duygu, düşünce, tutum, değer, inanç, ahlak ve amel alanındaki kazanım ve öğrenmelerin hepsi dinî iletişim sayesinde gerçekleşmektedir. "Dinî iletişim, bir kaynak yoluyla dinî mesajların muhatap kitleye aktarılması sürecidir."[60] Din eğitimi, dinî iletişim yoluyla yapılmaktadır

İnsan doğuştan getirdiği fıtrî özellikler dışında,[61] hiçbir şey bilmeyerek dünyaya gelmektedir.[62] Hayata gözünü açan insan, sürekli bir iletişim ve öğrenme sürecine dâhil olur. Hayat serüveni boyunca bu örüntü içerisinde gelişir, yenilenir, dönüşür ve kendi temâyüllerini açığa çıkartabilir. İnsana kimlik, şahsiyet ve karakter kazandıran âmiller iletişim kurduğu insanlar vesilesi ile öğrendiklerinin neticesinde oluşmaktadır.

Bireyler iletişimsel edimler aracılığı ile deneyimlediği tecrübeler ve yüklendiği birikimler ile varoluşunun gayesine ve amacını gerçekleştirmesi söz konusudur. Aynı zamanda hayatımızı idame ettirmek inanç kültür ve değerlerimizi öğretmek, aktarmak ve bu öğrenilenlerin hayata tatbik edilmesine ve yaşanmasına vesile olması içinde iletişimi etkin verimli bir şekilde kullanma zorunluluğu hasıl olmaktadır.

İnsanların beşer olarak doğuştan getirdiği potansiyellerinin yanında, özel olarak yetenekleri, öğrenme gücü ve yaklaşımı, ilgi ve istekleri gibi bireysel değişkenler, bireylerin dinî iletişim sürecini de etkilemektedir.[63]

Dinî(islami) iletişimin en temel özelliği kaynağı itibariyle vahye dayalı olmasıdır. Dinî duygu, düşünce, tutum ve davranış kazandırma ve geliştirme süreçleri maksatlı yapılan bir iletişim sayesinde gerçekleşebilmektedir.

Her eğitsel etkinlik ve faaliyet sağlıklı bir iletişim sürecine ihtiyaç duymaktadır. Bununla beraber iletişim dinin varlığı idamesi ve yayılması için de en temel faaliyettir.

Din eğitimi özü itibariyle fizik ötesiyle bir bağ ve irtibat kurma esasına dayandığı için pek de kolay sayılmayan daha özel bir sorumluluk ve farkındalık duygusu ile emek ve özveriye ihtiyaç duyan eğitim türleri arasında yer almaktadır.

---

[60] Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 75.
[61] Rûm,30/30.
[62] Nahl,16/78.
[63] Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-*, 116.

Din eğitiminde amaç; inanç, ahlak ve değer alanlarını muhatap kitleye aktararak birey veya toplumda bilinçli bir yönelimle kalcı olarak istendik yönde değişim ve dönüşüm sağlamaktır. Bu süreçte idealize edilen bireyim yetiştirmek ve geliştirmek için eğitimci ile muhatap arasında iletişimin mahiyeti de son derece önem arz etmektedir.

Dinî iletişim, hayatın tabii seyri içerisinde tesadüfi gelişebileceği gibi, amaçlı ve bilinçli bir eğitim sisteminin parçası olarakta gelişebilir.

Dinî iletişim çerçevesinde bilgi, görgü, düşünce, değer, inanç, ahlak ve amel alanında iletişim olgusunu Kur'an'ın öngördüğü şekli ile en doğru şekilde kullanarak, bireyleri dinî anlamda hedeflenen ideal ve kâmil insan olma yönüne kanalize etmemiz gerekmektedir.

Dinî iletişim ve din eğitimi eksenindeki etkileşimlerimizde hakikatin otoritesini referans alarak, bireylerde dinî yöneliş ve davranış geliştirme aşamalarını aktif edecek amaçlı bir iletişim gerçekleştirilmektedir.

Dinî iletişim, beşeriyetin yaratılışına, mahiyetine ve gayesine uygun olan dinî eğitimde, gelişim ve dönüşüm sağlanabilmesi hedefiyle dini anlatma ve öğretmede sorumlu olan her bir birey için amaçlı ve kasıtlı bir şekilde gerçekleştirimektedir.

6. İLETİŞİMİN AMACI VE ÖNEMİ

İnsanın biyolojik yapısının sosyal bir varlığa dönüşmesi, ancak kendisinin dışında var olan dış dünyayla iletişimi nispetinde gerçekleşmektedir.[64] Aynı zamanda "bireysel ve toplumsal yaşam biçimlerinde iletişim kurmak her bir birey için hem psikolojik açıdan hem de sosyolojik açıdan gereksinim ve ihtiyaçtır."[65] İnsanın ontolojik varlığı ve epistemolojik olarak da bilgi üretebilecek akla ve istidada sahip olan donanımının yanı sıra, kurduğu etkileşimler ile duygu, düşünce, fikir, eylem, dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel değerler gibi iletişimsel edimler aracılığı ile deneyimlediği tecrübeler ve yüklendiği birikimler ile var oluşunun gayesini ve amacını gerçekleştirmesi söz konusudur.

[64] Bülent Güven (ed.), *Eğitimde İletişim* (Ankara: Pegem Yayınları, 2016), 1.
[65] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 17.

İletişimin yaşamla ilgili anlamı, zamana ve mekâna göre değişim göstermemiştir.[66] Nitekim iletişimin varlığı insanlık tarihinin başlamasıyla başlamış ve iletişim sayesinde medeniyetler inşa edilip, uygarlıklar kurulmuştur. Bu durum bireyin, etkileşimsel ve edimsel birikimlerini; sahip olduğu anlayış, kavrayış ve donanımı nispeti ile muhatapları ile sözlü ya da sözsüz, anlamlı ya da anlamsız her türlü söz veya davranış kalıpları ile "alışveriş" halinde olarak varlık serüvenine ortaklık eden diğer birey/ bireylerin şahitliği ve etkisi ile yaşamını tekâmül ettirmesine sebep olmaktadır.

Var olmak, iletişim kurmaktır, diyebiliriz. Bireysel ve toplumsal hayatımızı idame ettirmek, inanç, kültür ve değerlerimizi öğretmek, aktarmak ve yaşatmak için iletişimi etkin ve verimli bir şekilde kullanmak durumundayız.

İletişim olgusunun aksiyon sebebi, mevcut duruma ve kişilere göre farklılık arz etmektedir.[67] Her türlü iletişimin temelinde amaçlılık vardır. Her iletişimin de kendi özelinde bir dizi nedeni ve amacı bulunmaktadır. Bu amaçlılığın birçok farklı başlık altında gerçekleşmesi mümkündür. Bunlar ekseriyetle; İlişki kurmak ve sosyalleşmek,[68] öğrenmek,[69] öğretmek,[70] bilgi üretimi ve paylaşımı[71] inanç, fikir ve değer aktarımı,[72] etkilemek,[73] yönetmek,[74] yönlendirmek, haber almak,[75] yardım etmek, ikna etmek,[76] öğüt vermek,[77] eğlenmek,[78] yargılamak, eleştirmek vb. şeklinde bireyin ya da toplumların iktizası nispetince iletişime konu olan başlıkları çoğaltmamız mümkündür.

İletişim sayesinde bireyler zihinlerinde var olan duygu, düşünce, imaj, davranış, bilgi, birikim, kavram, fikir ve ön kabulleri açığa çıkarma, onları paylaşma ve aktarma, aynı zamanda da bir değer oluşturma olanağına sahip olurlar. Bireyler birbirlerine etki etme ve onlardan etki alma, yararlanma, hayrı, iyiyi ve güzel olanı yayma, faydalı olma,

---

[66] Judith Lazar, *İletişim Bilimi*, çev. Cengiz Anık (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), 9.
[67] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 16.
[68] İbrahim Arslanoğlu - Ekrem Ziya Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. İbrahim Arslanoğlu (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2018), 29.
[69] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 18.
[70] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 18.
[71] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 15.
[72] Nazife Güngör, *İletişime Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021), 25.
[73] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 18.
[74] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 26.
[75] Arslanoğlu - Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 29.
[76] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 26.
[77] Arslanoğlu - Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 29.
[78] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 26.

kolektif şuur ve bilinç geliştirme, bir başarı gösterme gibi temeller ile bireylerin ve toplumun olumlu yönde gelişim göstermesi, kurulan iletişim sayesinde mümkün olmaktadır.

İnsanlar arasında paylaşım ve ilişkilerin devam etmesi, birbirlerini anlama ve ortak bir anlam oluşturma süreçleri de yine iletişim sayesinde gerçekleşmektedir. Bu noktada bireyler iletişim deneyimleri neticesinde gelişir ve olgunlaşır, bilgi ve donanımlarını arttırır ve aynı zamanda yaşam tecrübesi kazanarak gelişen ve değişen dünya düzenine uyum sağlamaya çalışır.

Genel manada iletişim kurmaktaki asıl amacımız ise, beşerî münasebetlerimizde kendimiz ve çevremiz üzerinde etkin olmaktır.[79] Her iletişimin kendine özgü bir dinamiği olmakla beraber, temelde kaynak ve hedef konumunda olan bireyler için düşünce, eylem, söylem, davranış ve tutum açısından değişmek ve gelişmek ihtiyacı da bulunmaktadır.

Nitekim her birey ya da insan topluluğu, var olmanın mesuliyetini üzerine almakla beraber, değişim ve gelişimin öznesi konumundadır. Bireysel ve toplumsal zeminde, çeşitli düzey veya düzlemde değişim kaçınılmaz bir sondur. Bu değişim ve gelişimin istendik yönde olabilmesi için muhatabın "tanınması, iyi ve kötü temayüllerinin dikkate alınarak"[80] gelişiminin doğru bir yöne kanalize edilmesi gerekmektedir. Bu da ancak eğitimle mümkündür.

"Eğitim ile insan yaşıttır." [81] "İnsan yaratılış özelliği olarak bilinçli bir şekilde etkilenmeye, davranış kazanmaya ve davranış değiştirmeye müsaittir." [82] Bu amaçlı eylemlerin her bir basamağı da eğitim ve öğretim çerçevesinde gelişmektedir. İnsan, varlık sahnesine çıktığı andan itibaren eğitim, öğretim ve dolayısı ile de bu amaçlı eylemlere aracılık etmesi sebebiyle de iletişimin muhatabı olmuştur.[83] Denilebilir ki her eğitsel etkinlik ve faaliyet, bir iletişim sürecine ihtiyaç duymaktadır. Eğitiminde temelde bir iletişim etkinliği neticesinde gerçekleştiği gerçeğiyle, eğitim ve iletişim dediğimiz

[79] Nükhet Güz, "İletişim Süreci ve Temel Ögeler", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 7 (14 Mart 2012), 127; Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 28.
[80] Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997), 51.
[81] Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitim Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 21.
[82] Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1997), 25.
[83] Mustafa Köylü - Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar, 2017), 82.

olgu; sistemsizlik, rastgelelik, serbestlik ve başıboşluk kabul etmeyecek kadar kıymetli ve değerli olduğu aşikârdır.

"İletişim, bütün eğitim süreçlerinin ayrılmaz ve içsel bir parçasıdır."[84] Bu bakımdan eğitim faaliyetlerinde belirlenen iletişim ilkeleri, biçimleri, teknikleri ve metotları, eğitimden beklenen istendik yönde kazanım sağlanması amacının daha anlaşılır, sistemli ve planlı bir zeminde gerçekleşmesini sağlayarak, olumlu neticeler alınması hususunda kolaylaştırıcı bir süreç olmasını destekleyecektir.

Aynı zamanda değişim ve gelişim dediğimiz süreç, düşünce ve inanç ile beslenmediği sürece kalıcı bir dönüşümün gerçekleşmesi de mümkün değildir. Nitekim insanoğlu, daima kutsal ile bir bağ ve ilişki kurarak hayatını tanzim etme ihtiyacı içerisindedir.[85] İnsan, ilahi gücün "terbiye edici, tedricî surette geliştirici ve insanı tüm yönleri ile kemâle erdirici gücünün"[86] farkında olarak kimliğinin gelişimini ve oluşmasını, aynı zamanda davranışlarının şekillenmesi ve olgunlaşması sağlar. En önemlisi birey, kendi değerinin farkına ancak kutsal ile ilişkisi nispetinde ulaşabilir.[87]

İnsan doğası gereği bedeni, ruhu (tin) ve zihni ile bir bütünlük arz etmektedir. İnsanın fizik âlemdeki maddî yönünün yanı sıra, bu yönünü geliştirecek ve derinleştirecek olan ve aynı zamanda da yaşamsal olarak bireyin varoluşsal anlamını ve mahiyetini kavratacak olan fizik ötesi ile bağ oluşturmasına sebep olacak bir ruha (inanca) gereksinim duymaktadır.

İnsanın biyolojik yapısı, bu ruhsal/ tinsel yapı ile iç içedir.[88] Bu ruhsal gereksinim de bizi inanca dolayısı ile Yaratıcıya götürmektedir. Bununla beraber birey, kişisel olarak yaptığı etkileşim ve sorgulamanın ürünü olarak; iç huzur, teslimiyet, güven gibi destekleyici ve kuşatıcı bir marifet yolculuğuna çıkmasına da vesile olmaktadır.[89] Bu süreçlerin her bir katmanı iletişim ve etkileşim pratiğinde gerçekleşmektedir.

[84] İlker Özdemir - Sefer Yetkin Işık, *İletişim ve Eğitim* (Adana: Karahan Kitabevi, 2022), 3.
[85] Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002), 23; Köylü - Altaş, *Din Eğitimi*, 81.
[86] Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, 52.
[87] Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 15.
[88] Sedat Cereci, "İnsan Biyolojisinin İletişim Refleksleri" 14 (2009), 1.
[89] Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyaci ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri" 3 (2009), 89.

Bu nedenle din temelli eğitsel içerikli iletişimlerimiz, dinin temel ilke ve prensipleri doğrultusunda, inanç sistematiğimizin verilerini referans alarak, etik ve ahlaki değerlerimiz üzerine bina edilmesi gerekliliği önem arz eden bir husustur. Nitekim din eğitimi; İslam'ın tevhid inancının aşılanması, din temelli ahlaki değer ve yargıların aktarılması, dinî ritüellerin öğretilmesi ve benimsetilmesi gibi kişinin tüm hayatının dinin ruhu ve yönlendirici etkisi ile şekillenmesini sağlayacak dinî duygu, düşünce ve tutum geliştirmesini kapsayan ilahi kelâmın beşerî sahaya öngördüğü yaşam biçiminin sağlanması için, ideal insanı yetiştirme amacı ile yapılan planlı ve programlı bir faaliyettir. "Eğitim felsefesi ve dinin ortak tavsiyesi, yaratılıştan gelen sağlamlığın, sağlam olarak devralınmış olan ve gelişmeye müsait olan kabiliyetlerin dış etkilerle birlikte keşfedilmesi ve geliştirilmesidir."[90] Biz de çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, dinî eğitimin amaç ve gayesini gerçekleştirmede önemli bir vasıta olan iletişim konusunu vahyin verileri ışığında "Ey İnsanlar!" ayetleri özelinde değerlendirmeye tabi tutacağız. Dinî iletişim ve din eğitimi eksenindeki etkileşimlerimizde hakikatin otoritesini referans alarak, bireylerde dinî yöneliş ve davranış geliştirme aşamalarında kullanılması gereken iletişim dilini, İlâhî mesajın bakış açısı ile formülleştirme gayretinde olacağız.

İnsanoğlunun hayat serüveninde izleyeceği yolu ve gideceği istikâmeti belirleyen sebepler yalnızca onun kendi çabası, aklı ve iradesiyle kazanım sağladığı bilgiler değildir. Bunların ve daha başka sebeplerin yanında hayat serüveninde onunla iletişime geçmiş her bir bireyle etkileşimi de onun yönlendirici ve geliştirici etkileri arasında önemli bir paya sahiptir. İnsan zamanla beraber olduğu ya da etkileşim kurduğu insanlarla aynîleşir. Nitekim insanın taklide meyyal bir tabiatı vardır, o sebeple iletişimlerimiz neticesinde olumlu ya da olumsuz tutum geliştirebiliriz.[91] Sosyal çevremizi belirlerken tesir-müteessir hususunu gözetmek maksadıyla hangi ortamlarda ve kiminle bulunacağımız hususu iyi tayin edilmelidir.[92]

O sebepledir ki Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır:

[90] Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 33.
[91] Furkân, 25/ 27-29.
[92] Tevbe, 9/119.

> "İyi arkadaşla kötü arkadaşın hali, misk taşıyanla koruk çekenin haline benzer. Misk sahibi, ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Koruk çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın."[93]

Yine bir başka hadiste "Kişi yakın dostunun/arkadaşının dini üzeredir. Artık sizden biriniz kiminle dostluk kuruyorsa ona dikkat etsin."[94] buyurulur.

Sûfîlerde veciz bir söz vardır: "Allah insana insandan tecelli eder." Yani insanın tekâmülü, tedrisatı ve olgunlaşması yine başka bir insan vesilesi ile gerçekleşebilmektedir.

Amerikalı Yazar Jim Rohn; "İnsan, en çok vakit geçirdiği 5 kişinin ortalamasıdır"[95]der. İletişimde olduğumuz insanlarla bir müddet sonra eylem ve söylemlerimizde de bir benzeşme meydana gelmektedir. Bu durumun müspet ya da menfi olarak gelişmesi, muhatabımızın sahip olduğu özellik ve donanım ile alakalıdır. Bu noktada çevremizde bulunan ve etkileşim halinde olduğumuz bireylerin, bizim üzerimizde olumlu ya da olumsuz yönde sirayet etmeleri söz konusudur. O halde iletişim, pozitif ya da negatif noktada muhataplarımıza etki eden ve onların kendini var etme yolculuğunda her türlü tesirin söz konusu olduğu bir süreçtir. Dolayısı ile münasebetlerimizin aleyhimize[96] veya lehimize doğru bir köprü olduğu gerçeğini unutmamak gerekmektedir. O halde, tesadüfî olarak gelişen bir iletişimin bile insan zihninde, duygu, düşünce ve davranışında etki etmesi söz konusudur.

Din eğitimi açısından taklidi değerlendirdiğimizde, bireyde dinî duygu, düşünce ve davranış gelişmesi açısından önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan din eğitimcileri, muhatap kitleye iyi bir örneklik teşkil etmek durumundadır. Toplum nezdinde de dinî anlamda özdeşim kurulması ve taklid edilmesi gereken ve beklenen kişiler dine hizmet eden kesimdir. Bu sebeple, din görevlileri ve din eğitimcileri her yönden dinî temsiliyetleri olması hasebiyle, diğerlerine rol model olma gibi bir görevleri de bulunmaktadır. Din eğitimci kimliğini zedeleyecek her türlü eylem ve söylemden uzak

[93] Buhârî, Zebâih 31, Büyû 38; Müslim, Birr 146.
[94] Tirmizi, Zühd 45.
[95] Jim Rohn, *Hayat Bulmacasının Beş Ana Parçası*, çev. Nelda Bayraktar (Arıtan Yayınevi, 2005).
[96] Hûd, 11/113.

durması, muhatap kitlede verimli bir din eğitimi gerçekleştirme aşamasında pozitif manada etkilyecektir.

Bireyin kişilik oluşumunda genetik faktörlerin yanı sıra, çevresiyle olan etkileşiminin, yani dolayısı ile alıp verdiği iletilerinde kişilik ve şahsiyet özelliklerinin; oluşumu ve gelişimi hususunda etkisinin olduğundan söz ettik. Sosyal bir varlık olan insan, dünyaya geldiği andan itibaren örf- adet, lisan, kültür, gelenek- görenek, maddî ve manevî değerler gibi pek çok kavramın ve yaşam biçiminin genel kabullerine gözünü açmaktadır. Bu haliyle insan; özdeşim kurması, etkilenen ve etkileyen yönünün olmasıyla iletişimin her aşamasında özne konumundadır. Toplumu oluşturan bir fert olarak da insanın var olduğu tüm alanlarda rol model olma/alma ve özdeşim kurma gibi hususlarda muhatap konumundadır. Yani her ilişkisinde hem hedef hem de alıcı konumundadır.

Özdeşim kurmak en yalın ifade ile diğerinden etkilenmek ve taklit etmektir. Özdeşleşme dediğimiz süreç, insanın diğer bireyler ile sosyalleşmesi ve etkileşim halinde olması sebebiyle gerçekleşir. Kişinin kişilik, kimlik, benlik ve şahsiyet gelişimi ve oluşumu süreçlerinde etkili olması sebebiyle etkin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. "Nitekim kişilik, kalıtsal ve çevresel faktörlerin bir bileşimi olarak ortaya çıkar."[97] O halde özdeşim kurduğumuz etkileşimlerde, bireyin kişilik inşasının gelişimi, oluşumu ve yönlendirmesi aşamalarında diğerlerinden etki alması ve diğerlerine etki etmesi söz konusudur.

Bu sebeple her birey kendine özgü kişilik örüntülerini var ederken etrafında var olan uyaranların sayısı kadar etkene de maruz kalmaktadır diyebiliriz. "Buna bağlı olarak da kişiliğimiz, bir bakıma iletişim çabalarımızın bir sonucu ve ürünüdür yargısına varmak da mümkündür."[98]

Bireyin şahsiyet kazanmasında ve dinî hayatının şekillenmesinde özdeşim kurma önemli bir yere sahiptir ve eğitimin de başlangıç seviyesidir diyebiliriz. Özdeşim kurmayı dinî iletişim ve din eğitimi açısından değerlendirdiğimizde; bireyin çevresinde bulunan uyaranların ilim, irfan ve hikmet yolunda; ihlaslı, şuurlu, biliçli ve erdemli bireyler olması; bireyin pozitif manada dinî duygu, düşünce ve davranış geliştirmesine katkı sağlayacaktır. O halde bireyin dinî gelişim ve oluşum süreçlerinde, İslam adına örneklik

[97] Hasan Tutar, *Davranış Bilimleri* (İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2022), 276.
[98] Demiray, *Etkili İletişim*, 4.

teşkil edecek şahsiyetlerle kurdukları nitelikli etkileşimler; kişilik, eylem, söylem ve davranışların oluşumu gibi önem arz eden te'dip, terbiye ve ta'lîm gibi eğitsel süreçlerde ve aynı zamanda bireyin kendini var etme ve inşa etme yolculuğuna da direkt olarak olumlu manada etki edecektir. Nitekim bu hususta Yüce Allah, "Ey İman edenler, Allah'a karşı gelmekten sakının ve sadıklarla beraber olun"[99] şeklindeki emr-i ilahisinde, sözünde ve özünde hakikatten ayrılmayan, fazilet sahibi, örnek ve önder olacak erdemli şahsiyetlerle beraber olmamız gerektiğine dair bizlere bir emir vermektedir. Bu ilahi emir, dine hizmet eden eğitimcilere ve din görevlilerine de rol model olmaları hasebiyle önemli mesajlar vermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de insan davranışlarına ve kişiliğine etki eden amillerin bir kısmı kendi içyapısı[100] olmakla beraber, dış etkenler yani aile[101] ve yaşadığı çevrenin daha baskın düzeyde belirleyici olduğu ifade edilmektedir.[102]

İnsan hem biyolojik hem de psikolojik bir doğaya yapısına sahiptir. Aynı zamanda fizyolojik ve psikolojik süreçleri etkileşim halinde işlemektedir.[103] İnsanın biyolojik yapısının sosyal bir varlığa dönüşmesi, fizyolojik ve psikolojik olarak süreçlerini çeşitli düzey veya düzlemde çevresiyle etkileşim kurması neticesinde biçimlenmektedir. Bu minvalde "bireylerin doğuştan getirdiği özellikleri, kalıtımın çizdiği sınırlar içinde"[104] eğitimsel ve iletişimsel faaliyetlerinin yani dış tesirlerin neticesinde, olumlu ve kalıcı etkilerle kendini değiştirmesi, dönüştürmesi ve gelişimini sağlaması beklenir. O halde birey, kalıtsal donanımlarını çevre ile kurduğu eğitimsel ve iletişimsel edimlerin etkisi ile biçimlendirmekte, kabiliyet ve istidatlarını bu doğrultuda gerçekleştirebilmektedir.[105]

İletişim, şüphesiz insanlar ve diğer tüm sosyal sistemler için önemlidir. Bilinçsiz koşullar ve yanlış yöntem ve metot çerçevesinde gerçekleşen bir iletişimde düzensizlik, kopukluk oluşması kaçınılmaz bir sondur. Din bizi geleneksel ve statik bir iletişime hapsetmez. Değişen, dönüşen ve güncellenen bir düzen içerisinde insanın yaratılışında var olan

[99] Tevbe, 9/119.
[100] İsrâ, 17/84; Rûm, 30/30.
[101] Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvut, Sünne 17; Tirmizî, Kader 5.
[102] Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 18.
[103] Ece Saraçoğlu, "İnsanın Zaman Deneyiminin Fizyolojik ve Psikolojik Temelleri", *Humanıtas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (15 Ekim 2021), 235-252.
[104] Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 19.
[105] Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 17.

donanımları, kabiliyetleri, potansiyelleri gözeterek Kur'anî inşaya muhalif bir eylem, söylem ve tutum içerisinde olunmadığı sürece, Kur'an'ın bizlere sunduğu dil, üslup, ilke ve esaslarının imkân ve sınırlılıkları içerisinde yenilenmeyi ve zamanın gereklilikleri ile kendimizi revize edebilmeyi öngörür.

İletişim günümüzde bir güç kaynağı olarak kullanılmaktadır. Teknolojik gelişimlerin hızla artması, bilişim ve iletişim altyapısının sınırlarını aşan bir duruma gelmesiyle birlikte, içinde bulunduğumuz çağ "Enformasyon çağı" olarak nitelendirilmektedir. Mevcut düzen içerisinde iletişimi bir değer olarak görmek ve bize sunduğu imkân ve sınırlılıklarıyla beraber, dinî iletişim çerçevesinde bilgi, görgü, düşünce, değer, inanç, ahlak ve amel alanında iletişim olgusunu Kur'an'ın öngördüğü şekli ile en doğru şekilde kullanarak, bireyleri dinî anlamda hedeflenen ideal ve kâmil insan olma yönüne kanalize etmemiz gerekmektedir.

7. İLETİŞİMDE DİL, DÜŞÜNCE VE DUYGU

Dil, düşünce ve eylem arasında güçlü bir ilişki vardır. Kullandığımız dil, düşüncelerimizin, duygu ve his dünyamızın dolayısı ile de davranışlarımızın belirleyici kaynağıdır. Varlığımızın bilincine varmak için her biri önemli bir etkendir. "Dil, genelde tarihsel varlık olgularını, yerine göre oluşturan, geliştiren ve kuşaktan kuşağa aktaran beşerî bir mekanizmadır."[106] Dil olguların ve bütün olarak da gerçeklerin resmidir. Hayatımız, kullandığımız dil üzere gelişir ve gerçekleşir. Genel verilere göre bireyin zihinsel, bilişsel ve dil gelişimi, deneyimlere yani yaşamdaki tecrübelere bağlıdır.

Dil Felsefesine önemli katkıları olan Ludwig Wittgenstein'in de dediği gibi, "Dilimizin sınırları düşünce dünyamızın, yaşam algımızın ve en önemlisi eylemlerimizin sınırlarını belirler."[107] Her şey dil ile başlayıp dil ile anlam kazanıyor diyebiliriz. Hz. Ali de dilin hikmetini şöyle açıklamıştır; "Dil olmasaydı, insan kalıba dökülmüş bir şekil olurdu. Konuşunuz ki tanınasınız. Zira kişi dilinin altında gizlidir."[108] Bu nedenle insanın bedenindeki en şerefli organın dil olduğu söylenmiştir.[109]

---

[106] Aydın vd., *Kur'an ve Çağımız*, 15.
[107] *L. Wittgenstein Tractatus Logico- Philosophicus*, çev. Oruç Auroba (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 133.
[108] Fahrûddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/495.
[109] Fahrûddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/495.

Dil sözcüğünün Farsçadaki karşılığı "gönül" dür. Bu nazarla baktığımızda da dile hükmeden aslî unsurlardan biri de gönüldür, diyebiliriz. Arap şair Ahtal, "İnsanın kelâmı kalbinde gizlidir. Lisânda ancak kalpte olanı açığa çıkarır"[110] der. Mevlânâ'da kalbi iletişimin merkezi olarak görür. Yine Gazâli, "İhyau Ulumi'd-Din" kitabında Hasan-ı Basrî'nin şu sözünü aktarır; "Mü'min bir kimsenin dili, kalbinin arkasındadır."[111] der. Bu hikmetli sözlerin her birinde, bir iletişim ve ilişki tesis ederken kalp ve gönlün etkisine vurgu yapılmaktadır. İlâhî hakikatlerin tecelligâhı olan bu manevî cevherin dile etkisi hususuna dikkat çekilmektedir. Nitekim gönül, insanın manevî yönüdür ve aynı zamanda duygularının da kaynağıdır. Bu manada gönlün tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi için gayret göstermemizin zaruri olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ: "Gönlünü (kötülüklerden) temizleyen kimse, kesinlikle muradına erecektir. Ve onu kirleten kimse de kesinlikle perişan olacaktır."[112] buyurmaktadır. Bu bakımdan gönlü hakikat kaideleri ile inşa ve imar etmek demek, kullandığımız dilinde ulaşacağı yeri tayin etmek demektir.

Mükerrem bir varlık olarak yaratılan insan kalp, akıl ve ruhtaki latif cevherlerini yani gönül dilinin güzelliğini en yetkin şekilde kullanırsa, daha samimi, içten, ilham veren ve ruha hitap eden etkili bir iletişim becerisine de sahip olacaktır. İnsanın özü, sözüne ve kullandığı dile sirayet eder. Sözden önce, sözün istikâmetinin belirleyicisi olarak kişinin özünde var olan cevherler çokça elzemdir diyebiliriz. Nitekim insan varlığını, özü üzere devam ettirebilir. İnsan ilişkileri, aynı zamanda kişinin ahlak ve karakteri üzerine inşa edilir. Bireyin özünde var olan ne ise anlayışı, kavrayışı ve iletişimi de o hal üzere olacaktır.

Dilimiz kimliğimizdir; bizi var eden, varlığımızı anlamlı kılan önemli bir araçtır. Dil, tüm iletişim etkinlikleri için sürecin başlatıcısıdır, hatta insanlık maceramızın da başlangıç noktasıdır.[113] Dil, tüm zaman ve mekân mefhumlarını aşarak bireysel ve toplumsal gelişimlerimizi destekleyecek ortak anlam oluşturma ekseninde oluşan sübjektif bir süreçte iletişim dediğimiz olguya bizatihi yön vermektedir.

---

[110] https://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=10304.
[111] İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2019), 3/252; İmam Gazâli, *Dil Belâsı*, çev. Muhammed Hakan Öner (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 425.
[112] Şems, 91/9.
[113] Günay Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 27.

İletişim aracı olarak dil vasıtası ile diğerlerine; fikir, haber, bilgi, malumat, duygu ve düşüncelerimizi, bireysel sınırlılığımız ekseninde ifade etmekteyiz veya karşımızdakini de bu nispette anlamlandırabilmekteyiz. Bu manada dil, insanlığın ulaşabileceği en önemli medeniyet ve uygarlık gelişiminin de göstergesidir. Kullandığımız dilin zarar görmesi demek; değerlerin, kültürün ve millî kimliğinde zarar görmesi demektir.

Peki, kullandığımız dile etki eden temel unsurlar nelerdir? Eylem ve söylemlerimizi etkileyen, onların vücuda gelmesine sebep olan etkenler nelerdir?

İletişim sistemimizde ilişki kurma biçimimizi etkileyen ve belirleyen faktörler birincil olarak bireyin kişisel özellikleridir. İkincil olarak ise dış etkenler olarak nitelendirebileceğimiz çevre ve kültür farklılığı,[114] inanç ve değerlerde farklılık, fiziksel farklılıklar, semantik farklılıklar, algıda seçicilik, ön kabuller gibi birçok farklı dinamiğin etkisinden söz edilebilmektedir.

Kullandığımız dilin kavram ve hükümlerden oluşan anlam yapısına etki eden[115] birincil olarak kişinin öz nitelikleridir. Bu bağlamda ilk olarak bireyin iletişimde kullandığı dile etki eden öz nitelikleri bağlamında, duygu ve düşüncelerimize yer vereceğiz.

İletişim aracı olarak dilin temel fonksiyonu, ses ve harfler aracılığı ile bir zihinden diğerine duygu ve düşünce aktarımı yapmaktır. Duygu ve düşüncelerimizin dış dünyaya yansıyan şekli lisanımız ve davranışlarımızdır. Yani kullandığımız dilin yönü, şekli, tarzı; duygu ve düşüncelerimizin etkisiyle oluşmaktadır. Düşünceler, duyguları; duygular da davranışları ve kullanacağımız dilin gidişatını etkiler.

Günlük yaşam döngümüzdeki iletişimimizde; sözlerimizin, tepkilerimizin ve hareketlerimizin kaynağı olan düşünce ve duygu durumumuzu biraz daha yakından bir değerlendirmeye tabii tutmaya çalışacağız.

Düşünce kavramı sözlükte "Öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea" [116] olarak tanımlanmaktadır. Düşünmek eylemi ise "Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel

[114] Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 17.
[115] Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, 25.
[116] Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 742.

yetiler oluşturmak; muhakeme etmek, zihniyle arayıp bulmak" [117] gibi manalara gelmektedir. "Düşünme, beynin tüm algılamalarıyla gelen verileri değerlendirmesi sonucunda gerçekleşen anlama, kavrama, sorun çözme, tasarlama ve karar verme gibi süreçleri içeren bir düşünüm yetisidir. Ve bunun ürünü olarak da dil, düşünce ve davranış gelişmektedir."[118]

Platon düşünceyi şu şekilde ifade etmektedir: "Ruhun kendisi ile yaptığı içten ve sessiz konuşmadır."[119] Bununla beraber düşünce soyut bir kavram olmakla birlikte zihinsel bir faaliyettir. Kişinin kendisiyle yaptığı iç konuşma, dış dünyanın yani zahir olanın zihne yansıması olarak da ifade edilmektedir.

İnsanın duygularının, hissettiklerinin ve aynı zamanda davranışlarının kaynağı düşüncelerdir. Dil ise soyut olan düşüncenin somutlaşarak dış dünyaya aktarılması ve idraklerin organizasyonudur.[120] Bireyin dış dünyadan kaynaklanan yaşantılar üzerine vardığı yargılar[121] sonucu oluşan düşünceleri, dil aracılığı ile kelimelere ve söze dökülerek hayat bulmaktadır. Düşünce kendini dil ile ifade eder. "Dil düşüncenin aynasıdır" der Leibniz, düşüncenin bir şekilde dili harekete geçirmesi,[122] yani bireyin zihninin sözcükler vesilesiyle dışa yansımasıdır. İnsan düşüncesi, kendisini oluşturan kavramları ve deneyimleri dilediği şekilde yoğurup istediği gibi konuşma, dilediği tarzda anlama ve hüküm verme gibi dilsel kodları ile yani kendi zihninde var olan; idrak, bilgi ve tecrübenin oluşturduğu yansıma ve kanaatle şekillendirmekte ve evrimlendirmektedir.[123] "İfade sayesinde düşünce, fertler arasında müşterek hâle gelir. Ve aynı zamanda ifadeler sayesinde düşünceler nesillere aktarılabilir."[124] Bu hususta bireyin ya da toplumun sahip olduğu dil kodları, yaşanılan dönemin mevcut düşünce seviyesini, ruhunu, kültürünü, toplumsal norm değerlerini, aynı zamanda gelişmişlik seviyesini de göstermektedir diyebiliriz.[125] Çünkü dil kodları toplumsal uzlaşı sonucu oluşmaktadır.

---

[117] Akalın, *Türkçe Sözlük*, 743.
[118] Mustafa Yıldız, *Dil ve Kimlik* (İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2017), 25.
[119] Eflatun, *Sofist*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1997), 101.
[120] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 34.
[121] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 47.
[122] Yıldız, *Dil ve Kimlik*, 25.
[123] Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, 29.
[124] Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 218.
[125] Topçu, *Psikoloji*, 218; Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim* (İstanbul: Papatya Yayınları, 2002), 26.

Dil ve düşünce ilişkisi dilbilimciler ve ruhbilimciler tarafından da ilgi odağı olmuştur ve bu kavramlar için şu görüş ve önermeler kabul görmüştür:

> "Dil ve düşünce aynıdır.
> Düşünce dile bağlıdır.
> Dil düşünceye bağlıdır."[126]

Bu noktada dil ve düşünce birbiriyle yakın ilişki içerisindedir sonucuna varabiliriz. Dil ve düşünce dünyamız, fizik âlemini anlama, kavrama ve yorumlama aşamalarında bütünü tamamlayan temel taşlardandır.[127]

İnsan düşüncesinin; idrak yeteneği, temyiz ve tasavvur gücü ve düşünümsel (refleksif) yönlendirme kabiliyeti ile gerçeği özünden kavrama, onunla yüzleşme ve ondaki gerçeklik payını görme, anlama ve anlatma gibi birçok zihinsel işlem ve süreçleri içerisinde barındıran yönlendirici bir güç olarak, iletişimde düşüncenin önemi ifade edilmeye çalışıldı. İslâm terminolojisinde de düşünce ve düşünme kavramlarına çokça atıfta bulunulmuştur. İslâmî terminolojide bu kavramlara özdeş olabilecek "nazar, tefekkür, tedebbür, taakkul (akl)" [128] gibi yönlendirici ve daha derin yoğunlaşmaya sevk edici özelliğinden hareketle; doğru bilgi ve doğru eyleme götürmesi sebebiyle, yaşam serüvenimizde düşüncelerimiz önemli bir yere sahiptirler.[129]

Bireyde var olan mevcut düşünceler, beynimizdeki nöronları tetikleyerek, bir his, yani duygu oluşumuna sebep olmaktadır. Dilsel etkileşime etki eden ikincil unsur ise duygularımızdır. Duygu kavramı sözlükte "Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, bireyin kendine özgü ruhsal hareketliliği şeklinde"[130] tanımlanmaktadır.

Bireyin duygu durumu, hem toplumun bir ferdi olması hasebiyle, hem de toplumla sürekli etkileşim içerisinde olması hasebiyle önem arz etmektedir. Duygusal farkındalığı sahip bireylerin bilişsel gelişiminin pozitif manada gelişmiş olması, kontrollü ve dengede olması, daha esnek bir zihnî yapıya sahip olmaları, potansiyellerini kullanabiliyor olması,

---

[126] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 25.
[127] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 49.
[128] İlhan Kutluer, "Düşünme", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Ocak 2024).
[129] Âraf, 7/18; Gâşiye, 88/17; Âli İmrân, 3/ 190-191; Bakara, 2/73,164; Hac, 22/46; Kamer, 54/17.
[130] Akalın, *Türkçe Sözlük*.

farklı koşullara adaptasyonda daha iyi olmaları, problemlerin çözümü noktasında daha uyumlu ve pozitif yaklaşıma sahip olmaları, lehinde ve aleyhinde olan durumları anlama gibi birçok hususta bütüncül manada psikolojik ve zihinsel işlevleri sağlıklı ve iyi durumda olduğu ifade edilmektedir. İletişime konu olan diğer bireyler açısından bu durum, ortak bir iletişim becerisi oluşturmada daha istendik ve hedeflenen sonuçları almaya sebep olacaktır. Nitekim duygusal sermayelerimiz ve öznel olarak iyi oluşluk hali; uyum noktasında kişiyi iletişimde destekleyen ve etki eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.[131]

Duygu durumu dengeli olan bireylerin kurduğu ilişkiler, potansiyelini ve enformasyonunu diğerlerine aktarması noktasında, daha etkin bir iletişim zemininin oluşmasına sebep olacaktır.[132] Nitekim iletişim dediğimiz etkinlikte, alıcı ve verici konumundaki bireyler arasındaki bilişsel, zihinsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan mesafe ne kadar az olursa o minvalde de ulaştırılmak istenen mesajı anlama, kavrama ve ortak anlam inşa etme süreci de daha tutarlı ve başarılı sonuç verecektir.

İnsanın hayatta kalması ve iletişimlerini sürdürmesi için duyguların varlığı ve doğru yöne kanalize edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Her duygunun bir işlevi de vardır aynı zamanda. Dış dünyadan gelen uyarıcılara göre aksiyon alırız çoğu zaman. Günlük yaşantımızda bu kadar duygu geçişi ve farklılığı arasında sayısız iletişim kurup, herkes tarafından anlaşılmayı bekliyor olmamız da manidar bir durumdur. Bu manada duyguların yönlendirici güce sahip olması hasebiyle; duyguların tanınması, ifade edilebilmesi ve düzenlenebilmesi aşamaları daha elzem hale gelmektedir. Nitekim kişinin duygusal farkındalığı gelişmiş düzeyde ise, bireysel ve toplumsal boyutta sosyal etkileşimlerinin de daha sağlıklı ve nitelikli olmasına sebep olacak ve iletişim etkinliğinin başarısını pozitif manada etkiler demiştik. Etkili bir iletişim, doğru duygu yönetimiyle ilişkilidir. Ayrıca duygu paylaşımında, mevcut duygu durumunu sansürsüz sergilemekte, doğru anlaşılmak açısından önemlidir. Herhangi bir olay ya da durum karşısında uygun

[131] Metin Kaplan- Yasemin Hocaoğulları, *Duygusal sermayenin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi* (Dilkur yayıncılık, 2020).
[132] Ayşe Müge Doğan, *Duygusal Boyutlar Kuraminin Sinirsel Terapilerde Olasi Kullanim Alanları* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

duygu durumuna sahip bireyler, iletişim etkinliğinde çoğu zaman olumsuz bir sonuç ile karşılaşmazlar.

Bireyde duygunun oluşum süreci aşağıdaki gibidir:

Uyarıcı	Algılama	Duygu	Davranış	Etki
Tehdit	Tehlike	Korku	Kaçma	Korunma

İletişimi etkileyen unsurlar olarak; dil, düşünce ve duygu ilişkisine değindik. Netice itibariyle, bu kadar kompleks ve girift bir tabiata sahip olan yaratılış harikası insan için, bireysel veya toplumsal zeminde ortak bir dil ve iletişim sistemi oluşturmanın dikkate değer birçok farklı parametreye dayandığını ifade edebiliriz.

İletişimde önemle üzerinde durulması gereken iki temel aşama vardır: Bunlardan birincisi, iletişimde muhatabımızdan almak istediklerimizi ilk önce biz muhatabımıza yani alıcı pozisyonundakine sunmalıyız. Aynı zamanda zihin, beden ve ruh bütünlüğü ile konsantre bir vaziyette iken iletişime geçmeliyiz. Diğeri ise içe dönük değil, bunun aksine dışa dönük bir iletişim kurmayı amaçlamak olacaktır. Bu iletişimin daha interaktif olarak akmasını sağlayacaktır. Yani eğitimci, hatip, tebliğci vb. kaynak konumunda olan sadece neyi nasıl aktaracağına ya da sadece kendi sunumuna odaklanmaktan daha ziyade hedef birey ya da kitle ile ilişki kurarak onu pasif nesne konumunda çıkarmak ve onu iletişimin karşılıklı olarak işlendiği ortak bir etkinlik haline getirmek suretiyle iletişimin seyrini de daha uyumlu, karşılıklı ve iş birliği içinde gerçekleştirmiş olmasını sağlayacaktır.[133]

"İletişimin makro düzeyde şu işlevleri bulunmaktadır:

- Eğitim İşlevi: Bireyde istendik yönde bir gelişim sağlanabilmesi için öğretme ve öğrenme süreci içerisinde bilgi, görgü değerler ve davranışların aktarılması işlevi.
- Duygulandırıcı İşlev: Göndericinin iç dünyasını ya da duygularını açıklayan işlevi.

[133] Cereci, "İnsan Biyolojisinin İletişim Refleksleri", 19.

- Yönlendirici İşlev: Alıcının duygu, düşünce ve davranışlarını hedeflenen yönde özendirmeye, etkilemeye ve geliştirmeye yönelik işlevi.
- Kişilerarası İlişki İşlevi: Kendimizin dışındaki dış dünyayla temas etme, anlamlı ilişkiler kurma, nesneleri, olayları ve mevcut toplumsal hayatı tanıma, keşfetme ve anlayış geliştirme işlevi.
- Göndergesel İşlev: Olgu ve olaylar hakkında haber ve bilgi taşıma ya da aktarma işlevi.
- Dil Dizgisel İşlevi: Kodlama biçimine odaklanarak onu açıklığa kavuşturma ya da yeniden oluşturma işlevi. Dil konusunda bilgi verme işlevi.
- Bağlamsal İşlev: İletişime anlam kazandırma için kullanılan işlevler."[134]

Dilin işlevselliği bizatihi dilin içinde var olan bir özellik değildir. İnsanlara özgü olan bu durum insanlara ait olan imler dizgesi aracılığı ile kendisini ifade etmesidir.[135] Bireyler, bu işlevler sayesinde toplumsal ve kültürel bazda, temel ihtiyaç ve gereksinimlerini gidermek ve bir başkasına aktarmak için, farklı kombinasyonlardan yararlanarak etkileşim sağlarlar. Sonuç olarak, dilin; bireysel, kültürel, sosyal ve dinsel her türlü faaliyetlerimizin temel kaynağı olduğunu ifade edebiliriz.

8. İLETİŞİM TÜRLERİ

Yaşadığı toplumun bir ferdi olarak insan, özgür iradesi, aklı ve bilinci ile düşünme, konuşma, öğrenme, anlama, anlatma gibi birçok ihtiyaca gereksinim duymaktadır.[136] Bu ihtiyaçlarını da dış dünyada, çevresi ile kurduğu etkileşimler sayesinde giderebilmektedir. Bireyler bu ihtiyaçlarını gidermek için bireysel ya da kitlesel boyutta iletişime geçmektedirler. Bu iletişimler, hangi boyutta hangi zeminde gerçekleşirse gerçekleşsin muhakkak seçilen bir simge ve belli bir iletişim biçimi üzerinden gerçekleştirilmektedir.

İletişimde seçilecek kodlara göre ya da yapısal içeriğe göre bir iletişim türü belirlenmektedir.[137] Kullanılan iletişim türleri; sözlü iletişim, sözsüz iletişim ve yazılı iletişim olarak 3 gruba ayrılmaktadır.[138]

---

[134] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 18.
[135] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 18.
[136] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 259.
[137] Aysun Yüksel (ed.), *İletişim Bilgisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, 2009), 81.
[138] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 57.

8.1. Sözlü İletişim

İnsanlık âleminin ortak iletişim dili ekseriyetle, dilin aktif kullanılması yani seslerin söze dönüştürülmesi vasıtasıyla, konuşma eylemi ile gerçekleştirilmektedir.[139] Sözlü iletişim, insanların duygu, düşünce, fikir, görüş, inanç değer, istek ve beklenti gibi iletişim ürünü olan iletilerini sözel yollar vasıtası ile diğerlerine aktarmasıdır. Etkileşimlerimiz kullandığımız dil ve konuşma üzerine bina edildiği bilgisi ile "sözlü iletişim, primer (birincil) iletişim biçimi"[140] olarak nitelendirilmektedir.

8.2. Sözsüz İletişim

İletişim dediğimiz olgu, sadece dilsel faaliyetlerle sınırlı değildir. Yani etkileşim etkinliği sadece söz ile gerçekleşmemektedir.[141] İletişim, dilsel olmayan işaretler üzerinden de yapılabilmektedir. Sözsüz iletişim, kişinin iletişime konu olan iletilerini yani duygu, düşünce, fikir, bilgi ve görüşlerini; jest, mimik, yüz ve göz ifadesi, bedenin duruşu, giyim, kuşam, renk, mekân gibi farklı görsel kodlarla diğerlerine aktarmasıdır.

İletişimsel ilişkilerimiz kimi zaman sadece sözsüz iletişim şeklinde olabilirken, kimi zaman da sözlü iletişimi destekleyecek işaret ve simge kullanımı şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Örneğin ilk defa biriyle tanıştığınız zaman onunla daha mütebessim bir çehre ile bir iletişim kurulduğu takdirde, muhatabımıza samimiyetimizi, iletişime açık olduğumuzu beden dili ile ifade etmiş oluruz.

Sözsüz iletişim, sözlü iletişim esnasında ifade edilemeyen birçok mesajın verilebilmesi açısından da önemlidir. "Ancak insan bedenini, kelimeleri kontrol ettiği gibi kontrol edemez."[142] Beden dili olaylara ve durumlara karşı kendiliğinden refkleksif hareketler geliştirir. Bu noktada sözsüz iletişimin, iletişimde %60 oranında etkili olduğu bilgisi[143] ile değerlendirildiğinde iletişim açısından daha baskın bir etki uyandırdığı yargısına da varmamız mümkündür.

---

[139] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 259; Güngör, *İletişime Giriş*, 79.
[140] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 58.
[141] Güngör, *İletişime Giriş*, 79.
[142] Yüksel, *İletişim Bilgisi*, 100.
[143] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 95.

Sözsüz iletişim araçları hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın amaçlı, kontrollü, dengeli ve denetimli[144] şekilde kullanılması sağlıklı bir iletişim gerçekleştirilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Sözsüz iletişimde, muhatap birey ya da kitle ile aynı anlamsal çerçeve ve bağlam üzerinde iletişim kurmak, muhatabımızın iletiyi doğru anlaması açısından önemlidir. "Her bir kültürel, toplumsal ortamın kendi içerisinde geliştirdiği bir beden dili sistemi mevcuttur."[145] Sözsüz iletişim ürününün anlaşılması ve yorumlanması, kültüre, yöreye ve etnik kesime göre de farklılık arz etmektedir. Örneğin bizim kültürümüzde selamlaşma karşılıklı el sıkma şeklinde yapılırken, farklı kültürlerde dil çıkarma, birbirlerinin önünde eğilme, kaş kaldırma, yumruk sallama ya da burunları birbirine değdirme şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bu noktada sözsüz iletişimde geleneksel motifler, yerel ve etnolojik alışkanlıklar ve kabuller önem arz etmektedir. Sözsüz iletişimin aktif olarak algılanması ve anlaşılması için bireylerin davranışsal uzlaşıma da sahip olması gerekmektedir.

8.3. Yazılı İletişim

Yazılı İletişim, hedef ve alıcı arasında duygu, düşünce, fikir, görüş ve izlenimlerini, kurallara uygun bir şekilde yazı yolu ile iletmesidir. İletişim ürününün aktarılması, alınması ve gönderilmesi süreçlerinin hepsi yazıyla gerçekleşmektedir.

"Yazılı iletişim, insanın zaman ve mekândaki iletişim sınırlılıklarını genişletmede en etkin iletişim biçimidir."[146]

İletişim türleri arasında belki de en az hata ve yanlış anlaşılmalar, yazılı iletişim biçiminde görülmektedir. Mesaj içeriğinde ön hazırlık olması, göndericinin iletim ürününü gözden geçirme ve tekrar kontrol edebilme olanağına sahip olması, bir plan dâhilinde yapılması gibi olumlu yönleri dikkat çekmektedir. Aynı zamanda yazılı iletişimin kapsamlı iletilerin kolayca aktarılması, tekrar etme olanağı sunması ve alıcı da kalıcı ve saklanabilir olması özelliğinin olması, iletişimde bize sunduğu pozitif yönleri olarak sayabiliriz.

[144] Güngör, *İletişime Giriş*, 81.
[145] Güngör, *İletişime Giriş*, 81.
[146] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 153.

Buna ilaveten yazılı iletişimde, muhatabın ileti ürününü nasıl algıladığına dair geri bildirimin alınmaması ya da daha geç alınması hususu da yazılı iletişimin sınırlılığı ve olumsuz yönleri olarak ifade edilebilir.

9. İLETİŞİMİN TEMEL ÖZELLİK VE İLKELERİ

İletişime dair bazı temel özellik ve ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

9.1. Etki ve Tepki Süreci İçerisinde İletişim Karşılıklı Gelişen Bir Aktivitedir

"İletişim kişiye değil, kişiyle yapılır."[147] Yani bireylerin karşılıklı olarak ortak bir platformda buluşarak, birbirleri ile fiziksel, bilişsel ve davranışsal temaslarda bulunması ve netice itibari ile de etkileşim sağlaması hedeflenir. İletişim, kaynak konumunda olan bireyin karşıdaki alıcı konumundaki muhatabı ile konuşmasından ibaret değildir. Aynı zamanda iletişim bir kutuptan diğer kutba doğru gönderilen salt bilgi aktarımı da değildir.[148] Bunu bu şekilde sınırlandırmak hatlardan birisini kesmek gibidir. İletişim daima hedef ve alıcı arasında gerçekleşen karşılıklılık esasına dayalı bir ekip çalışmasıdır.[149]

İletişimin diyalog şeklinde gelişmesi ve karşılıklı olarak iki tarafında aktif olduğu bir etkileşim şeklinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İletişim yapılan bir tanıma göre "organizmanın herhangi bir uyarana tepkisi"[150] olarak tarif edilmiştir. "Öğrenme kuramı içerisinde geliştirilmiş olan etki-tepki kuramına göre etki, canlının duyacağı, sezeceği, göreceği herhangi bir (ses, söz, şekil, sembol gibi) etkendir. Tepki ise buna karşı geliştirmiş olduğu içsel ve dışsal davranıştır."[151] "İnsan beyni karmaşık bir yapıdadır. Beyine belirli uyarıcılar etki eder ve beyinde davranış şekilleri ortaya çıkar. Bu bağlamda iletişimde aldığımız etkiler, insan davranışını etkileyen etkilerin başında gelmektedir. "[152]

[147] Ken Cooper, *Sözsüz İletişim*, çev. Tunç Yalkı (İstanbul: İlgi Yayıncılık, 1985), 14.
[148] Yıldız, *Dil ve Kimlik*, 34.
[149] Cooper, *Sözsüz İletişim*, 14.
[150] Demiray, *Etkili İletişim*, 10.
[151] Metin İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim* (Ankara: Elips Kitap, 2004), 118.
[152] İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim*, 117.

Psikologlara göre bireyin dış dünyada kurdukları etkileşim, aynı zamanda geçmiş yaşantılarında edindikleri deneyim ve tecrübelerin etkisi, diğer kuracakları ilişkilerinde belirleyici unsuru olarak görmektedirler.[153]

Özetle, iletişimde hedef ve alıcı arasında, iletinin içeriği ve niteliğine göre etki ve buna karşılık bir tepki oluşması söz konusudur. Bu da karşılıklılık esasına dayanmaktadır. Etki ve ona karşılık oluşan tepkinin aynı anlamı yansıtması beklenir. Bunun aksi oluştuğu takdirde ortada bir iletişim bozukluğu oluşmaktadır.[154]

9.2. İletişimin Tüm Unsurlarının Senkronize Bir Şekilde Kullanılması

İyi bir iletişim sadece kelimeler üzerine bina edilemez. Söz beyan için esas kabul edilir dedik; fakat sözü daha güçlü, anlamlı ve geçirgen kılmak için farklı gereksinimlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Beliğ, fasih, etkileyici ve ikna edici dil kullanan bir kişi bunları; yüz ifadesi, duruş tarzı, ses tonu, sözlerini destekleyici olacak şekilde olumlu jest ve mimik kullanımı gibi sözsüz iletişim araçlarını da iletişimde bir bütünsellik halinde kullanmalıdır.

Nitekim belâgat sanatının şubelerinden biri olan muktezây-ı hâl gereğince, iletişimde muhatap olduğumuz birey ya da kitlenin mevcut durumlarını gözeterek; "Doğru söz, doğru yerde, doğru üslupla" kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum, iletişim etkinliğinin maksada mutabık neticelenmesi için önem arz etmektedir.

İletişim etkinliğinde, iletilmek istenen duygu, düşünce, fikir, bilgi, mesaj her ne ise, iletinin muhatabın anlam dünyasına hitap edecek şekilde hazırlanması, mesajdaki manayı kavratan ve muhtevanın açık bir şekilde alıcıya aktarılmasını sağlayacak nitelikte kodlanması, alıcının konumu ve durumuna uygun olarak düzenlenmesi; sözel ve imgesel araçların bütünlük, işlevsellik sistemi üzerine yerli yerince kullanılması gibi iletişim aşamalarının her bir basamağında birbirlerini destekleyici ve bütünleyici şekilde iletişimin tüm unsurlarını denge ve muvazene ölçüsüne riayet ederek senkronize bir şekilde düzenleniyor olması, iletişimden beklenen neticenin de o minvalde daha sağlıklı, etkili ve gerçek bir iletişim ve etkileşim sağlanmasına zemin hazırlayacaktır.

---

[153] İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim*, 117.
[154] Suat Cebeci, *Dinî İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015).

9.3. İletişimde Kullandığımız Üslup, İletişim Etkinliğinin Seyrini Belirler

Üslup sözlükte "izlenen yol, benimsenen tarz",[155] "kendine özgü anlatış biçimi"[156] gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, "herhangi bir sözlü ya da yazılı anlatımda konuşmacının veya yazarın kendine özgü farklı dil kullanımları" [157] olarak ifade edilmektedir. İletişimin en temel ihtiyaçlarından birisi de doğru, kolay ve anlaşılır bir üslup kullanmaktır. İletişimde üslup; sözcüklerin seçimi, kelimelerin ifade edilişi, sözel veya imgesel her türlü aracın kullanımı gibi iletişimin seyrine etki edecek bireysel tercihlerimizin neticesi olan kişisel anlatım biçimlerimizdir. İnsan, sözü ile tanınırlık kazanır[158] ve muhatabına bir izlenim verir. Amaca ulaşmamızda temel bir köprü görevi görmektedir. Üslup iletişimde bizi yansıtan, bize dair veriler veren anahtar bir kavramdır.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki üslup dediğimiz kavram sadece sözcüklerle sınırlı değildir. İletişimde kullandığımız dille beraber bunu destekleyici ve etkin kılma araçları olan beden dili, tavrımız, ses tonumuz, hâl ve hareketlerimizin tümü buna dâhildir. Kâl dili, hâl lisânı ile desteklenmelidir.

İletişimde üslup sadece söylenen söz veya sözcük seçimlerimiz değildir, sözü aktarma şeklimizdir. Ne söylediğimiz kadar, nasıl söylediğimiz de önem arz etmektedir. Bu noktada iletişim anahtar bir kavramdır. Mevlâna bu hususta şöyle der: "İnsanoğlu dilinin altında gizlidir. Dil, can kapısının perdesidir. Yel esip perde kalktı mı evin içindekiler görünüverir. O zaman bak evde inci mi var, buğday mı?" [159] Bu bakımdan bireyin konuşma esnasında kullandığı üslup, öznel gerçekliğinin tasviridir adeta. "Kemâliniz, kelâmınızın altında gizlidir" kelâm-ı kibarı bunu açıklar mahiyettedir. Türkçede "Dil adamı beyân eder" şeklinde geçen atasözü de bize insanın kullandığı dil ile özdeş olduğunu ifade etmektedir. Yani insanın özünde var olan her ne ise bunu dil vesilesi ile dış dünyaya dolayısı ile kurduğu ilişkilere aktarmaktadır.

Sâdî Şirazî'nin şu sözü kullanılan dilde uygun bir üslup kullanmanın önemine vurgu yapmaktadır: "Yanlış üslup, doğru sözün cellâdıdır". Bu noktada şunu söylemek gerekir

[155] İsmail Durmuş, "Üslûp", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Ocak 2024).
[156] Akalın, *Türkçe Sözlük*.
[157] Adem Çalışkan, "Üslûp ve Üslûp bilim Üzerine: İlk Belirlemeler" 7/34 (2014), 29.
[158] Münâfikûn, 63/4.
[159] Rumî, *Mesnevî-İ Şerif*, 2/845/17.

ki: iyi bir iletişimci, eğitimci, hâtip ya da konuşmacı olmak istiyorsak üslûbumuzu geliştirmek zorundayız. Çalışmamızdaki temel referans kaynaklarımız; Kur'an ve Kûr'ân'ın hayatla buluştuğu yer olan Efendimiz(sav)' hayatını[160] düstur edinerek doğru üslup belirlerken; samimiyet ve erdem içeren[161], yalın, anlaşılır,[162] kolay[163], yumuşak[164] ve tesirli[165] bir dil kullanmanın yanı sıra, tutarlı ve kuşatıcı olma gibi noktalara da dikkat etmek durumundayız. Bununla beraber: tek düze, sıradanlık ve çekimserlikten uzak; sert, kötü[166] ve kaba tavır içermeyen; suçlayıcı, tenkit edici ve yargılayıcı olmadan; gereksiz uzatma[167] ve tekrarlara girmemeye özen göstererek; özenli,[168] ölçülü, olumlu, yapıcı[169] bir iletişim üslûbu geliştirmemiz elzemdir. Usulsüz vusule ulaşmanın mümkün olmadığı gerçeğini iletişim özelinde de söylememiz mümkündür. Doğru üslup eşittir kaliteli bir iletişim demektir.

9.4. İletişimde Algıların Önemi

Algı, çevrenin ve nesnel uyaranların etkisiyle duyum yolu ile elde ettiğimiz, zihinsel olarak yorumlama ve anlamlandırma etkinliği ile ortaya çıkan bireysel ya da toplumsal kurallar bütünüdür. Algı, dış dünya ile karşılıklı olarak alış-verişlerimizden sonra,[170] olayları veya iletileri kendi penceremizden nasıl gördüğümüz, kavradığımız, tanımladığımız veya yorumladığımızdır. İletişim etkinliğinde sunulan ve aktarılan mesaj ile anlaşılan mesajın paralellik içermesi istenir, bu durumda iletişim etkinliği gerçek hedefine ulaşmış olacaktır.

İletişimde alınan ileti üzerinde ortak ya da benzer algının olabilmesi için; bireyin muhatabı ile benzer görgü, kişilik, anlayış, yaşayış, kavrayış, inançlar, değerler, kabuller, tutumlar gibi parametrelerde paralellik arz etmesi gerekmektedir. Sosyal psikolojinin

---

[160] Süyûtî, *"el-Câmiu's-Sağîr*", I, 12; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, "*Câmiu'l-ehâdîs*" (Dâru'l-Fikr, 1414), 12/60.
[161] İsrâ, 17/53.
[162] İbni Ebî Âsım, "el-Âhâd ve'l-mesânî (Cevâbire)", II, 46; Nesâî, "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle (Hamâde)", s. 314.
[163] Buhârî, Menâkıb, 23, Edeb 80; Müslim, Fezâil, 77-78.
[164] Tâhâ, 20/44.
[165] Nisâ, 4/63.
[166] Bakara, 2/169; İbrahim, 14/26; Tirmizî, Birr 48, no. 1977; Ahmed ibni Hanbel, Müsned, I, 404-405, 416, no. 3839),3948.
[167] Ebû Dâvûd, Edeb, 94; Tirmizî, Birr, 71. (edebül müferede bak)
[168] Buhârî, Menâkıb, 23, no. 3567; Müslim, 71, 2493.
[169] Nahl, 16/125.
[170] İnceoğlu, *Tutum Algı ve İletişim*, 90.

mevcut verilerine göre, iletişimde iletişim ürünü olan görüş, duygu, düşünce, bilgi her ne ise, muhatabın mevcut görüşlerinden ya da tutumlarından ne kadar uzaksa, karşımızda muhatap birey ya da kitlede mesajı alma, kabul etme gibi aşamalarda iletişim ürününe karşı mesafeli bir duruş söz konusu olacaktır.[171] Aynı zamanda iletişimde özellikle eğitim işlevi olan bir etkileşimde beklenti, davranış ve tutum değişikliğidir. Muhataplar arasında bilişsel manada farklılık ve tutarsızlık söz konusu ise bu beklentiyi karşılamak daha güç hale gelecektir.

Bireylerin bu noktada aynı ya da benzer frekansta olması ise; uzamsal, zamansal ve mekânsal kesitte benzer bir rasyonellik paydasında yaşıyor olmasına bağlıdır. Bu durum, iletişimde gelen mesajları ve kodları gönderim amacına uygun bir şekilde almamıza yardımcı olacaktır.

Bu bakımdan yaşadığımız coğrafyanın da bireylerin iletileri alma aşamasında; zihinsel, bilişsel ve davranışsal boyutta tüm iletişim etkinliklerinde ortak anlam oluşturma çabası üzerinde etkin ve etkili rol alması söz konusudur. Dolayısıyla bireylerin beşerî faaliyetlerinde; ortak coğrafya, kültür, ilgi, bilgi, birikim, deneyim, yaşantı gibi benzer bir zeminde olması, iletişim ürününü değerlendirme ve yorumlama aşamasında mesajları gönderiliş amacına uygun bir anlayış ve algı ile anlamlandırmasına sebep olacaktır. Bu da iletişim etkinliğini kolaylaştıran bir unsurdur.

9.5. İletişim, Her zaman ve Her yerdedir

İnsan, istemli ya da istemsiz yaşamının her aşamasında sürekli olarak iletişimin muhatabıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bireyler gününün yaklaşık dörtte üçünü gerek kendiyle gerek diğerleriyle kurduğu ilişkilerle ya da okuma, dinleme veya izleme gibi etkinlikler ile bir iletişim ağının içerisinde hayatlarını sürdürmektedirler. Bir diğeri ile bir bağ ya da temas kurmasak bile, kendi dünyamızda içsel iletişim kurarız. Düşünür, kaygılanır, sevinir, hüzünlenir, yorumlar, çözümler, hayal kurar, planlar yapar ve tepkiler veririz. Sessiz kaldığımız anlarda bile dış dünyayı gözlemler ve onlar hakkında kanaat oluşturur ve çıkarsamalar yaparız. Aynı zamanda yaşadığımız çevre ve kültürün; otorite ve normlarının belirlediği çerçevede, televizyon, telefon, radyo, internet, kitap, dergi,

[171] Esra Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ı Kerim'in İrşad Üslubu* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 108.

gazete gibi görsel, işitsel veya yazılı iletişim araçları sebebiyle, beynimizi uyaran birtakım iletilere de maruz bırakmaktayız.

Farkında olmadan muhatap olduğumuz bu tarz iletiler bizi belli bir düşünceye, bilgiye, tutuma, davranışa veya ideolojiye sevk etme görevi görürler. Bazen gönüllüsü ve meraklısı olmadığımız ve bize bir anlam katmayacak iletilerle de karşılaşma ihtimalimiz çok yüksek.[172] Toplumların belirli iletişim merkezlerince farklı algı ve ideolojiyi empoze etmek gibi amaçlarla bireyleri olumsuz yönde etkilemeleri ve şartlandırmaları[173] da söz konusu olabileceği için, iletişimde gelen iletilere karşın bir değerlendirme ve filtreleme yapmak durumunda olduğumuz gerçeğini de burada ifade etmek gerekir. Özetle insanlarla diyalog halinde olmasak bile farklı iletişim kanalları ile bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir şekilde iletişime, iletiye veya uyarana maruz kalmaktayız. Bu noktada iletişim, her an, farklı şekilde, farklı format ve içerikte devam etmekte ve bireyin var olma misyonu ile de özdeşliğini devam ettirmektedir.[174]

9.6. İletişim Dinamik Bir Süreçtir

Her konuda gelişen ve değişen dünya düzeni içerisinde iletişimin statik bir olgu olarak kalması düşünülemez. "Yeni gelişmeler, yeni deneyimlerin ve yeni kavramlarım ortaya çıkmasını sağlar."[175] Bu bağlamda mevcut gelişen ve yenilenen dünya gidişatına karşın, dilin de canlılığını koruması için yenilenmeye ve revize olmaya de ihtiyacı vardır.[176]

İletişim kuramcısı Marshall McLuhan'ın tabiri ile "Dünya global bir köy" haline geldi. Fiziken ulaşamadığımız yerlere, bilgi işlem ve teknoloji sistemindeki gelişmeler neticesinde bireyler, örgütler ve kitleler arası iletişimin de ötesine geçerek kıtalar arası, uluslararası bir erişimin varlığı ve kolaylığı söz konusu. İşte böyle bir düzende disiplinler arası bir öneme sahip olan iletişim de bu yeni gelişmelerin farkında olarak kendini revize etmek ve gelişen, farklılaşan dünya düzenine entegre bir şekilde kendi varlığını devam ettirmek durumundadır.

---

[172] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 26.
[173] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 42.
[174] H. Mustafa Açıköz, *İletişim Felsefesine Giriş* (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2003), 21.
[175] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 19.
[176] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 19.

9.7. İletişim Değişik Katmanlarda Gerçekleşir

İletişim, işlevsel açıdan farklı katmanlarda gerçekleşmektedir.[177] Bunların ilki bireyin kendisiyle olan iletişimi, diğeri diğerleriyle kurduğu sözlü ya da sözsüz iletişim, son olarak da her iki iletişim düzeyinin de bireyde oluşturduğu psikolojik reaksiyonların neticesinde gelişen duygu ve davranış durumudur.[178]

Ayrıca Watzlawick, Beavin ve Jakson iletişimde ilişki düzeyi ve içerik düzeyi şeklinde iki düzeyin varlığından bahsetmektedirler.[179] İlişki düzeyi, kaynak ve hedef arasındaki iletinin dizinsel yapısını belirlemekle birlikte içerik düzeyinin nasıl anlaşılması gerektiğini ve iletinin anlam çerçevesini oluşturur. Yani sosyal hayattaki konum ve statü; iletişimin düzeysel boyutunu, içeriğini ve seyrini de belirler aynı zamanda. Örneğin muhatapların hiyerarşik yapısının farklılığı, toplumsal statüsü ve konumu, ast-üst ilişkileri gibi etkenler iletişimin yönünü de belirlemekle iletişimde yer alan bireylerin aralarındaki ilişki düzeyini de gösterir. Örneğin:

> Bu kitabı okumanızı rica ediyorum;
> Lütfen bu kitabı okuyunuz;
> Bu kitap okunsun/ Bu kitabı oku.

Her ne kadar iletilerin içeriği aynı olsa da dizinsel yapının farklı olması, farklı ilişki düzeyini ifade etmektedir. Bu noktada kurduğumuz ilişki ve iletişimlerde kişiler eşit olabileceği gibi, eşit olmayan bir hiyerarşik yapıda da ilişki kurmaları muhtemeldir. Bu da konuşmamızdaki dilsel uzlaşmaların ve bazı protokol kurallarının devreye girmesi ile daha farklı düzeyde de yapılabileceğini ifade etmektedir. Muhatabımız hangi düzeyde olursa olsun, insanları sınıflandırmaksızın, herkesin eşit şekilde, değer, nezâket, zarafet ve hoşgörü ilkeleri esas alınarak yapılan özenli bir iletişimi hak ettiğini ifade edebiliriz.

9.8. İletişimin Yönlendirme ve Geliştirme Yönü

İletişim çoğunlukla bilinçli işleyen bir süreçtir. Her iletişim etkinliği bir amaç üzerine kuruludur. Temelde bütün ilişkilerin altında ortak bir anlam oluşturma gayesi vardır. Ve

---

[177] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 30.
[178] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 30.
[179] Paul Watzlawick vd., *Une logique de la communication* (Paris: Seuil, 1974), 49; Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 31; Doğan Cüceloğlu, *İnsan İnsana* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 26.

aynı zamanda kaynak ve hedef birey ya da kitleler arasında hareket ve aksiyon alma noktasında bir uyum ve iş birliği amaçlanır. Genellikle iletişimde muhatabı etkilemek, değiştirmek ve geliştirmek ihtiyacı ile bir ilişki kurulmaktadır. İletişim etkinliğinin nihai sonucu olarak da tutum ve davranış değişikliği beklenmektedir. Bu bilgiler özelinde; "İletişim, bir tür zihin yönlendirme aracıdır. İletişimde değişim önce zihin düzeyinde başlar, sonra inanç başlar, sonra inanç ve tutumla gelişir ve sonra davranışla tamamlanır."[180]

9.9. İletişimin Tekrarı Yoktur

İletişim kaçınılmaz bir olgudur, tekrarı yoktur ve iletişimden geri dönme imkânı da yoktur. Şöyle ki iletişim sürecinde ilk ileti gönderildiğindeki yapısı, bir sonrakinde aynı halini koruyamayacağı ya da bir benzerinin olamayacağı önermesi ile iletişimin aynı düzlemde aynı etki ile tekrarının olması söz konusu değildir.[181] Mesela aynı ileti aynı kişiler arasında farklı zamanda ve mekânda, aynı duyguyla aktarıldığı takdirde bile aynı anlamı oluşturması beklenemez. Ân'ı bir daha aynı şekilde yaşamanın mümkün olamayacağı gerçeği ile iletişimi doğru zaman ve mekânda, mesaja en uygun araçla aktarılması hususu iletişim etkinliğinin verimi ve niteliği açısından önem arz etmektedir. Aynı şekilde iletişimin geri alınamaz ilkesi gereğince de daha sonra pişmanlık duymak ve keşke demek gibi kötü vehimlere kapılmamak adına mevcut koşullar ne olursa olsun, iletişimi aceleden ve aleladelikten uzak; daha akılcı, sağlam ve gerçek temeller üzerine inşâ etmek gerekmektedir.

9.10. İletişim Karşılıklılık Esası Olan Bir Süreçtir

İletişim dediğimiz süreç, kaynak konumunda olan bireyin duygu, düşünce veya bilgiyi; sözel veya simgesel bir araç vasıtası ile alıcı konumundakine belirlediği bir kanal vasıtası ile anlam ve muhtevayı göndermesidir. İletişim, hedef pozisyonunda olan muhataba, bir duygu, düşünce ya da bilgi aktarma hususunda; öğretme, yönlendirme, güdüleme amaçları ile bireyi değiştirme ve geliştirme gayesi ile dizayn edilen, belli başlı aşamaları içerisinde barındıran çift yönlü gelişen karşılıklı bir etkileşim ürünüdür. İletişimin karşılıklı olarak özdeş bir şekilde seyretmesi beklenir. Diğer türlü bu etkinliği tek yönlü

[180] İrfan Ertekin vd., "Theories of Organizational Communication", *The Turkısh Onlıne Journal Of Desıgn Art And Communication* 8/2 (01 Nisan 2018), 299.
[181] Demiray, *Etkili İletişim*, 40.

aktarım yani "enformasyon" şeklinde nitelendirebiliriz. İletişimi an ile sınırlandırmak olanaksızdır. Muhakkak geçmişe dair kodları ve geleceğe dair imgeledikleri uzantılar çerçevesinde ilerleyecektir.

9.11. İletişimdeki Nicelik, Niteliği Etkilemez

Dilin gelişimi ve kullanımı hususunda insan beyni, yapısal olarak daha yalın, duru, hızlı ve kıvrak şekilde sözcüklerin kullanılmasını destekleyici formattadır.[182] Sözün iyileştirici ya da yaralayıcı gücü yadsınamaz bir gerçektir, bu bağlamda konuştuğumuz, dinlediğimiz her bir söz, beynimizde bir dizi reaksiyona sebep olmaktadır. Dolayısıyla dil, ölçülü ve hesaplı kullanılırsa, bireyin beyin gücü de verimini arttırmış olacaktır.[183]

İletişimde en kısa ve etkili yolu kullanarak en fazla anlam ifade etmesi hem zaman açısından bireye vakit tasarrufu da sağlamış olacak, hem de muhatabın dinleme ve empati becerilerini de daha aktif kullanmasını sağlayacaktır. Bir de muhatabımızın dikkatinin sınırlılığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu bağlamda Danimarkalı Dil Bilimci Otto Jespersen "En iyi dil, az araçla çok şey yapabilme sanatında en ileri gidendir" diyerek, iletişim etkinliğinde direk hedefe yoğunlaşarak, az sözle çok şey ifade edebilmenin iletişimde daha etkili olduğunu ifade etmektedir.

Yaşayan Kur'an olan Peygamber Efendimiz (sav) hitabetin ve iletişimin etkisini arttırabilmek için, sözün maksadına uygun olarak, mananın derinliklerini veciz bir şekilde aktarmaya özen gösterir ve konuştuğu zaman açık seçik,[184] sade, az ve öz konuşurdu. Bu hususta Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: "Cevâmi'ul- kelim (az ve öz söyleme kabiliyeti) ile gönderildim."[185] Aynı zamanda yine Efendimiz (sav): "Ben sözünü süsleme çabasında olanlardan değilim"[186] diyerek mevzunun künhünü aktarmaktadır. Bu sözü ile lüzumsuz, gereksiz ve yapmacık kelam etmekten de beri olduğunu bizlere bildirmekte ve bu durumun müslümanlığın güzelliğinden olduğunu bildirmektedir.[187] Bununla beraber yine Efendimiz (sav)'in iletişimlerinde ve irşat, davet ve tebliğ üslûbunda dikkat çektiği bir diğer husus ise, doğruluk, iyilik, hayır ve güzelliğin dışındaki

[182] Yıldız, *Dil ve Kimlik,* 40.
[183] Yıldız, *Dil ve Kimlik,* 37.
[184] Buhârî, Menâkıb 23; Ebû Dâvûd, Edeb 18.
[185] Buhârî, Cihad 122; Müslim, Mesâcid 6.
[186] Sâ'd, 38/86.
[187] Tirmizî, Zühd 11.

kelamlardan dilin korunma ve muhafaza edilmesine dair bizleri ikaz etmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Allah'a ve ahiret gününe inanan mutlaka ya hayır söylesin ya da sussun."[188]

Bazen edilen tek bir kelâm, satırlar dolusu metinlerden ya da konuşmalardan daha etkili olabilmektedir. Sözün etkileyici gücü ile alakalı Yunus'un dizeleri ile bu başlığımızı bitireceğiz:

> "Söz ola bitire savaşı, söz ola kestire başı.
> Söz ola zehirli aşı, bal ile yağ ede bir söz."[189]

9.12. Niyetimiz İletişimimizin Yönünü Belirler

Niyet, bir şeyi yapmadan önce düşünme, isteme, karar verme ve ona meyletme şeklinde ifade edilebilir. "Beşerî eylemlerin âdeta özü ve ruhu mahiyetinde olan niyet; düşüncenin, davranışın, amelin değerlendirilmesinde ve geçerliliğinde temel miyar niteliğindedir."[190] İletişimde niyet ve istenç; iletişime geçmezden evvel önce muhatabın kalbine ve idrakine dokunabileceğimiz şekilde gerçekleştirebilmek üzere iletişim etkinliğinin bağlamını düşünmek, bilinçli olarak iletişime gönüllü ve istekli olduğumuzu hissettirmek, iletişimin ilk zeminini oluşturmaktadır. "Erdemlerin kesintisiz olarak yaşama geçirilmesinde, doğru, duru ve sade niyetler taşımak ciddi rol oynar."[191]

Sadece salt iyi bir niyetle iletişim etkinliğini gerçekleştiriyor olmamız yeterli bir ölçüt olmasa da niyetimiz birçok olumlu etkenle birleştiği takdirde iletişim etkinliğinin akıbetinin de daha olumlu sonuçlar almamız kaçınılmazdır. Nitekim iletişim etkinliğimiz, bilinçli ve kasıtlı olarak gerçekleştirdiğimiz, itici motifler çerçevesinde şekillenecektir.

9.13. İletişimde Ortak Dil ve Anlam Bağı Oluşturmak Önemlidir

Yaşamımızın her anı iletişim örüntüleri ile kaplıdır. Aslında iletişim temel bir yaşam becerisidir de diyebiliriz. Çok yönlü, farklı toplumsal ve kültürel özelliklere sahip olan hedef kitlelere yönelik iletişim kurmak daha güç ve karmaşık olması muhtemeldir. İletişim ister bireysel ister kurumsal olsun kapsamlı, karmaşık ve hatta karışık bir etkinlik

---

[188] Buhârî, Rikâk 23; Müslim, Îmân 74.
[189] N. Ziya Bakırcıoğlu, *Yunus Emre Dîvânı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022), 24; Huriye Tatcı (ed.), *Yunus Emre Divan* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 149.
[190] Mustafa Cora, "Kur'an Muhtevâsı Açısından Niyet ve Önemi", *Kesit Akademi* 23 (2020), 198.
[191] Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 41.

zinciri haline dönüşebilir. Bu sebeple hedef kitlemizdeki muhatapların mevcut durumlarını gözeterek ortak bir dil ile iletişim becerisi geliştirmek durumundayız.[192]

Burada Kur'an'ın ilk nazil olduğu dönemi örnek gösterebiliriz. Nüzul ortamındaki durum, muhatapların genel manada arka planını bizlere sunmaktadır. İlâhî vahye muhatap olunan toplumda farklı inanç ve kültür yapısı hâkimdi. Kur'an'ın o anki ilk muhatapları, hanif inancına sahip olanlar, müşrikler ve ehl-i kitaba mensup olan kişilerden oluşmaktaydı. Bu noktada her bir grubun ya da bireyin gelen vahyi anlama ve değerlendirmesi de ancak kendi zihnî çağrışımları ile gerçekleşmekteydi. Bu farklı kesimlerin mesajı anlamaları, kabulleri ve uyum sağlayabilmeleri için, vahiy peyderpey gelmiş ve intibaklarının sağlanması adına da uzunca bir sürece yayılmıştır. Bu süreçte muhatap kitlede mesajlarını daha anlaşılır kılabilmek için muhatapları birleştirici bir kuvvet bulmak ve onlar tarafından kabul görmek adına ortak bir dil ve anlam bağı kurarak onlara ulaşabilmek amaçlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de bu ayet bize bu konuda ışık tutmaktadır: "De ki: Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek (ortak) ve adil şu sözde karar kılalım: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka rab edinmesin." Eğer bu daveti reddederlerse: "Bizim, Allah'ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahit olun!" deyin."[193] şeklindeki ifadeler "muhatap kitlenin de doğruluğunu kabul ettiği bilgilerin referans alınarak"[194] ortak bir dil ve anlam bağı oluşturulması ve bu minvalde diyalog kurulması hususunda teşvik edilmektedir. Örnek olarak verdiğimiz ayette, ayete muhatap olan Hristiyan ve Yahudilerin de itiraz edemeyeceği tevhit inancı ortak yön olarak tespit edilmiş ve o esas alınarak bir etkileşim kurulmak istenmiştir. Dolayısı ile iletişimde bulunduğumuz birey ya da kitlenin mevcut fikir, değer, inanç, tutum ve algılarının bilinerek ve mevcut sosyopsikolojik inceliklerinin farkında olunarak bir üslûbun belirlenmesi, iletişim sürecine anlamlı bir katkı sağlayacaktır.

[192] Sedat Cereci, *İletişim Kurmak İnsan Olmaktır* (İstanbul: Metropol Yayınları, 2002), 10.
[193] Âl-i İmrân, 3/64.
[194] Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ı Kerim'in İrşad Üslubu*, 109.

10. İLETİŞİM SÜRECİNİN TEMEL UNSURLARI

10.1. Kaynak/ Gönderici

Kaynak, iletişim sürecini başlatan ve yöneten kişidir.[195] Gönderilmek istenen mesajı ya da iletiyi oluşturup şifreler.[196] Aristo iletişimi "ikna etmenin bütün uygun anlamları" olarak ifade etmiştir.[197] Bu çerçevede kaynak, alıcı konumundaki birey ya da bireylere anlamlı iletileri; seçme, düşünme ve yorumlama süreçlerini belirleyerek, iletilerini sözlü veya sözsüz olarak işaretler veya simgeler aracılığı ile alıcı konumundakine aktaran kişidir.[198] İletişimin sistemli ve istendik yönde ilerleyebilmesi için kaynak konumundaki bireyin aktarmak istediği duygu, düşünce, kanaat, bilgi, fikir gibi gerçekleştirilmek istenen etkileşim ürününü doğru kodlarla temellendirmelidir.

İletişime konu olan ileti lafızlarının da açık ve sarih şekilde seçilmesi ve muhataba zihinsel, duygusal ve eylemsel yönden pozitif bir etki uyandıracak dinamiklikte tasarlanmış olması önem arz etmektedir. Şüphesiz lafızların doğru ve güzel kullanılıyor olması, mananın da o minvalde doğru anlaşılmasına sebep olacaktır.[199] Bu bakımdan iletişimi başlatma, denetleme ve yönetme yetkisi[200] bilfiil kaynak konumunda olan kişiye aittir ve bu süreçleri en iyi şekilde organize etme sorumluluğa ondadır.

İletişimde kaynak konumunda olan bireyde kişisel bir bütünlük olması gerekmektedir. Nitekim bireyin iletişim içerisinde, söylem ve eylemlerinde, özünde ve sözünde tutarlı, dengeli ve güvenilir bir şahsiyete sahip olması; iletişimde alıcı pozisyonundaki birey/ bireylerin kaynaktan aldığı mesajı daha sansürsüz, güven zemininde ve olumlu bir kabulle almasına zemin hazırlayacaktır.

İletişimde kaynağın anlatma ve aktarma kapasitesi ne kadar önemli ise, mesajın teslim edileceği alıcı pozisyonundaki bireyin de anlama kapasitesi o kadar önem arz etmektedir. Nitekim iletişim dediğimiz olgu, karşılıklı işleyen bir süreçtir. Sonuç olarak bir

[195] Güngör, *İletişime Giriş*, 29.
[196] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 92.
[197] Demiray, *Etkili İletişim*, 11.
[198] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* 93; Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 84.
[199] Adil Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 152.
[200] Akif Ergin, *Eğitimde Etkili İletişim* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 40.

etkileşimin gerçekleşmesi içinde o frekansa karşılıklı olarak rezone olmak amaçlanmaktadır.

İletişim sürecinde kaynak konumunda olarak ebeveyn, öğretmen, öğretici, tebliğci veya konuşmacı gibi farklı kimliklerin iletişimi başlatması söz konusu olabilmekte. Bu durum kaynak ve hedef arasında, iki kişilik bir iletişimi kapsayacağı gibi; kişiler arası, örgütler arası veya daha büyük kitlelere de hitap etmesi söz konusu olabilmektedir. Bütün bu düzeylerin hepsini kapsayacak iletişimin niteliğini ve verimini etkileyecek ön koşullardan veya özelliklerden bahsetmek mümkündür.

Kaynak konumunda olan birey ya da merkezin, aktardığı iletileri muhatap birey ya da kitlenin daha güvenilir ve çekici bulmaları için sahip olması gereken özellikleri ve ön koşulları şu şekilde sıralayabilmemiz mümkündür: İlk olarak kaynak konumundaki kişinin iletişim içeriğine vakıf olup; bu konuda bigili ve uzman olması,[201] kaynağın saygınlığı, alanındaki bilgi ve becerisi,[202] ilgi çekici bir dil ve üslûba sahip olması, iletiyi aktarırken doğru yöntem ve araç seçimi,[203] inanılır, iyi anlaşılabilen, iletiyi muhatap kitlenin seviyesine göre aktarabilen,[204] mevzunun kaldırabileceği ölçüde gerektiğinde nüktedan konuşabilen; dil, kültür, inanç, değer ve yaşantı alanlarının ortak ve benzer olması ve dengeli biri olması[205] gibi iletişim etkinliğinde etkileşimi pozitif manada etkileyecek unsurları sayabiliriz.

Dinî iletişim, kaynak pozisyonunda olan bir din eğitimcisi veya din görevlisi tarafından muhatap kitleye dinî iletilerin aktarılması sürecidir. Alıcı konumunda olan bireylere dinî bilgi, beceri, tutum ve davranış oluşturmak amacı ile bu iletişim süreci başlatılır. Bu süreçte alıcı kitlede dine dair var olan yanlış bilgi, düşünce, tutum ve davranışları değiştirerek, ilahi hitabın gerektirdiği şekliyle doğru dinî inanç, tutum ve davranış geliştirme aşamalarının sağlıklı gerçekleşebilmesi için doğru dili kullanmak önem arz etmektedir. Dinî iletişim kuran her birey, bilgileri alıcının anlayabileceği ve kavrayabileceği şekli ile ifade etmeyi hedeflemelidir.

[201] Ergin, *Eğitimde Etkili İletişim*, 45.
[202] Ergin, *Eğitimde Etkili İletişim*, 40.
[203] Demiray, *Etkili İletişim*, 95.
[204] Demiray, *Etkili İletişim*, 98.
[205] Ergin, *Eğitimde Etkili İletişim*, 45.

Dinî iletişimin kaynağı olarak müftü, vaiz, imam, Kur'an Kursu öğreticisi gibi yaygın eğitimde görev alan din görevlileri olabileceği gibi, formel din eğitiminde görev yapan akademisyenler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri, imam hatip lise ve orta okulunda görev alan meslek dersleri öğretmenleri ve ilahiyat uzmanları sayılabilir.[206]

10.2. Mesaj / İleti

İletişim sürecinde kaynağın, hedefe aktarmak istediği her şeydir.[207] Kaynak ve hedef arasındaki, kaynağın ürettiği sözel, görsel, işitsel ve davranışsal her türlü fiziki alış-veriş ürünüdür.[208] Kaynak tarafından kodlanmış olan iletinin taşıdığı bilgi[209], duygu, düşünce, ifade ve sembollerdir.[210]

Bu arada şunu ifade etmekte fayda var; iletişim ve bilgi aynı şey değildir. "İletişim bir eylem, bilgi ise içeriktir."[211] Bilgi, yaşadığımız çağın bireye sundukları çerçevesinde; "insan aklının erebileceği olgu, haber, malumat, gerçek ve ilkeler bütünüdür."[212] İletişim ise bireyin bilgiyi edinme ve bunun akabinde bir tepki geliştirme sürecini içermektedir.[213] "Ortam da kesinlikle mesajın kendisi değildir. Mesajın ifadesi ile mesajın kendisi karıştırılmamalıdır."[214]

İletişimde mesaj veya ileti gönderme dediğimiz süreç her zaman konuşma ve yazma gibi fiziki bir zeminde oluşmayabilir. Bu iletiler sözsüz şekilde; jest ve mimik kullanımı (beden dili) veya mekân, kıyafet, renk, takı, rozet gibi[215] farklı inanç, kültür veya ideolojik yaklaşımları ifade edebilecek simgelerle de olabilir. Örneğin kimi zaman sessiz kalmak bir mesaj olabiliyorken, kimi zaman üzüntülü bir duruş sergilemekte bir mesaj içeriği taşıyabilir.

Mesajın kaynaktan hedefe aktarımı aşamasında taşıması gereken bazı şartlar vardır. Bunlar: Mesajın alıcının kapasitesine uygun olarak hazırlanması,[216] mesajda açık, net ve

---

[206] Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, 77.
[207] Arslanoğlu - Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 26.
[208] Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, 94.
[209] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 17.
[210] Tutar - Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 31.
[211] Cooper, *Sözsüz İletişim*, 14.
[212] Akalın, *Türkçe Sözlük*.
[213] E. Nezih Orhon - Ufuk Eriş (ed.), *İletişim Bilgisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012), 7.
[214] Cooper, *Sözsüz İletişim*, 14.
[215] Güngör, *İletişime Giriş*, 32.
[216] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 31.

kolay anlaşılabilir bir dil kullanılması, mesajı formülleştirme ve kodlama aşamasında uygun kanalın kullanılması,[217] mesaj gönderiminin akabinde sağlıklı bir iletişimin gerçekleşip gerçekleşmediğini teyit etmek adına geri dönüt alınması. İletişim etkinliğinde, iletinin üretimi ve paylaşımı sırasında yukarıda saydığımız şartlara uygun bir ileti aktarımının yapılması, anlamlı ve tutarlı bir altyapı ile bu etkinliğin gerçekleşmesine sebep olacaktır.

10.3. Kanal/ İletişim Ağı

İletinin gönderildiği kanaldır.[218] İletinin aktarılmak istenen mesaja uygun bir araç seçilerek işaret haline dönüştürülüp, belirlenen ağ üzerinden tasarlanıp gönderilmesi aşamasıdır. İletişim araçları "sözlü veya yazılı haber alma imkânını sağlayan teknik araçların"[219] tümünü kapsamaktadır. Bu araçlar kişiler arası iletişimde dilsel ve imgesel etkileşim olarak, söz, yazı, şiir; görsel etkileşim olarak, resim, şekil; davranışsal etkileşim olarak da jest, mimik, el, kol ve baş hareketleri gibi bedensel hareketler olabilirken, kitle iletişiminde televizyon, telefon, radyo, gazete, sinema, internet vb. olabilir.[220]

Örneğin; günümüzde bir din eğitimcisinin yüz yüze verdiği bir derste namaz konusunun ehemmiyetini anlatırken sözsel iletişim aracı olan dili kullanması; namazın nasıl kılınacağı gibi eylemsel boyutun aktarımını da içeren bir derste sözsel dile ilaveten beden hareketlerini kullanarak davranışsal iletişim aracını kullanması ve beraberinde görsel etkileşim aracı olarak resim, fotoğraf gibi materyallerden destek alması, teknolojinin ilerlemesi ile artık neredeyse her sınıfın akıllı tahta, internet gibi imkânlara sahip olduğunu düşünürsek, kitle iletişim araçlarından istifade edilerek dersini en uygun iletişim ağını kullanarak tasarlayıp anlatması söz konusu olabilmektedir.

Bu noktada kaynağın haber verme, öğretme, aktarma vb. gibi hedeflediği amaçları, dersin içeriğine uygun olması kaidesiyle, erişim ve ulaşım imkânının izin verdiği ölçüde doğru iletişim kanalını kullanması ile alıcı konumundaki bireyin anlama, kavrama, öğrenme vb. gibi amaçlı olan iletişim sürecinin daha anlaşılır bir zeminde oluşmasına sebep olacaktır. Yani bireyin dış dünyayı öğrenme ve algılama da mesajın içeriğine ve aktarımına uygun

[217] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 32.
[218] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 17.
[219] Akalın, *Türkçe Sözlük*, 1173.
[220] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 26.

olacak görsel, işitsel, zihinsel veya dokunsal (kinestetik) hafızayı aktif ederek, iletişimde ortak anlam oluşturma yolunda en uygun kanalı tayin etmek; bireyin ileti ürününü daha hızlı ve kolay kavramasına sebep olacaktır.

10.4. Alıcı/ Hedef

İletinin yöneltildiği birey, grup ya da kitledir.[221] Kaynaktan gelen mesajları açan, yorumlayan ve kendisi de kaynağa geri bildirim vermek üzere bir mesaj üreten kişi ya da insan topluluğudur.[222] Bu aşamada kaynağın anlatma kapasitesi kadar, alıcı konumunda olan bireyin anlama kapasitesi de önemlidir. Kaynak iletiyi alıcıya aktardıktan sonra, alıcının kaynağa geri dönüş yapması gerekmektedir ve o süreçte alıcı kaynak konumuna geçmektedir. Özne konumunda olan nesne konumuna, akabinde nesne konumunda olan özne konumuna geçmektedir. Netice itibariyle kaynak ve alıcı arasında, etki-tepki süreci ve iletişim döngüsü sürüp gidebilmektedir.[223] Bu bağlamda tam ve kâmil bir etkileşim süreci oluşturabilmek için, hedefte alıcıda etkin konumda yer almaktadır.[224]

Etkili bir iletişim, kaynak tarafından hedefe gönderilen mesajın kodlarının gönderim amacına paralel olarak; kodların doğru anlaşılması, çözümlenmesi ve yorumlanmasıdır.[225] Akabinde, şifrelenmiş olan mesaja ortak anlam verildiğine dair geri dönüt alınarak kodların doğru anlaşılması sayesinde iletişim süreci doğru bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır.

İletişim etkinliğinin hedeflendiği şekilde sürdürülebilmesi için alıcı da bulunması gereken temel özelliklerden bahsedeceğiz. İlk olarak muhatap olduğu iletişim ürününe karşı, ön yargı ve yanlış ön kabullerden uzak kalarak mesajı aktif dinlemesi,[226] mesajı algılama ve anlama noktasında yetkin bir kapasiteye sahip olması,[227] tutarlı düzeyde güven duygusunun gelişmiş olması, bilgili olması ve aynı zamanda da geri besleme yeteneğine sahip olmasıdır. İletişim etkinliğinin doğru bir şekilde tamamlanabilmesi için alıcının bu özelliklere haiz olması önem arz etmektedir.

---

[221] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 17.
[222] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 26; Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 84.
[223] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 26.
[224] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 32.
[225] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 38.
[226] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 38.
[227] Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 39.

10.5. Kod- Kodlama

Göndericiden alıcıya anlamlı iletiler gönderilmesi sürecinde kullanılan; harf, sözcük, sembol, simge ve işaretlerin tümüne kod adı verilmektedir.[228] Bir başka ifadeyle kod, "İnsanların anlamlı mesajları değiş tokuş etmeleri için sistemle aşina olmalarına olanak verecek şekilde düzenlenmiş bir göstergeler sistemidir."[229]

İletinin gönderilmesinde en çok bilinen ve üzerinde sosyal uzlaşım söz konusu olan kod, kullanılan belli bir doğal dildir.[230] İnsan dillerinin hepsi birer koddur.[231] İleti alış-verişinde en önemli kodlama aracı olan "dilin" kurallı ve sağlıklı biçimde düzenlenmesi ve kullanılması iletişim etkinliğinin başarıyla gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bununla beraber iletişimde kullandığımız jest ve mimikler, söyleyiş tarzı, el ve kol hareketleri her biri ayrı bir kod dilidir.[232]

İletişimde kodlama ise, hedef konumundaki birey ya da kitleye; bilgi, duygu, düşünce ve tutum gibi ileti ürününü, iletime uygun şekle getirerek, alıcının anlayabileceğini düşündüğümüz hali ile mesajı formülleştirme; simge ve sembollere dönüştürme aşamasıdır.[233]

10.6. Geri Bildirim

İletişimde kaynak biriminin gönderdiği mesajı, hedef birimindeki kişide bıraktığı[234] etkinin tepkilerini alma aşamasıdır. Bu aşama, iletişim sürecinin temel öğelerinden birisidir.[235] Kaynak ve hedef arasında ileti alış-verişinin akabinde mesajın nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığını bildirme evresi olarak da tanımlayabiliriz. Gelişmiş iletişim yeterliliği için geri bildirim evresinin aktif olarak kullanılıyor olması daha güvenilir bir zeminde iletişim etkinliğinin sağlandığını gösterir.

---

[228] Nazife Güngör, *İletişim/ Kuram ve Yaklaşımlar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 53.
[229] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 27.
[230] Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, 17; Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 27.
[231] Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 88.
[232] Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 89.
[233] Ergin, *Eğitimde Etkili İletişim*, 44; Tutar- Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, 34; Güngör, *İletişime Giriş*, 32.
[234] Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 90.
[235] Güngör, *İletişime Giriş*, 34.

Kaynak, hedef kitleye sadece iletiyi aktarıp, iletişimden beklentisinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair herhangi bir geri dönüt almadığı takdirde bu etkinliği iletişim olarak adlandırmamız mümkün değildir. Bu eylem sadece tek taraflı olarak kaynaktan alıcıya bilgi, komut, öğüt, emir, ikaz, yargı gibi verilerin aktarımı şeklinde olacaktır. İletişimin temelinde var olan karşılıklı öğrenme ya da karşılıklı bilgi, fikir, duygu ve düşünce paylaşımının gerçekleşmemesi iletişim deneyimizin başarısızlığı ile sonuçlanacaktır.

10.7. İletişim Ortamı

İletişim ortamı, iletişim işleyişinde ise yan öğe olarak nitelendirilir.[236] İletişim sürecinin gerçekleştiği fiziki ortamı ve aynı zamanda bireydeki "bilişsel, duyuşsal ve ruhsal" koşulları da kapsayan bir ifadedir.[237] **"**İletişim sürecini etkileyebilecek nitelikleri olan ve iletişim durumu içinde bulunan kişi, nesne ve olayların tümüne iletişim ortamı adı verilmektedir."[238]

İletişimin etkili ve başarılı olabilmesi, kullanılan yöntemlere bağlı olduğu kadar, mesajı gönderen ile ona muhatap olan hedef kitlenin mevcut donanım ve özellikleri, aynı zamanda iletişim ortamı değişkenlerine de bağlıdır.

Örneğin çok gürültülü ve dikkati dağıtacak bir sürü uyaranın olduğu fiziki bir ortamda etkileşimin sağlıklı ilerlemesi beklenilemez. Bununla beraber farklı sosyal ve kültürel yapıda yetişmiş bireylerin birbirlerini anlayıp ortak anlam oluşturmaları da birbirine benzer sosyokültürel çevrede yaşayanlara nazaran daha güç olacağı gerçeği kaçınılmazdır. Akabinde farklı yaş, cinsiyet, meslek ve öğrenim düzeyi gibi farklılıklara sahip olanların da iletişim etkinliğinde ortak referans bağı kuramayıp ortak bir dil oluşturulamadığı takdirde iletişim kopukluğuna sebebiyet verecektir. Bu noktada birebir bir uyum söz konusu olmasa bile ortak referans oluşturarak, biraz daha görece uzaklığı ya da anlaşılmazlığı daha minimal bir hale getirebilmemiz mümkün olacaktır.

[236] Güngör, *İletişime Giriş*, 37.
[237] Güngör, *İletişime Giriş*, 37.
[238] Cüceloğlu, *İnsan İnsana*, 88.

11. İLETİŞİMDE BİLİŞSEL, DUYUŞSAL VE DAVRANIŞSAL SÜREÇLER

İnsanın düşünsel, duyuşsal ve davranışsal olan varlığı tamamen kurduğu iletişime ve ilişkilerine dayalıdır. "İnsanın yapıp etmeleri, zihinsel, duygusal ve davranışsal aktivitelerin bir bileşkesi mahiyetindedir."[239]

İletişim sürecinde alıcı pozisyonundaki birey, iletiyi/ veriyi mevcut kapasitesi ve algısı ölçüsünde alır, mesajın içeriğini bellekte işler, akabinde kendi süzgecinden geçirerek bir tepki üretir. Bu noktada her bir ferdin belleği, dikkat ve algısı, motivasyonu, duyguları, güdülenmeleri, uyaranlara tepkisi vb. zihinsel yetenekleri, duygusal değişimleri ve devinimsel eylemleri farklılık arz eder. [240]

İletişim etkinliğinde muhatabı anlamak, iletilere karşı verilecek tepkileri daha belirgin kılabilmek[241] ve iletişimimizde doğru yolu tayin edebilmek adına birey ya da kitlelerin mevcut bilişsel, duygusal ve devinimsel yapısına daha genel bir perspektiften değerlendirmek gerekir. Nitekim her bireyde iletilerin üretimi ve yorumlanması aşaması farklıdır.[242] Aynı zamanda bireyin iletişim neticesinde ortaya koyduğu davranışların hangi dinamiklerden etkilendiği[243] ve hangi bilişsel şema ile değerlendirdiği ve kavradığı aşamaları da öznel olarak farklılık göstermektedir. Bu sürecin her bireyde farklı işlemesinin nedensel faktörü "objektif bir iletiye sübjektif bir tepki verilmesi"[244] şeklinde ifade edilebilir.

11.1. İletişimde Bilişsel Süreç

Bilişsel süreç, bireyin temel zihinsel faaliyetleri, düşünsel işleyişi,[245] durum, olay ve nesneye ilişkin verileri kendine özgü yorumlaması ve algılaması ile alakalıdır. İletişim etkinliği bilişsel düzeyde başlamaktadır. Bu süreç, bireylerin kendisi ve diğerleri ile alakalı iletişim sürecinde, iletişim verilerini nasıl işlediği, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl hatırladığı gibi zihinsel bilgi işlem basamaklarını içermektedir.[246]

---

[239] Kayaalp, *Eğitimde İletişim Dili*, 32.
[240] Demiray, *Etkili İletişim*, 204.
[241] Lazar, *İletişim Bilimi*, 51.
[242] Lazar, *İletişim Bilimi*, 50.
[243] Demiray, *Etkili İletişim*, 204.
[244] Lazar, *İletişim Bilimi*, 51.
[245] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 132.
[246] Demiray, *Etkili İletişim*, 204.

Bu süreç neticesinde birey kendisi ve diğerleri hakkında yeni bilgiler edinebilir ve bu bilgileri yorumlar, mevcut bellekteki verilerini hatırlar ve sentezler, ortaya çıkan problemi çözme becerisi geliştirebilir ve de gelecekle alakalı değişiklik ve yenilik hususunda planlar yapabilmektedir.[247]

Bilişsel öğeler, bireyin duygusal durumunu ve davranışlarını biçimlendirmektedir.[248] Bu sebeple bireyin eylemlerini ve söylemlerini anlamak için muhatabı iyi analiz etmek gereklidir. Nitekim bu konu ile alakalı Efendimiz (sav) "İnsanlara akıl (biliş) seviyelerine ve istidat durumlarına göre hitap edin." [249] diyerek muhatabın anlayış ve kavrayış seviyesine uygun olarak hitap etmenin önem arz ettiğini bizlere bildirmektedir ve ayrıca "Hitap, muhataba göre belirlenmelidir." düsturuna dikkat çekmektedir.

12.2. İletişimde Duyuşsal Süreç

"Duygular bireyin çevreyle olan etkileşiminde ve çevresini anlamlandırmasında önemli bir yere sahiptir." Duygu, kişi, nesne, olay ve olguların tesirleri ile bireyde oluşan etki, tepki ve izlenimlerdir. Duygu, bireyin içsel dünyasını ifade etmektedir. Duygusal zekâ, kendimizin ve başkasının hislerini anlama, soyut düşünme, kendi ruh hâlimizi gözlemleme ve aynı zamanda ilişkilerimizi iyi yönetme ve yönlendirme becerisine sahip olma gibi tarif edebileceğimiz süreçlerin tamamını kapsamaktadır. Bu sürece, hislerle akıl yürütme kabiliyeti de denilmektedir.

Duygusal farkındalık, özellikle kişilerarası iletişim için ayrı bir önem teşkil etmektedir. "İletişim, duygusal farkındalıkla başlar."[250] Duyguların anlaşılması, ifade edilmesi ve yönetimi iletişimin niteliği açısından önemlidir. Nitekim yapılan araştırmalarda duygusal farkındalığı yüksek olan bireylerin, temel iletişim becerilerinin daha gelişmiş olduğu ortaya konulmaktadır. İletişim sürecinde duygular, alıcı ve verici açısından kanalların seçimi, mesajın kodlanması, açıklanması, anlaşılması ve geri bildirim için önem arz etmektedir.

---

[247] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 36.
[248] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 37.
[249] Ebû Davud, Edep 20; Münâvî, Feyzü'l Kadir 3/75.
[250] Arslanoğlu- Duman, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, 200.

Bilişsel yaklaşıma göre zihnimizdeki düşünceler duyguları, duygular ise davranışlarımızı harekete geçiriyor. Bu kalıplaşan bilişsel sistematik; olayları, duyguları ve davranışları da pozitif ya da negatif yorumlamamıza sebep olmaktadır. İletişimde kişilerarası ilişkilerin daha sorunsuz, daha sağlıklı, daha doyum verici, daha etkin kılınması için alıcı ve verici formatındaki bireylerin, karşılıklı olarak duygusal enerjisini bilme ve tanıma zorunluluğu da doğmaktadır. Nitekim aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguyu paylaşanlar anlaşabilir. O halde, insanlar arasındaki etkileşim, konuştukları dil ile değil, birbirlerine karşı hissettikleri duygu ve düşüncelerin karşılıklı olarak anlaşılması sayesinde gerçekleşir.

Duygusal zekâ, kişiler arası ilişkiler noktasında, başkalarının olumlu ya da olumsuz yönlerini tanımamız, anlamamız ve değerlendirmemiz noktasında bize rehberlik etmektedir. [251] Bu sebeple, günlük yaşamımızda, özellikle de eğitim ortamlarında bireylerin duygu durum kontrolünün yapılması, uygun iletişim sürecini belirlemek ve sağlıklı bir ileti/bilgi- alışverişi yapabilmek için önem arz etmektedir. [252] Nitelikli bir iletişim ya da etkileşimin gerçekleşmesi için bireyler, karşılıklı olarak duygu paylaşımından kaçınmamalıdırlar. Muhatabın mevcut duygu durumunu okuyamadığımız takdirde, tahmini bir yaklaşımla hareket edilebilecek bir ortamın oluşması söz konusu olabilir. Bu durumda yanlış anlaşılmalara ve istenmeyen iletişim sorunlarının oluşmasına sebep olabilecektir.[253]

Öğrenme ve İletişim sürecinde muhatapların karşılıklı olarak aktif ve nitelikli verim alabilmesi için birbirlerine duygudaş olabilmeleri önemlidir. Duygudaşlık yani empati, karşımızdaki bireyin nasıl hissettiği ve nasıl düşündüğüne dair ortak bir his oluşturmaya çalışılmasıdır. Yani muhatabımızın bakış açısını algılamak ve bir bağ kurabilmektir. Bir insanın muhatabı ile empati kurabilmesi için, etkin bir anlam becerisine ve güçlü bir muhakeme yeteneğine sahip olması gerekmektedir.

Bireyin, bilişsel ve duyuşsal zekâsının gelişmiş ve yüksek olması, kendisini ve diğerlerini daha iyi anlama ve anlamlandırma aşamalarında önemli bir etkiye sahip olduğundan

[251] Aysel Tan, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Duygu-Akıl İlişkisi", *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/6 (19 Şubat 2021), 23.
[252] Demiray, *Etkili İletişim*, 212.
[253] Demiray, *Etkili İletişim*, 212.

bahsettik.[254] Bununla beraber bireyin, bilişsel ve duygusal olarak yetkin durumda olması, davranışsal öğelerinin de daha olumlu bir şekilde oluşmasını ve gelişim göstermesini sağlayacaktır. Yani denilebilir ki olumlu ve pozitif duygularımız somutlaşarak olumlu ve pozitif eylemlere ve davranışlara dönüşmektedir.[255]

12.3. İletişimde Davranışsal Süreç

Davranış, uyarılmalar sonucu bireyde bireysel güdülenmeyi sağlayan ve davranışa yönlendiren tepkilerdir.[256] Davranış, herkesin gözlemleyebildiği bir durum olması açısından nesneldir.[257] İnsan davranışlarının oluşumu, dış uyarıcı faktörlere dayanmakla beraber,[258] bireyin çevresiyle etkileşimleri neticesinde oluşan yaşantısının bir ürünü mahiyetindedir. Bireyin zihinsel ve duyuşsal faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan etkiye karşı gösterdiği bilinçli tepkilerdir.[259] Aynı zamanda bireyin iletişim sürecinde, öznel ve eylemsel ifadeleridir.[260]

İletişim kavramını davranışsal boyutu ile değerlendiren Demiray şöyle bir tanım yapmıştır; "Organizmanın herhangi bir bölümünde, istendik belli davranışları ortaya çıkarabilmek için, çevresel uyaranların düzenlenmesidir"[261]

Yukarıda kişisel yaşantılarımızın duygu ve davranış oluşumundaki etkisinden bahsedildi. Yaşam serüvenimizde ilk tecrübe ve deneyimlerimizdeki zihinsel ve duygusal kodlarımız, daha sonraki tavır ve tutumlarımızı da etkilemektedir. Örneğin 4 yaşında Kur'an kursuna giden bir çocuk orada samimi, sevimli ve ilgili simalarla karşılaşıp, o mekândan olumlu ve pozitif bir algı ve duygu ile ayrıldı ise, bundan sonra dâhil olacağı Kur'an meclisleri ve mekânları için de olumlu bir algı ve tutum geliştirmiş olacaktır.

Din eğitiminde veya dinî iletişimde olumlu yönde toplumsal bir maslahat sağlaması açısından, çağdaş yaklaşımların paradigmalarını da değerlendirmenin faydalı olacağı kanaati içerisindeyiz. Bu bağlamda kişisel tecrübe ve gözlemin tutum ve davranış

[254] Tan, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Duygu-Akıl İlişkisi", 23.
[255] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 132.
[256] Demiray, *Etkili İletişim*, 215.
[257] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 33.
[258] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 34.
[259] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 133.
[260] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 133.
[261] Demiray, *Etkili İletişim*, 9.

geliştirmesine dair bazı açıklamalar getirilmiş ve bazı kuramlar oluşturulmuştur.[262] Biz çalışmamızda sadece Pavlov'un geliştirmiş olduğu klasik koşullanma kuramına yer vereceğiz. Şunu da ifade etmek gerekir ki; "aslında Pavlov'un keşfettiği bu durum, düşünürlerin iki bin yıldan beri üzerinde konuştukları bir şeydi, ancak ilk kez bir laboratuar ortamında kanıtlanması onu önemli kılmaktadır."[263]

Klasik koşullanma, olaylar ve nesneler arasında etkileşim ve bağ kurarak öğrenmeyi içermektedir. "Edimsel (klasik) koşullanmada bir davranışın tekrarlanmasını belirleyen şey, davranışı izleyen pekiştirmedir. Pekiştirme, öğrenilen bir koşullu tepkiyi ödül ya da ceza gibi uyaranlarla güçlendirip yerleştirmektir."[264] Bu öğrenme duyu organlarında ortaya çıkmakta ve akabinde devinimsel bir harekete dönüşmektedir. Bu süreç, bireyde var olan otomatik ve refleks tepkilerin, bir başka koşullu uyaran tarafından aktif edilmesiyle ortaya çıkacak bir tepki neticesinde[265] bilinçli farkındalık seviyesinde davranış ve tutum geliştirme şeklinde gerçekleşmektedir.

Buna örnek verecek olursak; örneğin bir öğrenci paylaşma ve yardımlaşma eylemine dair bir öğretiye veya ön kabullere sahip olmadığı için bu eyleme olumsuz bir tutum sergiliyor ve gerçekleştirmeyi reddediyor diyelim; biz bu eylemi yaparken, yardımlaşma eyleminin etkileri olan; muhatabının ihtiyacını giderme ve faydalı olma, onun yüzünde tebessüm oluşturarak mutlu olmasına vesile olma gibi duygularını açık bir şekilde izhar etmesini şartlı bir uyaran haline getirmesini sağlayarak, yardımlaşmanın akabinde oluşan o haz duygusunu gösterdiğimiz takdirde bu öğrenciyi yardımlaşma hususunda şartlı bir tepki göstermesini pekiştirdiğimizde, olumlu bir etkiyi aktif hale getirebilir ve yardımlaşma davranışına karşı olumlu ve pozitif bir etki oluşturabiliriz.

Bu noktada "bireylerin duyuşsal ve duygusal özelliklerinin olumlu hale getirilmesi için, öncelikle muhatapların özelliklerini ve özel ihtiyaçlarını tanımalı, onların sevdikleri ya da hoşlanabilecekleri bir durum, nesne ya da olayla verilmek istenen mesaj ya da bilgi arasında olumlu bir koşullanma sağlanmalı ve akabinde kazandırılmak istenen duygu,

[262] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 53.
[263] Frank Joe Bruno, *Psikoloji Tarihine Giriş*, çev. Nesrin Hisli (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982), 77.
[264] Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Koşullandirma Yoluyla Öğrenme", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 3 (2005), 61.
[265] Tutar, *Davranış Bilimleri*, 135.

tutum ya da eylem üzerinde pekiştirme yapılmalıdır. ”[266] Bu şekilde bir iletişim ve öğretim etkinliği gerçekleştirilerek istendik yönde olumlu, kalıcı bir etki ve tutum değişikliği sağlamalarına destek olabiliriz. Eğitimcilerin ve ebeveynlerin özellikle uygulaması gereken bir yöntem olduğu kanaatindeyiz.

Koşullanmayı Dinî İletişim ve Dinî eğitim çerçevesinde ele alacak olursak, bireyin çevresel uyaranlarını Kur'anî mesajlara ve ilkelere göre belirlemek gerektiğini ifade edebiliriz. Yani bireyi, dış dünyada etkileşim kurabileceği her alanda, bu yönde bir güdülenme geliştirmesini sağlamayı hedeflemeliyiz. Kullandığımız bütün iletişim araçları dâhil olmak üzere, lisanımızı, hâl ve ahvâlimizi, yaşamlarımızı, hanelerimizi, bulunduğumuz ortamları ve mekânları İslam'la buluşturmalıyız.

Bu durumu oluşturabilmesi için, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bireylerin İslam'a ait değerlerle, kavramlarla, sembollerle ve görsellerle irtibatının tesis edilmesi gerekmektedir. Bireyin yaşamının en başlangıcından itibaren dinî tutum, amel, eylem, söylem gibi kulluğun teşekkülünün her aşamasında olumlu reaksiyon göstermesini sağlayacak şekilde içsel bir motivasyon kazanmasına zemin hazırlamak gerekmektedir. Bireyin maddî ve manevî yönlerine hitap edebilecek olan, İlâhî iradenin uygun gördüğü ve insanın ulvî duygularını aktive edecek dinî telkinlere, simgelere, sembollere, görsellere, yayınlara ve davranışlara maruz bırakmak gerekmektedir. Kısaca hayatı, dinî referanslar ve pratiklerle kuşatmak gerekmektedir. Görgü dediğimiz davranış biçimleri de göre göre aşina olunma sürecinden ibaret olduğu gerçeği ile hâl ve tavır kesp etme sürecini doğru şekilde yönlendirmek gerekmektedir.

Toplumda nezahet, nezâket ve nezafetle donanmış, erdemli İslami şahsiyetlere sahip bireyler yetiştirmenin yolu, sadece bireysel değil toplumsal boyutta ilahi prensiplere sarılmak, yaşamak, yaşatmak ve bu dinamiği her daim besleyip canlı tutarak, bireylerde kalıcı bir tutum hâlinin oluşmasını sağlamakla mümkün olacaktır.

İnsan dünyaya ilk gözlerini açtığı andan itibaren, aile ve mevcut çevresi ile etkileşim halindedir. Bireyler, yakın münasebet kurdukları şahısların vesilesi ile deneyim kazanır ve etki altında kalırlar. Her doğan çocuk belli karakter, kabiliyet ve donanımla dünyaya

[266] Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2005), 107.

gelmektedir,[267] fakat bunların Kur'an ve sünnet düsturunda yetiştirilmesi ve bu istikâmet üzere donanımlarının geliştirilmesi; yaratılış gayesine uygun dengeli ve ölçülü bir birey haline gelebilmesi sorumluluğunu Allahü Teâla, ilk olarak ebeveynlere yüklediğini beyan etmektedir.[268]

Bu noktada kişi, ilk iletişim ve etkileşim kurdukları şahıslar üzerinden dinî bir terbiye, tedrisat ve telkin gerçekleştirmektedir. O halde dinî kimlik, değer ve davranışın kazanılmaya başlandığı ilk yer olarak, en büyük görev aile ve sosyal çevresine düşmektedir. Akabinde okul çağına eriştiği zamanda bu etki, değişim ve dönüşüm sürecini belirleyen amiller, öğretmenleri ve akranları üzerinden devam etmektedir.

Aidiyet kurduğumuz her bağın bizim üzerimizde bir iz ve tesir bırakması söz konusudur. Toplumu ve ümmeti oluşturan bir fert olarak mesuliyet ve sorumluluklarımızın idrakinde olmak durumundayız. Aynı zamanda etki eden ve etki alan olarak, her manada Peygamber (sav)'in emanetleri olan; temsil, tebliğ, tebyîn ve teşrî görevlerimizin farkında olarak ve bu şuurla kendimizi vahyin temel ilkeleri ile yaşantılarımızı buluşturarak, ilk önce kendi benliğimizi inşa etmek ve diğerlerine de bu minvalde örneklik etmek durumundayız.

Son olarak Klasik koşullanma durumunu İslam dininin kaynağı olan Kur'an ve sünnet kapsamında ele almaya çalışacağız. Örneğin cimrilik Kur'an'da[269] ve sünnette[270] yerilen ve hoş karşılanmayan bir davranıştır. Bunun yerine İslam ahlâkında methedilen ve teşvik edilen erdemli bir davranış olarak görülen cömertliğe[271] dair koşullanma yapılarak, cömertlik davranışına dair bireyde olumlu çağrışımlar oluşmasını sağlamayı hedeflemeliyiz. Yani bireyin algısını, hedefini ve yönelimlerinin kaynağında Kur'an'ı referans almasını sağlamak için olumlu stratejiler geliştirmeliyiz. Bu durumun kalıcı bir davranış haline dönüşebilmesi için de sürekli gözlem yapılması, kalıcılığın sağlanması açısından tekrara teşvik edilmesi ve olumlu davranışların sürekliliği için de takdir edilip

[267] Rûm, 30/30; İsrâ, 17/84.
[268] Tahrim, 106/6; Buhârî, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20; Buhârî, Cenâiz 92.
[269] Âl-i İmrân, 3/180; Nisâ, 4/37; Teğâbün, 64/16.
[270] Müslim, Birr 56; Buhârî, Zekât 27,28; Tirmizî, Birr 40; Nesâî, Cihâd 8.
[271] Bakara, 2/272; Sebe, /39; Buhârî, İlim 15, Müslim, Müsâfirîn 268.

pekiştirme yapılması gibi iletişim ve öğrenme sürecinin bilinçli ve istendik yönde seyretmesine destek olabiliriz.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmı, Kur'an'ı, mevcut iletişim basamakları, unsurları ve türlerini vahiy kültüründe değerlendirebilmek ve analiz edebilmek adına bir ön hazırlık mahiyetinde yapıldı. Çalışmanın ikinci bölümünde ise vahyin odağında Kur'an'ın bize sunmuş olduğu iletişim alanları ve aşamaları değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA İLETİŞİM

1. KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE ANLAMI

Kur’an-ı Kerim, Yüce Allah tarafından, Hz. Peygamber'e Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla yirmi üç senelik bir dönem içerisinde farklı koşullar ve çeşitli hadiselere bağlı olarak parça parça indirilmiş mukaddes bir kitaptır. Evrensel bir vahiy olan Kur’an-ı Kerim İslâm dininin en önemli iki kaynağından biri olup, nazil olduğu dönemde etkili olduğu gibi sonraki asırlarda da etkili olmuş ve en güzel medeniyet örneklerini meydana getirmiştir. İnsanı hem birey hem de toplum olarak ele alan Kur’an-ı Kerim, iletişim ahlâkına esas olacak ana ilkeleri de içermektedir. Nitekim tertibinin, icazının, nazmının, ulvî üslubunun ve selâsetinin fevkaladeliğiyle başlı başına bir iletişim mucizesi olduğunu göstermektedir. Kurduğu cümlelerde ve içerdiği manalarda en ufak kusur bulunmayan Kur’an’ı Kerîm, Allah ile insan arasındaki iletişiminin yazıya dökülmüş son şeklidir.

Kur’an-ı Kerim birey ve toplumların yalnızca dünyevî yaşamlarına değil, ahlaki erdemlerine, ruhî olgunluk ve kemallerine de önem vermiştir. Bu sebeple Kur’an-ı Kerim beşeriyetin maddî ve manevî her yönden huzurlu olması için iletişimin sahasını bütün insanlığa şamil kılmış ve tüm cemiyetlerin faydalanabileceği temel ilkeler ve çözümler getirmiştir. Yüce Allah tarafından insanlara hitap etmek için gönderilmiş olan Kur’an-ı Kerim'de iletişimin önemi şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Soyunuz sopunuzla birbirinize karşı övünesiniz diye değil, birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en şerefliniz, Allah’a karşı saygısı, korkusu ve O’nun yasaklarından kaçınıp emirlerine itaati en yüksek olanınızdır. Hiç şüphesiz Allah, her şeyi hakkiyle bilir, her şeyden haberdardır."[1]

Söz konusu ayetten önceki yer alan ayetlerde iman edenlere hitap edilirken bu ayet-i kerimede bütün beşeriyete nida edilmektedir. Çünkü Yüce Allah ilk olarak Hz. Âdem

[1] Hucurât, 49/13.

(a.s.) ve Hz. Havva'yı yaratmıştır. Sonra bunlardan silsile şeklinde tüm beşeriyeti yaratıp çoğaltmıştır. İnsanoğlunu kavimlere, ırklara, milletlere, kabile ve aşiretlere ayırmıştır. Bu sebeple her bir milletin farklı bir dili ile kendine ait örf ve adetleri oluşmuştur.

Yaratıcı bunu karşılıklı iftihar ve muaraza olması için değil insanoğlunun birbiriyle tanışması, ülfet etmesi, toplum ve uygarlık inşa etmesi, kültür ve medeniyet alışverişinde bulunması ayrıca birey ve cemiyetlerin maddi manevi her yönden mutlu olmaları için yapmıştır.[2]

Dil ve beyan açısından hiçbir noksanlığı bulunmayan Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın bireye, topluma ve bütün insanlığa seslenişidir. Ayrıca her türlü ahlâk esaslarını ihtiva ederek insanoğlunun hakikî saadetini temin eden Kur'an-ı Kerim; "Söyle"[3], "Öğüt ver"[4], "İlet", "Bildir"[5], "Çağır"[6] ve "Tebliğ et"[7] gibi kendine has söylemleriyle insanı adeta bir iletişim ağının içine sokmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de yer alıp onun niteliğiyle alakalı olan bazı ifadeler, bu mukaddes kitabın iletişim özelliği taşıdığını göstermektedir. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'in bu özelliğine şu şekilde vurgu yapmıştır: "İşte bu (Kur'an), kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir."[8] Söz konusu ayet incelendiğinde " هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ" ifadesi kendi kapsamında içerdiği yönlendirme, tanımlama, ulaştırma ve ikna etme manalarıyla ilintili olan ve iletişimin üç ana kaidesini yani bilgi verme, mantıkî gerekçe sunma ve etkili iletişimle imtizaç etmektedir.[9] Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de ilk nazil olan ayetin iletişimin en önemli kaynaklarından birisi olan "Oku!"[10] emriyle başlaması Kur'an ile iletişim arasındaki ilinti ve münasebeti net bir şekilde göstermektedir.

Kur'an, toplum zemini ve ortam müsait hale geldikçe nazil olan her yeni bildiri ve mesajıyla, Arap yarımadasında yeni bir hayat tarzının oluşup meydana gelmesinde müessir güç olmuştur. Bu durum Kur'an-ı Kerim'in, iletişimde önemli bir husus olan

[2] Fahreddin Er-Razi, *Mefatihu'l-Gayb* (Beyrut: Daru'l Turasi'l-Arabi, 2008, 10/112).
[3] Âl-i-İmrân, 3/200.
[4] Zâriyât, 51/60.
[5] Mâide, 5/44.
[6] Nahl, 16/128.
[7] Mâide, 5/67.
[8] İbrahim, 14/52.
[9] Muhammed Galâyînî, *Vesâilu'l-İlam ve Eserûha fî Vahdeti'l-ümme* (Cidde: Daru'l-Minare, 1985), 52.
[10] Alak, 96/1.

muhatap kitleyi ikna etme özelliğini göstermektedir. Çünkü iletişimin ana hedefi bir şeyi haber vermek veya bildirmek olmayıp, asıl hedefi beşeriyeti arzu edilen doğrultuda değiştirebilmektir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'in iletişime ne kadar önem verdiğini göstermektedir.[11]

2. KUR'AN-I KERİM'DE İLETİŞİM ALANLARI

İletişim, dinin varlığı, idamesi ve yayılması için en temel faaliyettir. Nitekim Kur'an'a bir bütün olarak bakıldığında ilk peygamber olan Hz. Âdem'den nübüvvet kapısının kendisiyle son bulduğu Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberler, Yüce Allah ile gönderilmiş oldukları kavimler arasında vahiy vasıtası ile iletişim kurmuş ve ilahi mesajın topluma ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'deki ayetler incelendiğinde iletişim sisteminin iki kısımda toplandığı görülmektedir:

1- Yüce Allah ile mahlûkat arasındaki iletişim.

2- Yaratılanların kendi aralarındaki iletişim.[12]

2.1. Yüce Allah ile İnsanlar Arasındaki İletişim

Kâinatın yaratılışının hikmeti, Yüce Allah'ın eşsiz isimleri ve kemâl sıfatlarıyla bilinmesi, O'nu tanıyıp ona ibadet ve kulluk edilmesi içindir.[13] Yüce Allah'ın beşeriyet tarafından tanınıp bilinmesi ise O'nun ancak isim ve kemâl sıfatlarını insanlara bildirmesiyle yani onlarla iletişime geçmesiyle mümkündür.

Kur'an-ı Kerim göre Yüce Allah ile insan arasındaki iletişim ve haberleşme ilişkisi, esas olarak iki yönlüdür. Bu iki yönlü iletişim ve haberleşme sözlü veya sözsüz bir biçimde Yüce Allah'tan insana doğru veya insandan Yüce Allah'a doğru gerçekleşmektedir.[14]

2.1.1. Yüce Allah'tan İnsana Sözlü İletişim

Yüce Allah ile beşeriyet arasındaki iletişim aşkın varlıkla, insan arasında meydana gelmektedir. İletişimin ana kurallardan birisi de kaynak ve hedef arasında ontolojik olarak

[11] Hamza Abdullatif, *el-İ'lâm fî Sadri'l-İslam* (Kahire: Daru'l-Fikr Arabî, ts.), 46.
[12] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 72.
[13] Zâriyât, 51/56.
[14] Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 142.

müsavat ve denge bulunması gerekmektedir. Ancak Yüce Allah'tan insana doğru gerçekleşen iletişimde, mahiyet farkı ve ontolojik uyuşmazlık bulunması sebebiyle bu kural bozulmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah ile insan arasındaki iletişimin en önemli mefhum ve konseptlerinden biri olan "inzâl ve tenzîl" fiilleri yukarıdan aşağıya inişi ve yüksekten tedenni edişi ifade etmektedir. Bu sebeple yatay iletişimin kapsamında bulunan insanın insanla iletişim ve bildirişiminde "tenzil" fiili kullanılmamaktadır. [15]

İletişim, genel manada "bilgi aktarımı ve iletimi" olarak ifade edilmektedir. Bilgi aktarımının sadece fiziki ve maddî âlem içerisinde gerçekleşmediği fiziki âlemin ötesiyle de iletişimin kurulduğu bilinmelidir. Zira araştırma mevzumuzu teşkil eden ve İslami iletişimin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, fizik ve maddi âlemin dışından bilgi aktarımıdır.[16] Nitekim Yahudiler Hz. Peygamber'e gelerek "Bize elçi olarak gönderilen Musa Allah ile nasıl iletişim kurup konuştuysa ve O'nu nasıl bakıp gördüyse, sen de eğer Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir peygamber isen O'nun ile böyle iletişim kurup konuşmalı ve O'na tıpkı Musa'nın bakıp gördüğü gibi bakmalısın. Bunu yapmadığın takdirde biz sana iman etmeyeceğiz." dediler. [17] Yüce Allah'ta onların bu tutumundan sonra şu ayeti indirdi:

"Allah bir insanla ya vahiyle veya perde arkasından konuşur. Yahut ona kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. Doğrusu O, çok yücedir, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır." [18] Mevzubahis ayet Yüce Allah'ın, insanla kimi zaman vasıtalı, kimi zaman da vasıtasız bir şekilde iletişim kurduğunu beyan etmektedir.

Birinci; iletişim biçimi vahiy kelimesiyle ifade edilmiştir. Kuran'daki ayetler bütünüyle incelendiğinde vahiy mefhumun çok farklı yansımalarının bulunduğu görülmektedir. Nitekim Kuran'ı Kerim'de vahiy kavramı "ilahî" ve "gayr-ı ilahî" olmak üzere iki kısımda kullanılmaktadır. [19] Bunlardan her biri farklı bir iletişim tekniği ve yöntemini açıklamaktadır.

[15] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 144.
[16] Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku* (Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 185.
[17] Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân* (Müessesetü'r-Risâle, 2013), 18/507.
[18] Şûrâ, 42/51.
[19] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 37.

a) İlahi Vahiy: Semitik asıllı üç ilahi dinin yani İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlığın en özgün ve ayırt edici özelliği Yüce Allah tarafından gelen vahiy ile teşekkül etmesidir.[20] Vahiy her şeyden önce "haberleşme, iletişim ve bildirişimdir."[21]

Yüce Allah'ın kelâm-ı nefsînin bir tecellisi olan Kur'an,[22] vahiy meleği olarak görevlendirilen Cebrail tarafından,[23] hem lafzen hem de manen olmak üzere Hz. Peygamber'e indirilmesi ile insanlık âleminin Allah ile iletişimi başlamştır. Bu intikalin asıl gayesi ise, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın mesajlarını mükellef olan muhataplara ulaştırmasıdır. Bu süreç ile beraber Allah ile insan arasında bu muazzam iletişim seremonisi başlamıştır.

Allah'ın Peygamberlerine, kullarına bildirmek üzere irade ettiği şekli ile ilahi mesajlarını bildirmesi olan vahiy, Allah ile Peygamberleri arasında, mahiyetini ancak Allah'ın ve kısmen de Peygamberlerin bilebileceği bir iletişim vasıtası olarak açıklanmaktadır. Ontolojik farklılığı bulunan iki varlık arasında gizli bir iletişim özelliğini barındıran vahyin keyfiyeti fizik ötesi ile bir etkileşim olması hasebiyle kavranması zor olan bir durumdur. [24]

İlahi bilginin yaratılmışlara ulaştırılması, öğretilmesi ve bütün varlıklarla iletişimin sağlanması açısından "vahiy" kavramı ayrı bir önem arz etmektedir. Vahiy kavramı türevleriyle beraber Kur'an-ı Kerim'in genelinde seksen kadar ayette yer almaktadır.[25] Söz konusu kelime bu ayetlerin yetmişten fazlasında fiil kalıbında kullanılmış olup çoğu Yüce Allah'a izafe edilmiştir. Bu bağlamda Allah ile insan arasında özel bir iletişim yolu olan vahiy, tanrısal bir faaliyettir.[26] Vahyin, birinci mesabesi dille alakalı olup, bizzat Yüce Allah'ın kullarıyla bağlantı kurması ve konuşmasıdır. Zira Yüce Allah insana, insanın konuştuğu lisanla hitap etmiştir.[27]

---

[20] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 143.
[21] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 147.
[22] Ömer Çelik, *Kur'ân'ın Muhatapları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 33.
[23] Şuarâ, 26/192-195.
[24] Mehmet Akif Ceyhan, *Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 8.
[25] Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024); Çelik, *Kur'ân'ın Muhatapları,* 62.
[26] Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 2012), 2/464.
[27] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 142.

Vahiy kelimesi lügatte; "ilham etmek, hızlı bir şekilde ve gizlice konuşmak, ima ve işaret etmek, acele etmek, fısıldamak"[28] gibi çeşitli manalara gelmektedir. Bununla birlikte vahiy kavramının İslâm öncesi dönemde Arap toplumu tarafından şiirlerde sıkça kullanılan bir kelime olduğu görülmektedir. Nitekim bu dönemde vahiy kelimesi genellikle taş üzerine yazılan yazıları ifade etmekteydi.[29]

Istılahta ise; "Yüce Allah'ın ilahî bir hükmü veya haberi peygamberlerine doğrudan doğruya gizli bir biçimde bildirmesidir."[30]

Kur'an'da, Yüce Allah'ın insanoğlu ile iletişiminin ancak üç şekilde gerçekleşeceği Şûrâ suresi 51. Ayette bildirilmiştir: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir."[31] Ayette, ilk iletişim biçiminin vahiy olduğu beyan edilmektedir. Vahiy; Yüce Allah'ın peygamberlerine veya seçkin kullarına doğrudan doğruya gayet hızlı ve gizli bir şekilde gönderdiği, ansızın kalbine bıraktığı ilhamdır. Bu ise ilahî buyrukların büsbütün ruhanî olarak vasıtasız içe doğması ve alınmasıdır.[32]

Kur'an-ı Kerim'i baştan sona incelediğimizde vahiy tabirinin genel manada bütün varlıklara, özel anlamda ise peygamberlere izafe edildiğini görmekteyiz.[33] Başka bir ifade ile vahiy kelâmın sırf manevî olarak doğrudan doğruya telakki edilmesidir. Bu şekilde olan vahiy, hem Yüce Allah tarafından gönderilmiş olan peygamberler hem de beşeriyetten bazıları için söz konusu edilmektedir.[34] Nitekim Yüce Allah'ın Hz. İsa'nın havarilerine, [35] semaya, [36] yeryüzüne, [37] meleklere, [38] bal arısına, [39] Hz. Musa'nın

[28] İbn Manzûr, *Lisânül'l-Arab* (Beyrut: Daru-Sadır, 2010), 15/379-382; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 37; Yavuz, "Vahiy".
[29] Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 33.
[30] İbn Manzûr, *Lisânül'l-Arab* (Beyrut: Daru-Sadır, 2010), 15/379-382; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 37.
[31] Şûrâ, 42 /51.
[32] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 7/37; Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları,* 64.
[33] Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları,* 61; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 38.
[34] Demirci, *Vahiy Gerçeği, 238*.
[35] Mâide, 5/11.
[36] Fussılet, 41/12.
[37] Zilzâl, 99/5.
[38] Enfâl, 8/12.
[39] Nahl, 16/68-69.

annesine[40] vahyetmesi genel manadaki vahye örnektir.[41] Peygamberlerin dışındaki şahıs veya varlıklara yapılan bu şekil vahiy, ilham manasındadır.[42]

Vahiy, "Yüce Allah'ın, kullarına bildirmek istediği hakikatleri, doğru yolu ve buyruklarını, onların içerisinden görevlendirdiği peygamberlerine, insanların idrak ve ihata edemeyeceği gizli ve süratli bir şekilde bildirmesidir."[43] Peygamberlere yapılan vahye şu ve benzeri ayetler örnek olarak verilebilir:

"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik."[44] Görüldüğü üzere getirilen örnekler ve yapılan tanımlar vahiy kavramının, Yüce Allah ile peygamberler arasında meydana gelen bir iletişim, haberleşme ve enformasyon yolu olduğunu göstermektedir.[45]

Peygamberler Yüce Allah'ın kendilerine tevdi ettiği insanlara hitap etme, öğretme, doğru yolu gösterme ve aydınlatma gibi görevleri ziyade ve noksanlık yapmadan içinde bulunmuş oldukları toplumlara aktarmış ve hiçbir şekilde onlarla iletişim bağlarını koparmamışlardır.[46]

Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki ayetler tetkik edildiğinde Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. Peygamber'e (s.a.s) kadar hassas ve yıkılmaz şahsiyetler ile insanları uyararak onlara doğru yolu göstermek için seçilmiş bütün peygamberlerin, Yüce Allah ile gönderilmiş oldukları kavimler arasında iletişimi gerçekleştirme mücahedeleri ve ilahî mesajın gönderildikleri topluma ulaşmasını sağlama gayretleri görülmektedir. Bu durum din ve iletişimin birbiriyle ne kadar alakalı ve ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.[47] Ayrıca insanlarla ünsiyet, muhabere ve iletişim kurabilecekleri her türlü meşru yöntemi denemişlerdir.[48] Bu durum Yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde beyan edilmektedir:

---

[40] Tâhâ, 28/38.
[41] el-İsfehânî, *Müfredât* (Daru'l-Kâlem, 2020), 678; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 38.
[42] Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları, 65*; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 38.
[43] Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân* (Kahire: Daru'l-Hâdîs, 2017), 1/53.
[44] Nisâ, 4/163.
[45] Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 34.
[46] Fazlurrahman, Malik, *Ana Konularıyla Kur'ân,* 139; Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam,* 337.
[47] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 46.
[48] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 46.

> "Nûh, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı. Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler. Sonra ben onları açık açık davet ettim. Sonra, onlarla hem açıktan açığa hem de gizli gizli konuştum."[49]

Hz. Nuh (a.s.) kavmini ebedî azaptan kurtarmak için büyük bir içtenlikle çalışıp çabalamış ve elinden gelen her türlü mücadeleyi vermiştir. Bazen ilahî emir ve yasakları açıktan herkesin işiteceği bir biçimde ilan etmiş, bazen de kavmi içerisinde bulunan kişilerle gizli gizli görüşme yapmıştır.[50] Nitekim sağlıklı bir iletişimin meydana gelebilmesi için göndericinin, karşısında bulunan alıcıya özümseyip kavrayabileceği şekilde mesajı iletmesi ve bu mesajı kodlarken telaffuz edeceği kelimeleri, işaretleri alıcının basit ve rahat anlayabileceği bir biçimde seçmesi gerekmektedir.[51] Bundan dolayı Nuh (a.s.) etkili olabileceğine inandığı her türlü ifade tarzını ve söyleyiş yöntemini denemiştir.[52]

Yüce Allah vahiy ve peygamberlik müessesesi için özel bir dil veya lisan seçmemiştir. Bilakis peygamberler, iletişim kopukluğu, yanlış anlamalar ve anlaşmazlıklar yaşamamak için kavimlerinin ve içerisinde bulunmuş oldukları toplumların dilleriyle irşat ve tebliğ vazifesinde bulunmuşlardır.[53]

Bu sebeple peygamberlerin içerisinde yaşamış oldukları toplumla kurdukları iletişimin en önemli unsuru "dil" olmuştur. Zira irşat ve tebliğ vazifesinde kullanılan dil ve lisanın karşı tarafça anlaşılır olması gerekmektedir. Bu genel kaideye Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde dikkat çekmektedir: "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[54] Ayrıca Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmaktadır: "Her bir peygamber kendi ümmetine, ümmetinin diliyle gönderilmiştir."[55]

---

[49] Nuh, 71/5-9.
[50] En-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/565.
[51] Pınar Yürük Kayapınar, "İletişimde Geri Besleme Sürecinin Önemi", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* Mart (2017), 119.
[52] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 47.
[53] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili, 5/186*; Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam,* 325.
[54] İbrahim, 14/4.
[55] İsfahânî, Ebû Nuaym, "Hilyetü'l-evliyâ᾽ ve tabakâtü'l-asfiyâ", 10 Cilt (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 5/117.

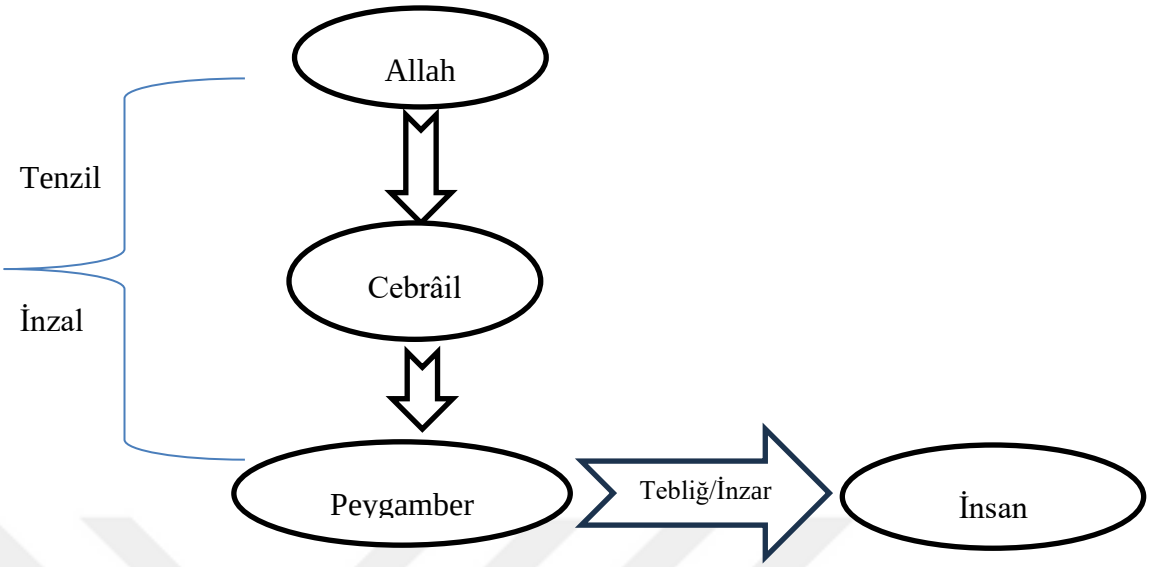
Ayet ve hadiste açık bir şekilde ifade edildiği gibi, iletişimde asıl olan şeyin söylenen sözün veya bildirilen mesajın anlaşılır bir biçimde muhatap kitleye aktarılmasıdır. Bu sebeple Yüce Allah tarafından ilahî emir ve yasakları bildirmesi için gönderilmiş bir peygamberin kendi toplumuna başka bir dil veya lisan ile hitap etmesi, iletişim tekniği açısından uygun görülmemektedir.[56]

Yüce Allah, vahiy iletişiminde iletilerini doğrudan peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırmaktadır. Nitekim bu hususta İbn Haldun kendisine vahiy gönderilen peygamberlerin melekle iletişim kurarak ondan vahiy alacak istidat ve kabiliyet üzere yaratılmış ve seçkin niteliklerle donatılmış varlıklar olduğunu beyan etmektedir.[57] Kur'an-ı Kerim'deki en temel iletişim nosyonu olan vahiy, Allah ile insan arasındaki komünikasyonun ilk şeklidir.[58] Bu açıklamalardan sonra şunu ifade edebiliriz ki, genel manadaki vahiy tabirinin başlangıçta Yüce Allah, sonuçta varlıklar olmak üzere ikili münasebet ve iletişim, vahiy sürecini bütünü ile değerlendirdiğimizde ise; Allah-Melek (Cebrail)- Peygamber- İnsan olmak üzere dörtlü bir komünikasyon ve iletişim gerçekleşmektedir.[59]

Vahyin başlangıç konumunda Yüce Allah, hedefte peygamber bulunmakta ve iki taraftaki muhabereyi aracı melek ulaştırmakta ise de son nokta olarakta peygamber nezdinde bütün insanlık hedeflenmektedir.

Zira vahiy, sadece peygamberlerin kendisine müteveccih olmayıp alelhusus onları da elçi ve aracı kılarak beşeriyeti muhatap almıştır. Gayesi ise muhataplarını dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaya yöneliktir.[60] Bu sebeple diyebiliriz ki Kuran-ı Kerim'deki vahiy kavramı dört taraflı bir iletişim sürecidir. Allah-melek-peygamberler-insanlar.

[56] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 5/186.
[57] İbn Haldun, *Tercüme-i mukaddeme-i İbni Haldun,* c. I, s. 157, 2014-08-26T14:42:12Z, http://hdl.handle.net/11543/39.
[58] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 142.
[59] Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 34.
[60] Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 162.

Şekil 1: **"**Allah ile insan arasındaki diyagramatik yapı"[61]

Allah ile insan arasındaki iletişim seremonisi vahiy yolu ile inzal ve tenzil süreçlerini içerisinde barındıran; "yukarıdan aşağıya doğru" [62] dikey olarak tedricî bir formla gerçekleşirken; Peygamberden insana doğru olan kısımda bu süreç yatay şekilde gerçekleşmiştir. Aşkın ve müteal olan fizikötesinden, farklı bir ontolojik alandan yani Yüce Allah'tan; farklı bir ontolojik varlık aracılığı (Cebrâil) ile, farklı bir ontolojik yapıya sahip Peygambere yapılan bildirimin neticesinde, vahyin asıl muhatabı olan insana; doğru yola iletmek ve Allah'ın hüküm ve yasalarını bildirmek ve dehşetli günün azabından sakındırmak amacıyla kurulan bu iletişim, Allah ile insan arasındaki tedricî iletişim sürecini ifade eder.[63]

Allah ile beşeriyet arasında gerçekleşen sözlü iletişimde, vahyin doğrudan insana ulaştığı söylenemez. Nitekim ontolojik uyuşmazlık nedeniyle aşkın varlık olan Allah ile beşeriyet arasında lisanî bir diyaloğun olması mümkün değildir. Zira Allah ile insanoğlu birbirlerinden çok bağımsız kategoride varlıklar olup, aynı seviyede varlıklar olarak düşünülmesi mümkün değildir. Hâlbuki doğrudan doğruya karşılıklı gerçekleşen konuşma biçimi veya sözlü bir iletişim şeklinin gerçekleşebilmesi için ortak simge, sembol ve rumuzların kullanılması gerekmektedir. Bu durumunda olması ise kaynak ile

[61] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 80.
[62] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 1046.
[63] Mehmet Akif Ceyhan, "Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy", *Kader* 16/2 (31 Aralık 2018), 347.

alıcının aynı düzeyde varlıklar olmasını gerektirmektedir.[64] Oysaki Yüce Allah, insanın duyularla algılayıp kavranabilmesinin mümkün olmadığı, mutlak bir varlık olup, ebedî, ezelî, sonsuz ve en üstün varlık konumunda bulunmaktadır. İnsanoğlu ise eksik, kusurlu, aciz, fâni ve mümkinü'l-vücud olan yani kendi varlığı bir başka varlığa bağlı bulunan düzeyi temsil etmektedir. Böylelikle Allah ile insanlar arasında vahiy yoluyla gerçekleşen sözlü iletişimde, iletilen mesajın insanlara doğrudan doğruya değil de dolaylı olarak gönderilmesi gerekmektedir. Yani vahyin, ilk olarak vahiy meleği aracılığıyla vahyi almaya elverişli bir şekilde donatılarak yaratılmış olan peygambere ulaştırılması, bundan sonra da peygamberin kendisine iletilen ilahî mesaj ve buyrukları diğer insanlara tebliğ etmesi gerekmektedir.[65]

Bu durumda Allah ile insanlar arasında yukardan aşağıya doğru (dikey) bir biçimde gerçekleşen sözlü iletişim iki kademeli olup, bunun ilk kademesi vahiy meleği aracılığıyla gerçekleşen dolaylı iletişim; ikinci aşaması ise Hz. Peygamber ile diğer insanlar arasında gerçekleşen doğrudan ve yatay iletişim şeklindedir. Bu haberleşme veya iletişim kaynak noktası Allah, bitiş noktası yani alıcı Hz. Peygamber; iletişimde kullanılan araç ya da kanal ise vahiy meleği Cebrâil'dir. Şunu da ifade edelim ki; haberleşme ve iletişimde iletilen mesajın (vahyin) ulaşması gerektiği son nokta Hz. Peygamber olmayıp, ilahi buyruk ve iletilerin onu da aşarak, diğer insanlara ulaşması hedeflenmektedir. Bundan dolayı iletişimin ikinci aşaması, aynı düzeyde ya da varlık kategorisinde bulunan peygamberle diğer insanlar arasında doğrudan ve yatay olarak devam edecektir.

Vahiy, natürel ve tabii bir konuşma şekli olmayıp esas itibariyle Yüce Allah ile peygamberler arasında gerçekleşen iletişim yoludur. Bu sebeple vahiy, insanın tahlilî mülâhazasının kavrayamayacağı çözümlenemeyen esrarengiz bir hadise olup, öznel bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır.[66]

Vahyi bu şekilde harikulade özgün bir iletişim ve diyalog durumuna getiren şey, o konuşmada konuşanın Yüce Allah ve dinleyenin de insan olmasıdır. Şöyle ki, iletişim kuranla dinleyen kimse arasında hiçbir ontolojik denge bulunmamaktadır. Ayrıca bu haberleşmenin kendisinde daima gizlilik ve özellik bulunmaktadır. Yani Yüce Allah ile

[64] İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan,* 155-157.
[65] İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan,* 155-157.
[66] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 143.

elçi arasında konuşma ve iletişim tamamen özeldir. İkisi arasında mükemmel bir iletişim ve haberleşme şekli olan vahiy kavramı bizleri üçüncü şahısların anlayamayacağı şifreli bir lisan ve yöntem olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.[67]

Bu minvalde İslâm âlimleri, "perde arkasından konuşur" ayetinde ifade edilen haberleşme ve iletişim şeklinin sözlü bir konuşmadan ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu iletişim şeklinde alıcı konumunda olan peygamber konuşanı yani Yüce Allah'ı göremez.[68] Nitekim bu hususu şu ayetler beyan etmektedir:

"Nihayet Mûsâ belirlediğimiz zamanda buluşma yerine geldi. Rabbi kendisiyle konuşmaya başlayınca, gerek bunun verdiği şevk ve heyecan, gerekse O'nu görme aşk ve cezbesi içinde: "Rabbim! Kendini bana göster de sana bakayım!" dedi. Allah ona: "Sen beni asla göremezsin! Fakat şu dağa bak; eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni görürsün" buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça ediverdi. Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince: "Rabbim! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, affına sığınarak sana yöneliyorum, sana iman edenlerin ilki de benim" dedi."[69]

"Bundan önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberlere ve kendilerinden sana bahsetmediğimiz daha başka peygamberlere de vahyettik. Allah Mûsâ ile de özel bir şekilde konuştu."[70] Yüce Allah'ın Hz. Musa (a.s.) ile konuşması Kur'an-ı Kerim'in başka bir pasajında da şu şekilde ele alınmıştır: "وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّور الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا Biz ona Tûr'un sağ tarafından seslenmiş ve kendisiyle hususi konuşmak üzere onu huzurumuza yaklaştırmıştık."[71]

Vahiy bir iletişim şekli olup, bu iletişimin gerçekleşmesi için de bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu ayet şu bakımdan önem arz etmektedir. Ayetin ilk kısmında "وَنَادَيْنَاهُ Biz ona seslendik" ifadesi son bölümünde ise "نَجِيًّا" kelimesi yer almaktadır. Arapçada "نادي" fiili çağırma, seslenme ve uzak mesafeden konuşmak gibi

[67] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 143.
[68] Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2020), 4/181; Mahmûd Şihâbuddin el-Âlûsî, *Rûhu'l- Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 24/321; Ebu İshak es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l- Beyân 'an Tefsîri'l-Kurân* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 5/403.
[69] A'râf, 7/143.
[70] Nisâ, 4/164.
[71] Meryem, 19/52.

anlamlara gelmektedir.[72] Yani Hz. Musa'ya hitabeden Yüce Allah zaman ve mekândan münezzeh olarak Hz. Musa'dan (a.s.) uzak mesafede bulunduğunu ifade etmektedir.[73]

Söz konusu ayetteki "نَجِيًّا" kelimesine gelince bu ifade her şeyden önce Hz. Musa'nın özel durumunu göstermektedir. Nitekim bu kelime Hz. Musa'nın (a.s.) mütekellim olan Yüce Allah ile özel bir bağının ve samimiyetinin olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda söz konusu "نَجِيًّا" kelimesi mütekellim olan Yüce Allah ile dinleyici konumunda bulunan Hz. Musa'nın birbirlerine çok yakın olduklarını ifade etmektedir. Bu sebeple üzerinde durduğumuz ayette "وَقَرَّبْنَاهُ gizlice konuşmak için kendimize yaklaştırdık." ifadesi kullanılmıştır.[74] Bundan dolayıdır ki İslam âlimleri Yüce Allah'ın konuştuğu şahıs manasında olan "Kelîmullah" tabirini Hz. Musa'ya (a.s.) kullanmışlardır.[75] Nitekim Kur'an-ı Kerim bu nevi iletişimi Hz. Musa'ya tahsis etmektedir. Vahyin/iletişimin bu şekli beşeriyetten sıyrılıp, melekût âlemine girmekle gerçekleşmektedir.[76]

Kirmânî, vahyin Yüce Allah ile peygamberi arasındaki diyalogdan meydana geldiğini ve iki taraf arasında bir tür müsavat bulunmadıkça yani mütekellim Yüce Allah ile dinleyici peygamber arasında dil birliği bulunmadıkça karşılıklı kelime alışverişinin, talim ve taallüm meselesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.[77]

Vahyin nüzulü ile ilgili hadisleri ele alıp incelediğimizde aynı durumun Hz. Peygamber içinde söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in beşerî sıfatlardan sıyrılıp vahiy alır duruma gelmesi neticesiyle yaşadığı buhranlı anları, maruz kaldığı fiziki ağrıları ve şiddetli sarsılışları müşahede edenler tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

Hz. Âişe (r.a) şöyle buyurmaktadır: "Rasulullah'ı soğuğu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy nazil olurken gördüm. İşte öyle soğuk bir günde bile kendisinden o hal geçtiği vakitte şakaklarından şıpır şıpır ter akardı"[78]

---

[72] el-İsfehânî, *Müfredât* (Daru'l-Kâlem, 2020),630.
[73] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan, 153*; el-İsfehânî, *Müfredât,* 630.
[74] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 152; el-İsfehânî, *Müfredât,* 628.
[75] et-Teftâzânî, Sadeddîn, *Şerhu'l-Akâid* (Pakistan: Al-Bushra, 2018), 184.
[76] İbn Haldun, *Tercüme-i mukaddeme-i İbni Haldun*, c. I, s. 157, 2014-08-26T14:42:12Z, http://hdl.handle.net/11543/39.
[77] Kirmânî, Şemseddin, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şer'i Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-İhyâ'i-t-Turâsi'l-Arabî, 1937), 1/28.
[78] Buhârî, İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2020), Bedu'l-vahyî, 2.

Ya'la b. Ümeyye "Keşke ben Hz. Peygamber'i kendisine vahiy gelirken görebilseydim!" diye merak eden bir kimseydi. Hz. Ömer (r.a) bir gün Hz. Peygamber'e vahiy indirildiği esnada, ona işaret etmişti. O da Hz. Peygamber'e yaklaşmış ve O'nu örtmekte olan örtünün içine başını sokmuştu. Ya'la b. Ümeyye Hz. Peygamber'i, yüzü kıpkırmızı olmuş ve uyuyan kimsenin nefes alıp vermesi gibi solurken görmüştü.[79]

Hz. Peygamber'in vahiy nazil olduğu esnada beşeriyet sıfatları içerisinde bulunması ve o durumda Yüce Allah'ın kelamını işitmesi, hitabına ve iletişimine muhatap olması heyecan ve haşyet verdiğinden dolayı onun bu şekilde buhranlı anlar geçirmesine sebep olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın beşeriyetle iletişiminin "vahiy yoluyla yahut perde arkasından ya da bir elçi göndererek"[80] şeklinde ayette zikredilen yollardan biriyle gerçekleşeceği beyan edilmiştir. Ayette iletişimin üçüncü çeşidi olarak zikredilen elçi gönderme olayına gelince bu duruma, Yüce Allah'ın melek aracılığıyla indirmiş olduğu vahiy türü örnek olarak gösterilmektedir. Bu minvalde, vahyin geliş şekilleriyle ilgili söz konusu rivayetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in vasıtalı veya vasıtasız bir şekilde vahiy aldığı görülmektedir. İslâm âlimleri, vahyin geliş türlerini şu şekilde beyan etmişlerdir:

a- **Sadık rüya:** Hz. Âişe'nin (r.a) ifade ettiğine göre, Hz. Peygamber'e vahyin başlangıcı sadık rüyalarla olmuştu. Nitekim o bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Rasûlullah'ın ilk vahiy başlangıcı uykuda sadık rüya görmesiyle olmuştur. Hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi açık seçik zuhur etmesin."[81] Ancak şunu ifade etmeliyiz ki, İslam âlimleri vahyin bu türüyle hiçbir sure ve ayetin nazil olmadığını ifade etmişlerdir.[82]

b- **Perde arkasından konuşmak:** Vahyin bu türü basit ilham şeklinde değil de sözlü bir iletişim ve konuşmanın mevcudiyetini göstermektedir. Yalnız burada dinleyici konumunda bulunan peygamber, mütekellim mevkisinde bulunan Yüce Allah'ı göremez. İslam âlimleri Tûr dağında iken Hz. Mûsâ'ya bu tür vahyin geldiğini ifade etmişledir. Aynı şekilde Hz. Peygamber beşerî vasıflardan soyutlanıp melekût âlemine tefeyyüz ederek Miraç gecesinde Yüce Allah ile kendi özdeksel varlığının üstünde iletişim

[79] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 2.
[80] Şûrâ, 42/51.
[81] Buhârî, Bedu'l-vahyî, 3.
[82] Kattân, Mennâ 'Halil, *Mebâhiss fî ʿulûmi'l-Kurʾân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 33.

kurmuştu. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i ilahi kabul ve ikrama nail kılarak kurmuş olduğu iletişim şekli vahyin bu türüne örnektir.[83]

c- **İlhâm Yoluyla Yapılan Vahiy:** Vahyin bu çeşidini vasıtasız bir şekilde Hz. Peygamber'in kalbine doğrudan ilham yoluyla yapıldığını ifade edenler olduğu gibi, bu vazife ile görevlendirilmiş aracı meleğin Yüce Allah'tan aldığı buyruğu, Hz. Peygamber'in uyanık bulunduğu zamanda kalbine ilka etmesi şeklinde meydana geldiğini iddia edenler de bulunmaktadır.[84]

d- **Çıngırak sesine benzer bir sesle gelen vahiy:** Vahyin en ağır türü olup, Hz. Peygamber çıngırak ve çan sesine benzeyen bir ses duyardı. Hattabî, bu sesin uyarı olduğunu Hz. Peygamber'in kendisini vahye hazırlayıncaya kadar sürdüğünü ifade etmektedir. Söz konusu sesin vahiyden önce gelmesinin hikmeti ise vahye odaklanılması içindir. Vahyin bu çeşidi tehdit ve inzâr ihtiva eden ayetlere has kılınmıştır.[85] Bu sebeple İslam âlimleri bu tür vahyin iletişim çeşidinin en zor şekli[86] olduğunu ifade etmektedir.[87]

e- **Cebrâil'in aslî suretinde gelmesi:** Cebrâîl (a.s.) Hz. Peygamber'e vahyi aslî suretiyle iki kere tebarüz ederek getirmiştir. Bu olayın ilki Hz. Peygamber'in Hirâ Dağı'nda Cebrâîl (a.s.) ile karşılaşmasında meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i (a.s.) aslî suretiyle gördüğü ikinci durum ise Miraç Gecesi'nde Sidretü'l-Müntehâ'da gerçekleşmiştir.[88]

f- **Meleğin insan suretiyle vahiy getirmesi:** Cebrâil (a.s.) bazı zamanlarda insan suretine girerek Hz. Peygamber'e vahiy getirirdi. Genellikle de Hz. Peygamber'in ashabından olan Dihye b. Halîfe el-Kelbî suretinde gelmekteydi. İslam âlimleri bu şekilde gerçekleşen vahiylere açık (zâhir/celî) vahiy tabirini kullanmaktadır.[89]

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim Yüce Allah'ın beşeriyet ile olan iletişim ve münasebetini net bir şekilde açıklamaktadır. Ancak İslam âlimleri tarafından Yüce Allah'ın mesajını kapsayan vahiy, O'nun ile göndermiş olduğu elçileri arasında, özünü ve mahiyetini ancak

---

[83] Kattân, *Mebâhiss fî ʿUlûmi'l-Kurʾân*, 34; Yavuz, "Vahiy".
[84] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 48; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 247; Kattân, *Mebâhiss fî ʿUlûmi'l-Kurʾân*, 35.
[85] Sûyûtî, Celâlüddîn, *eL-İtkân fî Ulumi'l-Kûr'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 103; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 49.
[86] Buhârî, Bedü'l-Vahyi 2.
[87] Bedreddîn Zerkeşî, *El-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân* (Kahire: Daru'l-Hâdîs, 2018), 166.
[88] Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları,* 147.
[89] Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları,* 147; Sûyûtî, Celâlüddîn, *eL-İtkân fî Ulumi'l-Kûr'ân,* 103; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 49.

kendisinin ve kısmen de elçilerin bilebileceği bir iletişim vasıtası olarak beyan edilmektedir.[90]

b) Gayr-ı İlahî Vahiy: Kuran'ı Kerim'de vahiy kavramının "ilahî" ve "gayr-ı ilahî" olmak üzere iki anlamda kullanıldığı ifade edilmiş ve ilahî vahiy türü kapsamlı bir şekilde beyan edilmişti. Çalışmamın bu bölümünde ise vahyin "gayr-ı ilahî" kısmını ele alınacaktır.

İnsanoğlunun konuşması, onun iç dünyasını bize yansıtır. Ancak kişi sadece kelimelerle konuşmaz. Dilimiz gibi, tavırlarımız, hareketlerimiz ve bedenimiz de her şeyiyle konuşur! Kurmuş olduğumuz cümleler, sarf ettiğimiz sözler ve konuşmalarımız muhataplarımıza bizi tanıttığı gibi, benzer biçimde jest ve mimiklerimiz, hal ve hareketlerimiz de bizi muhatap kitleye en iyi şekilde tanıtabilmektedir. Bu bağlamda, vahiy kavramı bazen herhangi bir kelam ve söz söylemeden bedenle, hareketlerle, tavırlarla yapılan işaret ve ima gibi anlamlara bazen de yazıyla haber verip meramı ifade etmek gibi manalara gelmektedir.[91] Bu durum Kuran'ı Kerim'de Hz. Zekeriya (a.s.) hakkında şu şekilde beyan edilmiştir:

"Zekeriya: "Öyleyse Rabbim, bana açık bir işaret göster" dedi. Allah da: "Senin işaretin, sapasağlam olduğun halde tam üç gün üç gece insanlarla hiç konuşamayacak olmandır" buyurdu. Bunun üzerine Zekeriya mâbetten halkının huzuruna çıktı ve onlara: "Sabah ve akşam Rabbinizi tesbih edin" diye işarette bulundu."[92] Söz konusu ayette "فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ " ifadesi geçmektedir. Müfessirler burada bulunan vahiy kelimesini "başı ve elleriyle işaret etti" veya "Onlara yazı yazdı." şeklinde yorumlamışlardır.[93]

İnsanoğlunun en belirgin alâmet-î farikası konuşan bir canlı olmasıdır. Ancak bazı durumlarda insan konuşarak değil de işaret diliyle meramını anlatmak zorunda kalabilir. Zekeriya (a.s.), melekler aracılığıyla kendisine haber verilen müjdeye çok sevinmiş, olanaksız gibi gözüken bir hadisenin vuku bulacak olmasına çok şaşırmıştı.

Açıklamasını yaptığımız bu ayetler iletişimin kısımlarından birisi olan, söz ve sözcük gerektirmeden, beden dilinin, jest, mimik ve işaret unsurlarıyla gerçekleştiren sözsüz

---

[90] Demirci, *Vahiy Gerçeği, 35*; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 43.
[91] İbn Manzûr, *Lisânül'l-Arab, 15/379-382*; el-İsfehânî, *Müfredât,* 678; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 37; Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları,* 59.
[92] Meryem, 19/10-11.
[93] Ebü' l-Ferec, *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr* (Beyrut: Daru'l-İbn'i Hazm, 2015), 878; Ebû Hayyan, *Bahrü'l-Muhit* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 6/168.

iletişim çeşidine delalet etmektedir. Bu ayetlerden yola çıkarak İslam hukuku âlimleri ahras/dilsiz bir kimse için çeşitli hükümler bina etmişlerdir. Nitekim İslâm hukukunda yerleşik, "Dilsizin anlaşılan işareti dil ile beyan gibidir" ilkesi de bunu ifade etmektedir.[94]

İletişim karşılıklı malumat, bilgi alışverişi, fikir ve düşüncelerin paylaşıldığı etkili bir prosestir. Vahiy kelimesi, bazen iletişimin bir başka türü olan fısıldamak ve gizlice ifade etmek şeklinde anlaşılmakta ve tercüme edilmektedir.[95] Nitekim iletişim, "duygu, düşünce ya da bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme" demektir.[96] Bu durum vahiy kavramının iletişim anlamında da kullanıldığını göstermektedir. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir:

> "İşte biz her peygamberin karşısında insan ve cin şeytanlarından oluşan bir düşman şebeke var etmişizdir. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayıp dururlar. Şayet Rabbin dileseydi böyle yapamazlardı. Bu bakımdan onları, uydurdukları yalanlarla baş başa bırak!"[97]

Sağlıklı bir iletişim türünde, ileten, alıcı, gönderilen mesaj ve iletişim aracı bulunması gerekmektedir. Söz konusu ayeti incelediğimizde iletişim sürecini başlatan kaynak (ileten) Peygamberlere ve onların getirmiş olduğu hükümlere hasım olan bir kısmı tezahür eden, bir kısmı tezahür etmeyen insan ve cin şeytanlarının olduğu görülmektedir.

Kaynak konumunda olan insan ve cin şeytanları hedefteki şahıs ve şahısları etkilemeye çalışmaktadır. Mevzubahis ayette kaynak tarafından kodlanmış bu düşünce ve fikirlerin parlak, yaldızlı, aldatıcı sözlerle ifade edilmeleri ve içten içe, ta iç merkeze, nüfuz edici bir seslenme ve fısıldama şeklinde gerçekleştirilmeleri ise ileti olarak tezahür etmektedir. Ayette yer alan iletişim sürecinin bir diğer unsuru ise kanaldır. İletişim sürecinde kaynak ve alıcı arasında mesajın iletilmesini sağlayan yola kanal adı verilmektedir. Sözü edilen ayette yer alan kanal, beşeriyeti Yüce Allah'a ve O'nun buyruklarına karşı isyana tahrik eden insan ve cin şeytanlarının kullandığı tüm vasıtalar, tasavvurlar, planlar şüpheler ve aldatmacalardır.

---

[94] Salim Öğüt, "Dilsiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[95] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 3/552.
[96] Eyyüp Akbulut, *İletişime Giriş* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2017), 6.
[97] En'âm, 6/112.

Yukarıda açıklamalarını yapmış olduğumuz söz konusu ayetler incelendiğinde vahiy kavramının, bir varlıktan diğer bir varlığa bir şeylerin söylenmesi, ilkâ edilmesi ve iletilmesi anlamına geldiğini göstermektedir.[98]

2.1.2. Yüce Allah'tan İnsana Sözsüz İletişim

Kâinatta mevcut olan her varlık, tefekkür edip aklî melekelerini kullanan, düşünen ve muhakeme eden her bir kimse için Yaratıcısını tanıtan ve hatırlatan bir delildir.[99] O halde, Allah'ın varlığına, birliğine, sonsuz kudretine delalet eden her şey, kelamsız bir iletişim unsurudur.

Allah, bir taraftan kullarını kitap ve peygamberler gibi kavlî ayetlerle hidayete ve doğru yola çağırırken, diğer taraftan da kullarını varlık âleminde sergilediği ilahi azamet ve kudret tecellileriyle yani kevnî ayetleri ile derin tefekküre sevk etmektedir. Bu bağlamda kâinat, nizamı, ahengi ve yaratılışıyla bütün beşeriyete hitap eden bir iletişim nişanesidir.[100]

Kevnî ayetler, kavlî ayetlerin tersine hiçbir vasıta ve aracıya gerek kalmadan direkt olarak bütün herkese hitap etmektedir. Bu sebeple Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insanın kâinata boş ve anlamsız bir bakışla değil; hikmetli, dirayetli ve basiretli bir şekilde müşahede etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira kâinat bütünüyle Yüce Allah'ın en muazzam kitabıdır. Bu büyük kitabın hangi kelimesi, hangi harfi okunacak olsa ve hangi zerresi tefekkür edilecek olsa manasının hep Yüce Allah'a çıkacağı görülecektir.

Bu bağlamda, kevnî ayetlerle iletişim, mahiyeti itibarıyla sözsüz iletişim şeklidir. Nasıl ki herhangi bir yola konulan veya dikilen levhalar, işaretler, yolcunun nazarını kendilerine değil, varmak istediği istikamete yöneltiyorsa aynı şekilde meydana gelen her tabiat olayı da bizim bakışlarımızı, dikkatimizi kendilerinin ötesinde yer alan bir istikamete çekmektedir. İşte kâinattaki bütün bu işaret ve şifreler sözsüz iletişim araçları olup, bütün beşeriyete doğrudan doğruya hitap etmektedir.[101]

Kur'an-ı Kerim'de ayet kelimesi, yalnızca vahyin kelama yansımış suretleri için değil; Yüce Allah'ın sonsuz kudretine, varlığına ve birliğine, delâlet eden her şey için

[98] Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 29.
[99] Bakara, 2/164.
[100] Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 36; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 126.
[101] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan, 127*; Demirci, *Vahiy Gerçeği,* 36.

kullanılmıştır.[102] Bu bağlamda, Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insanla iletişim ve münasebet kurarken onun bütün çevresini ihata eden varlıklardan (dağlardan, sema ve yıldızlardan, bitkilerden, denizler, tabiat olayları ve hayvanlardan) örnekler vermektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanın nazarıitibarını kâinata yönlendirerek etkin bir iletişim ortamı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.[103]

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kevnî ayetlerde semaya[104], geceye[105], gündüze[106], güneş[107] ve ay[108] gibi varlıklara yemin edilmek suretiyle bunların varlığına ve işleyişine dikkat çekilerek üzerlerinde düşünülmesi istenir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de kevnî ayetler üzerinde tefekkür eden müminler şu şekilde tasvir edilmektedir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. *"Rabbimiz!* Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler."[109]

Yüce Allah, kâinatta gözler önüne serdiği ayetleri, delileri Kur'an-ı Kerim ile Kur'an'da açıkladığı ayetleri de kâinat ile tefsir etmektedir. Şayet insan, evreni kendisine bir şeylerden haber veren ve iletişime geçen geniş bir rumuz ve semboller kaynağı görebilirse kevnî ayetler vesilesiyle Yüce Allah ile iletişim kurabilecektir.[110]

Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hususta örnek olarak Hz. İbrahim'in (a.s.) mühim bir ibret ve tefekkürle kâinatta meydana gelen olaylar karşısındaki tetkik ve sorgulamasına yer vermektedir.[111]

2.1.3. İnsandan Yüce Allah'a Doğru İletişim

Bundan önceki başlıkların altında Yüce Allah'ın insanlarla olan iletişimine farklı yöntem ve metotlarla değinmiştik. Bu başlık altında ise kulların Yüce Allah ile iletişimine

[102] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 55.
[103] İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 127; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 36; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 84.
[104] Burûc, 85/1.
[105] Leyl, 92/1.
[106] Leyl, 92/2.
[107] Şems, 91/1.
[108] Şems, 91/2.
[109] Âl-i İmrân, 3/190-191.
[110] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 126.
[111] En'âm 6/ 75-79.

değinilecektir. Söz konusu bu iletişim türünde mesajın kaynağı arzın halifesi olan insanoğlu, alıcısı bütün kâinatı yoktan var eden Yüce Allah, bununla birlikte geri bildirimi de Yüce Allah tarafından yapılmaktadır.[112] Burada insandan Yüce Allah'a doğru iletişim şekli olarak dua ve ibadetten bahsedeceğiz.

Dua kelimesi lügatte, "istemek, seslenmek, çağırmak, yardım talep etmek" anlamında masdar bir kelimedir. Ayrıca "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya gerçekleşen talep ve niyaz" manasında isim olarak da kullanılmaktadır.[113] Duanın ana gayesi insanoğlunun Yüce Allah'a durumunu arz etmesi ve O'na sıkıntılarını, ihtiyaçlarını, isteklerini sunabilmesi olduğuna göre dua kul ile Yüce Allah arasında bir iletişim ve diyalog anlamı taşımaktadır.[114] Bu sebeple Yüce Allah kullarıyla olan ilişkisinde, aralarında bulunan kanalları her zaman açık tutmaktadır. Zira insan bu kanallar vasıtasıyla, sıkıntılarını, problemlerini, istek ve arzularını Yüce Allah'a iletebilmektedir.

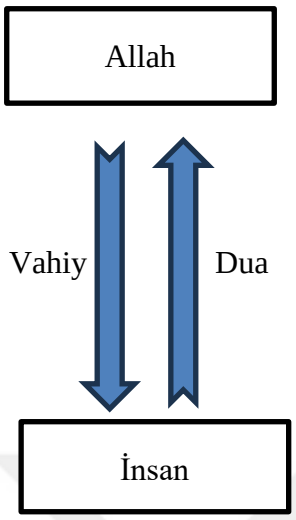
Yüce Allah yaratılmışların en mükemmeli olan insanı yoktan var ettikten sonra onu kendi haline bırakmamıştır. Bundan dolayı Yüce Allah kullarıyla kendi varlığına ve birliğine delalet eden sözsüz yani kevnî ayetlerle iletişimi yeterli görmeyerek onlara vahiy yani sözlü mesajını da göndermiştir. İnsanoğlu da varlığına inanıp benimsediği bu Yüce Yaratıcı karşısında duyduğu saygı ve hürmeti sebebiyle kendisinden daha üstün olanla iletişim ve diyalog ihtiyacı duymuştur.

Bu bağlamda dua böyle bir iletişim neticesinde insanın bir yandan kendi istek, arzu ve eksiklerinin telâfisini, diğer yandan da daha mükemmele erişmeyi hedefleyen bir diyalog vasıtasıdır.[115] Bu minvalde kulun Yüce Allah ile iletişimini sağlayan en önemli araç duadır. Bu haberleşme insanda fıtrî bir olgu olup tek taraflı olmayan, Yüce Allah ile kulları arasındaki bir haberleşme biçimidir.[116]

Yapılan bu açıklamalardan sonra Yüce Allah ile insan arasında gerçekleşen iletişim ve haberleşmenin çift taraflı olduğu görülmektedir. Yüce Allah'tan kullarına doğru olan sözlü iletişim vahiy şeklinde gerçekleşirken, insandan Yüce Allah'a doğru sözlü iletişim ise dua ile gerçekleşmektedir. Vahiyde yukarıdan yani Yüce Allah'tan aşağı doğru bir

[112] Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, ts.),51.
[113] Osman Cilacı, "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[114] Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim,* 51.
[115] Cilacı, "Dua".
[116] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 88.

iletişim söz konusu iken, dua da ise aşağıdan yani kuldan Yüce Allah'a doğru bir iletişim söz konusudur.[117]

Yukarıdaki şekil incelendiğinde, dua ve isticâbenin karşılıklı konumda olduğu görülmektedir. Ufak bir nüansla ki, dua sözlü, isticâbe ise fiilidir.[118]

Vahiyde, kullardan beklenen tasdik ve tekzib cevaplarından birisi gerçekleştiği gibi, duada da kullar tarafından Yüce Allah'tan bir cevap beklenmektedir. Nitekim bu durumu Kur'an-ı Kerim şu şekilde açıklamaktadır:

"وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ Rasûlüm! Kullarım sana beni sorarlarsa, şüphesiz ben onlara çok yakınım. Bana dua edenin duasına icâbet ederim. Öyleyse onlar da benim dâvetime uysunlar ve bana iman etsinler. Böyle yaparlarsa, en doğru yolu bulmuş olurlar."[119]

Söz konusu ayette Yüce Allah, kulun her "Yâ Rabbi" niyazına "Buyur kulum" diye mukabelede bulunarak yapılan dualara icabet edeceği müjdesini vermektedir.[120] Bu durum bizlere insan ile Allah arasındaki diyaloğu göstermektedir. Mevzubahis ayetin iniş sebebi incelendiğinde bu iletişim net bir şekilde görülmektedir. Ayetin sebebi nüzulü ile ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

[117] Süleyman Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili* (İstanbul: Nesil Yayın Grubu, 2016), 107.
[118] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 184.
[119] Bakara, 2/186.
[120] İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 184.

Bir bedevî Hz. Hz. Peygamber'e gelerek "Şayet Yüce Allah bize yakınsa O'na içten ve sessizce yalvaralım, yok eğer uzak ise O'na yüksek sesle dua ve niyazda bulunalım" deyince Yüce Allah yukarıda zikri geçen ayeti indirmiştir.[121] Bu rivayet incelendiğinde insanın aşkın varlık olan Yüce Allah ile zihnen ve hissen irtibata geçmek için yaptığı gayreti göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız Yüce Allah-insan iletişiminin birçok örneği bulunmaktadır. Zikredeceğimiz ayetlerde Yüce Allah ile insan arasındaki ilişkinin sıcak ve samimi bir diyaloğa dayandığı görülmektedir.

"Bir zamanlar İmrân'ın hanımı şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdaki çocuğu her kayıttan azâde olarak senin hizmetine adadım; bunu benden kabul buyur. Şüphesiz sen, duaları işiten, maksat ve niyetleri bilensin."[122]

Zekeriya: "Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmışken ve hanımım da kısırken, benim nasıl oğlum olabilir?" dedi. Rabbi de: "İşte Allah, dilediğini böyle yapar" buyurdu.[123]

Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."[124]

Nûh şöyle yalvardı: "Rabbim! Doğrusu ben, hakkında bilgim olmayan bir şeyi senden istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen elbette ziyana uğrayanlardan olurum."[125]

Hz. İbrahim; "Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat. Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl. Beni Naîm Cenneti'nin vârislerinden eyle."[126]

Kur'an-ı Kerim'de buna benzer birçok ayet bulunmaktadır. Ayetler incelendiğinde Yüce Allah'ın kullarına ne kadar yakın olduğu ve onların yapmış oldukları duaları kabul ettiği

[121] Sûyûtî, Celâlüddîn, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* (Darû't-Tâkva, 2004), 30.
[122] Al-î İmrân, 3/35.
[123] Al-î İmrân, 3/40.
[124] A'râf, 7/143.
[125] Hûd, 11/47.
[126] Şuarâ, 26/83-86.

görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu ayetler Yüce Allah ile insan arasındaki kusursuz iletişime örnek olarak gösterilmektedir.

2.2. Yüce Allah ile Diğer Varlıklar Arasındaki İletişim

Yüce Allah'ın, âlemde yoktan var ettiği her bir varlıkla iletişim içerisinde bulunması, O'nun kelam ve tekvin sıfatlarının bir gereğidir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri incelediğimizde bütün varlık âleminin Yüce Allah ile iletişim halinde bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ancak Yüce Allah'ın diğer varlıklarla olan bu iletişimi zaman, mekân ve mesafe ile kayıtlanmamaktadır.[127] Bununla birlikte Yüce Allah'ın diğer varlıklarla iletişimine şu şekilde değinebiliriz:

2.2.1. Yüce Allah ile Melekler Arasındaki İletişim

Melekler ruhani ve nurani varlıklar olup latif, görülmeyen, cismani vücutları olmayan ve duyularla hissedilmeyen mahlûklardır.[128] İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi vahye dayanan dinlerde Yüce Allah'ın aşkın bir varlık olduğu belirtilerek insan ile arasındaki mesafe vurgulanmış bununla birlikte insan ile Yüce Allah arasında iletişim kurma fonksiyonu meleklere yüklenmiştir.[129] Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde Yüce Allah'ın Melekler doğrudan bir iletişiminin olduğu beyan edilmektedir. Söz konusu ayetlerden bir tanesi şu şekildedir:

"Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu."[130]

2.2.2. Yüce Allah'ın Şeytan ve Cinlerle İletişimi

Yüce Allah'ın iletişimi sadece insanoğlu ile sınırlı olmayıp, sünnetullah gereği O'nun âlemde var ettiği her bir canlı ile aktif olarak iletişim halinde bulunması kâinat için koymuş olduğu bir kanunun tezahürüdür. Yüce Allah'ın iletişim içerisinde olduğu varlıklardan birisi de şeytandır.

---

[127] Topaloğlu, Bekir, *Mâtüridiyye Akaidi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 68.
[128] Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam,* 419.
[129] Ali Erbaş, "Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[130] Bakara, 2/30.

Sözlükte "uzaklaşmak, muhalefet etmek ve haktan ayrılmak" gibi manalara gelen şeytan kelimesi "شَطَنَ" kökünden gelmektedir.[131] Bazı dilcilere göre ise شَيطان kelimesinin sonundaki nun harfi zait olup "شاط يَشيطُ" fiilinden türemiştir. Söz konusu fiilin anlamı ise "Kızgınlıktan yandı." şeklindedir.[132]

Şeytanın gerçek bir bedene veya varlığa sahip olup olmaması hususunda farklı fikirler beyan edilmiştir. Onun ateşten yaratıldığını ve cinlerden olduğunu beyan eden ayet ve hadisleri delil alan İslam âlimlerinin çoğunluğu kendine ait bir varlığının bulunduğunu ifade etmişlerdir.[133] Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde Yüce Allah'ın şeytan ile doğrudan bir iletişiminin olduğu beyan edilmektedir. Söz konusu ayetlerden bir tanesi şu şekildedir:

"Allah, "Ey İblîs! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?" diye sordu." Dedi ki: "Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!" Allah, "O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!" Kıyamet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!"[134] Mevzubahis ayetler incelendiğinde bazı İslam âlimlerinin Yüce Allah'ın "Ey İblis" hitabını elçileri vasıtasıyla gerçekleştirdiği görüşünü benimsediği görülmektedir. Ancak bu görüşün zayıf olduğu müfessirler tarafından beyan edilmiştir. Zira söz konusu ayetler Yüce Allah'ın İblis ile konuşmuş olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Ayrıca zikri geçen ayetlerde İblis Yüce Allah'a cevap olarak "Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!" demiştir ki konuşmada geçen "yarattığın" ifadesi üçüncü tekil şahsa söylenecek söz olmayıp bilakis muhataba söylenecek hitap şeklidir.[135] Bu durumda bizlere Yüce Allah'ın İblis ile vasıtasız olarak konuşmuş olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah'ın iletişim içerisinde bulunduğu bir diğer varlık ise cinlerdir. İlk yaratıldığı andan itibaren, insanlar gibi cinlerinde Yüce Allah ile irtibatı hiç kesilmemiştir. Sözlükte "gizli olmak, örtmek, örtünmek" anlamına gelen "جَن" kelimesinden türemiş bir isimdir.[136] Istılah manası "duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan,

[131] El-İsfehânî, *Müfredât, 368*.
[132] El-İsfehânî, *Müfredât*, 368.
[133] İlyas Çelebi, "Şeytan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[134] Hicr, 15/32-35.
[135] Er-Razi, *Mefatihu'l-Gayb,* 7/140.
[136] İbn Manzûr, *Lisânül'l-Arab,* 13/92.

ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü" anlamına gelir.[137]

Cinlerde, insanlar gibi iman ve ibadetle yükümlü varlıklardır. Onların da Müminleri ve kâfirleri mevcuttur. Onlardan Yüce Allah'a iman edenler Müminlerle birlikte cennete gireceklerdir. İnkâr edenleri ise kâfirlerle birlikte cehenneme atılacaktır. Evlenip çoğalmaktadırlar. Hz. Peygamber (s.a.s) insanlara gönderildiği gibi cinlere de ilahi emir ve yasakları tebliğ etmesi için gönderilmiştir.[138]

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın cinler ile doğrudan bir iletişiminin bulunduğu beyan edilmektedir. Bu konuyla ilgili birçok ayet bulunmasına rağmen şu örnekle yetineceğiz.

"Allah onlara: "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden ayetlerimi size okuyup açıklayan ve hesap vereceğiniz bugünle karşılaşacağınızı söyleyerek sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" diye soracak. Onlar da: "Kendi aleyhimize de olsa şâhitlik ederiz ki, evet geldi" diyecekler. Önceden dünya hayatı onları aldatmış, böylece inkâr yolunu tutmuşlardı; şimdi de kendi aleyhlerinde şâhitlik yapıp kâfir olduklarını itiraf edecekler."[139] Söz konusu ayet incelendiğinde Yüce Allah ile cinler arasındaki iletişimin doğrudan bir iletişim şekli olduğunu müşahede edebiliriz.

2.2.3. Yüce Allah'ın Hayvanlar ile İletişimi

Kur'an-ı Kerim Yüce Allah'ın hayvanlar ile de doğrudan bir iletişiminin bulunduğunu ayetler aracılığıyla ortaya koymaktadır.

"Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlarda, ağaçlarda ve insanların kurdukları çardaklarda kendine göz göz kovan edin."[140]

Yüce Allah, peygamberlerine ilahi emir ve nehiylerini vahyedip buna göre yaşamalarını ve bunu insanlara tebliğ edip ulaştırmalarını istediği, onların da Yüce Allah'ın bu emrine karşı herhangi bir itirazda bulunmadan kayıtsız ve şartsız itaat ettikleri gibi, yaratmış olduğu varlıklara da kâinattaki düzen açısından üzerine düşen vazifelerini yapmalarını o şekilde vahyetmiştir. Söz konusu ayette geçen "vahyetti" fiili öğretmek, iletişim kurmak

[137] M. Süreyya Şahin, "Cin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[138] Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, 424; Ahmet Salim Kılavuz, "Cin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Şubat 2024).
[139] En'âm, 6/130.
[140] Nahl, 16/68.

gibi anlamalara gelmektedir. Ayrıca "vayhetmek" daha önce de ifade ettiğimiz gibi ilham etmek ve gizli söz söylemek manalarını da içermektedir.[141]

Yüce Allah'ın arıya vahyederken verdiği mesaj, dağlarda, ağaçlarda ve insanların yaptıkları çardaklarda, kovanlarda bal yapacağı gözeleri inşa etmesini istemesidir. Sonra yine Yüce Allah her çeşit çiçeklere, ağaçlara konmasını emretmiş ve o vermiş olduğu bu mesaja tam bir itaat ve boyun eğişle geri bildirim olarak bal yapmıştır. Böylelikle bal üretimi, Yüce Allah'ın ona öğretmesinin geri bildirimi olmaktadır.[142] Bu minvalde şu açıklamaları yapmak yerinde olacaktır. Vahiy kelimesi ister arı isterse başka bir hayvan için kullanıldığında o hayvanın ruh ve fıtratının ilahi kudret tarafından içgüdüsel olarak bazı özelliklerle, kabiliyet ve işlevlerle donatılması anlamına gelmektedir.[143]

2.2.4. Yüce Allah'ın Cemadat ile İletişimi

Zamandan, mekândan ve mesafeden münezzeh olan Yüce Allah'ın her ne suretle olursa olsun idrak edemeyeceğimiz bir şekilde yoktan var ettiği bütün varlık gruplarıyla sürekli işleyen iletişim halinde olduğu görülmektedir.[144]

Kur'an-ı Kerim'de canlı cansız her varlığa bir kişilik atfedilip, kâinattaki bütün varlıkların Yüce Allah'la olan iletişimi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Hiç şüphesiz ki bu iletişimin ilahî emir ve diyaloglarda duyularımıza hitap eden yönü yalnızca âlem-i şuhud kısmı olup âlem-i gayb ciheti algılanamamaktadır.[145] Kur'an-ı Kerim'deki iletişim ve diyalog şekilleri incelendiğinde daha çok Yüce Allah'ın kaynak, hedef kitlenin de hayvan ve cansız varlıkların olduğu görülmektedir.[146]

Hz. Nuh kavminin Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmemesinin ardından "Rabbim! Yeryüzünde dolaşan bir tek kâfir bile bırakma!"[147] şeklinde dua ederek yeryüzünde yürüyen bir kâfirin bile kalmamasını istedi. Yüce Allah'ta onun bu duasına icabet ederek bütün kâfirleri üzerlerine büyük bir tufan göndererek helak etti. Gemi iman edip Hz. Nuh'a itaat edenlerle birlikte tufan sona erinceye kadar suyun üzerinde

[141] Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim,* 19.
[142] Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim,* 19.
[143] Certel, Hüseyin, "Din İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2008), 142.
[144] Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 611.
[145] Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 611.
[146] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 114.
[147] Nuh, 71/26.

ilerlemeye devam etti. Akabinde Yüce Allah, yeryüzüne suyunu yutmasını, göğe de suyunu kesmesini şu şekilde emretti: "(Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!" denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu, gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi."[148]

Hûd suresinin 44. ayetinde ifade edilmek istenen mesaj, belagat denizinde bir damla şeklinde tasvir edilebilecek kadar veciz ve güzel bir anlatımla dikkatleri celbetmektedir. Ayette baki kılmak, mutsuz kılmak, sevindirmek, isimlendirmek, helak etmek, emir, nehiy, nida, haber gibi durumların hepsi ele alınmaktadır. Bu sebeple âlimler bu ayet hakkında pek çok risale kaleme almışlardır.[149]

Mevzubahis ayet "قيل" ifadesiyle başlamaktadır. *Kavl* kelimesi Arapçada işitilen ve akledilen şeyler için kullanılmaktadır. Ayette "قيل" ifadesinin akabinde nidâ gelmektedir. Bu durumda tebliğ edilecek ve işittirilecek bir şeyin olduğunu ifade etmektedir. Şayet gelen nidâ mecaz ifade etmiyorsa, nidâda işitilmesi ve yapılması gerekli olan bir durum olur. Daha sonra da "Toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!" şeklinde hakikat ifade eden bir emir gelmiştir. Bu hususta semanın ve yeryüzünün bu emri işittiklerini, amirini dinleyip emrolundukları şeyi yerine getirdiklerini göstermektedir.

Söz konusu bu emir akletmeyen şeylere yapılan emirlere benzememektedir. Yeryüzü de gökyüzü de kendilerine emrolunan şeyi yerine getirmeye gücü yeten akıllı varlıklar gibi Yüce Allah'ın emrini kabul etmiş ve yapmıştır.[150]

Mevzubahis ayetteابتَلعي ifadesi değil de إبلعي ifadesi kullanılmıştır. Bunun sebebi إبتَلعي fiili içtihat ve tekellüfe delalet eden İfti'âl babındandır. Emredilen şeyin hemen gerçekleşmeyeceğini uzun zaman sonra meydana geleceğini ifade etmektedir. Oysa Yüce Allah zaman bakımından eylemin hemen gerçekleşmesini murat ettiği için yeryüzüne إبلعي şeklinde buyurmuş ve emredilen şey hemen yerine getirilmiştir.[151] Bu minvalde söz konusu ayette yer alan ilahî buyruk ve diyaloglar incelendiğinde zamandan, mekândan her türlü mesafe ve konumdan münezzeh olan Yüce Allah'ın yaratmış olduğu bütün varlıklarla çok yönlü bir iletişim halinde olduğu görülmektedir.

[148] Hûd, 11/44.
[149] es-Sâmarrâî, Fadıl Salih, *Alâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyanî* (Beyrut: Dar'ûl'l-İbn'i-Kesir, ts.), 3/165.
[150] es-Sâmarrâî, Fadıl Salih, *Alâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyanî,* 3/166.
[151] es-Sâmarrâî, Fadıl Salih, *Alâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyanî,* 3/168.

Kâinattaki tüm varlıkların Yüce Allah'la olan iletişimi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Söz konusu kavramların bir tanesi de tesbihtir. Tesbih Yüce Allah'ı noksan sıfatlardan, her türlü eksikliklerden uluhiyetle bağdaşmayan kusurlardan tenzih edip yüceltmektedir.[152]

Birçok ayette kâinattaki bütün varlıkların, dağların, taşların, meleklerin, yıldızların, kuşların, hayvanların hatta gök gürültüsünün bile Yüce Allah'ı tesbih ettiği fakat insanların bunu kavrayamadıkları ifade edilmektedir.[153]

Söz konusu ayetler hakkında İslam âlimleri farklı görüşler beyan etmiştir. İslâm düşünürü Yakub el-Kindî ayetlerde yer alan tesbih kavramını varlıkların kendilerine atfedilen görevleri yerine getirmeleri şeklinde yorumlamıştır.[154] Yakub el-Kindî'nin görüşüne benzer bir ifade de Ebû Mansûr el-Mâturîdî tarafından gelmiştir. O kâinattaki bütün varlıklarla ilişkilendirilen tesbih ifadesinin yaratılış ve işleyişindeki kusursuzluğun Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine, gücünün her şeye yettiğine delalet etmesi anlamında yorumlamıştır.[155]

Fahrettin er-Razî cansız varlıkların Yüce Allah'ı canlı varlıklar gibi tesbih etmelerinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Zira sözlü bir şekilde yapılan tesbihin ancak Yüce Allah'ı tanıyan akıllı varlıklar tarafından yapılabileceğini beyan etmektedir. Razî söz konusu cansız varlıkların tesbihleri hakkında şu iki yorumu yapmaktadır. Birincisi, bu varlıkların kendileri Allah'ın yüceliğine, kudretine delalet etmektedir. İkincisi, bu varlıklar kayıtsız şartsız Allah'ın celaline, azametine boyun eğip itaat ederler O'da onlarda dilediği gibi tasarrufta bulunmaktadır.[156]

Bazı İslam âlimleri, kâinatta yer alan cansız varlıkların da canlı varlıklar gibi Yüce Allah'ı tesbih ettiklerini söylemişler ve bu duruma delil olarak da şu ayeti göstermişlerdir:

"Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerinin farkında değilsiniz. O, Halîm'dir, çok bağışlayandır."[157] İmam Kurtubî, mevzubahis ayetin tefsirinde geniş bir izahatta

[152] Metin Yurdagür, "Tesbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[153] Ra'd 13/13; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41; er-Rahmân 55/6; el-Haşr 59/24.
[154] Yurdagür, "Tesbih".
[155] Yurdagür, "Tesbih".
[156] Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 7/347.
[157] İsrâ 17/44.

bulunduktan sonra her bir şeyin Yüce Allah'ı tesbih ettiğini, cansız varlıkların tesbihlerinin delalet yoluyla değil de bildiğimiz anlamda tesbih olduğunu, Hz. Davud'un Yüce Allah'ı tesbih ederken dağlarında onunla birlikte tesbih ettiklerini[158], ayrıca Hz. Peygamber'den bizlere ulaşan haberlerde her bir canlının kendi lisanı ile tesbihte bulunduğunu ifade ederek bu görüşün daha sağlam olduğunu ifade etmiştir.[159]

Bu minvalde, zikrettiğimiz ayetlerden cansız varlıkların kendilerine has atomik yapısı, canlılığı ve lisanı haliyle insanların fark edemedikleri bir şekilde Yüce Allah'ı tesbih ettikleri onunla her daim iletişim içerisinde oldukları görülmektedir. Bu hususta Hz. Ali (r.a) şöyle buyurmaktadır: "Mekke'de Hz. Peygamber ile beraberdim, Mekke çevresinde bazı bölgeleri gezmeye çıkmıştık. Karşımıza çıkan her bir dağ ve ağaç, selam sana ey Allah'ın Rasulü!" diyordu.[160] Bundan dolayı cansız varlıkların Yüce Allah'ın tekvinî, ontolojik emirlerini dinleyecek bir konumda olduğunu düşünebiliriz.

2.3. Kur'an-ı Kerim'de Yaratılanlar Arasındaki İletişim

Yüce Allah'ın kelam sıfatıyla kâinattaki bütün varlıklarla, iletişim halinde bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Kur'an-ı Kerim bizlere sadece Yüce Allah'ın kulları ve yarattığı varlıkların tamamıyla olan iletişimden bahsetmemiş aynı zamanda diğer varlıkların birbirleriyle olan iletişimine de yer vermiştir. Zira ister melekler, cinler veya insanlar âlemi gibi şuurlu varlıklar olsun isterse diğer varlıklar olsun her bir âlemin kendine has iletişim yöntemi bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'i baştan sona incelendiğimizde yaratılanlar arasındaki iletişimi şu başlıklar altında ele almak mümkün görülmektedir.

2.3.1. Kur'an-ı Kerim'de İnsanlar Arasındaki İletişim

Toplumsal bir varlık olan insan duygu, düşünce veya bilgilerini başkalarına aktarabilmek, onları anlayabilmek için iletişim kurmak zorundadır. Bu sebeple insanlar mütemadiyen birbirleriyle iletişim içerisindedir. İnsanoğlu sosyal çevresiyle iletişim içerisinde bulunmadan yaşamı için zaruri ve gerekli ihtiyaçlarını temin edemez. Fakat bu beraberlik ve iş birliği, "İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda

[158] Sa'd, 38/17-18.
[159] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 13/89.
[160] Tirmizî, Menâkıb, VIII.

yardımlaşmayın."[161] ayetinin ifade ettiği gibi sadece iyilik, güzellik ve fayda vermek üzere toplumun salih bireylerden olması gerektiğini ön plana çıkarmaktadır.

İnsanlar arası iletişim düzeninin dayandığı tabii ilkeler bulunmaktadır. Yüce Allah insanı tek bir hücreden var etmiş ve çoğaltmıştır. Nitekim bu hususa Kur'an-ı Kerim şu şekilde dikkat çekmektedir:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının."[162] Bununla birlikte Yüce Allah insan hayatının temelini farklılaşma kanununa yerleştirmiş ve bu farklılaşma sebebiyle münasebetler düzeni, münasebetler düzeni de iletişim ve yaşam konseptini oluşturmuştur.[163] Nitekim tek hücreden çoğaltılan insanların, dilleri, ırkları, sosyal statüleri, inanç ve düşünceleri farklı farklıdır.

İnsanların farklı dili konuşmaları, aynı dili konuşan kimseler arasında şive ve lehçe farklılıklarının bulunması, her bir bireyin ifade gücünün, konuşma üslubunun ve ses tonlarının farklı olması, bununla birlikte deri rengi, yüz ve vücut hatlarındaki farklılıklar bireylerin kendi aralarında ayrı kişiler olarak ilişki kurmalarını mümkün kılmaktadır. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir: "O'nun kanıtlarından biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."[164]

İletişim, insanoğlunun yaratılmasından itibaren başlayan ve insanlar tarafından geliştirilip canlılığını koruyan dinamik bir süreçtir. Zira insanoğlu var olduğu günden itibaren çevresiyle etkileşim içerisinde olan, diğer bireylere iletiler gönderen ve onlardan mesaj alıp bu ileti ve mesajları anlamlandırma ve yorumlama becerisine sahip olan, imtiyazlı toplumsal bir varlıktır. Yüce Allah Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı yarattıktan sonra teselsül halinde bütün insanlığı onlardan çoğalttı. İnsanoğlunu kavimlere, ırklara, aşiret ve kabilelere ayırdı. Her millet kendine ait dille konuştu, kendilerine has gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri oluştu. Ancak Yüce Allah bunu savaş ve kavga vesilesi değil bilakis insanların birbirleriyle kaynaşmaları, tanışmaları, kültür ve medeniyet alışverişinde bulunmaları, dünya nimetlerinden beraber faydalanmaları için yapmıştır.

[161] Maide, 5/2.
[162] Nisâ, 4/1.
[163] Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 254.
[164] Rûm, 30/22.

Nitekim Yüce Allah bu durumu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade etmektedir: "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[165]

Bu minvalde, söz konusu ayet incelendiğinde farklılaşma kanunun iletişimi doğurduğu görülmektedir. Zira insanların tek bir anne-babadan üreyip çoğalması, ırkları, dilleri, renkleri, inanç ve düşüncelerinin farklı olması vb. sebepler birbirleri arasında iletişimi zorunlu kılmaktadır.[166]

İnsanlar arasında gerçekleşen iletişim düzeninde ana unsur konuşma dilidir. Nitekim dil, iletişim mesajı gönderen kişinin zihnindeki kavramlarla başlayıp diğer insanlarla iletişim kurmak için kullanılan bir koddur. Bundan dolayı dil, dolaysız bir biçimde bireylerin ve toplumların iç ruhunu aktarmaktadır.[167]

İnsanlar dil vasıtasıyla düşüncelerini, duygu ve coşkularını söze dönüştürmekte ve başkalarına anlatabilmektedir. Ayrıca geçmişte ve günümüzde kitabeti ve yazısı olmayan binlerce kabile, topluluk ve bireyler olmuş ancak dili olmayan, konuşmayan toplum ve insan bulunmamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de ilk insan Hz. Âdem'in (a.s.) konuştuğundan ve eşyaların isimlerini meleklere bildirdiğinden şu şekilde bahsedilmektedir: "Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi."[168] Yüce Allah, Hz. Âdem'in meleklerden daha faziletli olduğunu göstermek için dil icat etme kabiliyetini, maddî ve manevi bütün varlıkların, kavramların isimlerini ayrıca bunların vasıflarını öğretti. Böylece Hz. Âdem'in ilim hususunda meleklerden daha ileri olduğunu göstererek onu kendi katında kıymetli bir varlık konumuna yükseltmiş ve "konuşan insan" mucizesi karşısında meleklere secde etmelerini emretmişti.[169]

İslam âlimlerinden bazıları söz konusu ayette yer alan "bütün isimleri öğretti." ifadesiyle kastedilenin Yüce Allah'ın sonradan var ettiği ve günümüzde insanların birbirleriyle

---

[165] Hucurât, 49/13.
[166] Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku,* 2014, 255.
[167] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 255; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 111.
[168] Bakara, 2/31.
[169] Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020),1/105; Türkmen, Ali, *İslam İletişim Hukuku,* 2014, 255.

tanışma ve anlaşmasına vesile olan bununla birlikte aralarındaki iletişim bağını kurmalarını sağlayan Farsça, Rumca, Arapça vb. farklı dillerin isimleri olduklarını ifade etmişlerdir.[170] Söz konusu ayetlerin tetkik ve tahlilleri ilk insan Hz. Âdem'in yaratılmasından hemen sonra çevresiyle iletişim içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tıpkı Hz. Âdem gibi insanoğlu da dünyaya geldiği andan itibaren ilk önce anneden başlayarak çevresindekilerle iletişim ve temas halindedir. İnsanlar arası iletişim içsel iletişim, bireyler arası iletişim ve toplumsal iletişim olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

2.3.1.1. Kişisel (İçsel) İletişim

Genel iletişimin alt gruplarından biri olan içsel iletişim kişinin iç duyguları ve düşünceleriyle alakalı olan bir iletişim çeşididir. Kişinin kendi iç dünyasını gözlemlemesi, duygu ve düşüncelerini düzenleyebilip kendini tanıması yani kendisi ile olan iletişimi hayatının her anında bulunmaktadır. Kişinin bu şekilde kendisiyle olan iletişimi "içsel veya öz iletişim" ıstılahlarıyla ifade edilmektedir.[171] Bu tür iletişimde birey kendisiyle komünikasyon halinde olup, iletişimde olması gereken kaynak ve hedeflerden her ikisi de bizzat kendisidir.

Bireyin çevresi ile kuracağı ünsiyet, muhabere ve iletişimin ilk adımı kendi içinde başlar. Kişiler arası iletişim sürecindeki bir kimse, kısa süre içerisinde hem bilgi kaynağı hem de alıcı konumundadır. Birey bilgi kaynağı olduğu zamanda bilgi üretmeye, hedef kaynağı olduğu zamanda ise gelen her türlü bilgileri yorumlamaya çalıştığı için her iki konumda da içsel iletişimi gerçekleştirmek zorundadır.[172]

Kur'an-ı Kerim'de içsel iletişimle alakalı ilk akla gelen şey nefis kavramıdır. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde içsel iletişimin oluşmasında önemli bir konuma sahip olan nefis hakkında açıklamalar yapılmakta ve bilhassa nefs-i emmarenin kişi üzerindeki olumsuz etkilerini ihtar etmektedir.

Kur'an-ı Kerim Mekke döneminde daha çok iç iletişime etki eden inanç, duygu ve düşüncelerdeki bozuk davranışlara hitap ederek ıslah yoluna gitmiştir. Kişisel iletişimi etkileyen bozuk düşünce ve kötü parametreleri düzelttikten sonra ibadet ve muamelata

[170] Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/397.
[171] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 119.
[172] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1994), 21.

dair kurallar ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim sağlam inanç, doğru tutum ve davranışı gerçekleştirmeyi hedefleyen ilahi bir kanun olup, içsel iletişimin doğru ve yanlış kurgulanmasıyla ilgili birçok örnekler sunmaktadır.

a- **Hz. İbrahim örneği:** Kur'an-ı Kerim Hz. İbrahim'e (a.s.) dair anlatımlarında, en belirgin özelliği olarak akılcı metodolojiyi kullanmasına vurgu yapmaktadır. İnsanın bilgi edinme araçlarından birisi de akıldır. İslam âlimleri, duyu organları, doğru haber ve aklı bilgi edinme aracı olarak kabul etmektedir.[173] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in tamamı incelendiğinde içerisinde Hz. İbrahim ile ilgili kıssa ve anlatımların genelinde onun akılcılığa dayalı ikna yöntemlerini kullandığı görülmektedir.

Yüce Allah'ın varlığı ve birliği ilkesine müstenit Hanîflik dininin önderi kabul edilen Hz. İbrahim'in kavmi güneş, ay ve yıldızlarla, gök cisimlerini simgeleyen putlara taparlardı. Bu bozuk ve batıl inançlarından hareketle onları Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine davet edip tevhit inancına ikna etmek düşüncesiyle aynı inançtaymış süsü vererek ilk önce yıldızlar arasından en parlak olanını daha sonra ayı ve en sonunda güneşin ilah olup olmayacağını ölçüp biçmişti. Ardından değişken ve gelip geçici bir varlığın ilah olamayacağını batan şeylere sevgi göstermenin sonu boşa çıkacak bir hüsran olduğunu ve gerçek ilahın her türlü noksanlıktan uzak bulunan bir yaratıcı olması gerektiğini ve onları ilah olarak benimsenemeyeceğini "Ben, Hanîf olarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim" ifadesiyle ortaya koymuştur.[174] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir:

> "Böylece biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi. Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur; zira bu daha büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."[175]

[173] Topaloğlu, Bekir, *Mâtüridiyye Akaidi,* 55; Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam,* 92.
[174] Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 2/430.
[175] En'âm, 6/74-79.

Hz. İbrahim'in Yüce Allah'ı bulmasına ilişkin kıssanın hem başlangıç kısmında hem de son bölümünde kişiler arası iletişim bulunmaktadır. Kıssanın başlangıç kısmında babası Azer ile bir tartışma içerisindeyken son kısmında ise batıp kaybolanın ilah olmayacağını, onlara sevgi ve saygı göstermenin sonucunda hüsrana uğrayacaklarını kavmine anlatmaktadır. Kişiler arası iletişimle başlayan kıssa da daha sonra sırasıyla yıldız, ay ve güneş için "İşte Rabbim!" ifadesini kullandığı beyan edilmektedir. Hz. İbrahim'in (a.s.) bu ifade ve söylemlerinde kendi iç dünyasını gözlemlediği, duygu ve düşüncelerini tek başına tarttığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu ayetler pratik bir kişisel iletişim örneği olarak değerlendirebilir.[176]

Hz. İbrahim'in (a.s.) Yüce Allah'ı arayışı iç âleminde meydana gelmektedir. Bazı müfessirler mevzubahis bu arayışı tek başına yapmadığını, kavminden bazı kimselerin yanında bulunduğunu, Yüce Allah'ı bu vakadan önce bildiğini, bir kişinin içinden de olsa farklı varlıklar için "Bu benim rabbim" demesinin şirk olduğunu, bu olayın gerçekleşmesinden önce onun babası Âzer'e "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum" ifadelerini söylemiş olması delillerinden hareketle Hz. İbrahim'in (a.s.) bu gözlem ve arayışından maksadın kendisi için değil de kavmine hakikati göstermek için olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca böyle bir şeyin, Yüce Allah'ın her türlü şirkten muhafaza ettiği Peygamberlerin ismet sıfatına da ters düştüğünü beyan etmişlerdir.[177] Hz. İbrâhim (a.s.) bu yöntemle gerek babasını gerekse kavmini cevap vermekten aciz ve biçare bırakmış ve Yüce Allah'ın dinini ortaya koyarak tevhit akidesini kabule davet etmiştir.[178] Hz. İbrahim'in (a.s.) yıldızlara ve gök cisimlerine bakarak, yaratıcının varlığına ilişkin çıkarımda bulunması, metodik ikna yöntemlerinin bir çeşidini içermektedir.

Seyyid Kutub Hz. İbrahim'in (a.s.) Yüce Allah'ı önce kalbinde ve gönlünde daha sonra akıl ve idrakinde bulduğunu ve onun kâinatta bulunan varlıkları müşahede ederek doğru sonuca ulaştığını ifade etmektedir. Hz. İbrahim'in (a.s.) bu müşahedesi neticesinde Yüce Allah'ın varlığı hususunda kalbinin mutmain olduğunu ve bu hususta kesin kanaat sahibi

[176] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 119.
[177] Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 5/39; Hayrettin Karaman, "vd." 2/430, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 8/439; Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Kerîm* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014) 2/497.
[178] Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân* (İstanbul: Mizan, 2006), 5/124.

olduğunu beyan etmektedir.[179] Ona göre Hz. İbrahim (a.s.) Yüce Allah'ı arayış yolunu, yaratılış ve fıtrattan hareketle göstermeye çalıştı. Hak ve hakikat yolunu bulmak için de babasının veya kavminin inancını taklit etmeksizin imanın temelini kâinattaki kevnî ayetleri düşünme ve araştırma esasına göre bina etti.

Yüce Allah ile insan arasındaki sözsüz iletişimin unsurlarından birisi olan kevnî ayetler bireyin iç âlemini değerlendirmesiyle içsel iletişimin mevzusu haline gelmektedir. Ancak burada önemli olan husus içsel iletişimin doğru bir biçimde gözlemlenmesi ve insanın tabiat olgularını dikkatlice müşahede edip mantıksal bir düşünce bağıyla içsel iletişimini doğru yönlendirmesi gerekmektedir. Nitekim Hz. İbrahim içsel iletişimini nefsinin istek ve arzularına, şeytanın vesveselerine veya iç âlemine tesir eden farklı ideolojilerin yönlendirmesine izin vermeyerek doğru bir şekilde yönetmiştir.[180] Bu sebeple bilinçli ve doğru bir iç iletişim oluşturmada nefsin istek ve arzularına karşı Yüce Allah'ın emrine uygun hareket edilmesi zaruridir.

b- **Hz. Eyüp Örneği:** Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyüb'ün (a.s.) sabrı Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve onun ümmetine örnek olarak gösterilmektedir. Yüce Allah Hz. Eyyüb'ü (a.s.) sağlığı, malı ve çocukları ile imtihan etmişti. Hastalığı ve içinde bulunmuş olduğu sıkıntı sebebiyle hanımı dışında hiç kimse ona destek olmamış ve yardım elini uzatmamıştı. Hanımı ise insanların hizmetini görür ve kazanmış olduğu ücret mukabilinde Hz. Eyyüb'e (a.s.) yardım ederdi.

Hz. Eyyüb (a.s.), hastalığına uzun bir süre sabretti; sağlık ve afiyet için ellerini açıp Yüce Allah'a yalvarmaktan bile hayâ etti. Bu durumdan önce Hz. Eyyüb'ün çok sayıda evlatları, malı, serveti ve saygınlığı vardı. Yüce Allah onu bu büyük imtihana tâbi tutunca her şeyini kaybetti. Hanımı dışında herkes onu terk etti. Nihayet şeytan Hz. Eyyüb'e içten ve dıştan büsbütün musallat olup sıkıntı vermeye başlayınca Yüce Allah'a niyazda bulunup şöyle dedi[181]: "Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir" diye seslenmişti."[182]

---

[179] Seyyid, Kutub, İbrâhîm b. Hüseyn eş-Şâzilî, *Fî Zılâli'l-Kurʾân* (Kahire: Daru'ş-Şuruk, 1968), 2/1139.
[180] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 120.
[181] İbn Kesîr, Ömer, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm* (Dimaşk: Dar'ûl'l-İbn'i-Kesir, ts.), 3/998.; Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 4/583.
[182] Sad, 38/41.

Söz konusu ayet Hz. Eyyüb'ün (a.s.) içsel iletişimini ve iç dünyasında ne yaşadığını göstermesi itibariyle önemlidir. Zira şeytan, Hz. Eyyüb'ün hastalığını kullanarak, "Şayet sen peygamber olsaydın böyle bir musibetle imtihan edilir miydin?" diye vesvese verip isyan etmesini telkin etmektedir.[183] Bu bağlamda, mevzubahis ayetten Hz. Eyyüb'ün (a.s.) kendi iç âleminde şeytanın vesvese ve evhamlarından dolayı sürekli olarak tedirgin ve huzursuzluğa neden olan psikolojik baskıyla mücadele halinde olduğu anlaşılmaktadır.[184]

c- **Velîd b. Muğîre Örneği:** Velîd b. Muğîre bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.s) gelip kendisine Kur'an-ı Kerim'den bir şeyler okumasını istemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."[185] ayetini okudu. Velîd bu tilavet karşısında çok etkilenmiş ve şunları söylemişti: "Bu sözde öyle bir halâvet, öylesine bir güzellik ve berraklık var ki, kökü sulak, dalları yemişli ve yemyeşil bir ağaca benziyor. Bir insanın böylesine güzel ve haşmetli bir sözü söylemesi mümkün değil. Kuşkusuz ki bu söz her şeye üstün ve galip gelir. Karşıtlarını ve muhaliflerini mutlaka mağlup eder" dedi.[186] Şaşkın bir vaziyette kalkarak Hz. Ebubekir'in evine gitti. Ona Kur'an-ı Kerim hakkında birtakım sorular sordu. Ardından "Ebû Kebşe'nin oğlunun ifade ettiği, okuduğu şeyler, doğrusu şaşılacak şeydir! Zira o ne şiirdir ne sihir ne de bir delinin sözleri! O'nun okuduğu ve söylemiş olduğu şeyler kuşkusuz Allah'ın kelâmıdır." dedi.

Velîd b. Muğîre'nin söylemiş olduğu bu sözler Ebû Cehil'e ulaştı. O "Velîd atalarının dininden ayrılacak olursa bütün Kureyş de dininden ayrılır" dedi. Hemen Velîd b. Muğîre'nin yanına giderek "Kavmin sana vermek üzere mal ve yardım topluyorlar Muhammed'e gidip ve ondan bir şeyler talep etmişsin galiba" dedi. Velîd "Kureyş halkı beni iyi tanırlar, onların en zengin ve varlıklısı benim" dedi. Bunun üzerine Ebû Cehil "O halde Muhammed ile ilgili öyle bir şey irat edip söyle ki, senin O'nu sevmediğini, hoşlanmadığını ve inkâr ettiğini kavmin bilsin" dedi. Velîd "Ne söyleyebilirim ki? Bu

[183] Ebû Hayyan, *Bahrü'l-Muhit,* 7/384.
[184] İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr* (Tunus: ed-Dârut-Tûnusiyye, 1984), 23/269; Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 4/583.
[185] Nahl, 16/90.
[186] En-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/591; Vâhidî, Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-Nüzul* (Beyrut: Dar'u İbn'i Hazm, 2018), 314; İbn Kesîr, Ömer, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 4/578; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 10/706.

kavmin içinde kaside ve şiiri benden daha ileri düzeyde bilen kimse yoktur. O'nun okuyup anlattıkları bunlardan hiçbiriyle benzerlik göstermiyor. Muhammed'den biraz önce öyle bir söz işittim ki ne beşer sözü ne de cin sözüne benziyordu. Onun muazzam bir halâveti ve letafeti var" dedi. Bu sözler karşısında Ebu Cehil ısrar ederek "Şayet, onun hakkında kötü bir şeyler söylemezsen kavmin senden asla razı olmayacak." dedi. Bunun üzerine Velîd b. Muğîre "Beni yalnız bırakında biraz düşüneyim" dedi. Sonrasında "Muhammed'in size okuduğu ve açıkladığı kitap eski zamanlardan beri nakledile gelen etkileyici bir büyüdür." dedi.[187] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir: "O, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. "Bu" dedi, "Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir."[188]

Söz konusu ayetlerde Velîd b. Muğîre'nin Kur'an-ı Kerim hakkında karar vermeden önce içinde bulunmuş olduğu durum açıklanmakta ve onun içinde yaşamış olduğu çelişkiyi, tutarsızlığı ve psikolojik tearuzu göstermektedir. Velîd b. Muğîre düşündü taşındı, zihninde ölçüp biçti ve yukarıdaki ayetlerinde ifade ettiği gibi bir değerlendirmede bulunarak Kur'an-ı Kerim'in eskilerden nakledilmiş bir sihir olduğunu ve insan sözünden başka bir şey olmadığını ifade etti. O Kur'an-ı Kerim'le ilgili ne söyleyeceğini enine boyuna düşündükten sonra onu uygun bir şekilde vasıflandıramamış ve bu durum ayetlerde de beyan edildiği üzere onun yüzüne yansımıştır. Velîd b. Muğîre'nin kendi iç âleminde yaşamış olduğu bu tenakuz ve zihinsel karışıklık süreci iç iletişime örnek gösterilmektedir.[189] Nitekim kişinin içsel çatışmalarını iki ana grupta toplayabiliriz.

İlk olarak psikanalitik kuramda ifade edildiği gibi bireylerin bilinç dışlarında baskı halinde tutulan çatışmalarıdır. Bu tür çatışmalar kişinin birtakım davranışlarına yön verebilir. Bir kişinin belli bir dönemde, bilinçli veya bilinçsiz olarak farklı güdülere sahip olması da yanaşma-kaçınma, kaçınma-kaçınma ya da yanaşma-yanaşma türünde çatışmalara sebep olabilir.[190] Nitekim Velîd b. Muğîre'nin bilgi birikimi, tecrübesi ve

[187] Vâhidî, Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-Nüzul,* 314; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 10/706; İbn Kesîr, Ömer, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 4/578; Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 5/496.
[188] Müddessir, 74/18-25.
[189] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 120.
[190] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 22.

Arap diline olan yetkinliği Kur'an-ı Kerim'in alelade ve bayağı bir kitap olmadığını beyan ederken, onun sosyal statüsü bu durumu açıklamaya izin vermemekteydi.

Kişi-içi çatışmaların ikinci kısmı ise, bireylerin zihinlerindeki bilişsel konstrüksiyonla ilgilidir. Birey, birbiri ile tenakuz ve çatışma halinde olan bilişsel ögelere sahipse veya hâlihazırdaki bilişsel dengesi ile çelişen yeni uyarıcılarla karşılaşırsa iç çatışma yaşar.[191] Bu bağlamda Velîd b. Muğîre'nin Kur'an-ı Kerim'le ilgili görüşlerini beyan etmeden önce ne söyleyeceğini düşünüp taşınması, ölçüp biçmesi ondan sonra bir değerlendirmede bulunup, meseleyi ortaya koymaya karar verdiğinde yüzünde bir ekşime meydana gelmesi, onun kendi iç dünyasında yaşamış olduğu psikolojik çatışmayı göstermektedir.

Kişi içi çatışmaların büyük bir kısmını oluşturan bilişsel çelişki mevzusunda Festinger'in (1957) bilinen bir bakış biçimi ve yaklaşımı vardır. Festinger'e göre birey sahip olduğu bilgiye, düşünceye ve tutuma aykırı bir davranışta bulunmuşsa, o kişi, bilişsel çelişkiye düşmektedir. Bu çelişkiden, çatışmadan ve tenakuzdan kurtulabilmek için şu üç yöntemden birisine yönelmektedir. Birincisi tutum ve davranışlarında değişikliğe gider. İkincisi düşünce ve fikirlerini değiştirir. Üçüncüsü psikolojik savunma mekanizmalarından birisini kullanmaktadır.[192] Nitekim söz konusu ayetler ve sebebi nüzulü incelendiğinde Velîd b. Muğîre'nin bilişsel çelişki içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim o kavminin içinde kaside ve şiiri kendisinden daha ileri düzeyde bilen kimsenin olmadığını, Hz. Peygamber'in okuyup anlattıklarının bunlardan hiçbiriyle benzerlik göstermediğini ve bu sözlerin beşer sözleri olmadığını ifade etmekte iken onun farklı bir tutum davranışta bulunduğu görülmektedir. Zira kişinin düşünsel süreçleri, kişilik yapısı, benlik algısı ve yaşamış olduğu toplumun kültürel yapısı içsel iletişimi etkileyen en önemli faktörlerdendir.

2.3.1.2. Kişiler Arası İletişim

İnsanlar birbirleriyle toplumsal ve bireysel hayatlarında farklı vesilelerle tanışırlar, bilgi alışverişinde bulunurlar, etkileşim sürecine girerler ve birbirlerinin kültürlerini taklit ederler. Genel bir tanımlama ile kaynak ve hedefini insanların oluşturmuş olduğu iletişim

[191] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 22.
[192] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 22.

şekline "kişiler arası iletişim" denir.[193] Karşılıklı olarak iletişim içerisinde bulunan bireyler, bilgi üretip bunları birbirlerine ileterek ve yorumlayarak iletişimlerini sürdürmektedirler. Kişilerarası iletişim, sözlü ve sözsüz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Sözlü iletişim "dil ve dil ötesi" olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır.

Dille iletişim; insanların karşılıklı duygu, düşünce ve fikir alışverişinde bulunmaları, konuşmaları, mesajlaşmaları veya mektuplaşmalarıdır. Dille ile olan iletişim türünde bireyler üretmiş oldukları fikir ve bilgileri birbirlerine aktararak yorumlamaktadırlar.[194] Dilin bu ileti ve mesaj aktarımı sırasındaki ana görevi, ileti ve mesajların paylaşılmasına yani muhatap kitleye ulaşmasını sağlayan bir araç, bir vasıta olmasıdır.[195]

İleti ve mesajların en iyi şekilde aktarılabileceği vasıta dildir. Dil, insanoğlunun duygularını, düşüncelerini, muhakemelerini ve bilgilerini birbirlerine aktarıp paylaştıkları koca bir kanaldır. Dilin bireyler arasında ünsiyet vesilesi olma niteliği, duygu, düşünce ve fikirlerin sağlıklı bir şekilde paylaşım ve aktarımını sağlamaktadır.[196] "Dil, içeriğin ifade edilmesini sağlar; kendi bilincinin iç dünyası da dâhil olmak üzere, konuşanın gerçek dünyayı ifade etmesine katkı sağlar." [197]

Bir iletişim türünün "kişilerarası iletişim" sayılabilmesi için üç şartı bulunmaktadır:

a- Kişiler arası iletişim içerisinde bulunan bireyler yüz yüze olmalıdırlar.
b- Bireyler arasında karşılıklı mesaj alışverişi bulunmalıdır. Söz konusu iletişim, cep telefonu, e-posta, mektup veya herhangi teknolojik bir araçla sözlü ve yazılı biçimlerde de gerçekleşebilmektedir.[198]
c- Mevzubahis mesajlar verbal (sözlü) veya non verbal (sözsüz) nitelikte olmalıdır.

"Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım rabbim bana doğru yolu buldurur" dedi. Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Onlara,

[193] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 23.
[194] Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 23-25.
[195] Murat Şengül - Süleyman Kaan Yalçın, "Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri", *Turkish Studies* Volume 2 (2007), 749-769.
[196] Şengül- Yalçın, "Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri", 752.
[197] Şengül- Yalçın, "Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri", 753.
[198] İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2011), 185.

“Meseleniz nedir?” diye sordu. “Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız; babamız da çok yaşlı” dediler. Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, “Ey rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!” diye niyazda bulundu. Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; “Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor” dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, “Korkma, zalimler güruhundan kurtuldun” dedi. O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi. Baba, “Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin” dedi. Mûsâ, “Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok! Söylediklerimize Allah şahittir” diye cevap verdi.[199]

Kıssa da geçen diyalogları incelediğimizde yukarıda ifade ettiğimiz kişiler arası iletişimin tüm merhaleleri görülmektedir. Hz. Musa (a.s.) ile Şuayb’ın (a.s.) kızları arasında gerçekleşen iletişim sürecini değerlendirecek olursak:

a- Kişiler arası iletişim içerisinde bulunan Hz. Musa (a.s.) ile Şuayb’ın (a.s.) kızları arasında yüz yüze iletişim mevcuttur.
b- İletişim tek yönlü olmayıp, karşılıklı ileti ve mesaj alış-verişi içerisinde gerçekleşmektedir.
c- Hz. Musa (a.s.) ile Hz. Şuayb’ın kızları arasında sözlü iletişim şekli bulunmaktadır.

Dil ötesi iletişim; sesin özelliği ile ilgili olup, sesin şiddet, hızı, tonu, hangi kelimelerin nasıl ifade edildiği ve vurgulandığı benzeri niteliklerdir. Dille iletişimde bireylerin “ne ifade ettikleri-ne söyledikleri”, dil-ötesi iletişimde ise ne şekilde ve nasıl söyledikleri” önemlidir.[200] Kur’an-ı Kerim’de dil ötesi iletişime dair birçok örnek bulunmaktadır.

Yüce Allah Hz. İbrahim’e birtakım müjdeler vermek ve Hz. Lût’un kavmini helak etmek üzere insan suretinde melekler vazifelendirilmişti. İnsan suretinde olan melekler Hz.

[199] Kasas, 28/22-28.
[200] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 27.

İbrahim'i ziyaret edip ona selam verdiler. Hz. İbrahim'de onların vermiş olduğu selama karşılık verdi. Hz. İbrahim çok misafirperver bir kimseydi ancak bu gelenlerin diğer misafirler gibi olmadığını hissetmişti. Misafirlerine belli etmeksizin ikram ve ihsanda bulunmak maksadıyla ailesi ile görüştü. Onlar için semiz bir buzağı kestirerek kebap yaptırdı.[201] Hz. İbrahim sofrayı hazırlattı ve onları davet etti. Ancak insan suretinde olan melekler kendilerine ikram edilen yemeğe el uzatmadılar. [202] Bundan dolayı Hz. İbrahim'in gönlüne derinden bir korku düştü. Zira onların örf ve âdetinde misafire bir şey ikram edildiğinde o ikram geri çevrilmez eğer çevrilmişse gelen misafir iyi bir haberle gelmediğini belki düşmanlık ve art niyetle orada bulunduğunu gösterirdi. [203]

Hz. İbrahim, onların melek olduğunu anladığı ve onların azap için geldiklerini düşünerek korkmuş olma olasılığı da vardır. Melekler Hz. İbrahim'in korktuğunu anladıklarında teselli edip korkmaması gerektiğini telkin ettiler.[204]

Meleklerin insan suretinde gelerek kendilerini ziyaret ettikleri haberini alan hane halkı endişeli ve tedirgin olmuş, bu nedenle Hz. İbrahim'in hanımı Hz. Sare'de, meselenin iç yüzünü öğrenmek için oraya gelmişti. Onların Hz. İbrahim'in kavmini değil de Lut kavmini helak etmek için vazifelendirilmiş olduklarını öğrenince rahatlayıp gülümsedi.[205] Melekler Hz. İbrahim yerine hanımı Sare validemizi bir erkek çocukla müjdelediler. Nitekim Hz. İbrahim'in, hanımı Hacer'den dünyaya gelen İsmail adında bir oğlu bulunmaktaydı. Ancak Sare validemizin çocuğu olmamıştı. Melekler onun bu hüzün ve üzüntüsünü dağıtmak için oğlu İshak ile onun soyundan gelecek Yakub'u müjdelediler. Bu müjde karşısında Sare validemiz şunları söyledi; "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; "Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!" dedi."[206] Bu şekilde söylemesinin sebebi rivayet olunduğuna göre Sare validemiz bu haberle müjdelendiğinde 90 yaşında eşi Hz. İbrahim'de 100 yaşlarında idi. Melekler ise bu durumun Yüce Allah'ın emri olduğunu ve

[201] Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân* (Beyrut: Dar'u İbn'i Hazm, 2013), 13/254-255.
[202] Hud, 11/70
[203] Ebü' l-Ferec, *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr*, 458.
[204] Hud, 11/70; Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Kerîm*, 2/233.
[205] Hud, 11/71; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 2/452.
[206] Zâriyât, 51/29.

O'nun her şeyi yapmaya gücünün yettiğine, bu sebeple söz konusu olayda şaşılacak bir şeyin bulunmadığına Sare validemizin de çocuğu olacağına inandırdılar.[207]

Kıssa da geçen diyalogları incelediğimizde yukarıda ifade ettiğimiz kişiler arası dil ötesi iletişim şeklinin meydana geldiği görülmektedir. Hz. İbrahim, Sare validemiz ve Melekler arasında gerçekleşen dil ötesi iletişim sürecini değerlendirecek olursak:

a- Semantik unsurlar kadar dil-ötesi unsurlar da kişiler arası iletişimde etkilidir. Nitekim fazlasıyla cömert olan Hz. İbrahim'in misafirlerine hiçbir şey sormadan ve onları bekletmeksizin güzel bir buzağı kestirterek kızartması, misafirlerinin önüne ikram ve ihsanda bulunması ardından da sözlü bir şekilde yemeğe davet etmesi dil ötesi iletişimin en üst derecesini göstermektedir.
b- Meleklerin kendilerine ikram edilen yemeklere el uzatmaması sebebiyle Hz. İbrahim'in endişelenmeye başladığı ifade edilmektedir. Bu durum dil ötesi iletişime örnek olarak gösterilebilir. Çünkü onların örf ve adetlerine göre misafirin kendisine ikram ve ihsan edilen yemeğe el uzatmaması veya yememesi hasmane düşünceler taşıdığının işareti sayılıyordu.[208] Bu durumda hem sözsüz iletişime hem de dil ötesi iletişime örnek olarak gösterilebilir.
c- Sare validemizin kendi kavminin değil de Lut kavminin helak olacağını duyunca gülümsemesi sözsüz iletişime örnek olarak gösterilebilirken, çocukla müjdelendiğinde çığlıklar atması ve bu duruma şaşırması dil ötesi iletişime örnek olarak gösterilebilmektedir.

Bu çalışmamızda ayrıca insanların birbiriyle sözlü olarak gerçekleştireceği iletişimde hangi üslup ve usulü kullanacağına dair Kur'an-ı Kerim'in emir ve tavsiyelerine de değinilecektir. Şöyle ki, Kur'an-ı Kerim'in sözlü iletişimle alakalı prensip ve ilkelerini uygulamalı olarak hayata geçirmek, Müslümanlığımızın kalitesinin de bir aynası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim hedef kitle kim olursa olsun dinî iletişimde dilin her daim önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ön gördüğü sözlü iletişim dilleri şu şekildedir[209]

[207] Hud, 11/71-73; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 7/363; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 2/235; Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/254.
[208] Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 5/130.
[209] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 116.

Kur'an'da Sözlü İletişim Şekilleri

a- Kavl-i Ma'rûf (Güzel, Yapıcı Söz): Ma'rûf kelimesi, güzelliği şeriat veya akıl vasıtasıyla bilinebilen her türlü eylem ve fiillerin adına denmektedir. Cömertlikte orta yollu olmaya ma'rûf ifadesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte şeriat nezdinde güzel olan ve akıllarında hoşnut karşıladığı bu şekilde davranışta bulunmaktır.[210] Bu ifadelerden sonra kavl-i ma'rûf terkibi şeriatın nezdinde iyi olan ve aklında güzel gördüğü iyi söz, güzel ifade ve hoşnut konuşma demektir.

İhtiyaç sahibi bir kimse herhangi bir istekte bulunduğunda, şayet o anda verebilecek bir şeyimiz yoksa tatlı söz söylememiz ve hoş görülü davranmamız gerektiğini Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır. "قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًىۗ وَاللهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir."[211] Söz konusu ayette kişinin malî olarak yardım edemediği zamanlarda tatlı söz, hoş bir laf ve o kişinin ihtiyacını açığa çıkarmadan kusurunu affetmesinin verilen sadakadan çok daha iyi olduğu anlatılmaktadır.

İslam'ın muhafaza edilmesine önem verdiği hususlardan birisi de kişinin malvarlığıdır. Çünkü dünya yaşantımızı devam ettirmeye vesile olduğu için malın kıymeti büyük ve önemlidir. Bundan dolayı Yüce Allah ölçüsüz, hesapsız bir biçimde malvarlığının harcanıp telef edilmesine izin vermeyip, savurganlığı ve israfı yasaklamıştır. Ayrıca Yüce Allah sefih olanlara malların verilmemesi gerektiği ancak onları yoksul ve sefalet içerisinde bırakmadan yedirip, giydirip ihtiyaçlarını karşılamamız bununla birlikte onların gönlünü hoş edecek güzel sözler söylememiz gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: "وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin."[212]

Mirasın paylaştırılıp taksim edildiği ortamda o mirastan hak sahibi olmayan miskinler, garibanlar, yetimler, yakın ve uzak akrabalar bulunduğu vakit Yüce Allah'ın rızasının kazanılmaya çalışıldığı böyle bir yerde onlara da bir şeyler verilerek gönüllerinin hoş

[210] El-İsfehânî, *Müfredât,* 451.
[211] Bakara, 2/263.
[212] Nisâ, 4/5.

edilmesi ve güzel sözler söylenilmesi gerektiği Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir: "(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."[213]

b- Kavl-i Meysûr (Teselli Edici, Gönül Alıcı, Yumuşak Söz): Meysûr sözcüğü, mümkün olmak, yumuşak başlı ve huylu olmak, kolay olmak ve kolaylaştırmak anlamlarını içeren "يسر" kelimesinden türemiş olup, mefûl vezninde gelen mastarlardandır.[214] Yani kavl-i meysûr yumuşak, mülayim ve kolay söz demektir.

Hz. Peygamber, gariban ve yoksul Müslümanların maişetiyle şahsen ilgilenir, imkânları nispetince, onların nafakalarını temin eder, kendisinin malî imkânı yoksa başkalarını yardım hususunda teşvik ederdi. Hz. Peygamber kendisinden bir şey talep edildiğinde şayet bu istenilen şey kendisinde mevcut değilse talep eden şahıstan utanır bundan dolayı ondan yüz çevirirdi. [215] Hz. Peygamber'in maddi olarak sıkıntı içinde bulunduğu dönemlerde nasıl davranması gerektiğini Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer sen kendin dahi rabbinden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!"[216] Bu minvalde söz konusu ayette imkânlar nispetince ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği bununla birlikte maddî olarak destek verilemeyecekse de tatlı söz ve güler yüzle uğurlanması gerektiği ifade edilmektedir. Müfessirler, bu ayeti şöyle tefsir etmişlerdir: Senden yardım isteyen yakınlarına, yoksullara ve yolda kalmışlara red cevabı vermekten hayâ ediyorsan/utanıyorsan, onları cevapsız bırakma. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Rabbinden umduğu bir rahmeti istemek maksadıyla onlara merhamet etmek ve kalplerini hoşnut etmek için, bu kesimlere karşı kolay, yumuşak söz söylemesini, güzel ve yumuşak vaatte bulunmasını, Allah'tan bir rızık gelirse inşallah size ulaştıracağım demesini, emretmiştir.

Buna göre eğer imkânlar müsaitse verilip ihtiyaçlar karşılanacak, değilse o kırık gönüllü insanlar, "Allah bize de size de ihsanda bulunsun", "inşallah imkân olunca gereği

[213] Nisâ, 4/8.
[214] El-İsfehânî, *Müfredât,* 703.
[215] İbn Kesîr, Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm,* 2/1128.
[216] İsrâ, 17/28.

yapılacak" gibi tatlı sözlerle ve güler yüzle uğurlanacaktır. Onurlarını rencide edici ve gönüllerini incitici küçük-büyük her türlü hareket ve sözden kaçınılacaktır.

c- Kavl-i Beliğ (Etkili Söz): Yüce Allah, Hz. Peygamber'e muhataplarına karşı etkileyici bir üslup ve tesirli bir ifade ile konuşmasını emretmiştir. Yüce Allah Hz. Peygambere, kendisine bildirilen emir ve yasakları açık ve net bir şekilde tebliğ ederken, muhataplarının duygu ve hislerini canlandıracak ve onları iletilen mesajın etkisinde bırakacak bir üslup ve ifade kullanmasını görev olarak yüklemiştir. Bu meselenin anlaşılmasında şu ayet gayet açık bir örnek teşkil etmektedir: "Onlar, kalplerindekini Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle."[217] Yüce Allah söz konusu ayette Hz. Peygamber'in ilk etapta öğüt vermesini daha sonra bu öğüdünün beliğ bir ifade ile olmasını emretmiştir.

d- Kavl-i Sedîd (Doğru Söz): Sedîd kelimesi lügatte; "Düzgün, isabetli, itidal, sağlam söz, isabetli söz ve doğru olmak" anlamına gelen "سدً" kelimesinden türemiştir. Kavl-i sedîd terkibiyle adaletli, doğru, isabetli söz söylemek ve hakka yönelmek kastedilmektedir.[218] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah müminlere hakka yönelik söz veya doğru söz söylemelerini şu şekilde ifade etmektedir:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın."[219] Bundan dolayı müminlerin hangi şart ve koşullarda olurlarsa olsunlar Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten kaçınması, doğru olanı öğrenip, hakkı söylemesi gerekmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Bana şu altı şey hakkında söz verin, ben de size cennet için kefil olayım: Konuştuğunuz zaman doğru konuşun! Vaatte bulunduğunuz zaman yerine getirin! Emânet husûsunda güvenilir olun! İffetinizi koruyun! Gözlerinizi haramdan muhâfaza edin! Ellerinizi haramdan uzak tutun!"[220]

e- Kavl-i Leyyin: Leyyin kelimesi sözlükte "kolay olmak, yumuşak huylu olmak, yumuşak başlı ve yumuşak" anlamlarına gelmektedir.[221] İlk etapta cisimler için kullanılan

[217] Nisâ, 4/63.
[218] El-İsfehânî, *Müfredât,* 328.
[219] Ahzab, 33/70.
[220] Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 37: 417 (22756).
[221] Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kurân* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2015), 237.

bu kelime daha sonra "falan kimse yumuşak huylu" gibi istihare yoluyla huy, mizaç, ahlak ve farklı semantik konularda kullanılır hale gelmiştir. Bu ifadelerden sonra "Kavl-i leyin" terkibiyle yumuşak söz anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta Yüce Allah irşat ve tebliğ faaliyetlerinde kullanılacak hitap şeklinin, üslubun ve sarf edilecek sözlerin nasıl olması gerektiği şu şekilde ifade etmektedir: "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar." [222] Söz konusu ayette tebliğ ve irşat vazifesiyle meşgul olanlara birtakım tembihler bulunmaktadır. Nitekim yapılan tebliğin muhataba ve onun makamına uygun bir şekilde olması bununla birlikte kullanılan sözlerin yumuşak, tatlı ve kalplere tesir edecek güzellikte olması gerektiği vurgulanmaktadır.[223]

Bu ilahi emir ve talimat üzerine Hz. Musa kardeşi Hz. Harun'la birlikte Firavun'a gittiği zaman yumuşak bir üslup kullanmış ve şöyle buyurmuştur: "Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin? Seni Rabbine ileteyim de O'na karşı derinden saygı duyup korkasın!"[224] Hz. Peygamberin şu ifadeleri bu konuya ışık tutmaktadır:

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الرِّفْقَ " لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ

"Şüphesiz ki, yumuşak davranmak, bir şeyde bulunursa onu süsler (güzelleştirir). Bir şeyden alınırsa, onu lekeler, çirkinleştirir"[225]

f- Kavl-i Kerîm: Varlığımızın hakiki sebebi Yüce Allah iken varlık alemine gelmemizin zahiri sebebi de anne-babalarımızdır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de ilk olarak Yüce Allah'a tazim ve kulluk hemen ardından anne-babaya iyilik ve itaat emredilerek bu ödevin önemi şöyle vurgulanmıştır: " وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًاۗ اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَآ اَوْ كِلٰهُمَا فَلَا تَقُلْ لَّهُمَآ اُفٍّ وَّلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle."[226]

---

[222] Taha, 20/44.
[223] En-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/68; Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 2/344; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 14/63; Seyyid Kutub, İbrâhîm b. Hüseyn eş-Şâzilî, *Fî Zılâli'l-Kur'ân,* 4/2336.
[224] Naziât 79/18-19.
[225] Müslim, Birr, 78
[226] İsrâ, 17/23.

Kur'an'da Sözsüz İletişim Formları

Sözsüz iletişimde, yazı veya konuşma olmaksızın bireyler birbirlerine birtakım ileti ve mesajlar göndermektedir. Bu iletişim biçiminde, bireylerin ne söylediklerinden ziyade ne yaptıkları ön plana çıkmaktadır. Yer ve mesafe tutma, dokunma, jestler, bakışlar, devinimler, zaman ve statü kullanımı, ses dili, maddeler ve eşyalar, fiziksel görünüş sözsüz iletişim türlerindendir. İnsanlık tarihi incelendiğinde jest ve mimiklerin en tabii iletişim vasıtası olduğu görülmektedir. Bundan dolayı sözsüz iletişim iki birey arasındaki mesafeyle başlayıp, bedenin duruşu, dokunuş, sesin niteliği, yüz hareket ve mimikleri, giyim kuşam gibi pek çok unsurlardan oluşan geniş bir yelpaze dâhilinde sürdürülmektedir.[227] Araştırmacılar sözsüz iletişimi "Kaynağın iletmek istediği bilgiyi, alıcıya jest, mimik, dokunma, fiziksel hareket, vücut ve beden duruşu aracılığıyla, iletmenin bir yolu" olarak tanımlamaktadırlar.[228]

Sözsüz iletişim şekli aralıksızken yani iletişim mesajları sürekli gönderiliyorken sözel iletişim ise kesintili parçalar halinde gerçekleşmektedir. Nitekim sert ve hararetli bir tartışmada konuşma kesintiye uğrasa bile yüz ifadeleri, jestler, mimikler, duruş, gergin vücut hareketleri ve çatık kaşlar halen mesaj göndermeye devam etmektedir. Sözsüz iletişim şeklini dört ana başlık halinde inceleyebiliriz.[229]

a- **Yüz ve Beden:** İletişim; içe doğma, fikir, düşünce, aklın kavrayabileceği olgu, hakikat, prensip ve ilkelerin tamamını belleğe iletilebilecek her türlü yolla diğerlerine yaymak ve duyurmaktır. İnsanın iç âleminde var olan her duygu, düşünce, talep ve heyecan beden dili vasıtasıyla dışa aksetmektedir. Bu bakımdan yüzümüzdeki ifade, jest ve mimiklerimiz, göz temasımız, el ve vücut hareketlerimiz, sözsüz iletişimde önemli bir yer teşkil etmektedir.[230]

Kur'an-ı Kerim'in en önemli özelliklerinden bir tanesi de canlı tasvir ve betimlemelerde bulunarak manayı resmetmesidir. Bu şekilde yapılan anlatım, beynin soyut ve kuramsal manalara muhatap olan sol lobuyla birlikte somut ve müşahhas örneklere muhatap olan

[227] Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1994), 52.
[228] Serhat Uludağ, *Kişiler Arası İletişim* (Motto, 2018), 45.
[229] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati, 28*; İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak,* 287.
[230] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 28.

sağ lobuna birlikte hitap ettiğinden, muhatap kitle üzerinde çok daha etkili olduğu görülmektedir.[231]

Kişi yüzünden tanınırken; duyguları, düşünceleri, sevinci ve huysuzlukları da hiçbir kelam sarf etmeden yüzünden anlaşılmaktadır. İnsanın bedenindeki en mühim organlarından biri yüzü olup söz konusu çehrede anlam yüklü birçok işaret bulunmaktadır. Bundan dolayı kişiyi en iyi tanıtan ve anlatan organlardan biri yüz olması sebebiyle ona sima ismi verilmiştir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de kâfirlerin Yüce Allah'a karşı işledikleri günahlar, yaptıkları zorbalıklar sebebiyle gam, keder ve bedbahtlık içinde simalarından tanınacakları şu şekilde bildirilmektedir:[232]

"Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."[233] Bir başka örnekte şu şekildedir: "Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."[234]

Bu ayet sadaka ve zekât vermede önceliğin hicret, ilim ve cihat gibi nedenlerle kendilerini Yüce Allah'ın yoluna adamış, bu sebeple ticaretle uğraşmaya, gezip dolaşmaya, imkân ve vakit bulamayan, aynı zamanda hayâ ve iffetlerinden dolayı da el açıp yardım isteyemeyen kimselere verilmesini tavsiye etmektedir.[235] Bahsedilen bu fakir kimselerin, Hz. Peygamber döneminde yaşayan "Ashâb-ı Suffe" olduğu söylenmekte ise de hükmü umuma aittir. "Sen onları simalarından tanırsın" ifadesinin belirttiği gibi, fakirin, çaresizin ve yoksulun durumundan anlayan kimseler onları görüp müşahede ettiği zaman, hiçbir şey söylemeye gerek duymaksızın, sadece simalarına bakmak suretiyle durum ve hallerine vakıf olarak, onların ihtiyaç sahibi olduklarını bilir. Bu bağlamda Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanın iç âlemindeki psikolojik durumun yüze yansıdığına, kişinin iç dünyasında bulunan duygu, düşünce ve fikirlerini yüzden okuyup anlamanın mümkün olduğuna dikkat çekerek, önemli bir konuya temas etmektedir.

---

[231] Şadi Eren, *Kur'an Işığında Beden Dili* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 21.
[232] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 5/359.
[233] Rahman, 55/41.
[234] Bakara, 2/273.
[235] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 8/125.

Sözsüz iletişimin en önemli unsurlarından bir tanesi beden dilinde en çok ilgi gören ve kullanılan el-kol hareketleridir. Bundan dolayı el-kol hareketlerinin iletişimdeki fonksiyonu tartışılmaz bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'de el davranışlarının dili, hareketleri ve verdiği mesajlar birçok açıdan ele alınmıştır.

Hz. Nuh (a.s.) büyük bir ihlas ve samimiyetle çalışıp gayret göstermiş, kavmini batıl inançları sebebiyle uçurumun kenarından kurtarmak için her yolu denemiştir. İslam'a ve tevhit inancına olan davetini yeri geldiğinde alenen herkesin duyacağı bir biçimde ilan etmiş, yeri geldiğinde ise insanlarla gizli gizli görüşerek her yolu denemiştir. Hz. Nuh (a.s.) her ne kadar fedakârlık ve gayret etmiş olsa da kavmi onun bu davetinden yüz çevirmiş ve davetten nefret etmeleri sebebiyle parmaklarını kulaklarına tıkamışlardır.[236] Nitekim onlar inatçılığın, kindar ve zorbalığın, yanlışta ısrar etmenin, saygısız, çirkin ve kaba davranışlarının bir göstergesi olarak elleriyle kulaklarını tıkamışlardır. Bu bağlamda söz konusu ayetler, kavminin Hz. Nuh'a olan nefret ve kinlerini beden dilleriyle tasvir etmektedir.

b- **Bedensel Temas:** Sözsüz iletişim yöntemlerinden bir tanesi de bedensel temastır. Bedensel temasla muhataba çeşitli mesajlar vermeye gayret gösterilmektedir. Nitekim bir kimse birinin elini öpüp alnına koyduğunda, o kişiye hürmet ettiğini ve kendisinden üstün olduğunu göstermektedir.[237]

Hz. Musa (a.s.) Tur dağından geri dönerken kavminin buzağıya taptığını öğrenmişti. Bundan dolayı son derece öfkeli, kızgın ve kederli bir şekilde geri döndü. Kendisi onların arasında değilken Yüce Allah'ın gazabına ve azabına sebep olacak bu çirkin davranışlarından ötürü onlara karşı hiddete kapılarak azarladı ve çok kızdı. Öfke ve sinilerine hâkim olamayarak elinde bulunan Tevrat levhalarını yere attı.

Hz. Musa (a.s.) kavminin buzağıya tapmasını engelleyemeyen hatta irşat vazifesinde gevşek davrandığını düşünen kardeşi Hz. Harun'un (a.s.) başından yakalayıp onu kendine doğru çekti. Hz. Harun (a.s.) kardeşi Hz. Musa'nın (a.s.) şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirmek niyetiyle "Anamın oğlu!" diye hitap etti.[238] Ardından hakkındaki

[236] Hayrettin Karaman, "vd.", *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 5/465; *Nuh,* 71/5-7.
[237] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 29.
[238] A'raf, 7/150.

yanlış düşünceyi bertaraf etmek için kavmini buzağıya tapmaktan engellemek için çok çaba sarf ettiğini fakat onları engelleyemediğini söyledi. [239] Bu minvalde söz konusu kıssada Hz. Musa'nın Hz. Harun'un başından tutup çektiği ve sözsüz iletişim yöntemlerinden birisi olan bedensel temasın gerçekleştiği görülmektedir.

Sözsüz iletişim yöntemlerinden bedensel temasın anlam ve manası kültürden kültüre farklılıklar gösterebilmektedir.[240] Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'un başından tutup kendisine doğru çekmesi ile ilgili İslam âlimleri şu açıklamaları yapmıştır:

a) Böyle bir tutum ve davranış onların arasında örf ve âdet haline gelmişti. Hz. Musa'nın kavmi dostlarına, arkadaşlarına ve kardeşlerine tazim ve ikramda bulunmak istediğinde biri diğerinin sakalından tutar kendine doğru çekerdi.[241]
b) Hz. Musa'nın Hz. Harun'u başından tutup çekmesinin sebebi, kardeşine Levhaların kendilerine indirmiş olduğunu gizlice beyan etmek içindi. Hz. Harun'da kardeşi Hz. Musa'ya "Beni sakalımdan tutma! Başımdan da yakalama!" diyerek kendisine gizli gizli bir şeyler söylemiş olduğu hissini uyandırmak istememişti.[242]
c) Hz. Musa kendisi yerine kardeşi Hz. Harun'u halef bırakmış olduğundan, hesap sormaya ilk ondan başlamaktadır.[243]

Bu açıklamalardan sonra sözsüz iletişim yöntemlerinden bedensel temasın Hz. Musa ile Hz. Harun arasında gerçekleştiği görülmektedir.

c- Mekân Kullanımı: İnsanlar kendi etraflarında oluşturdukları boş mekânlar vasıtasıyla da iletişim içerisinde bulunmaktadır. Nitekim bir kimse başka bireylere uzaklık veya yakınlığını ayarlanarak onlara birtakım mesajlar iletebilmektedir.[244]

Antropolog Edward T. Hall, iletişim içerisinde bulunan bireylerin arasındaki fiziksel mesafe ve durumu mahrem bölge, sosyal bölge, kamusal bölge ve insanlar arasındaki

[239] Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 1/571; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 9/336.
[240] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 29.
[241] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 9/340.
[242] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 9/340.
[243] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 4/149.
[244] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 30.

yoğun duygu paylaşımını ifade eden dokunma şeklinde dört ana başlık şeklinde toplamıştır.[245]

Hz. Meryem, Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen tek kadın olup, bu durum onun Yüce Allah katındaki değer ve şerefine işaret etmektedir. Hz. Meryem'in annesi onu mabette ibadet etmesi ve oranın hizmetinde bulunması için vakfetmişti. Bundan dolayı Yüce Allah'a ibadet etmek için mabedin doğu bölümünde mihraba yakın bir yere geçmiş ve kendini de ibadete tam anlamıyla verebilmek için araya bir perde çekmişti. Yalnız başına ilim, ibadet ve zikirle meşgulken Yüce Allah ona Cebrâil'i (a.s.) gönderdi. Cebrâil (a.s.) ona yakışıklı, boylu postlu genç delikanlı suretinde göründü. Hz. Meryem, boylu postlu, kusursuz genç bir delikanlının perdeyi aşarak kendisinin yanına geldiğini görünce kötülük yapmasından korkarak irkildi ve Yüce Allah'a sığındı.[246]Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde anlatılmaktadır: "(Ey Muhammed!) Kitap'ta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, "Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)" dedi."[247]

Söz konusu ayet incelendiğinde Hz. Meryem'in Cebrâil'e (a.s.) karşı bir mesafe koymak istediği görülmektedir. Nitekim sosyal mesafe çok iyi tanımadığımız, bilmediğimiz yabancı şahıslara karşı etkileşim içerisinde olunan mesafe olup sözsüz iletişim içerisinde değerlendirilmektedir.[248]

d- **Araçlar:** Kişiler arası iletişimde mesajlarımızı, düşüncelerimizi ve fikirlerimizi iletmek için birtakım araçlar kullanmaktayız. Belirli kıyafetler giyinerek ve rozetler takarak çevremizdekilere çeşitli mesajlar iletip bildirebiliriz. Örneğin siyah elbiseler giyerek matemde olduğunu ifade etmek isteyen kişinin yanında hal ve hareketlerimize dikkat ederek kahkaha atmamaya özen gösteririz. Düşük rütbeli memurlar mümkün mertebe en ufak masaları kullanırken, şefler, amirler, genel müdürler daha büyük masalar

[245] Edward T. Hall vd., "Proxemics [and Comments and Replies]", *Current Anthropology* 9/2/3 (1968), 83-108; Serhat Ulağlı, *Kişiler Arası İletişim*, 48.
[246] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 13/429; En-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/13; Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 2/320; İbn Kesîr, Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm,* 3/84.
[247] Meryem, 19/16-18.
[248] Serhat Uludağ, *Kişiler Arası İletişim,* 48.

kullanmaktadırlar. O halde masanın büyük olması sahibinin güç seviyesini gösterdiği gibi, o kimseye ne kadar yaklaşabileceğimizi de belirlemektedir.[249]

Hz. İbrahim'in yaşadığı kavim kırsal alanda her sene düzenli olarak dini bayramlarını kutlarlardı. Bir gün dini bayramlarını kutlamak üzere şenliğine giderlerken Hz. İbrahim'i de yanlarında götürmek istemişlerdi. Hz. İbrahim hasta olduğunu belirterek bayrama katılmadı. Hz. İbrahim'in kavmi kırsal bölgeye kutlama için gittikten sonra o da puthaneye giderek, içlerinden sadece büyük put hariç hepsini paramparça etti ve elindeki baltayı büyük putun boynuna astı. Hz. İbrahim'in amacı kavminin ona gelip putları kimin kırdığını sorduklarında bu eylemin büyük put tarafından yapıldığını ifade etmek, böylece tapmış oldukları putların acizliğini göstermekti.[250] Mevzubahis bu hadise Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade etmektedir: "(Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (Dönüp durumu gören) putperestler, "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir" dediler. Bazıları, "İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik" deyince, "O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder" dediler. "Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhim?" diye sordular. İbrâhim, "Hayır" dedi, "Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[251]

Söz konusu ayetler incelendiğinde Hz. İbrahim'in, kavmine iletmek istediği mesaj ve iletiyi sözsüz iletişim yöntemiyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Zira o putların kim tarafından kırıldığı kendisine sorulduğunda, büyük putun bu eylemi gerçekleştirmiş olduğunu göstermek gayesiyle baltayı büyük putun boynuna astı. Hz. İbrahim'in yapmış olduğu bu davranış ve hareket sözsüz iletişim içerisinde değerlendirilmektedir. Bu eylemi gerçekleştirirken birtakım araçlar kullanmıştır.

2.3.1.3. Toplumsal İletişim

İnsanoğlunun ilk yaratılışından günümüze kadar gelen süreçte değişmeyen unsurlarından biri, insanın tabiatı gereği fikirlerini, bilgilerini, duygu ve düşüncelerini başkalarına yani farklı şahıslara iletme isteğinde olmasıdır. Nitekim iletişim, insanların yaşamlarını

[249] Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati,* 32; Serhat Uludağ, *Kişiler Arası İletişim,* 48.
[250] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/687.
[251] Enbiyâ, 21/58-63.

sürdürebilmeleri için diğer bireylerle ilişki, münasebet ve yakınlık kurabilmesini sağlayan ve kişiler arası mesaj transfer sürecini açıklayan hayatın zaruri bir unsurudur.[252] Bu minvalde toplumsal iletişim, bir toplumun fertlerinin müşterek maddi ve manevi değerleri, faaliyetleri sebebiyle aralarında meydana gelen bağlantıları, aktarımları doğrudan veya dolaylı yollarla göreceli olarak toplumun tamamında gerçekleştirilen sürecin bütünüdür.[253]

Kur'an-ı Kerim'in iletişim bilimine sağladığı en önemli katkılardan birisi de iletişimi toplumsal bütünleşmeye fayda sağlayan bir faktör olarak görmesidir. Nitekim toplum için sosyal hayat içerisinde birlik, düzen, istikrar ve uzlaşma çok önemlidir. Çünkü toplumsal uyumun, birliğin ve istikrarın sağlanamadığı içtimai hayatta bireyler gaye ve hedeflerine ulaşamazlar. Zira Kur'an-ı Kerim birçok ayetinde kimlik edinme, edinilen bu kimlikle tanınma ve tanışma hikmetini insanların farklı milletlere, kabilelere, ırklara, siyasî, kültürel ve coğrafî farklara bölünerek oluşturduğunu ifade etmektedir.[254]

İslam dini farklı toplumlar tarafından kabul edilen, takriben 1500 yıldır varlığını koruyan ve kıyamete kadarda korunacağı Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen tek ve yegâne dindir. Türkler, Araplar ve Farslar İslam dinini milletçe kabul eden ve kültürel hayatlarını dini yaşamlarına göre uygulayan toplumlardır.[255]

Kur'an, kişiler arası iletişime önem verdiği gibi toplumsal iletişime de önem vermiştir. Kur'an, genel olarak insan ilişkilerini düzenleme ve toplumsal hayatta düzen, uyum ve birlik oluşturmak için bazı uyarılar içermektedir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ahlaki prensipler bağlamında bireyin ve toplumun değerini öne çıkararak edep ve ahlaka dair etik esaslar sunmaktadır. Nitekim bu prensiplerden birisi de İslam ve imanın bütün müminleri kardeş yaptığını ifade eden şu ayettir: "Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin."[256] Söz konusu ayette inanç ve imanın bütün müminleri kardeş yapan en önemli evrensel bağ olduğu vurgulanmaktadır. İnanları kardeşlikle vasıflandıran bu ayet Müslüman topluluğun dayanışma ve birlik içerisinde birbirleriyle olan iletişimlerini

[252] Metin Işık, *İletişim Bilimine Giriş* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), 18.
[253] Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2014), 82.
[254] Hucurat, 49/13.
[255] Serhat Ulağlı, *Toplumsal İletişim Dili Olarak Kimlikler* (İstanbul: Motto Yayınları, 2020), 145.
[256] Hucurat, 49/10.

sağlam temeller üzerine inşa etmeleri gerektiğine atıf yapmaktadır. Nitekim bu hususta Hz. Peygamber "Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."[257]

Hz. Peygamber, ilk Cuma namazını Medine'ye muallim olarak gönderdiği Mus'ab b. Umeyr'e mektupla emretmiş, o da takriben on kişilik bir cemaatle Cuma namazını kıldırmıştı.[258] Kur'an'ın kesin emriyle farz kılınan Cuma namazının[259] şüphesiz birçok hikmeti bulunmaktadır. Cuma günü namaz esnasında müminlerin bir araya gelmesi ile birleştirici bir bağ kurulmuş oluşmakta ve bu durum aralarında ülfet ve muhabbet oluşmasını sağlamaktadır. Akabinde namaz öncesi irad edilen Cuma hutbesi ise, toplumsal problemlere çözüm bulmayı, insanları dini konularda bilgilendirmeyi ve İslami ahlak değerlerini öğretmeyi amaçlamaktadır.

Yüce Allah insanoğlunun yegâne kurtuluşu için gönderdiği Kur'an-ı Kerim'e ve onun üzerine inşa edilen İslâm'ın düzen ve nizamına bütün gayretimizle sımsıkı sarılmamız gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz."[260] Söz konusu ayette İslam dininin Müslüman toplumu birleştirici yönüne vurgu yapılmaktadır. Hac ibadeti, bayramlar ve bu ibadetlerin içerisinde barındırmış oldukları dua, zikir ve akraba ziyareti gibi faaliyetler toplumları bir araya getiren, bireylerin bütünleşmesini sağlayan bir ibadet çeşidi olarak dinin toplumsal yönünü ilgilendirmektedir.[261]

[257] Buhari, Edep, 27.
[258] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/348.
[259] Cuma, 62/9.
[260] Al-i İmrân, 3/103.
[261] Serhat Ulağlı, *Toplumsal İletişim Dili Olarak Kimlikler,* 150.

2.3.2. İnsanların Diğer Varlıklarla İletişimi

a- İnsanların Meleklerle iletişimi: Melekler nurdan yaratılmış ruhanî varlıklardır. Latif cevherler olmaları sebebiyle gerçek mahiyetleri ve asli hüviyetleri ile insana gözükmezler. Zira görme yetimiz onları görebilecek şekilde yaratılmamıştır. Bununla birlikte Yüce Allah peygamberlerine melekleri görme kabiliyeti vermesi sebebiyle onlar melekleri hakiki suretleriyle görebilmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'de meleklerin farklı suretlere girerek insanlarla diyalog kurdukları haber verilmektedir. Nitekim şu ayette bu durum şöyle anlatılmaktadır: "(Ey Muhammed!) Kitap'ta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem onu görünce irkildi ve: "Şüphesiz ben senden Rahmân'a sığınırım! Eğer sende Allah korkusu varsa çekil yanımdan!" dedi."

b- İnsanların Cin ve Şeytanlarla İletişimi: Cinler ve şeytanlar da, melek gibi temessül edebilmektedir. Cinlerin ve şeytanların kendilerine ait mahiyetleri bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın ümmetinden bir kısım kimselerin cinlerden bir ifriti gördükleri ve onların kendi şekilleriyle Hz. Süleyman'ın emrinde bir inşaat işçisi gibi çalıştıkları, denizlerin dibinden define çıkardıkları ve sair işler yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın insanların huzurunda cinlerle irtibata geçtiği şu şekilde beyan edilmektedir: "(Danışmanlarına dönerek) "Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?" diye sordu. Cinlerden bir ifrit, "Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim" dedi."[262]

Şeytanında insan ile görüşerek onları hak yoldan saptırdığı şu şekilde beyan edilmektedir: "Derken şeytan ona vesvese verip: "Ey Âdem! Ne dersin, sana ölümsüzlük ağacını ve asla yok olmayacak bir saltanatın yolunu göstereyim mi?" dedi.[263]

c- İnsanların Hayvanlarla İletişimi: Hz. Süleyman Yüce Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimeti açığa çıkarmak ve kendisine verilen mucizeden bahsederek insanları bunlara inanmaya davet etmek için " Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve, "Ey insanlar, bize

[262] Neml, 27/38-39.
[263] Taha, 20/120.

kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur" dedi." Söz konusu bu ayet insanların diğer varlıklarla da iletişim kurduğunu göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"EY İNSANLAR!" HİTABI İLE BAŞLAYAN AYETLERİN DİN EĞİTİMİ VE DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN TAHLİLİ

Din ve dinî iletişim insanlık tarihiyle başlar. İnsanın varlığıyla başlayan din ve dindarlık olgusu Allah'la insanlar arasındaki iletişiminin de başlangıcını oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle Yüce Allah'ın beşeriyetle iletişimi ilk insan Hz. Âdem ile başlamış daha sonra da insanlar içerisinden peygamberler göndererek beşeriyetle iletişimini devam ettirmiştir. Gönderilen peygamberler ve kitaplar Yüce Allah ile beşeriyet arasında bulunan iletişimi sağlamış, insanoğluna yaratılış gayelerini hatırlatmıştır. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla da bu iletişim kıyamete kadar devam edecektir.

Din mevzusunda yapılan ve içeriğini dinî mesajların oluşturduğu iletişim türüne dinî iletişim denmektedir. O halde dinin ve dindarlığın bulunduğu yerde dinî iletişimin de bulunması kaçınılmazdır. En eski iletişim türlerinden birisi olan dinî iletişim, bilgi vermek, davranış, ahlak ve tutum kazandırmak, yol gösterip rehberlik etmek amacıyla Yüce Allah'ın peygamberler vasıtasıyla kullarına mesajlar göndermesi ve onların da gönderilen bu mesajlara olumlu veya olumsuz bir şekilde geri bildirimde bulunmaları ilkesine dayanmaktadır.[1] Din eğitimini, Kur'anî ilke ve prensiplere göre düzenlemek Allah'ın emridir.[2] Ancak Kur'an, insanın maddî ve manevî yapısını bütüncül bir şekilde kuşatacak köklü ve derin değişmeler yapabilir. Dolayısı ile, Allah'ın yoluna Kur'an ile davet etmek, din eğitimin en önemli metotları arasındadır. O halde, dini anlatmakla ve aktarmakla görevli olan din eğitimcileri ve dine hizmet eden her bir birey, Kur'an'ın beşeriyete sunduğu ilahi buyruklar doğrultusunda rehberlik etmekle görevlidir.

[1] Cebeci, *Dinî İletişim,* 193.
[2] Kâf, 50/45; En'âm, 6/51,70; Furkan, 25/52; Enbiyâ, 21/45; İbrahim, 15/52.

İnsan ve Allah arasındaki sözel iletişimin aracı olan Kur'an, Allah'ın insanlığa son mesajıdır. Kur'an-ı Kerim'de insanlarla iletişim kurulan yöntemlerden biri de hitaplardır.

"Hitap", terim olarak; "belli lafızlarla, anlamaya ve kabul etmeye hazır/uygun olan muhataba mesajları iletmek"[3] demektir. Istılah manası olarak da "bir birey ya da topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı"[4] olarak ifade edilmektedir. "Allah'ın insanlara yönelik sözüne hitap, hitab-ı ilahi veya muhatabe denir."[5] "Kur'an söz konusu olduğunda iki tür bağlam meydana gelmektedir: Hitabın bağlamı ve muhatabın bağlamı. Hatip Allah'tır, O'nun bağlamı olmaz."[6]

Kur'an'ın hikmetli hitaplarını muhteva bakımından değerlendirildiğinde, genel manada üç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi, genel hitap türleridir. Bu hitap türünde tüm beşeriyete sesleniş olmakla beraber, insanlara temel özellikleri hatırlatılır ve kendilerine bahşedilen nimetler hatırlatılmak suretiyle iman eden ya da etmeyen muhatabına ilahi hitaba karşı dikkatlerin çekilmesini hedefler. Bu hitaplara örnek olarak; "Ey İnsanlar"[7], "Ey Âdemoğulları"[8], "Ey Kitap Ehli"[9] hitaplarını örnek verebiliriz.

İkinci olarak olumlu hitap türleridir. Bu hitap türünde Allah'tan gelen emir ve yasaklara gönülden bağlı olanlara bir sesleniş vardır. Methetmek, müjdelemek, teselli etmek gibi içeriklerden oluşmaktadırlar. Bu hitap türüne örnek olarak; "Ey Müminler"[10], "Ey huzura erişmiş insan"[11], "Ey Resul"[12] gibi hitapları örnek verebiliriz.

Üçüncüsü ise olumsuzluk içeren hitaplardır. Bu hitap türleri de muhataba nimetleri hatırlatmak, nankörlüğe ve hadsizliğe karşı ikaz etmek, aynı zamanda onlara bu durumlarından dolayı bedbaht sonlarını bildirmek için bir sesleniş vardır. Bu hitap türüne

[3] Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, 25.
[4] Mahmut Kaya, "Hitâbet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2024).
[5] Süleyman Uludağ, "Hitap", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Nisan 2024).
[6] Mustafa İslamoğlu, *Kur'an' Anlama Yöntemi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 19.
[7] Bakara, 2/21; A'raf,7/158.
[8] A'raf, 7/26; İsra, 17/70.
[9] Bakara,2/105; Âl-i İmrân, 3/64
[10]Bakara, 2/153; Hac, 22/77
[11] Fecr, 89/ 27.
[12] Mâide, 5/ 67.

örnek olarak; "Ey kâfirler"[13], "Ey sapkınlar"[14], "Ey mücrimler"[15] şeklindeki hitapları türlerini örnek verebiliriz.

Kur'an'da yer alan söz konusu bu hitaplar, Yüce Allah'ın insanlara yönelik sözü olup, beşeriyet arasındaki en önemli iletişim şekillerindendir. Bu yüce kitap, bütün beşeriyete yönelik genel bir hitabı ifade etse de kişiye, zamana, duruma göre değişen farklı hitap şekillerini içermektedir.

Bu hitap şekilleri mevzubahis muhatabın hüviyetini ortaya koyup aynı zamanda muhataba iletilen mesajı da büyük oranda belirleyici niteliktedir. Nitekim muhatap kitle bakımından "Ey iman edenler"[16] hitabı müspet bir anlam taşımaktadır. Söz konusu bu hitabın akabinde inananların neyi yapıp neyi yapmamaları vurgulanmaktadır. "Ey Kâfirler!"[17], "Ey sapkınlar!"[18] gibi hitap şekliyle başlayan bir ayette o grubun veya topluluğun temelsiz inançlarına dikkat çekilmekte ve onlar yanlış inançları sebebiyle uyarılmaktadır.

Zerkeşî, el-Burhân'da Kur'an'daki hitap şekillerinin kırk civarında olduğunu belirtir.[19] Suyûti de el-İtkân'da İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "en-Nefis" adlı eserinde Kur'an'da on beş hitap şeklinden söz ettiği ifade edilmektedir.[20] İslam âlimleri ise Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitapları genellikle şu üç başlık halinde ele almışlardır:

a- Hz. Peygamber'e olan hitaplar.
b- Hz. Peygamber'in dışındakilere yapılan hitaplar.
c- Her ikisine birden olan hitaplar.[21]

Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitap şekillerinin başında şüphesiz "Ey insanlar" ile "Ey iman edenler" hitapları gelmektedir. Yüce Allah "Ey iman edenler" hitabıyla yalnızca inananlara seslenirken, "Ey insanlar" hitabıyla bütün beşeriyete seslenmektedir. Nitekim "Ey iman edenler" hitabıyla iletilmek istenen mesaj sadece müminlere iken, "Ey insanlar"

[13] Âl-i İmrân, 3/12.
[14] Vakıa, 56/51.
[15] Yâsîn, 36/ 59.
[16] Bakara, 2/ 153.
[17] Tahrim, 66/7; Kafirun, 109/1-2.
[18] Vakıa, 56/51.
[19] Zerkeşî, *El-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*, 2/455.
[20] Sûyûtî, Celâlüddîn, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kûr'ân*, 2/478.
[21] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 192.

hitabıyla iletilmek istenen mesaj müminlerle birlikte kafirleredir. Dolayısı ile doğrudan bütün insanlara hitap etmektedir. Söz konusu iki hitabın dışında "Ey Mücrimler!"[22], "Ey Cin ve insan topluluğu!"[23], "Ey Âdemoğulları!",[24] "Ey Kâfirler!"[25], "Ey sapkınlar!"[26], "Ey Kitap Ehli!",[27] "Ey İsrail oğulları!"[28], "Ey Nuh'un çocukları!"[29], "Ey mutmain olmuş nefis"[30], "Ey Cahiller!"[31], "Ey Peygamber,"[32] Ey Benim kullarım![33] gibi hitaplar da Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. İslam âlimlerinin ekseriyeti Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitap şekillerini belli bir tasnife tabi tutmuşlardır. Söz konusu bu hitapları otuz üç başlık altında mütalaa etmişlerdir.[34]

Kur'an, muhatap almış olduğu toplumun hâl ve ahvalini gözettiği için aşama aşama indirilmiş ve farklı hitap şekilleri ile de anlamlı çağrılarda bulunmuştur.

"Ey İnsanlar" hitabında bulunan "insan" kelimesini kavramsal olarak analiz edeceğiz; "insan" kelimesi, Arapçada insan topluluğu veya beşer manasında kullanılan *ins* kelimesinden türetilmiştir. Söz konusu kelimenin aslı "unutmak" anlamındaki *insiyân* olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü benimseyenler İbn Abbas'tan rivayet edilen şu ifadeleri delil getirmişlerdir: "İnsan ahdini unutması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir." Ayrıca bu kelimenin üns mastarından türemiş olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır. Bu durumda "uyum sağlamak, alışmak ve ünsiyet" anlamlarında da kullanılmaktadır.[35]

Kur'an-ı Kerim'de insan kelimesi bir yerde "insî" bir ayette "enâsî", on sekiz yerde *ins*, altmış beş yerde insan, iki yüz otuz yerde de "nâs" şeklinde çoğul olarak geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insan bütün vasıfları ve özellikleriyle ele alınmış, konuyla alakalı

[22] Yasin, 36/59.
[23] Rahman, 55/33.
[24] A'raf, 7/27; el-Yasin, 36/60.
[25] Tahrim, 66/7; Kafirun, 109/1-2.
[26] Vakıa, 56/51.
[27] Al-i İmran, 3/64, 70-71; Nisâ, 4/171; Maide, 5/77.
[28] Bakara, 2/40, 47, 122.
[29] İsrâ, 17/3.
[30] Fecr, 89/27-30.
[31] Zümer 39/64.
[32] Maide 5/41, 67; Enfal 8/64, 65, 70; Tevbe 9/73; Ahzab 33/1, 28, 45, 50,59; Mümtehine 60/12; Tahrim 66/9.
[33] Ankebut, 29/56; ez-Zümer, 39/53.
[34] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* 192.
[35] İlhan Kutluer, "İnsan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).

ayetlerde onun yaratılışına, mahiyetine ve gayesine bir bütünlük içerisinde değinilmiştir.[36]

Kur'an-ı Kerim'de "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabı yirmi bir ayette geçmektedir.[37] Söz konusu ayetlerden "يا" nida edatı sadece Nisâ suresinin 133. ayetinde yer almamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Ey insan" ifadesi "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ" şeklinde tekil olarak iki yerde gelmektedir.[38] Bununla birlikte cinse hitap olan "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" ifadesinin bulunduğu yirmi bir ayetin on tanesi Mekkî surelerde yer alırken, on bir tanesi ise Medenî surelerde yer almaktadır. " يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabı dördünde "قُلْ: De ki!" ifadesiyle birlikte,[39] on dördünde ayetlerin baş kısmında, [40] üçünde ayet içinde[41] gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey iman edenler" ve "Ey insanlar" hitaplarıyla başlayan ayetlerin nerede nazil oldukları hususunda İslam âlimleri arasında tartışma bulunmaktadır. Alkame ve Mücâhit gibi bazı İslam âlimleri "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabı ile başlayan her ayetin Mekke'de nazil olduğunu "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا: Ey iman edenler" hitabıyla başlayan ayetlerinde Medenî olduğunu ifade etmişlerdir.[42] Ancak bu görüş İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Nitekim söz konusu sure ve Nisâ suresi Medine'de nazil olan surelerdendir. Bu iki surede "Ey İnsanlar!" hitabı bulunmaktadır.[43] "Ey insanlar" hitabının bulunduğu ayetler Mekke'de nazil olmuştur, görüşü doğru bir görüş değildir. Nitekim Bakara suresi de Medine'de nazil olmuş bir sure olmakla birlikte sure içerisinde "Ey insanlar!" hitapları yer almaktadır.[44]

"Ey insanlar" şeklinde başlayan ayetlerin geneli Mekkî surelerde yer aldığı göz önünde bulundurulursa bu hitapla başlayan ayetlerin itikat, inanç, düşünce ve fikir yönünden

[36] Kutluer, "İnsan".
[37] Bakara, 2/21,168; Nisâ, 4/1,133,170,174; A"râf, 7/158; Yunus, 10/23,57,104,108; Hac, 22/1,5,49,73; Neml, 27/16; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/3,5,15; Hucurat, 49/13.
[38] İnfitâr, 82/6; İnşikâk, 84/6.
[39] Arâf, 7/158; Yunus, 10/104, 108; Hac, 22/49.
[40] Bakara, 2/21, 168; Nisâ, 4/1, 170, 174; Yunus, 10/57; Hac, 22/1, 5, 73; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/3, 5, 15.
[41] Nisâ, 4/133; Yunus, 10/23; Neml, 27/16.
[42] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339-341.
[43] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339-341.
[44] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339-341.

bireyin ve toplumun manevî yönünü dirilişe geçirmeyi hedef aldığı mesajları içerdiği görülmektedir.[45]

Medenî surelerdeki "Ey insanlar" hitaplarında ise risâlet safhasında bir davet olmakla beraber, tefekkür ve teemmüle teşvikin ön planda olduğu ve bu aşamada İslami bir kişilik oluşturmak adına dinî hakikatlere dair tafsilatlı delillerin olduğu,[46] genel manada yeni müslüman toplumu ideolojisini oluşturmaya yönelik bir hareketin söz konusu olduğu görülmektedir.[47]

Kur'an-ı Kerim'de "يَا أَيُّهَا النَّاسُ - Ey insanlar" hitabı daha çok âlemşümul bir hitaptır. Bu hitap ve seslenişten sonra muhatap kitleye verilmek istenen mesajlar daha çok ana hatlarıyla iletilmiştir.[48]

Kur'an-ı Kerim'de genellikle "Ey insanlar" hitabının akabinde muhatap kitleyi maddî ve manevî olarak güzele, iyiye ve helale yönlendirme ağır basmaktadır.[49] İnsana mahiyetinin gereğini yapmaya davet etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitaplar bizlere günlük hayatımızda ve eğitim alanında kişiler arası ve kitlelerle iletişim kurarken bazı referanslar sunarak, rehberlik ve kılavuzluk yapmaktadır. Nitekim hoş, güzel ve olumlu hitaplar insanlarla iletişimimizi kolaylaştırırken, sert, çirkin, kaba ve olumsuz hitaplar iletişimi zora sokmaktadır.

Araştırmamızın ekseni olan "Ey İnsanlar" hitabının beşerî sahaya sunduğu ilahi ve evrensel mesajları, din eğitimi ve dinî iletişim açısından daha detaylı olarak incelemeye ve değerlendirmeye başlayacağız. Bu hitapların, Kur'an'ın bizlere sunduğu işaret ve bilgiler perspektifinde muhatap farklılığı, zamansal ve mekânsal farklılıklar gibi unsurlar arasında irtibat kurarak; analiz ve değerlendirme yapılması gerekmektedir.

---

[45] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 61-62; Kurtubî, Muhammed, *El-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kurʾân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 1/339.
[46] Suat Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'an'ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 49-50.
[47] Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitâbiyât, 2001), 104.
[48] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 1/339; Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/230; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2021), 1/34; Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, 1/286.
[49] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/85-86; Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/321; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 1/339-340; Nesefî, Ömer, *et-Teysîr fî-tefsîr* (İstanbul: Lubab Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, ts.), 1/390.

İlgili hitapların, vahyin insanı tedricî olarak geliştirme ve olgunlaştırma sürecini daha objektif olarak analiz edebilmek adına nüzul sırası esas alınarak incelemeye tabi tutacağız. Nitekim, her dönem kendi durum ve şartları özelinde ayrı bir iletişim usulu ve uslübunu öngörmektedir.

Vahyin, İslami kişilik inşa etme sürecinde, aktif ve dinamik olarak gerçekleşen gelişim ve olgunlaşma sürecinde bizatihi muhatap kitleyi nasıl ıslah edip, eğittiğini analiz etmek, aynı zamanda hedeflediği ideal insanı yetiştirmek için kullanılan dilin, vahyin olgunlaşma süreci içerisinde farklılaşıp farklılaşmadığını görebilmek ve çözümleyebilmek adına ilgili hitapları Mekke ve Medine dönemi olarak ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutacağız. O günün usul ve üslup olarak kullandığı dil, ilke ve esaslarını, Kur'an'ın nüzul seyri içerisindeki vurgularını, günümüz dünyasının ihtiyaçları gözetilerek, bizlere sunduğu yeni ufukla, yeniden gözden geçirme ve aktarma gayretinde olacağız.

1. Mekkî Surelerde Yer Alan "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

Allah'ın insanla iletişiminin en belirgin hali vahiydir, vahiy de dinin özü ve kaynağıdır. "Kur'an vahyinin Mekke yılları, bilinç inşası yapıldığından Müslümanlığın en saf ve esas tezahürünün gerçekleştiği dönemdir.[50] Mekke dönemi terbiye ve hazırlıklar dönemidir.[51] İnsanlığın emaneti yüklenebilmesi için manevî olarak gönüllere dokunma zamanıdır. Allah'ın nizamı yeryüzünde pratik olarak karşılığını görebilmesi için; ruhun derinliklerine inanç tohumları ekilmesinin gerektiği zamanlardır. Dünyanın metasından, fayda vermeyecek olan menfaatlerinden, cahiliye ayıplarından, bitmek bilmeyen üstünlük duygularından, zulüm ve azgınlıklarından, kavmiyetçilikten, eşitsizlikten kurtarıp İslam'ın köklerini sağlam temeller üzerine oturtmak için; Allah'ın nuruyla aydınlanan dosdoğru yola iletecek olan İslam inanç ve akîde sistematiğinin kurulması adına insanları harekete geçirmek için net ve keskin uyarıların yapıldığı bir zamandır. Dinin idealize ettiği düşünce, amel ve şuur birlikteliğini tesis edebilmek için mucizevî eğitim ve terbiye metodunun olduğu dönemdir.

[50] İsmail Çalışkan, "Kur' an Nüzulünün Mekke Dönemi", *Kur' an Vahyinin Mekke Yillarinda Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşasi*, ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 257.
[51] Muhammed Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), 83.

Kur'an'ın nüzul süreci yaklaşık yirmi üç yıllık bir döneme tekabül etmektedir. Bu sürecin on üç yılı Mekke, on yılı da Medine dönemine ait olmak üzere, iki farklı zaman ve mekânda, farklı topluluk ve muhataplara hitap etmiştir. İslamoğlu, Kur'an'ın yirmi üç yıllık bir sürece yayılmasını ve peyderpey inmesinin iki temel amacı olduğunu beyan etmiş: Birincisi, hayatta bir karşılığının olması. İkincisi ise, hayatı değiştirerek ona yön vermesi. O halde, hayat ile Kur'an arasındaki ilişki, çevrimiçi gerçekleşen bir diyalog gibi aktif, canlı ve birbiri ile uyumlu halde ilerlemektedir.[52] Aynı zamanda nüzul süreci Kur'an'ın üslubuna yansımıştır.

Akışı takribi yirmi üç yıl devam eden vahiy sürecinde Kur'an'ın doğrudan ve ilk muhatapları mütenasip bir birliktelik oluşturmamaktadır. Vahye muhatap olanlar; Müminler, Müşrikler, Kafirler, Münafıklar, Ehl-i kitap gibi farklı dini ve kültürel guruplar sayılabilir. Daha net ve bütün boyutlarıyla anlaşılsın diye Kur'an'ın nüzul süreci temel ilgi, olay ve gelişmelere bağlı olarak iki tarihi kesite ayrılır: Mekke ve Medine. Bu hem doğal hem gerçekçi ayrımdır. Bu iki temel sürecin iyi bilinmesi Kur'an'ı anlama ve yorumlamada hem daha isabetli sonuçlara hem de yeni durumlar karşısında yeni ufuklar açmaya katkı sunacaktır.[53]

Mekke dönemi, İslam ümmetinin çekirdeğini ve nüvesini oluşturması açısından önem arz etmektedir. "Mekkî surelerde inanç ve ahlak ilkeleri üzerinde durulmuştur. Gaybî konular, cennet ve cehennem tasvirlerine sık sık yer verilmiştir. Mekkî ayetlere kıssalar da önemli yer tutar." [54] Mekke döneminde vahyi yadırgayan muhataplarına karşın Kur'an, sabır ve sebat telkin etmiş ve ilk muhataplarda inanan kesim motive edilmiştir.[55]

Mekkî ayetlerde üslup son derece etkileyici, sürükleyici ve büyüleyicidir.[56] "Kullanılan kelime ve tabirler daha heyecanlı ve ses bakımından daha etkilidir."[57] Nitekim o dönemde şiir ve edebî ürünler çok yaygındı. Şiirler, kasideler ve beyitler o dönemin kültür taşıyıcısı olarak kabul ediliyordu. Adeta Arap yaşantısının bir aynası mahiyetinde idi. Böylesi sözü

[52] İslamoğlu, *Kur'an' Anlama Yöntemi,* 32.
[53] Halil Çelik- Mustafa Badem, "Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı Bakımından: Kur'ân'ın Nüzûl Ortamı ve Nüzûl Süreci", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi* 16 (2022), 84.
[54] Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2011), 38-39.
[55] İslamoğlu, *Kur'an' Anlama Yöntemi,* 62.
[56] Albayrak, *Tefsir Usûlü,* 38.
[57] Ömer Çelik, *Tersîr Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 56.

adeta raks ettiren fesahat ve belagatı gelişmiş bir topluma da daha etkileyici bir dil ile hitap edilmesi gerekli bir durumdu.

Mekke dönemi," düşünce düzeyinde eski telakkilerle mücadele etme ve yeni anlayışlara çağrıda bulunma sürecinin olması mevcut muhatap kitlenin olgusunun bozukluğuna dolayısı ile de değiştirmeye teşebbüs etme bilinci ile harekete geçirmeye yönelmesi şeklinde vuku bulur."[58]

Burada önemli bir husus vardır. Arap cahiliyesinde bilgisizlik ve bilgiden mahrum kalınmış gibi yanlış bir anlayış mevcuttur. Hâlbuki o devrin insanın da bilmezlik halinden daha çok kendini bilmezlik hali mevcuttur.[59] Bu durum günümüz coğrafyasındaki durumla farklı açılardan paralellik arz etmektedir. Hâlihazırda yaşadığımız çağda da dini bigi eksikliğinden veya dini bilgiye erişememezlikten değil, maddî ve manevî olarak tamamıyla vahiyden uzak kalmayı tercih ederek, dünyadaki modernizm ve sekülerizm gibi akımlarına teslim edilen benliklerle, hilkatin değişmesi ve bozulması söz konusu olmaktadır. Ayrıca aynı zamanda yaşam ve düşünce olarak Arap cahiliyesinin zihniyeti ile neredeyse paralellik arz edecek şekilde öz'den uzaklaşmaya sebep olmaktadır.

İlahi kelam, insanın birçok noktada yetersiz olduğunu bildiği için, Kur'an'ı tedrici bir metotla indirmiştir. Nitekim insan, Kuran içerisindeki hükümlere, tavsiyelere, emir ve yasaklara bir anda muhatap olsaydı güçlük çekip zorlanabilirdi. Bu noktada bu aşamalılık durumu insanlık için vahyi anlayıp, kavrama hususunda kolaylık teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.[60]

Çalışmanın buraya kadar olan kısmı, asli konumuza bir hazırlık mahiyetinde idi. Çalışmanın asli konusu olan "Ey insanlar" hitabı ile başlayan ilahi hitap dilinin, din eğitimi ve dinî iletişim açısından beşerî sahaya sunmuş olduğu dil, üslup, ilke, esas ve metotları nüzul sırasını esas alarak değerlendirmeye başlayacağız.

1.1. A'raf Suresi 158. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse

[58] Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 104.
[59] İslamoğlu, *Kur'an' Anlama Yöntemi*, 24.
[60] Muhammet Emin Yıldırım, *Vahyi Hayata Taşımak* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2005), 86.

Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."[61]

Üzerinde durduğumuz bu ayet Hz. Peygamber'in sadece Arap toplumuna değil bilakis bütün insanlara peygamber, rehber ve kılavuz olarak gönderildiğine dair en büyük delillerdendir. Ayetin Mekke döneminde nazil olması, Hz. Peygamber'in henüz o dönemde böylesine tüm insanlığa bir risâletle şereflendirilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ayette bazı Yahudilerin "Muhammed gerçekten Yüce Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Ancak sadece Arapların peygamberidir. Yahudilere peygamber olarak gönderilmemiştir." onun sadece belli bir topluluğa gönderilmiştir iddialarını reddetmektedir.[62] Bu bakımdan, Hz. Muhammed (s.a.s) sadece son peygamber olmayıp aynı zamanda bütün insanlığa gönderilmiş ve tebliğ etmiş olduğu kitapta da risâletinin evrensel olduğu bariz bir şekilde belirtilmiş tek peygamberdir. Yine o yüce kitapta Hz. Peygamber'in insanları davet etmiş olduğu İslam dininin de cihanşümul olduğu kesin ifadelerle bildirilmektedir.[63]

Söz konusu ayetin din eğitimi ve dinî iletişim açısından sağlıklı incelenebilmesi için ayette yer alan birtakım kavramları bilmek gerekmektedir. Bu kavramların başında "الْأُمِّيِّ" kelimesi gelmektedir.

"Ümmî" kelimesi sözlükte "kastetmek" anlamındaki "أم - emm" kökünden veya anne manasındaki "أم" kelimesinden veyahut da "أمة – ümmet" kelimesine nispetle elde edilmektedir. Ümmî kelimesinin manası "tahsil görmemiş, okuma yazma bilmeyen; az konuşan ve konuşurken hata yapan" kimse demektir. İslam âlimleri Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmeyip eğitim almamış olması hususunda görüş birliği içerisindedir.[64] Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır "Biz ümmî bir cemaatiz. Ne yazı yazarız ne de hesap biliriz!"[65] Nitekim tahsil hayatı olmamış bir kimsenin Kur'an-ı Kerim gibi kelime ve harflerin muazzam bir ahenk ve münasebet ile nazmedilmiş bir kitap getirmiş olması onun mucizesi kabul edilmektedir. Bundan dolayı ümmîlik, alelâde insanlar için genellikle ilim eksikliğini ifade eden bir vasıfken, Hz. Peygamber hakkında tam tersine

[61] A'raf,7/158.
[62] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/383-385; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/607-608.
[63] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/607-608.
[64] M. Suat Mertoğlu, "Ümmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[65] Müslim, Sıyâm, 15.

olgunluk, kemal ve üstünlük ifade etmektedir. Çünkü ilim ve amel bakımından ki olgunluğu, tahsil görmüş okuryazarları bile âciz bırakan bir peygamberin ümmî olup okuma yazma bilmemesi, onun doğrudan doğruya Allah tarafından gönderilmiş olduğunu ispat eden mucizevi bir delildir. Bundan dolayı başka kimseler için bir noksan ve eksiklik kabul edilen ümmîlik vasfı Hz. Peygamber için bir meziyet kabul edilmektedir.[66]

Hz. Peygamber'in risâletinden önceki hayatında okuma yazma bilmediğini kabul etmek gerekmektedir. Nitekim onun büyüyüp yetiştiği ortam ve zamanda eğitim ve öğretim faaliyetleri hemen hiç yok mesabesinde idi. Eğitim öğretimin bu kadar az olduğu bir mekân ve zamanda Hz. Muhammed (s.a.s) okuma yazmayı bilen bir kimse olarak peygamberlik vazifesine başlamış olsaydı muarızları şüpheye düşerlerdi. O'nun daha evvel kitaplardan okuyup araştırarak risâlet iddiasında bulunup bulunmadığı hususunda tereddüt içerisinde olurlar ve yapılan davete iyice uzaklaşabilirlerdi. Allah, Hz. Peygamberi okuma yazma bilmeyen ümmî bir kimse olarak göndermekle bütün bu şüphe ve tereddütleri bertaraf etmiştir.[67]

"Ümmî" kavramına lügat anlamlarının dışında farklı anlamlar verildiği de görülmektedir. [68] "Ümmî kelimesinin ümm ile yakın ilişkisi bulunur. Ümm anne demektir. Ümmî kelimesi de farklı anlamlarının yanında annesinden doğduğu gibi yetişip, planlı bir eğitimden geçmeyen insan anlamında da kullanılmaktadır."[69] Burada Hz. Peygamberin annesinden doğduğu gibi mevcut tabiatı üzere[70] vahiyle müşerref olması ve O'na vahyolunana uyması, [71] o süreçte Hak Teâla'nın peygamberi eğitmesi, [72] müslümanın talim, terbiye ve tedrisat yolculuğunda, Efendimiz ile Yüce Allah'ın iletişimlerinin her bir safhasının bizlere örneklik teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Bir açıdan Hz. Peygamber'in ümmîlik vasfını düşündüğümüzde Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin evrensellik kazanabilmesinin asgari şartı olduğu görülmektedir. " اَلضَّعِيفُ

[66] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/383-385.
[67] Ahmet Önkal, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), 249-262.
[68] M. Suat Mertoğlu, "Ümmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024); Remzi Kaya, "Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmi Oluşu" 11/1 (2002), 34.
[69] Kaya, "Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmi Oluşu", 34.
[70] Mertoğlu, "Ümmî".
[71] En'am, 6/50.
[72] Süyûtî, Câmiu's-Sağîr,1,12.

أَمِيرُ الرَّكْبِ : Kervanın reisi, en zayıf ve yavaş olandır.” darb-ı meselince, Kur’an-ı Kerim’in hükümlerinin bütün insanları kuşatabilmesi ve her bir mükellefin ilahi buyrukları yerine getirebilmeleri için bir açından ümmilik seviyesi esas alınmıştır. Yani İslam dininin öğrenebilmesi, yaşanabilmesi ve getirmiş olduğu ilahi buyrukların anlaşılabilmesi için alelade, sade ve okuma yazma bilmeyen bir kişi olmak bile yeterlidir. Bununla birlikte İslam dini yepyeni bir medeniyet inşa etmiş, okuma yazma bilmeyen insanların seviyelerine inmiş ve onların hiçbir zaman o şekilde kalmalarını da istememiş, onları ümmîlikten çıkararak kitâbî bir ümmet kılmayı hedeflemiştir.[73]

Bu açıklamalardan sonra A’raf suresinin 158. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda, dinî iletişimde kaynak konumunda olan din eğitimcilerinin inançlarına ve inançlarının gerekliliği olarak âmel boyutlarının Allah’ın emir ve buyruklarına uygun durumda olmasına dikkat çekilmektedir. Nitekim Bayraklı bu hususta şöyle demektedir:

> “İnanmayan, başkasını inandıramaz; tatbik etmeyen, başkasına tatbik ettiremez. Onun içindir ki Allah, Hz. Muhammed'in, Allah'a ve O'nun vahyine inandığını insanlara ilan etmekte, bunu kendisinin söylemesini emretmektedir. İnsanlar Allah'a ve O'nun vahyine inanan peygambere inanacaklardı. Demek ki Allah'a ve O'nun kelimelerine inanmayan insanlara inanılmayacaktır. İnandırıcı olmayana inanmak mümkün değildir.”[74]

Bu bağlamda bu ayet özelinde, din eğitimcilerinin inançla birlikte, salih amel işleyen ve güzel bir ahlaka sahip olan; hâl ve kâl ehli bireyler olması, muhatap kitlede güven zemininin oluşmasına sebep olacak ve dinî telkinlerin hedefe daha inandırıcı şekilde ulaşmasını sağlayacaktır mesajını barındırmaktadır. Buna ilaveten dinî iletişimde kaynak mesabesinde olan kimselerin, zengin kelime hazinesinin, konuşma becerisinin, güvenirliğinin, samimiyet ve tutarlılığının dışında dinî terminolojiyi muhatap kitlenin anlayacağı şekilde kullanma kabiliyet ve yetisine sahip olması gerekmektedir. Dinî eğitim ve öğretimden sorumlu olan kaynak konumundaki kimseler kendi bilimsel seviyelerini muhafaza etmek endişesiyle kelimeleri seçerken muhatapların durumunu gözetmemeleri

[73] Osman Nuri Topbaş, *Hazreti Muhammed Mustafa- 1* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005).
[74] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 7/340.

ve konuyu akademik bir hava içerisinde sunarak anlatmaları topluma yönelik dinî iletişimde ciddi engeller doğurmaktadır.[75]

A'raf suresinin 158. ayeti din eğitimi ve dinî iletişim açısından anlaşılabilmesi için ayette yer alan birtakım kavramların incelenmesi gerekmektedir. Bu kavramlardan biri de "ٱلكلمة" lafzıdır.

İslam âlimleri ayette yer alan "وَكَلِمَاتِهِۦ" ifadesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazı müfessirler söz konusu bu kavramı Yüce Allah'ın kitabında Hz. Peygamber'in açık ve net olarak getirmiş olduğu ayetler şeklinde yorumlamıştır.[76] Bazı İslam âlimleri de söz konusu kavramı Yüce Allah'ın göndermiş olduğu tüm kutsal kitaplar, şeklinde ele almışlardır.[77] Yani müfessirlerin çoğu "kelimât" kavramını, Hz. Peygamber'e ve ondan önceki peygamberlere indirilen vahiy ve kitaplar şeklinde yorumlamışlardır.[78] Bu bağlamda söz konusu ayeti dinî iletişim bakımından incelediğimizde, Allah ile insan arasındaki iletişiminin sözlü olan kısmının vahye dayalı olduğu görülmektedir. Söz konusu bu ayet bizlere Yüce Allah ile kulları arasında sözlü bir iletişimin gerçekleştiğini de göstermektedir.

A'raf suresinin 158. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturduğu görülmektedir. Nitekim İslam dini bireyden başlayıp sonrasında toplumsallaşan bir dindir. Sosyalizasyonu sağlama açısından İslami iletişimin en temel gayesi, kişiyi maddi ve manevi anlamda yetiştirerek, toplumu "hayırlı toplum" olma yolunda geliştirme, barış ve hidayete yönelik kamuoyu oluşturmaktır.[79] Söz konusu ayetin şu bölümünde "O Allah'a ve O'nun sözlerine inanın- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız." hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturma ilkesi görülmektedir.

Varlıklar arasında bulunan ontolojik farlılık veya benzerlik iletişim dilinin de çeşitliliğini beraberinde getirmektedir. Kur'an, Allah'ı insanın idrakine sunarken somuttan soyuta

[75] Cebeci, *Dinî İletişim*, 187.
[76] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 5/383-388.
[77] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 2/169-170.
[78] Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr, 1/405*; Ebu'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1005-1007.
[79] Gümrükçüoğlu*, Kur'an'da İletişim Dili,* 139.

doğru bir yöntem sunmaktadır. Nitekim Kur'an'ı Kerim nazil olduğu dönemde Arap toplumu, farklı farklı ilahlara tapmaktaydı. Bundan dolayı ilahi irade, ilk etapta onların anlayacağı bir şekilde hitap etmeyi ve tedricen mücerret Yüce Allah kavramını onların zihin ve gönül dünyalarında şekillendirmiştir.[80] İnsan fiziki âlemi doğrudan doğruya kendi yetileriyle bilip algılarken, gayb âlemini de genel anlamda dolaylı olarak verilen bilgilerden öğrenmektedir. Vahyin görünmeyen âlemi öğretirken kullanmış olduğu dil ve kavramlar insanın zihin dünyasında bu alana ilişkin tanımlarla canlandırılmaktadır. Nitekim üzerinde konuşulan şey tecrübi bilgi ve ilmin ötesinde olup algılama ve anlamada güçlük doğacaktır. Bu sebeple vahyin dili, lafız ve anlamlarıyla duyular âleminden alınması gerekmektedir.[81] Yüce Allah'ın hiçbir varlığa benzemediğini ve O'na hiçbir varlığın denk olmadığını bilsek de O'na bir isim veyahut sıfat atfettiğimizde, aslında zihin dünyamızda O'nun neye benzediğine ilişkin bir kavram oluştururuz. Bu bağlamda A'raf suresinin 158. ayetini incelediğimizde Kur'an'ı Kerim'de yer alan sözel dil formlarından tenzihi dilin kullanıldığı görülmektedir.

Lügatte bütün hoş olmayan ve kötü şeylerden uzak olmak anlamına gelen "nezahet" kökünden türetilmiş bir kavram olan tenzih kelimesi, kusur, ayıp ve noksanlıktan uzaklaştırmak anlamına gelmektedir. Terim olarak "zât-ı ilâhiyyenin âcizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğunu benimseyip ifade etme"[82] şeklinde tarif edilmektedir. Bu bağlamda tenzihi dil, Yüce Allah hakkında ne olduğundan ziyade ne olmadığını belirterek yapılan konuşma biçimidir.

Din eğitimi, aynı zamanda fizikötesiyle bir bağ kurmak demek olduğu için; bireylerin bilişsel ve duyuşsal alanlarını aktif edebilmek adına bir şeyin mahiyetini anlatmak ve kavratmak için onun "ne" olmadığına dair karşıt ve çapraz bir koşullama yaparak alıcı konumundaki bireylere, mevcut nötr ya da olumsuz duygularının olumluya dönüşmesi sağlanabilir. Bu yönteminde din eğitiminin birçok safhasında kullanılabileceği kanaatindeyiz.

[80] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 209.
[81] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 209.
[82] Metin Yurdagür, "Tenzih", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tenzih (03.02.2024).

Kur'an çok yönlü iletişim şekillerini ve yöntemlerini öğreten evrensel bir kitaptır. Çok yönlü iletişim şekillerini öğretirken kendine has iletişim kavramları ile bu konuları ele almaktadır.[83] İletişimle ilgili Kur'an'da yer alan kavramlar oldukça fazla olup, bu kavramların başında "hidayet" gelmektedir.

Hidayet lügatte "doğru yolu göstermek, doğru yola girmek" anlamında masdar, "doğru rehber, doğru yol, doğru kılavuzluk" anlamında isim olarak kullanılmaktadır. Ayrıca "bu yol için kılavuzluk etme, amaca ulaştıracak yolu gösterme," diye de tanımlanabilir.[84]

Dirayet ve lügat tefsirleriyle meşgul olan âlimler, Kur'an-ı Kerîm'de seksen beş yerde yer alan "hüdâ" kavramının hangi anlamlara gelebileceği üzerinde durmuşlardır. Büyük dil âlimi İbn Kuteybe, kelimenin esas anlamının "rehber olma, kılavuzluk etme ve yol gösterme," olduğunu ifade ettikten sonra bu yol göstericiliğe Yüce Allah'ın canlılara verdiği hayatı sürdürme kabiliyetini, peygamberlerin davetini ve yine Yüce Allah'ın dilediği kullarına lütfetmiş olduğu başarıyı örnek olarak zikretmiştir.[85]

Bu açıklamalardan sonra şu anlaşılmaktadır ki; Hak ve doğru yolun kabul edilerek, hidayetin benimsenmesine vesile olacak faktörlerin başında, doğru yolun rehberi Allah ve Peygambere inanma hususunda kişinin kararlılığı ve iradesi gelmektedir. Bu kararlılık kişinin kendi iç iletişimini gerçekleştirmesiyle mümkündür. "İç iletişim genel iletişimin içerisinde incelenen bir konu olarak insanın içyapısına, benliğine ve kendisine dair algısına dayanır."[86] Bireyin içerisinde yaşadığı toplumun kültürel yapısı, düşünsel ve zihinsel süreçleri iç iletişimi etkileyen önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.[87] Bu iletişim türü, bireyin dış dünya ile kuracağı etkileşimin hazırlayıcı ve yönlendirici kuvveti olması sebebiyle, bireyin kendinin dışında var olan âlemle ilişkilerini bizatihi etkilemektedir.

İçsel iletişimi sağlıklı olan bireylerin, dinî iletişimde kaynak ya da hedef pozisyonunda yer aldıkları takdirde iletişimde daha etkili ve uyumlu rol aldıkları söylenebilir. Aynı

[83] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 180.
[84] Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hidayet (03.02.2024).
[85] Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneveri, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân,* ed. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire, ts.), 443-444; Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2024).
[86] Hamza Sadan, "Kur'an'da İç İletişim", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10/5 (2023), 1690.
[87] Sadan, "Kur'an'da İç İletişim", 1710.

zamanda dinî telkinlere muhatap oldukları takdirde daha başarılı sonuçlar alınabileceği çıkarımını yapmakta mümkündür. Örneğin bir din eğitimcisi, içsel motivasyonu tam olan; dinî telkinleri almaya açık ve hazır olan bir bireyle iletişime geçtiğinde, bu durum daha aktif bir eğitim etkinliğinin oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Nitekim içsel iletişimi pozitif manada gelişmiş olan bir birey sınırlarını ve sınırlılıklarının da farkında ve idrakinde olacaktır. O halde hem din eğitimcisinin hem de buna muhatap olan kesimin içsel iletişimini, yani kendini bilme ve farkında olma durumunu destekleyecek ve geliştirecek duyuşsal alanın aktif edilebilmesi için psikolojik ve zihinsel etkinliklerin yapılması, "beyin ve gönül faaliyetlerinin paralel işletilmesi,"[88] gibi katkılarla din eğitimi ve dinî iletişim aşamasında bireylere pozitif manada etki etmesi söz konusu olacaktır.

A'raf suresinin 158. ayetini din eğitimi açısından ele alındığında "bireye göre eğitim ilkesi" yer aldığı görülmektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in öyle bir üslubu bulunmaktadır ki, farklı zaman ve mekânlarda yaşayıp, ilmi seviyeleri de farklı farklı olan bütün insanlara hitap etmektedir. Kur'an'ın her seviyeden insana seslenmesi onun içerisinde çelişkili mana ve anlamların bulunduğunu göstermez. Bilakis ayetlerin anlam ve manaları aynı kalmakta, onların derinliği ve kökleri anlaşılabilmektedir. Bu bakımdan söz konusu ayetleri avam dediğimiz halk, zahiri görünüşte yer alan sathi anlamı, bilgi sahibi kimse muayyen derinlikteki anlamı, ihtisas sahibi âlimler ise daha derinlikteki anlamlara inebilmektedir. Kur'an'ı Kerim'i okyanus gibi düşündüğümüz zamanda, yüzme bilmeyen kimseler ona sahilden bakarak veya elleriyle ondan su alarak, yüzme bilen kimseler ise dalgalar arasında kulaç atarak, dalgıç olanlar ise derinliklerine dalarak ondan istifade etmeye çaba gösterirler. Bu zümreleri insanın yetenek ve kabiliyetleri nispetinde çoğaltmak mümkündür.

1.2. Fâtır Suresi 3. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O'ndan başka ilah yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?"[89]

[88] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur' an Tefsiri,* 7/341.
[89] Fâtır, 35/3.

Allah, söz konusu ayette bütün insanlara hitap ederek; vermiş olduğu sayısızca nimetini hatırlamalarını, elde etmiş ve faydalanmış oldukları ne varsa hepsinin kendisinden olduğunu bilmelerini istemiştir. İnsanoğlunu da bir düşünce içerisine sevk edip hakikati kavrayabilmesi içinde kendisinden başka rızık veren bir yaratıcının olup olmadığını sormaktadır. Akabinde cevabı tekrar kendisi vererek: "Yüce Allah'tan başka ilâhın olmadığını ve O'ndan başka hiçbir kimsenin rızık veremeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca kullarına azar mahiyetinde bu hakikati bildikleri halde, neden yalana kandıklarını ve imandan küfre çevrildiklerini sormaktadır. Bu hakikat, güneş gibi berrak ve açık olmakla birlikte, insanların çoğunun bunu kabul etmemekte olduğunu; peygamberlerin davetinden yüz çevirmekte olduklarını ifade etmektedir.

Fâtır suresi 3.ayetinde "tenzihi dil" kullanılmaktadır.[90] Bu dil formunun kullanılmasının temel sebebi; düşünce dünyası belli bir sınırda olan insanın yüce olan Allah'ı tam olarak tanımlayamayacağı, kısıtlı ve belli bir kapasitesi bulunması sebebiyle O'nu idrak edemeyeceği ve bu sebeple sınırsız ve sonsuz olan Yüce Allah hakkında tam olarak konuşamayacağıdır. Yüce Allah'ın aşkın bir varlık olduğunu vurgulamak O'nun kâinattan tamamen farklı olduğunu ortaya koymak için Yüce Allah'ın tüm nitelendirme ve vasıflandırmalardan soyutlamak anlamında olan tenzihi dil kudret, ilim, irade ve tekvin gibi temel sıfatların dışında herhangi bir sıfatın Yüce Allah'a isnadından kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Fâtır suresinin 3. Ayetini dini iletişim açısından ele aldığımızda Kur'an'da yer alan iletişim metotlarından "Soru-cevap metodunun" bulunduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de mevcut olan soru şekilleri belli bir format üzeredir. Karşı tarafın durumuna, konumuna ve statüsüne göre teşekkül etmiş soru formatları bulunmaktadır. Hedef insanların ilgisini iletilmek istenen mesaja yöneltmektir.

Kur'an'da Allah tarafından muhataplara sorulmuş olan soruların hiçbiri bilgi, malumat ve öğrenmeye yönelik değil, bilakis öğretmeye yöneliktir.[91]

[90] Kur'an'da genel olarak dolaysız anlatımda kullanılan üç dil formu vardır. Bunlar; Teşbîhî, Tenzîhî ve Temsîlî şeklinde üç kategoriye ayrılmaktadır. Geniş bilgi için, Bkz.Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 57; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 202.
[91] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 283.

Kur'an'ı Kerim'de yer alan soru formatları şu dört şekildedir:

a- Hatırlatma kalıbında olan soru şekilleri: Söz konusu ayette olduğu gibi bu yöntemle Allah kullarına vermiş olduğu nimetleri hatırlatılarak, kötü tutum ve davranışlardan insanın uzaklaşmasını istemektedir.

b- Uyarma ve açıklama şeklinde olan soru kalıpları: Kur'an'ı Kerim'de genellikle başvurulan soru formatıdır. Örnek olarak şu ayet gösterilebilir: "Deki: "Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir?" Deki: "Allah'ındır."[92] Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de yer alan böyle soru şekilleriyle bireylerin davranışlarında mantıki temelini oluşturarak, onun yeniden düşünüp taşınmasını sağlamaktadır.

c- Duygusal sorgulama şeklinde olan soru kalıpları[93]: Kur'an'ı Kerim'de bulunan sorular yalnızca zihne yönelik olmayıp, bununla birlikte insanın duygu ve hislerini harekete geçirmeye yöneliktir. Kur'an'ı Kerim bu hususa şu şekilde değinmektedir: "Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size "Allah yolunda sefere çıkın" denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir."[94]

d- Delili ispat için tartışma şeklindeki soru kalıpları:[95] Muhatabın kitlenin düşünce ve zihnindeki bilgileri açığa çıkarmaya, kıyas yapmaya ve sonucu kendisinin bulmasına yönelik soru biçimidir. Bu soru formatına Kur'an'ı Kerim'de şu şekilde değinilmektedir: "De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını eksiksiz görmektedir"[96]

Kur'an'ı Kerim'in, birçok yerinde iletilmek ve öğretilmek istenen mesaj "bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta" metodu kullanılmıştır. Nitekim Kur'an'ı Kerim Yüce Allah'ın üstün vasıflarını tanıtırken, müşriklerin tapmış oldukları ilâhlarının hangi sıfatlara haiz olduğunu, bir ilahta bulunmaması gerekenlerin neler olduğunu açıklamış, kendisine nasıl inanılması gerektiğini insanların zihin dünyasında oluşturmuştur. İşte söz

[92] En'âm 6/12.
[93] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 283.
[94] Tevbe, 9/38.
[95] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 284.
[96] Al-i İmran, 3/15.

konusu bu metoda "Mukayese ilkesi" denmektedir.[97] Söz konusu ayet dinî iletişim açısından ele alındığında Kur'an'da iletişim ve ilke metotlarından "mukayese ilkesine" yer verildiği görülmektedir.

İletişimde "mukayese ilkesini" Gümrükçüoğlu şu şekilde tanımlamaktadır:

"Mesajın verilmesi ve sonuç alınması için bilinen gerçekleri, yargıları ve değerleri başlangıç olarak almayı, bunların yardımı ile bilinmeyeni bulmaya çalışır."[98]

Ayetteki mukayese ilkesinden çıkarımlarımız ise şu yöndedir: Burada daha önce verilen nimetler ve maddî oluşumlar üzerinde yararlanma ve istifade etme durumuna dair bir hatırlatma ve tefekküre yönlendirme yapılarak düşünsel(bilişsel) alanın aktif edilmesi amaçlanmıştır. Eserden müessire, parçadan bütüne doğru dolaylı bir karşılaştırma yapılarak bireylerde farkındalık oluşturulmak istenmektedir. Burada aşamalı bir eğitim metodu kullanılmaktadır. Nitekim parçadan bütüne doğru gidildikçe, zihin daha fazla netleşir ve berraklaşır, bu şekilde kurulan bir dinî iletişim, dinî ileti ve mesajların daha kolay anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

Bir diğer sebebi ise bireylerin körü körüne taassup göstermelerini engellemek maksatlıdır. İnsan kendi bilinci, şuuru ve özgür iradesiyle kendini, düşüncelerini ve dinî yaşantısını yönlendiremiyorsa, başkalarının zihnî kölesi olması ve batıl olan şeylerin bireyi yönlendirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu hususta ilgili ayetle alakalı Bayraklı tefsirinde şöyle bir açıklamaya yer vermektedir:

> "İnsanların tevhid inancından sapmaları, başkalarının etkisi ile olduğu ilgili ayetten anlaşılmaktadır. Bu başkaları şeytan olabileceği gibi, diğer insanlar da olabilir. İnsan beynine sahip çıkıp, kendi özgürce düşüncesini yönlendiremiyorsa; o beyni başkaları yönlendirir ve onların oyuncağı haline gelir. Netice olarak diyebiliriz ki, genel eğitim ve din eğitiminin birincil görevi ve amacı insan beyninin başkaları tarafından kullanılmasını, yönlendirilmesini, döndürülmesini önlemek ve kendi özgür

[97] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 265.
[98] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 265.

> düşüncesini sağlamaktır. İnsan beynini korumak, onun eğilmeden ayakta durmasını temin etmektir." [99]

Kişinin din eğitiminde, mukayeseli olarak verilen dinî ilke ve prensipleri algılaması, onun muhakeme yeteneğinin yetkin ve gelişmiş olması ile doğru orantılı gerçekleşmektedir. Nitekim iletişimde kaynak ve alıcı pozisyonundaki bireylerin dinî mesajları ve iletileri hedeflendiği şekli ile aktarma, anlama, yorumlama ve doğru sonuca ulaşabilme aşamaları bireyin muhakeme yeteneğinin etkin ve gelişmiş olmasına bağlıdır. Dinî iletişimde başarının anahtarının önemli temellerinden birisi, din eğitimcilerinin muhatap kitleye düşünme ve muhakeme yapabilme zeminini oluşturmasıdır diyebiliriz.

1.3.Fâtır Suresi 5. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın."[100]

Söz konusu ayette bütün insanlara Allah'ın vaadinin hak olduğu ifade edilmektedir. Allah'ın kullarına vaat etmiş olduğu kıyamettir. Nitekim o günde müminler cennetle mükâfatlandırılacak, kâfirlere cehenneme atılacaktır. Vaat edilen şeyler kesinlikle gerçekleşecektir. "Mekke döneminin ilk yıllarında inen sûrenin bu ilk ayetlerinde, tek tanrı inancını zedeleyen telakkilerin yıkılması ve bu konudaki muhâkeme ârızalarının onarılması hedeflenmekte; yüce Allah'ın mutlak kudret ve egemenliği ile ilgili uyarılar yapılmaktadır."[101]

Fâtır suresinin 5. ayeti dinî iletişim açısından ele alındığında aldatma hususunda tekrarlanan bir uyarı ve ikaz bulunmaktadır. Bu ayeti Bayraklı şu şekilde değerlendirmiştir:

> "Bu dünya hayatı sizi aldatmasın şeytan da sizi 'Allah ile aldatmasın." Ahiret hayatının varlığı, ceza ve mükâfatı gerçekleşeceğini ve amellerin mutlaka değerlendirileceğini bilen ve inanan kimse dünyaya tapınmaz, onun sonlu olduğunu bilir, dünyada yaptıklarının ahiretteki hayatını belirleyeceğini bilir ve buna inanır.

---

[99] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 15/467-468.
[100] Fâtır, 35/5.
[101] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/450-451.

> İşte bu insan, dünya hayatına asla aldanmaz, onu tanrılaştırıp taparcasına bağlanmaz ve tercihini ondan yana kullanmaz. Gerçeği bilmek, aldanmayı önleyecektir. Genelde aldanma, gerçeği bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bir bakıma eğitim-öğretim faaliyeti, insana gerçeği öğretirken, aldanmasını da önlemektedir. İşte Yüce Allah, vadinin gerçek olduğunu öğrettikten sonra insanlara bu dünya hayatına aldanmama emrini vermektedir."[102]

İlgili ayetteki uyarı hususunda yapılan tekrar, dinî mesajın net bir şekilde anlaşılmasını, mesajın tam ve eksiksiz bir şekilde zihinde kalmasını sağlayacak bir yöntemdir. Bu ayetteki yapılan pekiştirmeden dolayı, Kur'an'da yer alan iletişim ilkelerinden "Tekrar ilkesine" başvurulduğu görülmektedir. Nitekim etkili bir dinî iletişimde mesajın iletilmesi ve kalıcılığının sağlana bilmesi için, pekiştirme yönteminin kullanılması gerekmektedir. Nitekim muhatap kitleyi etkilemek ve onda istenilen bir yönde değişiklik meydana getirmek için, mesajın tekrar edilmesi gerekmektedir.[103]

Fâtır suresinin 5. ayetinde "Sakındırma (Terhib)" ilkesinin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Yüce Allah dünya hayatına aldananların sonlarının kötü olmasından sakındırmaktadır. Ayrıca söz konusu ayette şeytanın adımların uymayıp dünya hayatına aldanmayan kimselerin mükâfatlandırılacağı da dolaylı olarak ifade edilmektedir. Dinî iletişimde açık bir inkâr ve reddediş olmadığı sürece, insanlara mesaj iletme konumunda olan kimseler muhatap kitle arasında statüsü, konumu ne oldursa olsun ayrım yapma hakkına sahip değildir.

İlgili ayette, Allah'a ve O'nun getirdiği ilkelere apaçık düşman olanlara karşı net bir tutum ve tavır sergilememiz gerektiği ifade edilmektedir. Bu noktada böyle bir durumla karşılaşıldığı takdirde, sınır getirilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Beşerî hayatta din eğitiminde, dinî telkinlere ve mesajlara aleni düşmanlık sergileyen insanlara, fertlere ve toplumlara karşı tebliğ, davet ve dinî iletişim noktasında, herhangi bir etkileşim kurulmaması gerektiğine dair bir ikaz ve uyarı bulunmaktadır.[104] Bununla birlikte ilgili ayetler, Allah'ın razı olmayacağı amelleri telkin eden fert ve topluma karşın dinî hizmetle

[102] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2013, 15/471.
[103] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 261.
[104] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2013, 15/472.

görevli olanların başkalarını hidayete eriştirmekle yükümlü olmadıklarını ve zaten buna güçlerinin yetmeyeceğini belirtme amacı taşıdığı da anlaşılmaktadır.

1.4.Fâtır Suresi 15. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."[105]

Allah, Fâtır suresi 15. ayette, bütün beşeriyete seslenerek onları yoktan var edenin kendisi olduğunu, onların bütün gereksinim ve ihtiyaçlarını karşıladığını, kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmayıp bilakis her bir şeyin kendisine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Surenin başından itibaren gelen bu vurguyu Yıldırım şu şekilde aktarmaktadır; [106]

> "Varlık âleminin niçin yaratıldığı, kurulan sağlam düzenin kimler için hazırlandığı, köpürüp taşan İlâhî nîmetlerin insanlardan yana nasıl teshîr edildiği açıklandıktan sonra, her şeyin muttasıl İlâhî kudret kaynağından çıktığı konu edilerek kâinatta yer alan her canlının mutlak surette Allah'a muhtaç bulunduğu haber veriliyor. Bu, şımarıp böbürlenen, kaynakların nasıl bir kudret tarafından hazırlanıp hizmete sevk edildiğini bilmeyen, dünya nîmetlerini hayatın tek gayesi olarak gören ve elde ettiği servetten dolayı kendini çok başarılı sanan zenginleri uyarmaya; fakir ve muhtaçları sabır ve teselliye yönelik bir seslenme ve bilgi vermedir. Zira Allah mutlak anlamda ganidir ve bu bakımdan da en güzel övgülere ancak O lâyıktır."

Ayrıca yaratılmışlar üzerinde bulunan sayısız ihsan ve lütuflarından dolayı hamdedilmeye en lâyık olan sadece Yüce Allah'tır. Yapılan bu ikaz, insanoğlunun kulluk etmeye muhtaç olduğunu, bundan dolayı düşünce ve vicdan dünyasında Allah'a ibadet etme temayülünün yaratılıştan var olduğunu ve bu duygunun herhangi bir baskı yöntemiyle giderilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda söz konusu ayet din eğitimi ve iletişim açısından tahlil edilip incelendiğinde "Temsili metodun" mevcut olduğu görülmektedir. Hakikatleri zihne yaklaştırmak için dinî iletişim kuran her bir temsilci ve tebliğci için soyut olan hakikati, somutlaştırma görevi bulunmaktadır. Biz bu ayeti dinî iletişim açısından değerlendirdiğimizde; muhatap kitlenin zihin ve idrak seviyelerine uygunluğu gözetilerek, onları kuşatacak bir dille,

[105] Fâtır, 35/15.
[106] Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1989), 10/4994.

anlam dünyalarına hitap etmeyi hedeflememiz gerektiğini okumaktayız. Zira Kur'an temsiller aracılığı ile ilahi mesajlarını, beşerî olan tüm insanlığa ulaştırmayı hedeflemektedir.

İslami iletişimin genel özelliklerinden birisi de akideye bağlı olmasıdır. Fâtır suresinin 15. ayeti incelendiğinde inancımızın doğru olması gerektiği vurgulanmaktadır. Şöyle ki: Ayetlerde kâinatın yaratıcısının ve yegâne hâkiminin Yüce Allah olduğu, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı ve bütün beşeriyetin O'na muhtaç olduğu vurgusu yapılmaktadır.

İlgili ayet, dinî iletişimde muhatap kitlenin birbirinden bağımsız inanç, dinî değer, tutum, yaşayış ve algılarının farklı olabilmesinin muhtemel olması hasebiyle; onların içerisinde bulundukları karanlık, isyan ve kötülük durumlarından, Allah'ın nurlu yoluna ve aydınlıklara davet ederken; Allah'ın övgüye ve taate ihtiyaç duyduğundan değil de bizim çorak gönüllerimizin ve eksik dinî bilgi, algı ve yaşayışlarımızın, O'na her manada muhtaç olduğunu bizlere hatırlatıyor ve öğretiyor. Bayraklı kendini hakikate kapatıp, ilahi rehberliğe ihtiyaç duymayanların durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

> "İşte insanın, bu durumunu görmeyip ve bu gerçeğin bilincinde olmayıp kendinin müstağni yani ihtiyaç sahibi olmadığını, yeterliliğini öne sürmesi ve kendini öyle hissetmesi hem kendine zulüm hem de Allah' a isyan etmektedir. Ardından kibirlenmesi de bunun neticesidir."[107]

Nitekim bireyin bu gerçek ile yüzleşmesi, kendinin aciz, eksik, sınırlı ve muhtaç olduğunu bilmesi ve kâinata geliş amacının hatırlatılması; bireyde bilişsel ve duyuşsal farkındalık oluşturarak, sorunlarına ve sorularına cevap bulmasına yardımcı olacaktır. Bununla birlikte dinî iletişimde mesajları anlama ve algılama aşamalarında da daha açık hale gelmesine sebep olacaktır.

Ayetin analizi yapıldığında, Allah, insan ve mahluk ilişkisinde; sorumluluğun ve cezanın bireyselliği hususunu bizlere bildirmektedir.[108] Herkesin kendi sorumluluk yükünü, kendisinin taşıması gerektiğine dair bir vurgu bulunmaktadır. Nitekim sorumluluk duygusu, insanı başarıya taşıyan önemli bir mekanizmadır. Dinî iletişimde de din

[107] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2013, 15/491.
[108] Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/478.

eğitimcileri, alıcı konumundaki bireylere, herkesin kendi özgür iradesi, seçimleri ve çabasıyla var olması gerektiğini ve bunun neticesi olarakta sonuçlarına katlanması gerektiği bilincini muhataba vermelidir.[109]

Bu ayette din eğitimi ve dinî iletişim adına hülasa şu yorumu yapmak mümkündür; İnsanın maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermesi, yaratılış amacının farkında olması, dinî kabul ve yaşayışlarını istikamet üzere devam ettirebilmesi için doğru bir rehberliğe ihtiyaç duymaktadır.[110]

1.5.Yunus Suresi 23. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati... Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz."[111]

İslam âlimleri Kur'an'ı Kerim'in bütün beşeriyete gönderilmiş evrensel bir mesaj olduğunu bundan dolayı hitabının da evrensel olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı müfessirler "Ey insanlar" hitabının, yöntem olarak Kur'an'ın ilk muhataplarının tamamını kapsadığını sonraki insanlar için doğrudan geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Fakat peygamberimizin dilinden tevatür yolu ile bütün insanlara hitap etmesi bakımından ilk muhataplardan sonraki insanları da kapsamaktadır.[112]

İslam âlimlerinin Yunus suresinin 23. ayetinde yer alan hitabın muhatabı konusunda yoruma gidilmediği görülmektedir. Ancak söz konusu bu ayet kendisinden önceki ayetlerle beraber incelendiğinde birlikte nazil olduğu görülmektedir. Üzerinde durduğumuz ayetlerin nüzul sebebi şu şekilde anlatılmaktadır:

Yüce Allah, Mekke halkını yedi sene boyunca kıtlık ve kuraklıkla imtihan etmiştir. Öyle ki neredeyse helak olacak duruma gelmişlerdi. Bundan sonra Ebu Süfyan ve Mekke eşrafı Hz. Peygamber'e (sav) gelerek ve şöyle dediler: "Bizim için Rabbine dua et. Eğer etmiş olduğun dua kabul edilirde yağmur yağar ve bu sebeple bolluk olursa, seni ve rabbini

[109] Bkz. Bakara, 2/286; En'âm, 6/164; Âl-i İmrân, 3/134, Nisâ, 4/123; Mü' min, 40/17; Müddessir, 74/38; Necm, 53/39.
[110] Mehmet Okuyan, "Fâtır Suresi 15. Ayet- Kuranokuyan.com" (Erişim 21 Mart 2024).
[111] Yunus, 109/23.
[112] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/233-234.

tasdik edeceğiz." Bunun üzerine Hz. Peygamber'e dua etmiş. Yüce Allah'ta yapmış olduğu bu duayı kabul ederek bolluk ve bereket ihsan eylemişti. Ancak onlar sözlerinde durmayarak bu durumu putlara bağlamışlardı. Bununla kalmayıp Hz. Peygamber'e karşılık kötü sözler söylemeye tuzak ve hileler kurmaya devam etmişlerdi.[113] Bu bağlamda söz konusu ayeti Okuyan şu şekilde yorumlamaktadır: "nankör insana nimetler verdikten sonra ayetler hakkında tuzaklar kurduklarını, ancak Allah'ın bütün bunları boşa çıkartacağını, çünkü elçilerin onları teker teker kaydettiklerini beyan etmektedir" şeklinde açıklamalarda bulunarak bu tür insan sınıfının olumsuz ve taşkın tutumlarına karşılık ahiret hayatında bunun hesabını vereceklerine işaret edildiği söylenmektedir.[114] İletişim sürecini olumsuz bir şekilde etkileyen her türlü unsur iletişim engellerini oluşturmaktadır. İletişim sürecinin dinamik ve faal bir şekilde işlemesine mâni olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler başlıca şu şekildedir; teknik, psikolojik, sosyal, fiziksel ve örgütsel olarak ifade edilmektedir.[115]

Kur'an'ı Kerim'in ön görmüş olduğu iletişim anlayışı; insanoğlunun fıtratına yerleştirilmiş ve bütün duygularının yaratılış amacına uygun şekilde geliştirmek ve eğitmekle mümkün olacağını beyan etmektedir.[116] İnsandaki olumsuz duygu ve vasıflar bireyler arası iletişim ve ilişki de dinî davranış ve tutumlara hatta sosyal ilişkilere kadar her alanda etkilidir. İnsandaki bu olumsuz vasıf, davranış ve tutumlar ancak eğitimle aşılabilmektedir.[117]

Kur'an'ın hedeflemiş olduğu insan modeli kemal özellik ve vasıflarıyla tutum ve davranışlarda bulunan erdemli varlıktır. Bundan dolayı Kur'an insanın bu vasıflarından nankörlük vasfını teşekkürle, acelecilik özelliğini teenni ile, zalimlik vasfını adaletle, cahillik yönünü ilimle, kibirlilik yönünü tevazuyla, cimrilik özelliğini ise cömertlikle tedavi edebileceğini ifade etmektedir.[118]

Kur'an'da insan için sözü edilen olumsuz vasıflarından bir tanesi de nankörlüktür. "كفر: kefera" kökünün mastarı olan "كفر: küfr", "كفران: küfrân" ve "كفور: küfür" lafızlarının

[113] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 10/474-477.
[114] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 4/515.
[115] Zeyyat Sabuncuoğlu, *Örgütlerde İletişim* (İstanbul: Arıkan Yayınları, ts.), 174.
[116] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 142.
[117] Hasan Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İman ve Hayat* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, ts.), 87.
[118] Ramazan Altıntaş, *İslam İnsanı* (İstanbul: Suffe Yayınları, 2005), 16.

kapsamış olduğu manalar hakkında dilciler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbn Manzûr (ö. 630-711) söz konusu bu kelimelerin, hem şükrün zıttı olan nimete karşı nankörlük anlamında hem de imanın zıttı olan küfür anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.[119]

Kur'an'ı Kerim'in indirilmesiyle beraber küfür kavramına iman etmenin tam zıttı olan inançsızlık anlamı yüklenmiş ve söz konusu bu kavram dinî bir kavram haline dönüşerek İslamileşmiştir.[120] Bununla birlikte bu dinî manayı kazanmadan evvel İslam'dan önceki dönemlerde Araplar arasında sözü edilen bu kavramsal anlamı iyice oturmuş ve küfür kavramı, kişiler arasındaki ahlaki ilişkileri yöneten ana ilkelerden birisi olarak kabul edilmiştir.[121] Ancak Allah, Kur'an'da birçok anahtar kavramda olduğu gibi söz konusu bu "كفر: küfr" kavramına da yeni bir hüviyet kazandırmıştır. Bundan dolayı bu kavram Allah'ın kullarına vermiş olduğu sayısız ihsan ve nimetler neticesinde aralarındaki dikey iletişim düzeyini yansıtan ana kaidelerden bir tanesini beyan eder hale gelmiştir. Nitekim insan, hayatının her safhasında kendisine karşı kerem ve lütuf sahibi olan yegâne yaratıcıya şükrü bir borç bilmelidir.

Kâfir ise Yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu ihsan ve nimetlerden istifade etmesine rağmen tutum ve davranışlarında hiçbir minnettarlık belirtisi göstermeyerek O'na karşı âsi ve isyankâr tutumda bulunan kimsedir. Yüce Allah'ın ihsan ve keremine karşı nankörlük olarak vasıf edilecek bu tutum ve davranış açık bir şekilde O'nu, peygamberlerini ve onlara göndermiş olduğu vahyi yalanlamada açığa çıkmaktadır.[122] Bu bağlamda nankörlük bir kimsenin başka bir kimseye veya Yüce Allah'a karşı nankörce tutum ve davranışta bulunmasına göre iki şekilde tezahür etmektedir. Nitekim her iki nevîinin kullanım şekillerine Kur'an'da rastlamak mümkündür.

Günlük hayatımızda ve dilimizde yaygın bir şekilde kullanılmakta olan nankörlüğün birinci çeşidi, bir insanın başka bir insandan gördüğü güzelliği, yardımı ve iyiliği görmemezlikten gelerek ona karşı değerbilmez tutum takınmasıdır.

---

[119] İbn Manzûr, *Lisânül'l-Arab,* 5/3897.
[120] Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 199.
[121] İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan,* 271.
[122] Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar,* 200.

Nankörlüğün ikinci kısmı ise, Allah'a ve O'nun vermiş olduğu nimetlerine karşı yapılan nankörlüktür. Kullarına maddî ve manevî sayısız ikram, ihsan ve nimetlerde bulunan Yüce Allah, onlardan vermiş olduğu bu ikram ve ihsanlara karşı kendisine minnettarlık duyulmasını ve şükredilmesini istemektedir. İnsan zorluk, darlık ve sıkıntı zamanlarında Allah'ın lütfuna ve rahmetine tutunduğu; rahatlık, genişlik ve huzur halinde ise O'ndan başkasına yönelmesi sebebiyle Allah'ın nimetlerine karşı çok nankördür. Bu bağlamda Yunus suresinin 23. ayeti dinî iletişim açısından ele alındığında; Kur'an'da iletişim engellerine sebep olan insanın olumsuz vasıflarından nankörlük kavramının ele alındığı görülmektedir.[123]

Kur'an'ı Kerimde genel manada kullanılan anlatım şekillerinden biri de tasvir yöntemidir. Tasvir; meseleleri, hadiseleri, soyut konuları, olayları, hayalinde canlandırma ve insan zihninde hareketli ve hissedilir hale getirerek somutlaştırmadır. Kur'an soyut bir anlamı veya kavramı, manevi bir özelliği, psikolojik bir durumu, kıyametin bir sahnesini, bir nimet veya azap tablosunu, insani bir modeli, yaşanmış bir hadiseyi sunarken tasvirî dili kullanmaktadır. Nitekim muhatap kitle bu anlatım tarzından dolayı kendisinin bizzat olayın içinde olduğunu hissetmeye başlar. Öyle ki muhatabın, aktif bir biçimde olaya dâhil olması, olayın göz önünde canlandırılması, iletilen mesajın anlaşılması, benimsenmesi ve algılanmasında önemli bir etkisi bulunmaktadır.[124] Bu bağlamda dini iletişim açısından Yunus suresinin 23. ayeti incelendiğinde; Yüce Allah'ı zorluk ve sıkıntıya düştüğünde hatırlayarak dua eden, içerisinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulduğunda ise unutan insan tipini tasviri bir yöntemle sunduğu görülmektedir.

Mesaj, zihin dünyamızda yer alan bir mananın veya anlamın muhataba bir düşünce, duygu, davranış veya tutum elde etmesini sağlamaya yönelik düzenlenmiş şeklidir. Diğer bir ifadeyle mesaj, anlam ve mananın bizzat kendisi değil, iletilen bölümü veya şeklidir. Bir anlamın mesaj özelliğini kazanabilmesi için öğrenilebilir, iletilebilir ve etkileyebilir bir şekilde olması gerekmektedir.[125]

Kur'an'ı Kerim'i incelediğimizde ilahi mesajın muhatap kitleye çok farklı yöntemlerle açık, net ve basit bir şekilde ifade edildiğini görmekteyiz. Bu bakımdan faydalı, anlamlı

[123] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 153.
[124] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 222.
[125] Cebeci, *Dinî İletişim,* 193.

ve sonuç verici mesajlar iletebilmek için dinî mesajı düzenleme ilkelerinden bir tanesi olan "mesaj olabildiğince kıssa, görsel ve işitsel malzemelerle zenginleştirilmeli ve muhatabın dikkatini daha derin şekilde celbetmesine zemin hazırlanmalıdır. Yunus suresinin 23. ayeti dinî iletişim ve din eğitimi açısından ele alındığında, etkili bir iletişim kurabilmek için, bütün duyuları aktif edebilecek şekilde, konunun ve imkânın elverdiği ölçüde, mesaj olabildiğince zengin görsel, işitsel malzeme ve materyal ile sunulmalıdır prensibini öğrettiği görülmektedir. Yukarıda da söylendiği üzere Kur'an'ı Kerim'de ilahi mesajların, kıssalar, hikâyeler, mecazlar, teşbihler, temsiller, yalın ve açık bir anlatım şekliyle sunulduğu görülmektedir. Bu bakımdan dini anlatmak ve öğretmekle yükümlü olan kimselerin ileteceği mesajları konuya ve muhtevaya uygun olarak zengin malzeme ile sunması gerekmektedir.[126]

1.6. Yunus Suresi 57. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir."[127]

Kur'an'ı Kerim'in en mühim vasıflarından birisi de tüm zamanlarında, tüm insanlığa hitap eden, seslenen ve onları hakikate davet eden bir kitap olmasıdır. Bu sebeple Kur'an'ın emirleri, yasakları ve hükümleri herhangi bir mekân, zaman veya vakitle sınırlı değildir. Üzerinde durduğumuz bu ayette "Ey insanlar" çağrısının, Kur'an'ın bütün insanlığı kucaklayarak, onlar için objektif ve evrensel kural ve ilkeler getirdiğine dair bir hitap olduğu açıkça görülmektedir.[128]

Bu minvalde söz konusu ayeti dinî iletişim ve dinî eğitim açısından tahlil ettiğimizde; dini anlatmak ve öğretmekle sorumlu olan kimseler muhatap kitlenin, toplumun veya çevresindekilerin konum ve statüsüne bakmadan ilahi mesajı her bir kimseye iletmelidir mesajını içerdiğini görmekteyiz.[129]

Muhatabın seviyesinden daha yüksek bir şekilde konuşmak veya söz söylemek anlaşılmamayı; muhatabın seviyesinden daha düşük, kalitesiz veya basit bir söz de

[126] Cebeci, *Dinî İletişim,* 208.
[127] Yunus, 10/57.
[128] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 8/556.
[129] Cebeci, *Dinî İletişim,* 282.

dinlenilmemeyi gerektirir. Muhatabın haline, tavrına, tutum ve davranışına göre konuşmak, Kur'anî bir üsluptur.[130] Bu meyanda Cahiliye Döneminde Araplar elleriyle yapmış oldukları putları şefaatçi olarak görmekteydi. Putları ailelerini, efendilerini ve kabilelerini muhafaza ettikleri gibi muhafaza ediyor ve kabilenin içerisinde yer alan çocukların bile onlara ait olduğuna inanıyorlardı.

Cahiliye döneminde Araplar ilk etapta yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı. Daha sonra düşünmeyi, tefekkürü ve araştırmayı bıraktılar. Ayrıca yaratıcının yüceliği ve büyüklüğü sebebiyle ona doğrudan doğruya ulaşmanın çok zor olacağını ve bu sebeple aracılar sayesinde yaratıcıya yaklaşıp ona dua edebileceklerini düşünmekteydiler. Bundan dolayı "ensâb", "esnâm", ve "evsân", adını verdikleri dikili taşlar, heykeller ve putlar yaparak onlara tapmaya başlamışlar ve bunun neticesinde Yüce Allah'ın yegâne varlığını inkâr etmişlerdi.[131] Bu açıklamalardan sonra söz konusu ayette yer alan "Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa" ifadesiyle, Kur'an-ı Kerîm'in muhatabın inanç, fikir, düşünce, tavır, hal, hareket, tutum ve davranışına göre konuştuğu görülmektedir. Nitekim Kur'an, ruhani hastalıklara şifadır. Ruhani hastalıklar ise; her türlü yanlış inanç, bozuk itikat, kötü ahlak ve batıl düşünce gibi şeylerdir. Kur'an'ı Kerim bütün muhtevasıyla bu hastalıklara reçete sunan, tedavi eden ve şifa olan bir ilahi hitap olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Bu minvalde söz konusu ayeti dini iletişim ve dini eğitim açısından tahlil ettiğimizde; dini anlatmak ve öğretmekle yükümlü olan kimselerin muhatap kitlede bulunan eksiklikleri iyi tespit ederek, ihtiyaçlarına binaen hitap etmesi gerekmektedir ilkesini içerdiğini ifade edebiliriz. [132]

Yunus suresinin 57. ayeti din eğitimi ve dini iletişim açısından daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin muhteva bakımından incelenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan ayette yer alan birtakım kavramlar önem arz etmektedir. Nitekim ayette yer alan başlıca kavramlar "مَوْعِظَةٌ", "شِفَاءٌ" ve "وَرَحْمَةٌ" kelimeleridir. Hidayet kavramını daha önce ele alıp incelediğimiz için burada yer vermeyeceğiz.[133]

[130] Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi,* 75.
[131] Bölükbaşı, M. (2019). Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı. Nüsha, 19(49), 97-120. https://doi.org/10.32330/nusha.605306.
[132] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 100.
[133] Bkz. 3.Bölüm, "1.1. A'raf Suresi 158. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili", 128.

Vaaz lügatte "uyarmak, sakındırmak, öğüt vermek" manasındadır. Terim olarak; "bir topluluğa ahlaki ve dinî konular hususunda nasihatte bulunmak, muhatap kitlenin kalplerini iyiliğe teşvik edip ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak" şeklinde tanımlanmaktadır.[134]

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e risâlet görevini yüklemiş ve insanları dine nasihatle, öğütle, hikmetle ve en güzel üslupla çağırmasını emretmiştir.[135] Bir kısım ayetlerde ise çeşitli ilahi buyruklar zikredilip farklı bilgiler iletildikten sonra, söz konusu emir ve yasakları Yüce Allah'ın insanlara nasihat ettiği ifade edilmektedir.[136] Bazı ayetlerde Hz. Peygamber'e etrafındakilere öğüt, nasihat ve vaazda bulunması emredilmektedir.[137] Yüce Allah bazen de ayetleri mev'iza şeklinde adlandırmaktadır.[138] Bazı ayetlerde ise tamamıyla Kur'an'ı Kerim'in bütün insanlar için bir mev'iza olduğu belirtilmektedir.[139]

Kur'an'ı Kerim'de vaaz kavramı daha çok emredici veya nehiy edici ifadelerle birlikte hukukî çerçeve içerisine giren genel kaideler bağlamında yer almaktadır. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de dikkat çeken bir diğer hususta zikir ve tezkir kavramlarıyla bütün insanlığa hitap edilirken, vaaz kavramının asıl hedef kitlesini Müslümanlar oluşturmuştur.[140]

Yunus suresinin 57. ayetinde yer alan "مَوْعِظَةٌ" kelimesini İslam alimleri şu şekilde tefsir etmişlerdir:

a- Mev'iza ızadan maksat Kur'an'ı Kerimdir.[141]

b- Bazı müfessirler buradaki öğütten kastedilen mananın yasak koymak olduğunu ifade etmişlerdir.[142]

[134] Hasan Cirit, "Vaaz", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz#1 (04.02.2024).
[135] Nahl, 16/125.
[136] Nisâ 4/58; Nahl 16/90; Nûr 24/17.
[137] Nisâ 4/63; Kāf 50/45; Zâriyât 51/55; Gaşiye 88/21, 22.
[138] Bakara 2/275; Nûr 24/34.
[139] Âl-i İmrân 3/138; Yûnus 10/57.
[140] Hasan Cirit, "Vaaz", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz#1 (04.02.2024).
[141] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 11/11.
[142] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 2/353.

c- Bazı müfessirler buradaki öğütten murat edilen mananın, özenilen, imrenilen her şeye davet eden söz ile sakındıran, korkulan her şeyden meneden söz olduğunu ifade etmişlerdir.[143]

d- Bazı müfessirler öğütten kastedilen mananın, her katı kalbi yumuşatan ve her karanlık kalbi aydınlatan söz olduğunu ifade etmişlerdir.[144]

Yukarıda açıklamasını yaptığımız bütün bu vasıflar Kur'an'da bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da birçok yasaklar bulunmaktadır. Ayrıca ahlaki ve amelî olarak özenilen her bir şeye çağırıp, korkulan her bir şeyden sakındıran sözler bulunmaktadır.

Yunus suresinin 57. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda Kur'an'ın muhataplarına yaklaşma tarzını görmekteyiz. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de mevcut olan hitapları tam anlamıyla kavrayabilmek için yüce kitabın muhataplarına yaklaşma tarzını bilmemiz gerekir. Bu yaklaşım tarzının başında insanları yapmamaları gereken şeylerden uzak tutmak, o fiillerin neler olduğunu onlara anlatmak için "muhatabını sakındırmak maksadıyla müjdeleyerek motive etmesi" gelmektedir.[145] Nitekim üzerinde durduğumuz ayette Allah, bütün insanlara hitap ederek mükellefler üzerinde daha etkili olması için onların içinde bulunmuş oldukları durumdan çok daha iyi bir durumu tasvir ederek şu şekilde sunmaktadır; "Ey insanlar! Size Yüce Allah tarafından Kur'an indirildi. O yüce kitap yaratıcınızdan size bir öğüt ve nasihattir. Kalplerde bulunan şüphe ve cehalet hastalığına şifa vermektedir. Müminleri sapkın inançtan koruyan bir hidayettir. Ayrıca bu yüce kitap onlar için rahmettir."

Mev'iza (öğüt) kavramı din eğitimi açısından incelendiğinde, "insana kalbini yumuşatacak ve Yüce Allah'ın azabından kurtaracak şeyleri hatırlatmaktır" şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu yönüyle incelendiğinde öğüt kavramının muhtevasında, muhatap kitleyi yanlış dinî eğilim, düşünce ve davranıştan korumak maksadıyla, ikna edici ve güzel bir dil kullanılarak yasak daireden muhatap kitleyi uzaklaştırmak gerektiği

[143] Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*, 7/71-72.
[144] Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*, 7/71-72.
[145] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2003, 8/557.

ifade edilmekte, ayrıca insanın maslahatının gözetilerek; faydasına olan bilgilerin hatırlatılması gerektiği de anlaşılmaktadır.

Bu ayetten hareketle, öğüt kavramı ekseninde din eğitimi esnasında eğiticinin, insanları düşünmeye davet etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Eğitimcinin vereceği, dinî telkinler ve öğütler ise; duyuşsal ve bilişsel boyutta bireye etki ederek; düşünceye dönüşünce eğitici etkisi ortaya çıkacaktır. Bu aşamalarda ise din eğitimcisinin olabildiğince yumuşak huylu, güler yüzlü ve tatlı dilli olması gerekmektedir. Bu doğrultuda gerçekleşen bir eğitimin alıcıya ve hedeflerine ulaşması da daha mümkün görülmektedir.

İslam âlimleri öğüt kavramını, karşı tarafı ikna edici bir davranış olarak tanımlarlarken bununla birlikte karşı tarafın duygu ve düşüncelerinin de dikkate alınması gerektiği vurgulamaktadırlar. Öğüt yöntemi ile karşıya bilgi verirken takınılan tutum, davranış ve üslup, bilginin değer ve kıymeti üzerinde etkili olacağından, olumlu ve pozitif bir etkileşim kurmak önem arz etmektedir.[146]

Ayet ve hadislerde dinin anlatım şekli olarak yer alan bu uyarma, nasihat etme, hatırlatma ve öğüt verme etkileyici ifadelerle anlatılması gereken tavırların her biri, davetin uygulanış şekilleridir. Bundan dolayı davet yalın, sade ve basit bir öğretim değil, dini doğruları, bilgileri ve öğretileri kavratma; ayrıca dinî değerler yönünde davranış ve tutumları geliştirmek üzere belli teknik ve ilkelerin kullanılacağı kapsamlı bir öğretim metodudur.[147] Bu minvalde Yunus suresinin 57. ayeti nasihat, vaaz ve öğüdün inananlara fayda sağlayacağı yönünde din eğitiminde bu yöntemin önemine bir kez daha dikkat çekmektedir. Kur'an'ın eğitim-öğretim ve tebliğ üslûbunda göze çarpan en önemli özellik, izlemiş olduğu yol ve koyduğu ilkelerde insan psikolojisini ve biyolojik varlığını devamlı olarak göz önünde bulundurduğu gerçeğidir. İnsan fıtratına uygun bir öğüt, nasihat ve tebliğ sayesinde akıl, kötülüğü (şerri) bırakıp, iyiliğe (hayra) yönelmektedir.

Yunus suresinin 57. ayeti din eğitimi ve dinî iletişim açısından daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin içerik bakımdan ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı ayette

[146] Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 73.
[147] Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* 73.

yer alan birtakım kavramlar önem arz etmektedir. Bu kavramlardan bir diğeri ise "شِفَاءٌ" kelimesidir.

Kur'an, Yüce Allah tarafından güzel ahlak, erdem ve değerlere kılavuzluk etmek gayesiyle insanın içsel dünyasını arındırmak için gönderilmiştir. Kur'an; batıl inanç, bozuk itikat ve ahlaki hastalıklar gibi manevi zaaflar için şifadır. Kur'an'ı Kerim, ruhsal sapmalara sebep olan bu gibi durumları, kapsadığı hükümler ve yerleştirmiş olduğu iman sayesinde insanın içsel dünyasını olgunluğa erdirmektedir. Lügatte "bir hastalığı tedavi etmek, hastayı iyileştirmek" manasında mastar olan şifa "iyileşme, hastalıktan kurtulma ve ilâç" anlamlarında isim şeklinde kullanılmaktadır. Kelime mecazen "cehalet hastalığını giderme" anlamına da gelmektedir.[148]

Kur'an'ı Kerim'de şifa kavramı türevleriyle birlikte dinî-ahlaki anlamda dört yerde kullanılmaktadır.[149] Ayrıca bu kavram iki yerde bedenî hastalıkların tedavisi anlamında kullanılmaktadır. [150] Yunus suresinin 57. ayetinde Kur'an'ın iman edenler için, gönüllerde, inançlarda ve düşüncelerde bulunan hastalıklar için şifa olduğu belirtilmektedir.

İslam âlimleri Kur'an'ı Kerim'in şifa oluşunu yaşamış oldukları dönemlerden ötürü farklı şekillerde yorumlamışlardır. Nitekim bu yüce kitabın şifa olmasını ilk dönem müfessirleri daha çok fasıklık, cehalet, inkâr, inançsızlık ve nifak gibi ruhi hastalıklara şifa olduğu yönünde yorumlamışladır.[151]

Son dönem müfessirleri ise Kur'an'ı Kerim'in şifa olması durumunu, genel manada İslâm'ın birey ve cemiyetin düzelmesi ve istikamet için sunduğu prensiplerle dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi şeklinde sosyolojik bir bakış açısıyla ifade etmişlerdir. Bu durumda Kur'an, İslam'ın birey ve toplumun düzelmesi için koymuş olduğu prensip ve ilkelere bağlılığı ortadan kaldıran her türlü şehevî ve ruhi rahatsızlıklara karşı bir ilaçtır. Böylelikle Kur'an'ın bütün psikolojik, zihinsel, toplumsal ve ahlaki hastalıklara şifa olduğu yönünde ifade etmektedirler.[152] Nitekim Kur'an'ı Kerîm tevhit doktriniyle kalbe,

[148] Âdem Yerinde, "Şifa", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sifa (05.02.2024).
[149] Tevbe 9/14; Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/82; Fussılet 41/44.
[150] Nahl 16/69; Şuarâ 26/80.
[151] Âdem Yerinde, "Şifâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sifa (05.02.2024).
[152] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 70; Adem Yerinde, "Şifa", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sifa (05.02.2024).

akla ve davranışlara tesir etmesi, sağlam ve düzgün bir inançla tek yaratıcıya kulluğu öğretmesi, kalbi ve fikirleri yanlış inançlardan ve kişiyi çirkin huylardan arındırması bakımından bir şifadır.[153]

Yapılan bu açıklamalardan sonra Yunus suresinin 57. ayetini din eğitimi açısından tahlil ettiğimizde din eğitim ve öğretiminin ilkelerinden "bilginin yararlılığı ilkesi"[154] mevcut olduğu görülmektedir.

Yunus suresinin 57. ayeti din eğitimi ve dinî iletişim açısından daha iyi anlaşılabilmesi adına ayette yer alan bir başka kelime olan "رَحْمَةٌ" kavramını açıklayacağız.

Lügatte mastar olarak "severek ve acıyarak muhafaza etmek, merhamet etmek", isim olarak da "şefkat, merhamet ve acımak" gibi anlamlara gelmektedir. Rahmet kelimesinin asıl manasının "acınacak halde bulunan bir kimseye yönelik şefkat ve merhamet sahibi olmak" olduğu, Yüce Allah'a nispet edildiğinde ise merhametin ürünü olan "ihsanda bulunma" manasında anlaşılması gerektiği söylenmektedir. Kur'an'ı Kerim'de rahmet kavramı Hz. Peygamber'e, Kur'an'a, Tevrat'a ve insanlara nispet edilmektedir.[155]

Kur'an, sadece insanların ölüm ötesi hayatlarıyla alakalı olan meseleleri açıklayan, ibadetler hususunda bilgi veren ve Yüce Allah'ın varlığını ortaya koyan delilleri değil, aynı zamanda, bütün beşeriyetin dünyadaki saadet ve mutluluklarını temin hususunda da yol gösterendir. Bundan dolayı Kur'an'ı Kerim, insanlar için güzel bir yol gösterici, kalplerin şifa kaynağı ve inananlar için bir rahmettir.

Yunus suresinin 57. ayetinde Kur'an'ı Kerim'in dört önemli vasfı beyan edilmektedir. Şöyle ki:

a- "Kur'an bir öğüttür." Bu yüce kitap, bir taraftan müjdeleyip mutlu ederek, bir taraftan da tehdit edip korkutarak insanlara akıbetlerini haber vermektedir. Lehine ve aleyhine gerçekleşecek olayları beyan etmekte, hayırlı ve güzel amellere teşvik etmekte; kötü davranış ve çirkin ahlaktan sakındırmaktadır.

[153] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 6/269-270.
[154] Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* 96.
[155] Abdulhamit Birışık, "Rahmet", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/rahmet (05.02.2024).

b- “Kur’an şifadır.” Bu aziz kitap, kalplerde bulunan nifak, şüphe, şirk gibi manevi hastalıklara şifadır. O gönüllere hitap ederek manevî ve ahlaki hastalıkları tedaviye çalışmakta, insanın doğru inanç, iyi ve yüce hasletler elde ederek iç âlemini temizlemesini sağlamaktadır.

c- “Kur’an müminlere doğru yolu gösteren bir rehberdir.” Bu yüce kitabın öğütlerine kulak vererek inanan kimseler, batıl yolu terk ederek doğru yola iletilirler.

d- “Kur’an müminler için rahmettir.” Bu yüce kitabın emir ve buyruklarına yapışarak istediği hayatı yaşayanlar, onu rehber kabul edip yolunu yol, yönünü yön edinenler Yüce Allah’ın rahmet ettiği bahtiyar kullardan olurlar. Bu bağlamda Râzî, peygamberlerin hak olduğunu ispat eden iki delilin olduğunu söylemiştir. Söz konusu bu delillerden ilki peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerdir. Diğeri ise aklî burhandır. Bundan dolayı söz konusu bu ayet, Hz. Muhammed’in (sav) Yüce Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu akli olarak ispatlayan delillerden bir tanesidir.[156]

Yunus suresinin 57. ayeti özelinde yapmış olduğumuz tahlil neticesinde barındırdığı ilke ve yöntemler tespit edilerek ifade edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu ayette bireylerin din eğitiminde kuracakları dinî iletişimde, dikkat etmeleri gereken temel ilkeleri şu şekilde ifade edebiliriz; bireysel ve toplumsal bütünlüğü hedefleyerek, bireyin her veçhesine hitap edecek şekilde özendirme, sakındırma ve öğüt metodunun dengeli bir şekilde kullanılarak bir rehberlik yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Din eğitimde verilecek öğütle alakalı Bayraklı şöyle bir yorum yapmaktadır: “Din âlimi ve eğitimcileri bu ilahi emri bir kenara koyarak kendi görüşleri, düşünceleri ve felsefeleriyle insanlara din adına öğüt veremeyeceklerini bilmeli ve ona göre bu emre ihtimam göstermelidirler. Kendi düşünceleri ancak Kur'an'ın öğütlerini açıklayacak nitelikte olabilir.”[157]

Bu yorumdan hareketle din eğitimcilerinin kurduğu etkileşimde, şahsi düşüncelerini ve yorumlarını dine izafe etmemeleri gerektiği hususunu da ifade etmekte fayda

[156] Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb,* 6/ 310-311.
[157] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 2003, 8/558.

görmekteyiz. Din hakkında konuşmak ve öğretmekle, din adına konuşmak farklı sonuçları doğurmaktadır. Din eğitimcilerinin asli ve tek görevi Kur'an ilkelerini ve Allah'ın hükümlerini haddi ve sınırı aşmadan, muhalif eylem ve söylemlerde bulunmadan, sadece tebliğci ve temsilci olduğunun idrakinde olarak bu görevi yapma hassasiyetini koruması önem arz etmektedir. Nitekim din ne kültürel bir olgu ne de sosyal bir vakıadır. Bu sebeple din eğitimcilerin bu hassasiyeti muhafaza ederek, ihlas ve samimiyet hasletlerini terk etmeden, vahyin gereğini anlatmak ve anlattıklarını bizatihi evvela kendileri yaşamakla mükellef olduklarının bilincinde olmaları, dinî iletişim adına olmazsa olmaz kaidelerdendir.

1.7. Yunus 104. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam; ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi."[158]

Kur'an, insana hitap ederken herkesin anlayıp kavrayabileceği bir dil kullanmıştır. Bu dili yalnızca Arapça olarak anlamamak gerekir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in Arapçası bir beşer ürünü değildir. Getirmiş olduğu hükümler ve bu hükümlerin mefhumları Hicaz bölgesinde yaşayan ve Arapların tesiriyle teşekkül eden beşer kültürünün ürünü değildir. Kur'an'ın indirildiği dönemdeki Araplar ve diğer toplumların durumlarından haberdar olan, bununla birlikte Kur'an'ı okuyarak üzerinde tefekkür eden herkes kuşkuya düşmeyecek şekilde Kur'an'ın etkilenen değil etkileyen olduğunu, edilgen değil etken olduğunu rahatlıkla görecektir. Kur'an'ı Kerim o dönemde atalardan tevarüs eden batıl inançları ve yanlış anlayışları düzeltmiş, fesat çıkaran meseleleri kaldırmış, zalimane gelenek ve görenekleri iptal etmiş, bozuk düşüncelere karşı daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde savaşmıştır.

Kur'an, Arap lisanıyla nazil olmasına rağmen bütün beşeriyete hitap eden evrensel bir kitaptır.[159] Yüce Allah'ın Kur'an'ı Kerim'deki seslenişi bir bölgeyi, bir topluluğu, kavmi, herhangi etnik kimliği veya sınıfı içermez. Nitekim "Ey İnsanlar" hitabı Arap yarımadasında ilk defa kullanılmış, kulakları farklı bir seslenişle uyarılmıştır. Daha önce

[158] Yunus, 109/ 104.
[159] Furkan, 25/1.

sadece “Ey Arap”, “Ey falan oğlu” ya da “Ey Acem” şeklinde iken Kur’an davetinin evrenselliğini insaniyet ve iman sığalarıyla ilan etmiştir.[160] Bu minvalde üzerinde durduğumuz ayetteki “يَا اَيُّهَا النَّاسُ” hitabı ile müfessirler kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

a- Bazı müfessirler söz konusu ayette yer alan hitabın muhatabının Mekke halkı olduğunu ifade etmişlerdir.[161] Nitekim Yunus suresi Mekke nazil olmuştur. Bu nedenle bazı müfessirler hitabın, Hz. Peygamber nezdinde o dönemdeki müşriklere yönelik olduğu fikrini söylemişlerdir.

b- Bazı müfessirler söz konusu ayette yer alan hitabın bütün insanlığa yönelik olduğunu ifade etmişlerdir.[162]

Kur’an’ı Kerim’deki “Ey insanlar!” ile “Ey iman edenler!” şeklindeki hitaplar müvacehe ve müşafehe diye isimlendirilmektedir. Bu şekilde yapılan hitapların nazil olduğu dönemden sonraki insanları kapsadığı hususunda usulü fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir. Ancak bu kapsamın hitap lafzının kendi yapısından mı kaynaklandığı yoksa icma ve kıyas gibi harici delillerden mi kaynaklandığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı Hanefi ve Hanbeli âlimlerine göre, “يَا اَيُّهَا النَّاسُ” hitaplarının nüzul çağından sonraki dönemlerde yaşayanları da kapsaması hitabın lafzı delaletinden kaynaklanmaktadır. Usul âlimlerinin çoğu kapsayıcılığın sebebi hitabın lafzından dolayı değil de icma ve kıyas gibi harici delillere dayanmaktadır.[163]

Bütün beşeriyete gönderilmiş olan Kur’an’ı Kerim’in muhtevası oldukça zengin olup, her çağa, zamana ve asra yetebilecek açılım gücüne sahiptir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’in vermiş olduğu mesaj evrenseldir. Onun evrensel mesajı nazil olduğu dönemdeki bütün insanlığa hitap ettiği gibi, kendisinden sonraki nesiller içinde hitabı geçerlidir.

[160] Yusuf el-Karadâvî, *Kur’ân’ı Anlamada Yöntem* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 499.
[161] Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil,* 2/375; Kurtubî, *El-Câmi’ li -Ahkâmi’ l- Kurân,* 11/60-61; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiʿu’l-beyân fî tefsîri’l-Kurʾân,* 7/218.
[162] Ebüssuûd, *İrşâdü’l-ʿAḳli’s-Selîm* (Beyrut: Daru’l İhya-i Tûrâsi’l-Arabî, 1431), 4/179.
[163] Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2020), 2/13.

Yapılan bu açıklamalardan sonra Yunus suresinin 104. ayetini dinî iletişim açısından ele aldığımızda dinî iletişime temel teşkil edebilecek olan "muhataba değer verilmeli ve muhataplar arasında ayrım yapılmamalı" ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.

Yunus suresinin 104. ayeti din eğitimi ve dinî iletişim açısından daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin içerik bakımdan ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı ayette yer alan birtakım kavramlar önem arz etmektedir. Bu kavramların başında "شَكٍّ" kelimesi gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'de şekk kavramı "inanç konularıyla ilgili şüphe ve tereddüt" anlamında on beş yerde geçmektedir.[164]

"Ey insanlar" hitabıyla başlayan ayetlerin çoğunluğu Mekkî surelerde yer aldığı için söz konusu ayetlerin genel anlamda itikadi konularda mesaj verdiği görülmektedir. Nitekim Mekkî surelerde en çok değinilen meselelerin itikadi konular olduğu aşikârdır.

Yapmış olduğumuz bu açıklamalardan sonra Yunus suresinin 104. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda İslami iletişimin genel özelliklerinden Dinî iletişimin akideye bağlı olması, Dinî iletişimin herkese düşünebilme ve fikir üretebilme hakkını sağlamış olması, Dinî iletişimin akla ve muhakemeye önem vermiş olması esaslarının bulunduğu görülmektedir.

Vahiy insan için temel bilgi kaynağı olup, insanın hem bu dünyada hem de ahiret hayatında saadeti elde etmesine yöneliktir. Bundan dolayı insan onu kavramak, anlamak ve yorumlamak durumundadır. Vahiy olarak iletilen bütün bilgiler ancak zihni bir faaliyet neticesinde, insanı fazilet, erdem, değer ve sağlam kanaatlere ulaştırmaktadır. İyi-kötü, doğru-yanlış, hak-batıl meselelerinde ulaşılacak sonuç bu çabanın ürünü olmaktadır. Nitekim Kur'an'a göre gerçek bilgi budur. Söz konusu ayette müşriklerin akıllarını kullanmamaları, şüphe içerisinde bulunarak hakkı kulak ardı etmeleri eleştirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu ayeti din eğitimi açısından ele aldığımızda, din eğitiminin temel esasları olan; "Zihnin eğitilmesi, kalbin eğitilmesi ve nefsin eğitilmesi" ilkelerinin yer aldığı görülmektedir.

[164] Hacı Mehmet Günay, "Şüphe", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/suphe (06.02.2024).

Yunus suresinin 104. ayetini dini iletişim ve din eğitimi açısından ele aldığımızda "Zihnin eğitilmesi, kalbin eğitilmesi ve nefsin eğitilmesi" ilkelerini ayrıca "İslami iletişimin herkese düşünebilme ve fikir üretebilme hakkını sağlamış olması" ilkesini görmekteyiz. Nitekim söz konusu ayette zihin yorulduğu vakit şöyle bir husus ortaya çıkmaktadır:

Hz. Peygamber'in "Bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam" ifadesi; "Şayet benim sizi davet edip çağırmış olduğum dinden şüphe içerisindeyseniz, şu an hali hazırda mensubu olduğunuz dinden de şüphe duyuyorsunuz." demektir. Yani "Benim inandığım ve mensubu bulunduğum dini şüphe içerisinde terk ediyorsunuz, bundan sonra beni şüphe içinde bağlanmış olduğunuz dininize çağırıyorsunuz." Böylelikle onların şüpheleri sebebiyle davete icabet etmemelerini, bunun mukabilinde Hz. Peygamber'i şüphe ile mensubu oldukları kendi dinlerine davet etmelerini akılsızca bir davranış olarak zikretmektedir.

Tebliğ, İslam'ın insanlara anlatılma şeklidir. Bu manada Kur'an'ın ilk muhatabı ve tebliğ görevinin de ilk muhatabı Peygamberdir. "Peygamberlerin yükümlü olduğu tebliğ görevi, onların vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırması" demektir.[165] Kur'an'da peygamberlerin gönderiliş amacı, Yüce Allah'ın insanlara vahiy yoluyla iletmiş olduğu ilahî buyrukları, tebliğ etmek olarak açıklanmıştır.[166] Yüce Allah bütün peygamberlerinde olduğu gibi son peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) de göndermiş olduğu dini insanlara tebliğ etme vazifesini vermiş ve tebliğ vazifesi yerine getirilmezse peygamberlik vazifesinin de başarılı sayılmayacağı ifade edilmiştir. Diğer tüm peygamberler gibi Hz. Muhammed de tebliğ görevini tam ve kusursuz bir şekilde yerine getirmiştir. Hz. Peygamber vazifesini yerine getirirken kullanmış olduğu yöntem ve metotlar, tebliğin muhtevası, içeriği, yapılması gereken yer ve zaman gibi hususlar onun tebliğ dilini oluşturmuştur.

İnsandan Yüce Allah'a doğru gerçekleşen iletişim sürecinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesinde, İnsanın aşkın varlık olan Yüce Allah hakkındaki bilgi ve birikimi oldukça önemlidir. Bilgi seviyesi arttıkça iletişiminde kalitesi artacaktır. Nitekim kavramlar ve sıfatlar düşünce, fikir yürütme ve bilgi ile gerçekleşmektedir. Bundan dolayı

[165] Mehmet Boynukalın, "Tebliğ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/teblig (06.02.2024).
[166] A'raf, 7/62.

insan, Yüce Allah ile olan iletişimini ve metafizik alanı kavrayıp algılama ile ilgili fikir ve düşüncelerini ifade etmekte bu dünyadaki kavramları kullanacaktır.[167] Bu bağlamda Yunus suresinin 104. ayeti dinî iletişim açısından ele alındığında Kur'an'da kullanılan dil formlarından "teşbih dilinin" kullanıldığı görülmektedir.

Dinî iletişimde kaynağın, yaşantısı ile örnek olup, kendisine güvenilen bir kişi olması iletilmek istenen mesajı olumlu yönde arttırmaktadır. Nitekim dinî iletişimde muhatap kimse ile olumlu bir biçimde iletişim sağlanabilmesi için kaynağın tutarlılığı ve güvenirliliği oldukça önemlidir. Söylemleri ile davranışları bir olamayan kimselerin inandırıcı olmaları beklenemez. Bir kimsenin söylemiş oldukları kıymetli ve değerli ise kendisinin de iletmiş olduğu mesajı benimsemiş ve iletmiş olduğu mesajlara uygun davranışlarda bulunması gerekmektedir.[168] Bu bağlamda güvenilir olma sıfatı bütün peygamberlerin en başta gelen sıfatları arasındadır. Nitekim Kur'an'ı Kerîm'de Hz. Hûd, Nûh, Lût, Şuayb ve Salih, kıssaları anlatılırken her bir peygamberin "kavimlerine gönderilmiş emîn elçiler" olduğu belirtilmektedir.

Bu bakımdan ilgili ayet, Peygamberin ve onun ardından gelen din eğitimcilerinin görev sınırlarını çizmektedir ve bize şu mesajı vermektedir: Hakikati aktaran ve anlatan din eğitimcileri, muhatap kitlenin dine dair olumsuz söylemlerinden, şekk ve şüpheli tutumlarından dolayı islami kimlik ve duruşlarından ödün vermeyerek; sadece O'na düşen görevi samimiyetle ve tam bir teslimiyetle, hidayetin Allah'ın elinde olduğu[169] şuuru ve bilinci ile yerine getirmeleri gerekmetedir. Gereksiz cedelleşme veya gereksiz tartışmalara girmek, sadece din noktasında kemale ermemiş kalp ve zihinleri, dinden soğutmaya sebep olacak bir zeminin oluşmasına sebep olacaktır. Dini anlatmakla ve öğretmekle görevli olan din eğitimcilerinin, Peygamber mesleğine talip olduklarını ve Resulün ifa ettiği görevi yaptıklarını unutmamaları bilhassa önemlidir.

Nitekim Efendimiz bu hususta şu şekilde uyarılmıştır: "Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın."[170]

---

[167] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 207.
[168] Cebeci, *Dinî İletişim,* 169.
[169] Âl-i İmrân 3/20; Nahl 16/82; Kasas 28/56; Şûrâ 42/48.
[170] Gâşiye, 88/21; Benzer ayetler Bkz. Kâf, 50/45; Mâide, 5/ 67.

> "Eğer (din hususunda) seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere, "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir."[171]

Allah, Resulüne, hiçbir baskı ve zorlamaya meydan vermeden insanları uyarmasını ve gerçekleri onlara yalnızca tebliğ etmesini emredilmektedir. Çünkü iman ve ibadet ancak kişinin ikna olmasına, gönülden isteyip benimsemesine bağlıdır [172] Burada din eğitimcilerine de şöyle bir mesaj verilmektedir: "Sen onlar için bir otorite değilsin!", sadece Allah'ın davasında hayrı ve rahmeti tatmaları için açıklayıcı, teşvik edici ve öğütçüsün mesajını vermektedir. Din eğitiminde; "Öğretmek, öğüt vermek, ilahi mesajı duyurmak var, ama asla zorlamak yoktur. Bu ilke dinin ve din eğitiminin altın kuralıdır. Kişinin beynine bilgi aktarımı var, ama gönlüne müdahale yoktur. Gönle Allah 'tan başkası giremez."[173]

Bunun için Allah, dine, ilme ve ahlâka hizmet etme sorumluluğunu taşıyan din eğitimcilerine, Kur'anî bir eğitim düsturu olarak, Nahl Suresi 125. ayetinde şu mesajı vermektedir:

"Rabbin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel (ölçü ve usul ne ise ona göre) mücadeleni sürdür. Şüphesiz ki Rabbin kendi yolundan sapanları daha iyi bilir ve O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir." [174]

1.8. Yunus Suresi 108. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"De ki: Ey insanlar! İşte size rabbinizden gerçek gelmiştir. Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin adınıza hareket edecek değilim."[175]

---

[171] Âl-i İmran, 3/20.
[172] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, 5/612-613.
[173] Bayraklı Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 21/96.
[174] Nahl, 16/ 125.
[175] Yunus, 109/ 108.

Hz. Peygamber'in Arap olması sebebiyle Kur'an dilinin de Arapça olarak nazil olması, son derece doğaldır. Nitekim iletilen mesajın muhatap kitle tarafından en iyi şekilde anlaşılması, o mesajı ileten Peygamberin ve içerisinde yaşadığı toplumun diliyle indirilmesine bağlıdır. Kur'an'ı Kerim evrensel bir mesaj olmakla beraber, dil bakımından ilk hitap çevresinin mesajı kabullenmesi ve iletilmek istenen mesajın hedefe ulaşabilmesi gibi sebeplerden ötürü indiği toplumun dilini kullanmaktadır. Ancak Kur'an, insanların günlük hayatlarında kullanmış oldukları dillerin, lügatlerin ayrıcı bir unsur değil tam aksine birleştirici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.[176] Müslümanın Arapçaya veya herhangi bir dile önem atfetmesi, öğrenmesi ve öğretmesi o dilin kutsadığından değil, din ve kültürünü onlarla öğrenmesindendir.

Kur'an'ın evrensel oluşu, onun Yüce Allah tarafından muhafaza edilmiş olmasıyla birlikte insanlar arasında belli bir kavmin, topluluğun, ırkın ve milletin menfaatlerini savunmamasıdır. Nitekim bu durum şu ayette açık bir şekilde görülmektedir: "Hâlbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur'an herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür."[177] İslami bir eğitim modelinde bilginin kaynağı Yüce Allah'ın insana iletmiş olduğu ilahi mesaj, yani vahiydir. Hz. Peygamber de Kur'an'ı Kerim'in manasının anlaşılmasının önem ve değerini açıklamış, kurtuluşun sadece, o yüce kitabı doğru anlayıp kavramakla ve ilkelerini uygulamakla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."[178]

Bu meyanda, belli bir sebebe bağlı olarak nazil olan ayetlerin, sebeplerinin hususi olması, o ayetlerin içermiş olduğu mesajların evrenselliğine (umumi olmasına) engel teşkil etmemektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in muhatap aldığı toplum, yalnızca Hz. Peygamber'in içinde bulunup birlikte yaşadığı toplum değil, onların özelinde kıyamete kadar gelecek bütün insanlık neslidir. Çünkü Kur'an'ı Kerimde sık sık tekrar edilen "Ey İnsanlar!" şeklindeki hitaplar bu durumu bize açıkça ifade etmektedir.

Yapılan bu açıklamalar neticesinde ayette yer alan "Ey İnsanlar!" hitabının muhatabına gelince 104. ayetten itibaren 109. ayete kadar olan kısmın birlikte indirilmiş olması ve

[176] Rum, 30/22.
[177] Yusuf, 12/104.
[178] Buhari, Fedâil, 21.

muhtevasının birbiriyle bağlantılı olması sebebiyle bazı müfessirler Mekke halkına yönelik bir sesleniş olduğunu ifade etmişlerdir.[179] Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an'ın tüm zamanları aşan yapısı düşünüldüğünde ayetin kıyamete kadar bütün insanlığa yönelik olduğunu bizlere göstermektedir.[180] Bu minvalde söz konusu ayet dini iletişim açısından incelendiğinde dini iletişimde sınırlayıcı ilkelerden "dinî iletişimin veya dinî tebliğin ferde, şahsa özel olması" ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir. O halde Kur'an, bireyin kişisel özgürlüğüne ve biricikliğine de vurgu yapmaktadır. Eğitimin bir yönü ferdin birey oluşuna, bir yanı ise topluma dönüktür. Bunlar dengeli bir şekilde birbirini tamamlamak durumundadır. Dinî iletişimde, bireyin, bireysel gelişimini ve sorumluluğunu öncelemek gerektiği vurgulanmakta ve muhatabın ilk olarak potansiyel değerlerinin açığa çıkması için, bireysel formasyonuna da ehemmiyet verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Ayeti analiz ettiğimizde şöyle bir çıkarımda yapmak mümkündür; daha inanç ve iman noktasına olgunluğa erişmemiş, şekk ve şüphenin yoğun olduğu, farklı inançlara sahip olan muhatap kitle ile karşı karşıya kaldığımızda, onlara ahlak ve ibadet boyutunda bir konunun işlenmesinin; muhatap kitle için çok anlamlı bir durum olmayacağı aşikârdır. O halde bu bilgilerden hareketle, dinî iletişimde muhatap kitlenin din, diyanet noktasındaki algılarının bilinmesi ve bu doğrultuda dinî ileti ve mesajların düzenlenmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Bu durumda, din eğitiminde kurulacak dinî iletişimde, muhatap kitlenin durumuna ve ihtiyacına göre tedricen yapılması mesajını doğurmaktadır.

Yunus suresinin 108. ayeti dini iletişim ve din eğitimi açısından daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin muhteva bakımdan ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı ayette yer alan birtakım kavramlar önem arz etmektedir. Bu kavramların başında "الحقُّ" kelimesidir. İslam âlimleri tefsirlerinde Hz. Allah tarafından gönderilen gerçeğin yani hak kavramının (hak), insanlara hidayet rehberi olan Hz. Peygamber veya ona gönderilmiş olan Kur'an'ı Kerim olduğunu ifade etmişlerdir.[181] Lügatte "sabit, gerçek ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakinen muttali olmak" manalarında

[179] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 2/376.
[180] Yusuf el-Karadâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem,* 255.
[181] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 11/60-61.

mastar ve "gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey" anlamlarında isim olan hak kelimesi (çoğulu hukūk) genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilmektedir.[182]

İlgili ayet, dine muhatap olan insanları Kur'an'ın yoluna davet etmiştir. Şüphesiz Hakk'ın yolu, beşer hayatını en ölçülü, en dengeli ve en düzenli şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada ilgili ayetten dinî iletişim ilkesi olarak çıkarımımız, insan ruhunun yüceliği ve azizliği ile uyum halinde olacak bir dil ve üslup kullanılması yönünde vurgu yapıldığını ifade edebiliriz. Dinî iletişimi gerçekleştiren her bir eğitimci için, ilahi mesajın doğru anlaşılabilmesi için, gereken çabayı amelinde, sözünde ve niyetinde doğruluk üzere göstererek, davranışının her boyutunda söz, tasarruf ve niyeti arasında kesin bir mutabakat olması gerektiğine dair bir vurgulama olduğu kanaatindeyiz.

Ayette Hz. Peygamber'in bu davadan asla ve kat'a vazgeçmeyeceği beyan edilmiş.[183] Bu noktada Peygamber, Allah'tan aldığı bu sorumluluk ve görevi insanlara tebliğ etmek üzere, ilahi mesajların doğru anlaşılması için çaba ve gayret göstermiş ve bu sorumluluk adına, üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır.[184]Din eğitimcileri de bu sorumluluk bilinci ile hareket etmeli, fakat bundan ötesi, güç ve sınırı aşacağı için Allah'a sığınmalı ve tevekkül halinde dinî iletişimini gerçekleştirmelidir.

Yunus suresinin 108. ayetinde dinî iletişim ve din eğitimi açısından ele alınması gereken kavramlardan bir tanesi de "ضَلَّ" kelimesidir. Dalâl veya dalâlet mastarları lügatte "telef olmak, yanılmak, kaybolmak ve şaşırmak" gibi manalarda kullanılmakla birlikte asıl manası "bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve sapmaktır." Yani dalâlet kavramı daha çok "dinî yoldan sapmak" anlamında kullanılmaktadır.[185]

Yunus suresinin 108. ayetinde dinî iletişim ve din eğitimi açısından ele alınması gereken kavramlardan biri de "وكيل" kelimesidir. Lügatte "işinin görülmesi için başkasına havale etmek" manasındaki vekl (vükûl) kökünden türeyen vekîl "işin havale edildiği kişi" demektir. Vekil kavramı on dört ayette Yüce Allah'ı nitelendirmekte, O'nun dayanılıp,

[182]Mustafa Çağrıcı, "Hak", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hak#1 (07.02.2024).
[183] Mehmet Okuyan, "Yûnus Suresi 108. Ayet- Kuranokuyan.com" (Erişim 24 Mart 2024).
[184] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/ 142.
[185] Ömer Faruk Harman, "Dalâlet", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/dalalet#1 (07.02.2024).

güvenilecek en güzel varlık olduğuna, kendisine güvenen kimseyi muhafaza ettiğine ve her şeyi gördüğüne işaret etmektedir.[186]

Yapılan bu açıklamalar neticesinde Yunus suresinin 108. ayetini dinî iletişim açısından incelediğimizde; dinî iletişimde iletilen mesajın doğru anlaşılıp değerlendirilmesinde mesajı ileten kaynak kadar, ona muhatap olan alıcınında görev ve yükümlülükleri mevcuttur mesajını içerdiğini ifade edebiliriz. Nitekim söz konusu ayette bu hususa şu şekilde temas edilmiştir:

Yüce Allah tarafından gönderilmiş olan gerçeğe iman edip inanarak doğru yolda yürüyen kimseler kendi menfaatlerine bunu yapmış oldukları, ilahi mesaja karşı gelerek inkâr edip yüz çevirenler de doğru yoldan ayrıldıkları ifade edilmektedir. Bunun sorumluluğu da kendilerine aittir. Nitekim bu hususta Hz. Peygamberin birilerine vekil olmak veya onların yaptıklarının sorumluluğunu yüklenmek gibi görev ve vazifesi bulunmamaktadır. Onun vazifesi kendisine gönderilmiş olan vahye tâbi olmak, onu açık ve net bir şekilde insanlara tebliğ etmek ve Yüce Allah hükmünü verinceye kadar bu yolda sabır göstermektir. Bu durum dinî iletişimde alıcının da sorumluluğuna vurgu yaptığını göstermektedir.

1.9. Neml Suresi 16. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur."[187]

Neml suresinin 16. ayetinde yer alan "Bize kuş dili öğretildi" anlamındaki bölümde, Hz. Süleyman, Yüce Allah'ın kendisine ihsan ve lütufta bulunduğu mucizeyi göstermektedir. Hz. Süleyman, kendisine bahşedilen bu mucize sayesinde kuşların sadece hareketleri ve sesleriyle ifade etmiş oldukları duygu ve temayüllerini anlamakla kalmayıp, o duygulara hükmeden ve idare eden ilahi prensipleri de bilmekteydi. Böylelikle onların ötüp cıvıldamalarından Yüce Allah'ı yüceltip tesbih ettiklerini anlayıp kavradığı gibi, o kuşları yönetim ve hakimiyet altına alarak ordusunun hizmetinde kullanıyordu. Bu minvalde söz konusu ayet değerlendirildiğinde, ilahi bir mucize olarak insanın hayvanlarla iletişiminin

[186] Bekir Topaloğlu, "Vekîl", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/vekil--esma-i-husna (07.02.2024).
[187] Neml, 27/16.

de mümkün olduğuna işaret edilmiştir.[188] Bununla birlikte bu iletişimin niteliği ve kapsamı tanımlanmış değildir.

O halde Hz. Süleyman'a öğretilen "mantıku't-tayr" kavramından ne anlamamız gerekmektedir? Söz konusu terkibin "mantık" ve "tayr" kelimelerinden oluştuğu görülmektedir. "Mantık", kelimesi lügatte "konuşmak, nutuk ve telaffuz etmek" demektir, ancak ıstılah olarak mantık ilminin esası "ruhî kuvvet" anlamında kullanılmaktadır. Bilinmekte olan nutuk ise, bireyin içsel dünyasında meydana gelen his, duygu ve düşünceleri ifade etmek amacıyla aktardığı müfret veya mürekkep haldeki lafızlara denmektedir. Bu aktarım dil aracılığıyla yapıldığı için nutuk kelimesine dil, lügat ve lisanda denmektedir. Bu şekilde gerçekleşecek bir konuşma hakiki anlamda insana ait bir özelliktir. Bununla birlikte benzetme veya mecaz yoluyla başka bir şekilde gerçekleşen ifade, söylem ve anlatım biçimlerine de "nutuk" denilmektedir. Örneğin yazı ve resim gibi özel rumuzlarla bir şey bildirmek, göstermek ve anlatmak insanın içsel alemine ait bir konuşmanın ifadesidir. Bundan dolayı yazı ve resim insanın içsel alemini yansıtması sebebiyle mecazen konuşma sayılmaktadır. Aynı şekilde kuşların cıvıldaması, ötmesi veya herhangi bir tını sesi Araplar arasında "nutuk" kavramıyla ifade edilmektedir. Yapılan açıklamalardan hareketle İslam alimlerinin geneli "mantık" kavramını, ister müfret, isterse mürekkep olan kelimelerden teşekkül etmiş olsun, herhangi bir anlamı olan veya olmayan her türlü ses çıkarmanın adına demişlerdir. Bu durumda "mantıku't-tayr"ı kavramı, kuşun farklı sezgileri arasında yer alan ilişkiyi idare eden mukavemete mantık ve bu sezgileri ortaya koymak için çıkarmış olduğu sesleri dil olarak ifade etmişlerdir.

Mantık kelimesi düşünme, akıl yürütme, kavrama ve kendini ifade edebilme yeteneğidir. "İfadelerde kullanılan seslere bu nedenle nutk denmektedir."[189] Buradan hareketle ilgili ayette "konuşma" denilen kavramın üzerinde bilhassa duruluyor olunmasını dinî iletişim açısından şu şekilde yorumlayabiliriz; Konuşmanın ve kurulan iletişimin insanın ruhunda ve zihninde mana ifade etmesi; bireylerin duyuşsal ve bilişsel alanlarına dokunacak, etki edecek; aklî ve kalbî mutmainlik sağlayacak içerikte olması demektir. Nitekim burada

[188] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/198.
[189] Mehmet Okuyan, "Neml Suresi 16. Ayet - Kuranokuyan.com" (Erişim 24 Mart 2024).

kuşlarla konuşulmasını mecazi bir durum olarak değerlendiren müfessirlerin de olduğu bilinmektedir.[190]

Kuşların söz ve lafızla ortaya koyabilecekleri bir güce sahip olmadıklarını biliyorsak da duygularının yüksekliği ve yoğunluğu bilinen bir gerçektir.[191] Zihinde dinî mesajları ve telkinleri anlamlı hale getirebilmek için ve bu hedefin gerçekleşebilmesi adına genelin parçalarına ve cüzlerine ilişkin duyumsal bir hareketle başlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun ötesinde duyuşsal alana hitap etmeyen, manevî yönümüzü eksik bırakan mesajlar, muhatap kitle için; manasız, düşünmeye sevk etmeyecek sözlerden ve iletilerden ibaret olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayette geçen "Bize (yararlı) her şeyden (pay) verildi.", "Kendilerine her şeyden verilmesi" ifadeleri ise görev ve sorumluluk alanları içerisinde muhtaç oldukları şeylerin onlara Yüce Allah tarafından ihsan edilmesini ifade etmektedir.[192]

Ayette sözü edilen "apaçık lütuf" ifadesini Okuyan şu şekilde ifade etmektedir:

> "Yüce Allah'tan yana olmanın kişiyi hem dünyada hem de âhirette mutluluğa eriştireceğini muhataplara öğretmektedir. Yüce Allah'tan yana olanlar asla ve asla sahipsiz bırakılmazlar ve başarısız olmazlar. Dünya hayatında büyük lütuflara mazhar kılınanlar bunları anlasa da anlamasa da görse de görmese de hissetse de hissetmese de nimetler hak eden muhataplara mutlaka bir şekilde ulaştırılır ve muhataplar ödüllendirilmiş olurlar."[193]

Şüphesiz doğru bilgi Allah katındadır ve ilahi vahiy kaynaklıdır. Bu bilgi genelinde Neml suresi 16. Ayeti bir önceki ayetle beraber değerlendirildiğinde, ilmin, irfanın ve bilginin kişiyi üstün ve şerefli kıldığı sonucuna ulaşmaktayız.

Bilgi, bizatihi insanı şereflendiren ve bireyi, âli bir hale getiren bir durumdur. Dinî iletişimde, bireyleri ilmin ve bilginin değerine ve önemine dair teşvik edici telkinlerde

[190] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*; Okuyan, "Neml Suresi 16. Ayet - Kuranokuyan.com".
[191] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, 6/135.
[192] Okuyan, "Neml Suresi 16. Ayet - Kuranokuyan.com".
[193] Okuyan, "Neml Suresi 16. Ayet - Kuranokuyan.com".

bulunulması önem arz etmektedir. Nitekim Kur'an'da mutlak hakikate referans olması sebebiyle birçok ayette bilginin ve ilmin önemine vurgu yapılmaktadır.[194]

Bu hususta Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Yalnız şu iki kişiye gıpta edilir: Biri Allah'ın kendisine verdiği malı, hak yolunda harcamaya düşkün olan kimse; diğeri ise Allah'ın kendisine bahşettiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse."[195]

1.10. Lokman Suresi 33. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."[196]

Kur'an'ı Kerim söz konusu bu ayetiyle, daha önceki ayetlerde Yüce Allah'ın rububiyet ve uluhiyetini ispat eden delilleri öne sürdükten sonra, gaddar ve nankörüyle, müminiyle kâfiriyle, sabredeni ve şükredeniyle, bütün insanlığa Allah'tan korkmaya, O'nu varlığını birlemeye, O'nun buyruklarına karşı itaatkâr ve saygılı olmaya davet etmektedir. Nitekim beşeriyeti öyle korkunç bir gün beklemektedir ki, hakikaten gerçekleşmesi kesin olacak olan o kıyamet günü, pek korkunç ve dehşetli bir gündür. O gün kesinlikle vaki olacak ve o günde hiç kimse bir diğerine fayda sağlayamayacaktır. Bu ayette birbirlerine en fazla fayda sağlaması beklenen "baba ve evlat" misal olarak gösterilip, ilişki bağları bu denli kuvvetli olan kişilerin bile birbirlerine en ufak fayda sağlamayacağı haber verilerek, bunların haricindeki kişilerin birbirine yardım edip fayda sağlamalarının imkânsızlığı anlatılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu ayet din eğitimi açısından tahlil edilip incelendiğinde "Temsili metodunun" mevcut olduğu görülmektedir. Ayet dinî iletişim açısından incelendiğinde, amaçları açısından "Temsili anlatımdan yararlanılarak, muhatap kitlede farkındalık oluşturmaya yönelik uyarıda bulunma ve bu aşamalardan sonra da hakikati kabule dair ikna etme"[197] yöntemine başvurulduğu görülmektedir.

---

[194] Zümer, 39/ 9; Fâtır, 35/28; Tâhâ, 20/114; Âl-i İmran, 3/7; Neml, 27/15; En'am, 6/104; Mücâdele, 58/ 11.
[195] Buhârî, İlim 15; Müslim, Müsâfirîn 268.
[196] Lokman, 31/33.
[197] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.

Lokman suresinin 33. ayetinde yer alan "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabının genel, bütün insanlığa ve mükelleflere yönelik olduğu görülmektedir.[198] Dinî iletişim sorumluluğu zor ve ağır bir eylemdir. Bu sorumluluk kişinin dinî iletişimini etkili ve daha özenli bir şekilde yapmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dinî iletişim için göz önünde bulundurulması gereken temel esaslardan bir tanesi de muhataba değer atfedilmesidir.[199] Nitekim dinî eğitim ve iletişimde kadın-erkek, genç, çocuk, yaşlı, zengin-fakir, zayıf-güçlü, inançlı veya inançsız her şeyden önce muhatap kitle insandır. Tıpkı Lokman suresinin 33. ayetinde "Ey insanlar!" hitabında olduğu gibi dinin buyruklarını bildirmek ve öğretmekle yükümlü olan kimseler muhatap kitleyi bir bütünlük içerisinde ele alıp, yansıtmış olduğu kişilik ve karakteri kabul etmeli ayrıca ona değer vermesi gerekmektedir.

Lokman suresinin 33. ayetinde din eğitimi özel öğretim metotlarından; "Sakındırma (Terhib)" ilkesinin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Yüce Allah kıyametin dehşet verici sahnesinden kullarını sakındırmaktadır.

İlgili ayet, din eğitimi ve dinî iletişim olarak değerlendirdiğimizde şu hususlara dikkat çekmektedir; Hak Teâla'nın emrilerine ve yasaklarına, kısaca bütün buyruklarına karşı duyarlı davranmak, buyruklarıyla ilgili hassasiyet göstermek, sorumluluklarını bilmek, sorumlulukların gereğini yerine getirmek, bu noktada duyarlılık göstermek hususundaki vurgu;[200] bizlere de müttaki bir kul olduğumuzda, kendimizi bizi aldatıp saptıran şeylerden men ettiğimizde ve Allah'a karşı sorumluluklarımızı yerine getirdiğimizde, "Rabb" sıfatının gereği olarak, maddî ve manevî olarak sorumluluğu ağır olan din eğitimcilerinin de, Allah tarafından korunup kollanacağı, destekleneceği noktasında bir teşvik ile muhatap olacağımız vadedilmiştir. Nitekim Allah, ihlasla ve samimiyetle yapılan hiçbir eylemi ve hizmeti karşılıksız bırakmayacaktır.[201]

İlgili ayet, bizleri yaratılış amacımıza ve gayemize yönlendirmektedir. Bu hususta muhatabını ikaz edip; uyarması ise hayra yönlendirmek amacıyladır. Dinî eğitim açısından da bizlere ilahi bir öğreti sunmaktadır.

---

[198] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 16/495.
[199] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 285.
[200] Mehmet Okuyan, "Lokmân Suresi 33. Ayet- Kuranokuyan.com" (Erişim 24 Mart 2024).
[201] Âl-i İmrân,3/115; Zilzal, 99/ 7-8.

2. Medenî Surelerde Yer Alan "Ey İnsanlar" Hitabı ile Başlayan Ayetlerin Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

Kur'an, Mekke döneminde, muhatap kitleyi itikadi ve ahlaki bakımdan eğitmeyi hedeflediği 13 yıllık bir sürecin akabinde, Müslüman kimliğin teşekkül etmesi için hazırlık yapmış ve hayatın bütün yönlerini kuşatacak İslam medeniyetini kurmaya hazır hale getirilmişti. Şüphesiz, vahyin başlangıcından sonuna kadar olan bu süreçte, Yüce Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in önderliğinde, yaşamdaki müşküllerin çözümüne rehberlik etmesi için; temel ve mutlak ölçü olarak vahiy aracılığı ile medeni bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. Özellikle Medine dönemi olarak ifade edilen hicretle başlayıp, Resulullah(s.a.v.)'ın vefatına kadar süren son on yıllık tebliğ döneminde, bu medeniyet zirveye ulaşmış ve tüm insanlığa örnek olacak bir nitelik kazanmıştır.

Kur'an'ın ilk muhataplarının bulunduğu ortam, toplumun kabulleri, inançları ve hâkim kültürünün bilinmesi de Kur'an'ı anlamaya katkı sağlayan unsurlardandır. Medenî surelerde genellikle Yahudi ve Hıristiyanlar gibi daha önce kendilerine kitap verilmiş olan Ehl-i Kitab'a ve onlarla Müslümanlar arasındaki ilişkilere değinildiği görülmektedir.[202]

Medine dönemi, sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik anlamda Mekke'den döneminden farklılık arz etmektedir. Zeminin, mekânın ve şartların değişmesi ile topluma yön veren vahyin niteliklerinde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

> "Mekke' de davet, çok az istisna dışında, uyarı safhasından risâlet safhasına hemen hemen geçmezken; Medine'ye hicret, vahyi risâlete dönüştürmüştür. Uyarı ile risâlet arasındaki fark; uyarı' nın, düşünce düzeyinde eski telakkilerle mücadele etme ve yeni anlayışlara çağrıda bulunmayla alakalı olması ve bu şekliyle de olgunun bozukluğuna, dolayısıyla da onu değiştirmeye teşebbüs etme bilincini harekete geçirmeye yönelmesi; risâlet'in ise, yeni toplumun ideoljiisinin oluşturulması anlamına gelmektedir."[203]

[202] Mesut Okumuş, "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine", (ts.), 17.
[203] Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 104.

Medine dönemi, Mekke'de ekilen tohumun yeşerip boy verdiği bir dönemdir. Ümmet kelimesinin anlamı gerçekleştirmeye çalışılmıştır.[204] Bu dönemde, muhatap kitleyi uyarmak ve ikaz etmek maksadıyla, insanı hayrete düşürecek derecede yüksek edebi kimliğe sahip; etkiyeleyici ve büyüleyici yönü ağır basan beliğ ve icaz ayetler yerine, daha sade, anlaşılır ve yumuşak bir forma sahip; tatvil ve ıtnap içeren ayetler tercih edilmiştir.

Medine döneminde, İslam'ın yeryüzüne yayılması için bir mücadele mevcuttur.[205] Köklü bir iman ilkesinin sağlamlaştırılması hedeflenmektedir[206] Risâlet safhasında bir davet vardır.[207] Medenî ayetler vicdanları tahrikten ziyade tefekküre ve teemüle teşvik eder. İfadeler daha ağır seyreder ve tefekküre sevketmek için akla hitap etmektedir. Kuru, katı ve rasyonel bir üsluba sahip değildir. Bilişsel alana hitap eder[208] ve üslup daha yumuşaktır.[209]

Medenî surelerde, "inanç ve ahlak ilkelerinin yanında içtimaî nizamla, hukukla ve siyasetle alakalı ifadelerin yer aldığını görülür."[210] Medeni ayetlerde teşrii düzenlemeler hâkim olduğu için, İslam toplum yapısına, İslam Devlet sisteminin yerleştirilmesine, temellerinin atılmasına ve İslam düşmanlarının oyunlarına şarşı devleti güçlendirmesine yöneliktir.[211] Helal ve haramlar, emirler ve yasaklar üzerinden kuralları ve sınırları olan, sorumluluk bilincine sahip bir insan ve toplum oluşturmayı hedeflemesi açısından dönemde, insan kalitesini artırma amacıyla dinî eğitiminin aktif hale geldiği görülmektedir.[212] "Genelde müşahhas toplumsal konuları ele aldıkları için edebî anlatım yerine, yalın ve doğrudan anlatım biçimine sahiptirler."[213]

[204] Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* 87.
[205] Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* 88.
[206] Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* 101.
[207] Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 104.
[208] Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* 64.
[209] Çelik, *Tersîr Usûlü ve Tarihi*, 56.
[210] Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 39.
[211] Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım?* 64.
[212] İslamoğlu, *Kur'an' Anlama Yöntemi*, 63.
[213] Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 39.

Medine'deki nüzul ortamının genel karakteristik özelliklerinden bahsettikten sonra, "Ey insanlar" hitabının Medine döneminde din eğitimi ve dinî iletişim açısından bizlere hangi mesajları verdiğini inceleyeceğiz.

2.1. Bakara Suresi 21. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvaya eresiniz."[214]

Bakara suresi, Kur'an-ı Kerim'in en uzun suresi olup, Medine'de nazil olan surelerdendir. Nüzul sırasına göre seksen yedinci tertip sırasına göre ise ikinci suredir.[215]İlgili sure sadece ayet sayısı bakımından değil muhteva ve içerik bakımından da Kur'an-ı Kerim'deki çok yönlü surelerden bir tanesidir. Nitekim bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bu sure, neredeyse dinin tamamını ihtiva eder"[216]

Bakara suresinde "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabı bulunan iki ayet yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin nüzül sırası dikkate alındığında seksen yedinci sure, tertibi dikkate alındığında ise ikinci suredir. İlgili ayet, tertip sırasına göre söz konusu surenin 21. Ayeti olup, "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabının bulunduğu ilk ayettir.

Bakara suresinin 21. ayeti incelendiğinde "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabının genel, bütün insanlığa ve mükelleflere yönelik olduğu görülmektedir.[217] Nitekim Bakara Suresi başlangıcından, üzerinde durduğumuz bu ayete kadarki bölümünde iman bakımından insanları "mümin, kâfir, münafık" olarak sınıflandırmış, her bir grubun da niteliklerini beyan etmiştir. Bu açıklamaların akabinde bu hitabın gelmesi, inançları her ne olursa olsun bütün beşeriyete hitap edilerek hepsini birden Allah'a kul olmaya ve ibadetlerini O'na has kılmaya davet etmesi, hitabın sadece Mekkeli müşriklere değil bütün insanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Bazı müfessirler bu görüşün dışında "النَّاسُ" kelimesinin genellik ifade ettiğini delil getirmiş ve hitabın bütün mükelleflere olduğunu söylemişlerdir. Nitekim "النَّاسُ" kelimesi Kur'an-ı Kerim'in indirildiği zamandaki şahısları içine aldığı gibi

[214] Bakara, 2/21.
[215] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/66.
[216] Tirmizi, Fedâilü'l-Kur'ân, 2/2876.
[217] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/90; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/61; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/85.

gelecekteki kişileri de kapsamaktadır. Bu şekilde umumilik ifade eden bir kelime sadece onu tahsis eden bir delil bulunduğunda özel anlam kazanmaktadır.[218]

Bazı İslam âlimleri de lam-ı tarif ile marife kılınan cemî lafızların umum ifade edeceği kaidesinden hareketle "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabının bütün insanlığa ve mükelleflere yönelik olduğu görüşünü benimsemişlerdir.[219] Ayrıca ayette yer alan اعْبُدُوا رَبَّكُمُ ifadesi de hitabın bütün insanlara yönelik olduğuna delalet etmektedir.[220] Üzerinde konuştuğumuz bu ayette yer alan en-nâs, Rabb, ibadet ve takva terimleri, Kur'an-ı Kerim'in muhataplarının bütün insanlık olduğunu göstermektedir.[221] Bu hitabın, bütün beşeriyete yönelik olduğunu söyleyenler söz konusu bu hitaptan, inananların ibadetlerine devam etmeleri ve bunu arttırmalarının gerektiğini anlarken, kâfirlerin de kuşkusuz ve sağlam bir kulluğa yönelmelerinin gerekliliğini anlamışlardır.[222] Nitekim İslami eğitim modelinde hakikatin doğasında birlik yani tevhit bulunmaktadır. İslam dininin temel ilkesi tevhit inancı olup, hakiki tevhit birlik kavramıyla ifade edilmektedir. Söz konusu bu birlik Yüce Allah'ın birliği, insanoğlunun birliği, dinin ve elde edilen bilginin birliği olarak kabul edilmektedir. İslam eğitim anlayışı bütünüyle Yüce Allah'a tevhit akidesi yani birliğinin esası üzerine kuruludur.[223]

Bu hususta şunu da ifade etmek gerekir ki Kur'an'ı Kerim'de yer alan surelerin taksimatları Mekkî ve Medeni şeklinde mekânsal olmasından daha çok, zamanla ilgili bir özelliktir. Nitekim Medeni sureler tetkik edildiğinde müşriklerle alakalı pek çok ayetlerin yer aldığı görülmektedir. Bundan dolayı Bakara suresi, Maide suresi ve Tevbe suresi gibi Medenî olan sureler incelendiğinde müşriklere yönelik birçok hitabın yer aldığı görülmektedir. Zira hicretin öncesinde veya sonrasında Medine ve oranın civar bölgelerinde çok sayıda müşriklerin hayat sürdüğü, tartışma götürmez bir gerçektir.[224]

---

[218] Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 152, 180; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/320-321; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339-341.
[219] Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/320; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339; Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 179.
[220] Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 179; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/320; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/340.
[221] Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 180.
[222] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/320.
[223] Nebahat Göçeri, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (2002), 50-80.
[224] Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 2/30.

Din, Allah tarafından konulmuş kanun ve nizamdır. Bireye, yaşantısının her safhasında güzele, iyiye ve doğruya götürecek hedefler göstermektedir. Din eğitiminin hedefi de ideal insanı yetiştirmektir. Din eğitimi, insanlara manevi motivasyon sağlayarak, ahenkli, uyumlu, nazik ve müsamahalı bir toplumun teşekkülü için yardımcı olmaktadır.[225] Bu bağlamda Bakara suresinin 21. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim özelinde incelediğimizde şu hususlara dikkat çekildiğini görmekteyiz. Dinî iletişimin etkili ve başarılı olması için dikkat edilmesi gereken sınırlayıcı ilkeler bulunmaktadır. Nitekim bu ilkelerin başında muhataplar arasında ayrım yapmamak gelmektedir.[226]

Yüce Allah beşeriyeti insan olması açısından eşit bir şekilde yaratmış mesajını hepsine birden yöneltip, iletmiştir. Nitekim Hz. Peygamber hem yaşadığı çağdaki hem de kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlığa gönderilmiş son peygamberdir. Onun bütün beşeriyete sunduğu evrensel mesaj, Yüce Allah'tan gelen ve son ilahi hitap olan Kur'an-ı Kerim'in hayatımıza sunduğu esaslardır. Yüce Allah'ın "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" ilahi hitabı genel olup, söz konusu bu çağrı zengin-fakir, zayıf-güçlü, din, dil, ırk, kadın-erkek, itibarlı-itibarsız, bölge, sınıf vb. şekilde ayırım yapmaksızın bütün insanlığa yöneltilmiştir.[227]

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz." ilahî hitabı farklı anlam tabakaları olan bir emir olarak, mümin olsun kâfir olsun münafık olsun asi olsun bütün beşeriyeti içine almaktadır. Şöyle ki:

a- Asilere, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğerek itaat etmeleri gerektiği,
b- İman ve itaat ehlinin istikamet üzere bir hayat sürüp Yüce Allah'a karşı her daim sorumluluk ve vazifelerini yerine getirmeleri gerektiğine,
c- Münafıklara Yüce Allah'ı tanıyıp tevhit inançlarında samimi olmalarını,
d- Kâfirlere Yüce Allah'a iman edip O'nun yegâne ilâh ve yaratıcı olduğunu kabul etmelerini emretmektedir.

Bu minvalde Yüce Allah Bakara suresinin 21. Ayetiyle kullarına şu mesajı da vermektedir: Dinin emirlerini anlatmak ve öğretmekle yükümlü olan kimseler, muhatap kitlenin statü ve konumuna bakmaksızın ilahi mesajı bütün herkese iletmek zorundadır.[228]

[225] Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 20.
[226] Suat Cebeci, *Dinî İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 281.
[227] Cebeci, *Dinî İletişim,* 282.
[228] Cebeci, *Dinî İletişim,* 278.

Nitekim bu davranış dinî iletişimin başarısı için dikkat edilmesi gereken sınırlayıcı ilke ve esaslardandır. Bakara suresinin 21. ayetinde hitap ile alakalı olduğunu düşündüğümüz ve Belâgat âlimlerinin de manaya güzellik katan edebî sanatlardan saydığı, Kur'an-ı Kerim'in de sıkça yer verdiği iltifat sanatı mevcuttur.[229] İltifat, bir sözde, beyitte veya kısa bir anlatımda beklenmedik şekilde üslup, zaman ve şahıs bakımından değişiklikler yapmaktır. Söz konusu bu değişikler anlatımdaki monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini çekmek gibi amaçlarla yapılmaktadır.[230]

Dinî iletişim sorumluluğu ağır ve güç bir eylemdir. Bu sorumluluk ve ağırlık dinî iletişimin daha etkili bir dille ve olumlu bir zeminde yapılmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı dinî iletişim için göz önünde bulundurulması gereken temel esaslardan bir tanesi de muhataba değer atfedilmesidir.[231] Nitekim dinî eğitim ve iletişimde kadın-erkek, genç, çocuk, yaşlı, zengin-fakir, zayıf-güçlü, inançlı veya inançsız her şeyden önce muhatap kitle insandır. Tıpkı Bakara suresinin 21. ayetinde "Ey insanlar!" hitabında olduğu gibi dinin buyruklarını bildirmek ve öğretmekle yükümlü olan kimseler muhatap kitleyi bir bütünlük içerisinde ele alıp, yansıtmış olduğu kişilik ve karakteri kabul etmeli ayrıca ona değer vermesi gerekmektedir.

Kişileri öğrenmeye teşvik etmek veya onlara öğrenme motivasyonu kazandırmak amacıyla; Bakara suresinin 21. ayetinde "Özendirme-Sakındırma (Terğib-Terhib)" yönteminin bulunduğu görülmektedir.

İslami iletişimin genel özelliklerinden bir tanesi de "İslami iletişimin akideye bağlı olması" ilkesidir. Söz konusu ayeti incelediğimizde bu ilkenin mevcut olduğu görülmektedir.[232] Nitekim Allah'ın yegâne yaratıcı olduğunu, yarattığı her şeyi sistemli ve kademeli olarak terbiye edip kemâle götürdüğünü; o halde İslam'ın temel kaidelerinin de bilinmesi ve inanılması zaruri hususlar olması sebebiyle, akideye bağlı bir dinî iletişim kurulması gerektiği de telkin edilmektedir.

Bakara suresi 21. ayetinde kullanılan "abd*"* kavramını din eğitimi ve dinî iletişim perspektifinden değerlendirildiğinde; bu kavramın aynı zamanda bilmek ve tanımak

[229] Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2021), 1/34.
[230] İsmail Durmuş, "İltifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2024).
[231] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 285.
[232] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014.

manasına da gelmek olduğu görülmektedir.[233] İlgili ayet, bu anlamla birlikte kulluğun ilk basamağı olan bilmeye vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla bireyin bilişsel yönüne vurgu yapılmaktadır.[234] Din eğitiminin, temel noktası olan bilme ve anlama işlevlerini aktif edebilmek için, iletişime dahil olan bireylerin dinin buyruklarına tam manası ile teslimiyet halinde yaşamasına dair bir mesaj içermektedir. Ve bu noktada bireylerin dinî sorumluluklarına yerine getirmekle beraber, ilahi bir korunmayı celbedecek bir desteklenmeyi de içerdiği görülmektedir. Nitekim, "Kulluk dediğimiz olgu önce beyinde "bilmekle" başlıyor, sonra gönülde "birlemekle" devam ediyor ve nihayet organlarla ibadet şeklinde doruk noktasına ulaşıyor."[235]

Ayetteki bir diğer önemli kavram "takva"dır. Takva, ilk olarak Allah'a saygı ve O'nun koyduğu ilke ve kuralları ihlal etmekten sakınmaktır.[236] Takva, kulluğun özünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda bireyin hak ile batılı ayırma hususunda bir bilinç, bir idrak ve ayırt etme melekesidir.[237]

İnsanları takva denen ruhî olgunluğa eriştirmek bir gayret ve sabır gerektirir. Bundan hareketle değişim ve yenilenme uğruna beslenen ümidin gerektirdiği beklenti ve sabır hem kaynak konumundaki eğitimcilerde hem de buna muhatap olan alıcı konumundaki bireylerde olması gereken önemli bir ilkedir.[238]

Din eğitimcisinin yol gösterici ve rehber olması sebebiyle; kendi mevcut donanımları, ahlaki olgunluğu ve muhatabına güven duygusunu verebilmesi dinî iletişimde başarı sağlanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim bireyin varoluşsal potansiyelini açığa çıkartabilmesi için kaynak konumunda olan din eğitimcisinin, alıcı konumunda bireylerin güvenlik ihtiyacını karşılaması elzemdir. Takva sahibi olan ruhî olgunluğuna ulaşmış bir din eğitimcisi, kendi şahsî fert ve toplum hayatında güven içerisinde olduğu şuuru ve bilinci ile muhatap kitlesinin güvenlik ihtiyacını karşıladığı takdirde daha sağlıklı ve olumlu bir zeminde dinî eğitimin gerçekleşmesini sağlamış olacaktır. Nitekim sürekli cedelleşen, bencil, muhteris, müfteri olan bir eğitimci muhatapları için korku,

[233] Zâriyât,51/56.
[234] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/1/235.
[235] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/235.
[236] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/315.
[237] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/237.
[238] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/241.

endişe ve kaygılı olan olumsuz bir iletişim ortamının oluşmasına sebebiyet verecek ve bu durumda dinî iletişimi sekteye uğratacak, olumsuz yönde bir etki almış olmakla beraber, istenilen neticeden uzaklaşılmasına sebep olacaktır. Bayraklı bu hususta şöyle demektedir; "Takvâ eğitimle mümkün olmaktadır. Takvâsız değişim, değişimsiz güven olmaz."[239]Aynı zamanda Kur'an'da, takva sahibi olan ve erdemli işler yapan kişilerin ilahi bir destekle destekleneceği vadedilmiştir.[240]

Ayette geçen "koruyunuz" emri, takvâ kelimesinin emir halidir.[241] Kendini masiyetten, seyyiattan koruyan her bir din eğimcisi manevî olarak daha güçlü ve etkili bir konumda olacaktır. Nitekim Allah, Kur'an'da takvayı "en iyi azık"[242] şeklinde açıklamaktadır.

İlgili ayetin analiz yapıldığında "umulurki korunasınız" ifadesi iyimser beklentiye paralel olarak, eğitimcilerin iletişimlerinde ümit verici ve iyimserlik telkin edici bir tarzı benimsemeleri gerektiğini de vurgulanmaktadır.[243]Nitekim, "Eğitimin görevi, kişiyi daha sonra gelmeyi istediği yere daha önceden hazırlamaktır."[244]

2.2. Bakara Suresi 168. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır."[245]

Söz konusu bu ayet, Huzâ'a, Sakîf, Amîr b. Sa'sa'a ve Benî Müdlic kabileleri hakkında nazil olmuştur. Bu kabileler bazı ekinleri ve hayvanları kendilerine haram kılmış; hayvanların içerisinden sâibe (adak olarak bırakılan, salınan), vasîle (putlara adanan), bahîre (kulağı yarılıp bırakılan), hâmî (uzun süre yaşadığı için sırtı dağlanarak bırakılan yani salınan deve) olanları kendilerine haram kılmışlardı.[246]

Bakara suresinin 168. ayeti, Huzâ'a, Sakîf, Amîr b. Sa'sa'a ve Benî Müdlic kabileleri hakkında indirilmiş olsa bile mevzubahis ayetteki "Ey insanlar!" hitabı umumidir.

[239] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/1/247.
[240] Zümer, 39/61.
[241] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/251.
[242] Bakara,2/197.
[243] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/240.
[244] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/250.
[245] Bakara, 2/168.
[246] Vâhidî, Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-Nüzul,* 35; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/322.

Nitekim sebebin hususiliği lafzın umumiliğine mâni değildir. Bu noktada cumhur ulemanın görüşü lafzın umumuna itibar edilmesi gerektiği yönündedir.[247]

Sözünü ettiğimiz ayette yer alan "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabıyla ilgili bazı müfessirler bütün insanlara yönelik bir hitap olarak yorumlarken[248] bazıları da hitabın sınırlarını inanlar ve inanmayanlar olarak inhisar etmişlerdir.[249] Ancak bu sınırlandırma sonuç olarak bizi söz konusu hitabın bütün insanlığa yönelik olduğunu çıkarmaktadır. Nitekim insanların bir kısmı Yüce Allah'ın varlığına, birliğine ve O'nun emirlerine inanırken, bir kısmı da inkâr etmektedir.

Bir sonraki ayet olan Bakara suresi 169. ayet incelediğimizde bu ayetin Bakara suresi 168. ayet ile muhteva bakımından bağlantılı olduğunu hatta 168. ayetin devamı mahiyetinde olduğunu görüyoruz. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "O, size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."[250]

Bakara suresinin 168. ayetindeki hitabın iyi kavranabilmesi için söz konusu ayetin muhtevasını da bilmek gerekir. Bu bakımdan ayette yer alan birtakım kavramlar önem arz etmektedir. Nitekim ayette yer alan başlıca kavramlar حَلَالًا, طَيِّبًا, خُطُوَاتِ kelimeleridir.

Kur'an-ı Kerim'de helal kelimesi ve bu kavramın çeşitli türevleri elli yerde geçmektedir.[251] Bu ayetlerde helal kelimesinin hem lügat hem de ıstılah anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu manalar "çözmek,[252] ihramdan çıkmak,[253] inmek,[254] mubah ve serbest olmak,[255] helal kılmak[256] anlamlarının yanısıra "bir problemi, bulmacayı ve şifreyi çözmek, tahlil/analiz etmek, serbest bırakmak, beraat ettirmek, temize çıkarmak, suç ve günahı affetmek, yerleşmek kalmak, galip gelmek, başa gelmek,

[247] Kattân, Mennâ'Halil, *Mebâhiss fî ʿUlûmi'l-Kurʾân,* 76.
[248] Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr,* 1/96.
[249] Fahruddîn Er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, ed. Ahmet Hikmet Ünalmış, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 2/78.
[250] Bakara, 2/169.
[251] Koca, "Helâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mart 2024).
[252] Tâhâ, 20/27.
[253] Mâide, 5 /2.
[254] Hûd, 11/39; er-Ra'd, 13/31; Tâhâ, 20/81.
[255] Bakara 2/196, 228, 229; Mâide 5/5, 88; Nahl 16/116; Hac 22/30; Ahzâb 33/52.
[256] Bakara 2/275; A'râf 7/157; Tahrîm 66/1

bir bedene hulûl etmek, çözüme ulaşmak, müsaade etmek"[257] anlamlarını da ifade etmektedir. Dinî terim olarak helal kavramı; "Şer'an izin verilmiş olan, hakkında yasaklama veya kısıtlama bulunmayan davranışı ve onun dinî-hukuki hükmünü ifade etmektedir."[258] Mubah ve caiz gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Ayrıca mükellefin yapıp yapmama hususunda muhayyer bırakıldığı davranışları da kapsamaktadır.[259]

Tayyib kelimesi erdemli, faziletli, iffetli, aklıselim sahibi, temiz tabiatlı, istikrarlı, her insanın hoşlandığı, beğendiği, güzel, temiz, hayırlı ve yararlı bulduğu şeyler için kullanılmaktadır.[260] Bazı müfessirler tayyib kelimesinin her türlü şüpheden temizlenmek anlamına geldiğini, bazıları da tayyib kelimesiyle kastedilenin mübah anlamında olduğunu ifade etmektedir.[261]

Hutuvât "خُطُوَاتِ" kelimesi "خَطْوَةٍ veya خُطْوَةٌ" kelimelerinin çoğulu olup her iki kelimede adım anlamına gelmektedir.[262] Bakara suresinin 168. ayetindeki "وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ" hitabını müfessirler, şeytanın önümüze serdiği, güzel gösterdiği ve bizi çağırdığı, yoldan çıkarıcı çirkin eylem ve planlara uyulmaması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır.[263]

İnsanoğlu, bilgi edinme iradesi ve elde etmiş olduğu bilgiyi kullanabilme becerisi ile diğer canlılardan ayrılmaktadır. İletişimin en temel gayesi de muhatap kitlenin bilgilendirilmesi ve elde edilen bu bilginin sonucu olarak hem kişisel hem de toplumsal dönüşüm ve enformasyonun sağlanmasıdır. İnsanoğlunu yakından ilgilendiren bu muazzam mesele hakkında muhatabını hem dünya hem de ahirette saadete ulaştırmak için hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerim'in bu hususa ehemmiyet vermemiş olması düşünülemez.[264] Bu minvalde Bakara suresinin 168. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim özelinde incelediğimizde şu hususlara dikkat çekildiğini görmekteyiz:

[257] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, 1/2/359.
[258] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/253-255.
[259] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/253-255.
[260] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/253-255.
[261] Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/321-322; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/118; Nesefî, Ömer, *et-Teysîr fî-tefsîr* (İstanbul: Lubab Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, ts.), 1/391.
[262] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 1/339-341.
[263] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/118-119; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/252-255; Kurtubî, Muhammed, *El-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kurʾân*, 1/339-341; Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, 1/286.
[264] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 136.

Kur'an-ı Kerim'in kendine has temel iletişim ilkeleri bulunmaktadır. Bu temel esasların başında bilgilendirme ve öğretme metodu gelmektedir.[265] Kur'an-ı Kerim'in dili evrensel olup bütün insanları bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür."[266] Bu minvalde âlemşümul iletişim dini olan İslam'ın en önemli prensibi, insanoğlunu dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaktır. Bundan dolayı İslam dininde iletişim, boş, anlamsız ve faydasız bir mesaj aktarımı değil, bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyerek sosyal ve ahlaki bakımdan insan ve toplumların omurgasını oluşturacak belirli hedef ve gayelere yönelten faaliyettir.[267]

İslam dini dünya ile ahiret, ruh ile beden arasında mükemmel bir denge kurmuş ne ruha ne de bedene sıkıntı çektirmeyi esas almıştır. Her ikisine de aynı ölçüde önem vermiş; her birinin ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılamayı kabul etmiştir. Bu bağlamda Bakara suresinin 168. ayetinde Kur'an-ı Kerim'in temel iletişim ilkelerinin başında gelen bilgilendirme ve öğretme metoduyla Yüce Allah'ın kullarına bir takım enformasyon ve öğretiler sunduğu görülmektedir. Şöyle ki:

Kur'an, Allah'ın serbest bırakıp insanlar için dinî anlamda yerine getirilmesi veya yapılmasında sakınca olmayan, helal kılmış olduğu nimetlerin herhangi bir esbabımucibe dayanmadan haram addedilmesini yasaklamıştır.[268] Söz konusu ayette bütün insanlar için hayatî değer taşıyan "Eşyada asıl olan ibâhadır." kaidesi de öğretilmektedir. Yani aksine bir delil olmadıkça kulların bir şeyden faydalanıp faydalanmama veya bir eylemi yapıp yapmama hususunda serbest olduğunu ifade etmektedir.[269] Bu bağlamda Bakara suresinin 168. ayeti incelendiğinde dinî iletişimin muvaffakiyeti için dikkat edilmesi gereken sınırlayıcı ilkelerden güçlük çıkarmama ve nefret ettirmeme yöntemi görülmektedir. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de dinî meselelerdeki duyarlılıkları geliştirmek için haram olmayan hususlarda aşırı yüklenmeleri zorlaştırma olarak bildirmiş ve daima nefret ettirmeyen, kolaylaştıran, sevdiren tutum ve davranışlarda

[265] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 366; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 136.
[266] Al-i İmrân, 3/138.
[267] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 366.
[268] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/253-255.
[269] İbrahim Kâfi Dönmez, "Mubah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2024).

bulunmamız gerektiğini tembihlemiştir. İlgili ayeti değerlendirdiğimizde "Terğib ve Terhib" ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.

Dinî iletişim muhataba göre değişkenlik göstermektedir. Amaç ve gayeleri bakımından dinî iletişim "İkna tarzındaki dinî iletişim, bilgi ağırlıklı dinî iletişim ve motive edici dinî iletişim" olmak üzere genel manada üç ana grupta değerlendirilmektedir.[270] Bu bağlamda Bakara suresinin 168. ayeti tetkik edildiğinde bireyin sınırlarını ve imkanlarını bilmesi hususunda uyarı yapılmış ve bilgi ağırlıklı dinî iletişim ilkesinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bilgi ağırlıklı iletişim türünde amaç muhatap kitleyi ikna etmek veya bir şeye inandırmaktan daha çok hedef kitleye bir fikir, bir gaye, bir mevzu ve bir mesele hakkında bilgi vermek ve o hususta bilgisini artırtmaktır.[271]

İkna edici dinî iletişimde ise muhatap kitlenin değer, inanç, gaye, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu bu iletişimde hedef, bireylerin sahip oldukları yanlış tutum ve davranışları terk ettirmektir.[272] Üzerinde konuştuğumuz bu ayet özelde, Huzâ'a, Sakîf, Amîr b. Sa'sa'a ve Benî Müdlic kabilelerinin yanlış tutum ve davranışlarını genelde ise bu tür davranışlarda bulunacak olan bütün insanlığın tutum ve davranışlarını değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Dinî iletişimde mesajlar hayatî olmalıdır. Hayatî olmak demek, mesaj ve ileti içeriğinin muhatap kitlenin sosyal hayatıyla ilişkili olması, bir problemi çözmeye veya karşılaşacağı meselelerde işine yarayacağı türden olması gerekmektedir.[273] Söz konusu ayette sosyal hayatta kullanılabilir ve faydalanılabilir bilgilere yer verilmektedir. Bu durumda Bakara suresinin 168. ayetinde dinî iletişimde bulunan kimselerin muhatap kitleye neyi, niçin ve nasıl ilettiklerinin farkında olup, toplumun işine yaracağı türden mesajlar iletmeleri gerektiği de öğretilmektedir.

İslam dininde ilim, tutum ve davranışlar belli kurallar bütünlüğü ve sınırları içinde, insan fıtratına münasip şekilde mutedil düzeyde benimsenip uygulanması, ifrat ve tefrit

[270] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 99.
[271] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.
[272] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.
[273] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 104.

ölçülerine götürülmemesi istenmektedir. Bu bağlamda Bakara suresinin 168. ayeti incelendiğinde dinin eğitim ve öğretim ilkelerinden bir tanesi olan "İtidal ilkesinin" mevcut olduğu görülmektedir.

Bu değerlendirmelere ilaveten son olarak, manevî temelli bir din eğitimi ve dinî değer oluşturabilmek için dinimizin sakıncalı ve kerih olarak değerlendirdiği her türlü engeller; din eğitimcileri ve buna muhatap olan kesim için de engel teşkil etmektedir.

2.3. Nisâ Suresi 1. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."[274]

Nisâ suresi Medine'de indirilen surelerden bir tanesi olup 176 ayettir. İsmini, ilk ayette yer alan ve "kadınlar" anlamına gelen اَلنِّسَاءُkelimesinden almaktadır. Bununla birlikte söz konusu bu kelime sure boyunca çokça tekrar edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırasına göre doksan iki, tertibine göre dördüncü suredir.[275] Nisâ suresi, Kur'an-ı Kerim'de tertip bakımından dördüncü sure olmasına karşın "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabıyla başlayan ilk suredir. Kur'an-ı Kerim'de "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabıyla başlayan iki sure bulunmaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu bu surede diğeri ise nüzul sırasına göre yüz üçüncü sure olan Hac suresindedir.

Söz konusu her iki surede "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabıyla başlamakla birlikte bu seslenişten sonraki kısımda "اتَّقُوا رَبَّكُمُ - Rabbinizden sakınınız" şeklinde devam etmektedir. Bununla birlikte Nisâ suresinin ilk ayetinde Yüce Allah'tan sakınmanın neden ve gerekçesi olarak yaratılışın başlangıcı hatırlatılırken, Hac suresinin birinci ayetinde ise kıyamet hadisesine dikkat çekilmektedir. Böylelikle insanlara ilk yaratılışları ve son durumları hatırlatılmaktadır.[276]

---

[274] Nisâ, 4/1.
[275] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, 2/552-554; Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 2/9-12; Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 6/6-8; Er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/476-477; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr,* 1/218.
[276] Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 2/552-554.

Nisâ suresinin ilk ayetinde yer alan "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabına gelince müfessirler bu hususta farklı görüşler beyan etmektedirler. Bazı müfessirler "Ey insanlar!" hitabının Mekkeliler hakkında nazil olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak müfessirlerin geneli bu seslenişin bütün mükelleflere olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. İkinci görüş daha isabetlidir. Şöyle ki:

a- Söz konusu ayette geçen "النَّاسُ" kelimesinin başında elif-lam takısı bulunan cemi bir kelimedir. Bundan dolayı "النَّاسُ" lafzı iştirak (umum) ifade etmektedir.[277] Ayrıca "اتَّقُوا رَبَّكُمُ - Rabbinizden sakınınız" emri sadece Mekkeliler için olması düşünülemez. Nitekim bütün insanların Yüce Allah'tan sakınması gerekir.[278]

b- Mevzubahis ayette "اتَّقُوا رَبَّكُمُ - Rabbinizden sakınınız" emri, insanoğlunun tek bir nefisten yaratılmış olduğuna bağlamıştır. İşte bu illet; her bir mükellefin Hz. Âdem'den yaratılmış olmasıdır. İllet umumi olunca hüküm de umumi olur.[279]

Nisâ suresinin birinci ayetini din eğitimi ve dinî iletişim özelinde incelediğimizde şu hususlara dikkat çekildiğini görmekteyiz:

a- Nisâ suresinin ilk ayetinde etkili dinî iletişim için dikkat edilmesi gereken temel ilkelerden "Muhataba değer verilmelidir." ilkesi mevcuttur. Nitekim ayette bilhassa üzerinde durulan insanların aynı öz ve cevherden yaratıldıklarını söyleyen Kur'an'a göre, kadın ile erkeğin ya da diğer insanların birbirlerine üstünlüğünün olmadığı ve aralarında hiçbir farkın olmadığı belirtilmiştir. Nasıl ki Allah katında yaratılan her bir birey aynı değere sahipse, dinî iletişime muhatap olan bireylerde eşit değer, özen ve ihtimamı hak ediyor demektir. Dinimizde, "Aristokrat bir sınıf yoktur. Her insan, iman, ahlâk, bilgi, yetenek, doğruluk ve çalışkanlığı oranında derece alır, mevki işgal edebilir. İşte bütün bunlar, bu asil görüşler hem sosyal yapıyı düzene sokar hem millî bünyeyi kuvvetlendirir."[280] Bu bağlamda dinî iletişimde, insan değerini, haysiyetini ve onurunu zedeleyen ya da ihlal edebilecek; muhatabı dışlama, ötekileştirme, aşağılama, haksızlık yapma gibi olumsuz hiçbir davranışın din eğitiminde yer almamalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey insanlar!" hitabının hedef kitlesi yalnızca belli bir kavim, kabile veya müminler değil tam aksine bütün insanlardır. Söz konusu hitap

[277] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/476-478.
[278] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/476-478.
[279] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 1/476-478.
[280] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,* 3/1025.

genel olup fakir-zengin, yaşlı-genç, iyi-kötü, inançlı-inançsız, kadın-erkek, Müslüman-kâfir ayırt etmeksizin herkesi kapsamaktadır. Bu sebeple dinî eğitim veren bir kimsenin muhatap kesimi ayırt etme hakkı bulunmamaktadır.[281] "İyi terbiye gören, güzel ahlâk ölçüleriyle yetişen, bütün bunların üstünde Allah'a kul olmanın şuuruna eren her insan soylu, değerli ve muhteremdir."[282]

b- Dinî iletişimlerde kaynak konumunda olan din görevlisi, akademisyen, öğretmen veya bu sahada uzman başka kişiler, atılım yaparak başlatmış oldukları dinî iletişimlerde hem iletişim teknikleri bakımından hem de gaye ve değerleri bakımından sorumluluk taşımaktadırlar. Dinî iletişimde kaynak konumunda bulunan kimsenin dinî değerler bakımından taşımış olduğu sorumluluklardan biri de ayrım yapmaksızın herkesle iletişime açık olmaktır.[283] Nisâ suresinin 1. ayeti din eğitimi ve dinî iletişimi özelinde bizlere şunu öğretmektedir:

Dinî iletişimde insanlara mesaj iletme konumunda olan kimseler muhatap kitle arasında statüsü, konumu ne oldursa olsun ayrım yapma hakkına sahip değildir. Söz konusu bu ayette bütün insanlar hedef alınırken onlar arasında herhangi bir ayrıma gidilmemektedir.

c- Huzurlu ve güvenilir bir toplumun inşa edilmesinde sosyal iletişimin büyük önemi bulunmaktadır. Sosyal bir varlık olarak yaratılan insanoğlunun en belirgin özelliği insanlarla, akrabalarıyla nitelikli bir biçimde iletişim kurmasıdır. Kur'an-ı Kerim insanların kişisel yaşantılarını düzenlediği gibi toplumsal hayatını da düzenlemektedir. Bu düzenlemelerden birisi de "Ey insanlar!" hitabıyla başlayan ve akrabalık bağlarının sıkı tutulmasını tavsiye eden Nisâ suresinin birinci ayetidir. Sözü edilen ayette sıla-i rahimi yerine getirmemekten sakınmanın, Yüce Allah'ın emir ve buyruklarına muhalif davranmaktan sakınma ile beraber zikredilmesi İslam dininde akrabalık bağlarına ne kadar önem verildiğini göstermektedir.[284] Yakın çevremizle ciddi, samimi ve ahenkli münasebetlerimizin olmasının birçok yararları olduğu gibi, bunu kesmenin de birçok zararı olacağı şüphesizdir.

---

[281] Cebeci, *Dinî İletişim,* 282.
[282] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 3/1205.
[283] Cebeci, *Dinî İletişim,* 187.
[284] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/9-12.

Kur'an, bireyler arası iletişime değer verdiği gibi toplumsal iletişime de değer vermektedir. Nitekim ilahi mesajın yegâne gayesi sosyal hayatta birlik, beraberlik düzen ve uyum oluşturmaktır. Bu bağlamda akraba ziyareti gibi faaliyetler sosyal hayatta toplumları bir araya getiren, insanların bütünleşmesini sağlayan bir ibadet çeşidi olarak dinin toplumsal iletişime ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

İslami kamuoyunun teşekkülünde rol oynayan temel faktörler bulunmaktadır. Bu temel faktörlerin başında şüphesiz Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Kur'an-ı Kerim beşeriyetin dünyevî ve uhrevî hayatını kapsamı içerisine alan evrensel bir kitap olup, bireysel ve içtimaî ilişkileri düzenlemede, bireysel ve toplumsal tasarrufları disipline etmede en temel faktördür. Kur'an-ı Kerim kamuoyuna etki ve tesir için "sakındırma" ve "özendirme" yöntemini uygulamaktadır.[285] Nitekim Kur'an-ı Kerim'in temel iletişim ilkelerinden bir tanesi de hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturmaktır. Nisâ suresinin 1. ayetinde de verilen ikinci emir, sıla-i rahim hukukunu himaye etmek ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakınmaktır. Söz konusu bu ayet dışa yönelik kamuoyu oluşumunu sağlayarak, insanlığın huzurlu, güvenilir ve bütünleşmesini sağlayan bir toplum oluşturmaktadır.

Dinî iletişimde mesajlar günlük hayatımıza hitap etmeli ve muhatap kitlenin ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Nisâ suresinin 1.ayetini incelediğimizde insanların sosyal hayatta kullanıp faydalanabileceği bilgilere yer verilmektedir. Aklıselim bir insan bu ayet üzerinde tefekkür ettiğinde, insanların aynı atadan geldiğini bilecek, birbirlerine karşı da kibirlenmeyi bırakarak hoş ve tevazu sahibi olacaklardır.

Dinî iletişimin hedef kitleye göre değişen gaye ve amaçları bulunmaktadır. Bu minvalde Nisâ suresinin 1.ayetine bakıldığında ikna tarzındaki dinî iletişim, bilgi ağırlıklı dinî iletişim ve motive edici dinî iletişimi içerdiğini görmekteyiz. Nitekim mevzubahis ayet hedef kitlenin düşünce, inanç, davranış ve tutumlarını değiştirmeyi amaçlayarak ikna edici dinî iletişim yöntemini kullanmıştır. Ayrıca bir fikir, olay ve konu hakkında bilgi verdiği için bilgi ağırlıklı dinî iletişime de yer verilmiştir. [286]

[285] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 438.
[286] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.

Nisâ suresinin birinci ayetinde "Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir" ifadeleriyle Yüce Allah'ın bütün insanların her durumlarına vakıf olduğu bildirilmektedir. Bundan dolayı muhatap kitle olan insanoğluna her yaptığı eylem ve harekette, dile getirdiği her kelime ve sözde, gönlünden geçirdiği her düşüncede Yüce Allah'ın varlığını hissetmeleri gerektiği öğretilmektedir. Nitekim kul, bu ve benzeri ayetleri tefekkür ettiğinde hal ve ilim olmak üzere iki meyve veren şerefli bir makama ulaşacaktır. Bu durumda motive edici dinî iletişime örnek olarak gösterilebilir. Nitekim bu husus muhatap kitlede derin hisler uyandırmaktadır.[287] Bu ayet özelinde son olarak şunu söyleyebiliriz; insan sorumluluğunu ve sınırlarını bilerek derinleştikçe ve duyarlı bir kişiliğe dönüştükçe; hakikate dair telkinlere ve mesajlara daha açık hale gelecektir ve bu da din adına kurulacak her türlü iletişime pozitif manada etki edecektir.

2.4. Nisâ Suresi 133. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"O isterse -ey İnsanlar! sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah'ın gücü kesinlikle buna yeter."[288]

Her dilin kendine ait temeli ve nazmı bulunmaktadır. Muhatap kitlenin, hitabın içerdiği düşünce ve fikirleri anlaması, iletişim açısından önemli bir özelliktir. Bununla birlikte muhatabın; hitabın üslubunu, anlatısını ve hitap içerisinde gerçekleşen takdim, tehir ve hazif gibi durumları bilmesi, sağlıklı bir iletişim için önem arz etmektedir.[289] Bu bakımdan söz konusu ayeti hitap muhatap arasındaki iletişim açısından ele alacağız.

Kur'an-ı Kerim'deki nüzul sıralaması dikkate alındığında söz konusu bu ayet "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabının yer aldığı 14. ayettir. Bu ayeti diğer "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabının yer aldığı ayetlerden ayıran en önemli özellik bu ayette "يَا" nida edatı bulunmamaktadır.

İslam âlimlerinin genel görüşüne göre Kur'an'da sekiz nida harfi arasından sadece يا nida harfi geçmektedir. Nahiv âlimleri söz konusu nida edatı hakkında "يَا nida harfi ümmü'l-bâbtır. Yani nida edatlarının temelidir" şeklinde beyan etmişlerdir.[290]

---

[287] Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.
[288] Nisâ, 4/133.
[289] Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 141.
[290] Fâzıl Sâlih Es-Samerrâi, *Meani'n-Nahv* (Beyrut: Dar'ûl'l-İbn'i-Kesir, ts.) 379; Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi* 262.

Kur'an-ı Kerim'de "يَا" nida edatı genellikle أَيُّهَا edatı ile kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu edattan sonra bazen özel vasıflar bazen de özel isimler gelmektedir. Genellikle bu edattan hemen sonra tembih harflerinden olan الهاء ile müphem bir isim olan أيُّkelimesi yer almaktadır. Bunun sebebini müfessirler şu şekilde beyan etmektedir. Bilindiği üzere nida da asıl olan "أيُّ" den sonra gelen ismi nitelemektir. Hâlbuki يَا أَيُّ derken münâda أيُّ edatının kendisi olup, manasının da kapalı olması sebebiyle seslenilen şahıs ve grup belli değildir. Ancak kendisinden sonra cümlede gelecek olan bir isimle ortaya çıkmaktadır. Hal böyleyken İslam âlimleri أيُّ nün zikredilmesindeki asıl maksattın nidayı tekit etmek ve pekiştirmek için kullanıldığını ifade etmektedirler. [291] Bu minvalde Kur'an'da yer alan nida hitabı incelendiğinde şer'i hüküm inşa etmek, muhatapları kötü bir eylemden sakındırmak, şahıslara itapta bulunmak, hayra yönlendirmek ve teşvik etmekle ilgili olduğu görülmektedir.[292]

Nisâ suresi 133. ayetinde "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabı ile kimlerin kastedildiği hususunda İslam âlimleri farklı yorumlar yapmışlardır. Şöyle ki:

a- Bu hitap münafıklar ve müşriklere yapılmıştır.[293]

b- Bazı İslam âlimleri bu genel hitabın bütün insanlara değil de sadece Müslümanlar için olduğunu söylemiştir.[294]

c- Bir diğer görüş ise adalet sahibi olmayan yöneticiler, ilimleriyle amel etmeyen âlimler ve insanlara iyiliği emretmeyip kötülükten de nehiy etmeyen kimselerdir.[295]

d- Vahyin evrensellik ilkesine bağlı olarak ayetteki hitabın bütün insanlığa olduğu söylenmektedir.[296]

İslami iletişim, sevk ettiği hedefler bakımından hayatın bütün yönlerine şamil olan evrensel bir din ve düzenliliktir. Bununla birlikte İslam dini "Umumi teâruf" öğretisiyle

[291] Fâzıl Sâlih Es-Samerrâi, *Meani'n-Nahv, 382*; Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 264.
[292] Adil Bor, *Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muahtap İlişkisi,* 265.
[293] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 7/171-173.
[294] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 7/171-173.
[295] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân*, 7/171-173.
[296] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 1/591.

iletişimin alanını, bütün insanlığı kapsayan ve tüm beşerî toplulukların istifade edeceği, sosyal, siyasal, ahlaki, hukukî ve ekonomik esaslar getirmiştir.[297] Bu bağlamda Nisâ suresinin 133. ayeti incelendiğinde hitabın tüm beşeriyete yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in takdim ettiği mesajın özü; bütün beşeriyetin eşi ve benzeri olmayan Yüce Allah'a ibadet etmeleri, O'nun dışında kâinattaki herhangi bir güce veya otoriteye boyun eğmemeleri, O'nu her türlü noksan sıfatlardan ve şirkin lekelerinden tenzih etmeleri gerektiğine çağırmaktadır. Ayrıca yüce ahlakın sunduğu davranış ve tutumları takınmaya dünya ve ahiret saadetini elde etmeye sebep olacak şeylere davet etmektedir.

Nisâ suresinin 133. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim özelinde incelediğimizde şu özelliklere dikkat çekildiğini görmekteyiz:

İletişimin hangi şekli olursa olsun, o iletişimi teşekkül eden esas öğelerden bir tanesi de alıcı konumunda bulunan hedef kitledir. Etkili bir iletişimin meydana gelmesi için muhatap kitlenin yalnızca demografik açından değil, psikolojik açından da tahlil edilmesi gerekmektedir. Psikolojik analiz, muhatap kitlenin sahip olduğu temel inanç, düşünce ve değerlerini içermektedir. İnanç, sabit ve değişken olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sabit olan inanç şekilleri kişilerin yaşamları süresince pekiştirdiği ve hayatının merkezine aldığı inanç şeklidir.[298] Bu bağlamda Nisâ suresi 133. ayette Yüce Allah kendi buyruklarına riayet edilmemesi durumunda bütün beşeriyeti yok edip onların yerine başka varlıkları getirmeye kadir olduğunu, böyle bir şeyi yapmamasının sebebini acizliğinden değil de hikmetinden kaynaklandığına dair doğru bir algının oluşmasını istemektedir. Bu bakımdan söz konusu ayette bilgi ve ikna ağırlıklı dinî iletişim yöntemleri gözükmektedir. Buna ilaveten ilgili ayette, insanın aklını ve anlayışını Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan çevirip mârifet-i ilâhiyeye yöneltmek amacıyla "İnzar/Uyarı metodu" kullanıldığı görülmektedir.

Her inanç sistemi, her mistik veya fikrî akım örnek bir şahsiyet meydana getirme düşüncesiyle tarih sahnesine çıkar ve düşünce dünyasının temellerini bu kaideler üzerinden vermeye çalışır. İslam dini de kendi esas anlayışını ve onu taşıyan değerleri

[297] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku,* 349.
[298] Mustafa Köylü, "Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (2003), 111-138.

mümin kişilik üzerinden sunar ve bu karakteri de belli temeller üzerinden inşa eder. Nitekim İslami iletişimin genel özelliklerinden birisi de akideye bağlı olmasıdır. Nisâ suresinin 133. ayeti bir önceki ve bir sonraki ayetlerle birlikte incelendiğinde inancımızın doğru olması gerektiği vurgulanmaktadır. Şöyle ki: Ayetlerde kâinatın yaratıcısının ve yegâne hâkiminin Yüce Allah olduğu, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı ayrıca insanoğlunun O'nun emir ve yasaklarına riayet etmedikleri ve isyankâr bir davranış sergiledikleri vakit, o topluluğu helak edip yerlerine başka bir topluluk getirileceği vurgulanmaktadır. İnkâr, maddî ve manevî tahribatı beraberinde getirebilmektedir. Bireylerin manevî olarak kirlenmeleri, toplum boyutunda da çöküşlere sebep olabilmektedir. "Kişi, ilahi buyruğu tanımayıp inkâra sapar ve kötülüklere devam ederlerse, bunun da zararı kendilerine yöneliktir. Allah′a hiç kimse hiçbir suretle zarar veremez."[299] Bu bağlamda söz konusu ayette "Dinî iletişimin fert ve toplum boyutunda bir sorumluluk düzeni içerisinde olması" gerektiği ilkesi de görülmektedir.[300]

2.5. Nisâ Suresi 170. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu hâlde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir."[301]

Her ilim dalının kendine has kavramı ve dili olduğu gibi, din eğitiminin de kendine özgü bir dili bulunmaktadır. Nitekim hitaplar belli bir bağlamda ve muayyen bir zaman diliminde meydana gelmektedir. Bağlam, hitapların kendisinde teşekkül ettikleri psikolojik, siyasal, sosyal ve ekonomik durumların kendisidir. Hitaplar kendilerini kuşatan ilkelerden etkilenmekte ve ona göre şekillenmektedir.[302] Bu minvalde üzerinde durduğumuz ayetteki "يَا اَيُّهَا النَّاسُ" hitabı ile müfessirler kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

a- Ayetteki hitap müşriklere yapılmaktadır.[303]

---

[299] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 3/1501.
[300] Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku,* 350.
[301] Nisâ, 4/170.
[302] Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, 145.
[303] Ebü' l-Ferec, *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr,* 348.

b- Bazı müfessirler hitabın bütün insanlara yönelik olduğunu ifade etmişlerdir.[304] Nisâ suresinin 170. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından incelediğimizde şu özelliklere dikkat çekildiğini görmekteyiz:

Dinin ortaya koyduğu fazilet, erdem ve değerleri muhatabına iletirken ne şekilde bir dil kullanılacağı önemlidir. Çünkü dinî eğitim, dil üzerinden muhatabına ulaştırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu mekân ve zaman diliminde "Ey insanlar!" hitabıyla o coğrafyada bulunan kâfirler, inkârcılar ve müşrikler anlaşılsa bile bütün insanlara yönelik bu seslenişi o bölgeye, kâfirlere ve müşriklere has kılmak ilahî mesaja uygun düşmemektedir. [305] Nitekim dinî iletişimin başarası için dikkat edilmesi gereken sınırlayıcı ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkelerin başında "muhataplar arasında ayrım yapmamak" gelmektedir.[306] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'deki ayetler İslam dinine ve onun hükümlerine davetini sadece Arap kavmi ve Arabistan yarımadası ile sınırlı tutmamış bilakis Bizans'tan İran'a hatta Habeşistan'a kadar dünyanın dört bir köşesine ulaştırmaya çalışmıştır.[307] Çünkü Yüce Allah insanoğlunu beşer olmaları bakımından eşit konumda yaratmış ve mesajını hepsine birden iletmiştir.

Din eğitimi özü itibariyle pek de kolay sayılmayan eğitim türleri arasında yer almaktadır. Bu bakımdan iletilmek istenen mesaj gerek üslup gerekse dil ve kavram açısından muhatap kitlenin basit ve doğru anlayabilmesine elverişli olmalıdır. Nitekim Nisâ suresinin 170. ayetini incelediğimizde verilmek istenen mesajın açık ve net olduğunu görmekteyiz. Nitekim dinî muhtevaya sahip mesajlar dinî iletişimin esas konusudur. Kur'an-ı Kerim'i bütün insanlığın kurtuluşu için gönderen Yüce Allah dini mesajı ilk gönderen olması sebebiyle hem dinî iletişimin başlatıcısı hem de ilk kaynağıdır. Bu bakımdan dinin eksiksiz ve tam bir şekilde hangi yöntem ve tekniklerle muhataplarına iletilmesi gerektiği ile ilgili bilgiler, en iyi O'ndan öğrenilebilmektedir. Bu minvalde şunu da ifade edelim ki; dil mevcut olduğu dinî kültürün içerisinde gelişim göstermekte olup diğer yandan da dinî kültürün teşekkülünde önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan İslam kültürünü içerisinde doğup geliştiği Arap kültüründen, medeniyetinden ve Arapça dilinden tecrit etmek veya ayıklamaya çalışmak yanlış bir davranıştır. Nitekim Arapçadan

[304] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân,* 7/227-228.
[305] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/188.
[306] Cebeci, *Dinî İletişim,* 281.
[307] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/188.

soyutlanmış dinî eğitim; dili, hakiki dokusu bertaraf olup kaldırılmış bir kültür ortaya çıkaracaktır. Aynı zamanda nüzul ortamını çevreleyen kültürden uzaklaşılması, vahyin anlaşılma sorununu da beraberinde getirecektir. Bu bakımdan Kur'an'ın ilk muhataplarının o günkü tasavvurları, gelenekleri, iktisadi, içtimai ve kültürel yapılarının bilinmesi vahyi anlamak açısından önemlidir. Kur'an, o dönemin cahiliye çağı olgularına nasıl müdahalede bulunduğu ve neleri değiştirip dönüştürdüğü, asırlar sonrasından günümüze vereceği birçok mesajı barındırması sebebiyle önem arz etmektedir.[308] Bu bakımdan mesajın açık ve anlaşılır olması demek, İslam kültürünü içerisinde doğup tekâmül ettiği Arap medeniyetinden, kültüründen ve Arapça dilinden soyutlamakla değil, bilakis iletilecek mesajın uygun konsept, kelime ve kavramlarla kullanılmasıyla gerçekleşmektedir.

Allah insana ihtiyacı olan bilgiyi sunmakta, sunmuş olduğu bilgiyi yerine getirmeleri için imkân sağlayacak maddî ve manevî kabiliyetlerle donatmakta ve onu bu eylemlerinde özgür bırakmaktadır. Bu minvalde dinî iletişimin gayesi, kişilere yeni bir dinî inanç, davranış ve ahlâk kazandırmak, doğru inanç ve davranışlarını pekiştirmek veya yanlış dini düşüncelerini değiştirmektedir.[309] Dinî iletişim ve eğitim bakımından mesajın etkili olabilmesi için birtakım özelliklerinin bulunması gerekmektedir. Mesajda bulunması gereken en önemli özelliklerden bir tanesi de açık ve anlaşılır olmasıdır. Söz konusu ayette verilmek istenen mesaj açık ve anlaşılır olup şu şekildedir: Yüce Allah'tan gelen bir hak ile peygamber göndermiştir.[310] O peygamber de İslam yoluna davet etmek ve Allah'ın kulları üzerindeki çeşitli nimetlerini hatırlatmak için gelmiştir. İnsanların İslam dinine inanıp, hak yolda gitmelerinin putlara tapıp inkârcı bir hayat sürmelerinden daha hayırlı olduğu beyan edilmiştir. Hz. Peygamber'i yalanlayıp getirmiş olduğu kitabı inkâr etmeleri durumunda ikaz edilerek göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'a ait olduğu ifade edilmiştir. Allah'ın kullarına zerre kadar ihtiyacı olmadığı bilakis onların Allah'a muhtaç olduğu, bundan dolayı iman etmeleri durumunda mükâfat, inkâr edip hakikati örtmeleri durumunda mutlaka cezasını görecekleri beyan edilmiştir.

---

[308] Emrah Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 5.
[309] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 202.
[310] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın lşığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002), 5/430.

Dinî iletişimde göz önünde bulundurmamız gereken en önemli hususlardan bir tanesi de şu şekildedir: Yüce Allah beşeriyetin varlık gayesini kendilerine hatırlatmak ve bu hususta örnek teşkil etmek için periyodik olarak peygamberler göndermiştir. Yüce Allah peygamber olarak göndermiş olduğu kullarına etkili ve tesirli bir iletişim biçimi olan vahiy yoluyla gerekli bilgileri iletmekte ve peygamberler de Yüce Allah'ın kendilerine iletmiş oldukları mesajları beşeriyete tebliğ etmektedirler. İslami iletişimin başlıca teşvik ettiği amaçlardan bir tanesi de hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturmaktır. İslami iletişimin yegâne gayesi yeryüzünde tevhit dinini hâkim kılarak ferdî ve toplumsal hayatı Yüce Allah'ın razı olduğu bir biçimde şekillendirmektir.[311] Bu minvalde söz konusu ayetin "Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu hâlde kendi iyiliğinize olarak iman edin." bu bölümünde iman ile kişisel menfaat irtibatlandırılmaktadır.[312] İmanın, dinî değerlerin ilk basamağı olması hasebiyle de bireylerin imanlarının muteber bir durumda olmasının onlara fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Bu bilgiler özelinde, Nisâ 170. ayette Dinî iletişimin temel gayelerinden birisi olan hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturma durumu görülmektedir.

İslam dininde iletişimin gücü, faydası ve yararı o denli önemsenmiştir ki, Yüce Allah tarafından gönderilmiş bütün peygamberler en zor koşullarda dahi kendilerine iletilen mesajı toplumun bütün kesimlerine eksiksiz ve tam bir şekilde iletmekle emrolunmuşlardır.

İslami iletişimin genel özelliklerinden birisi de sadakat ilkesine sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. İslami iletişim kuramında, gaye ve hareket unsuru bireydir. Dinî iletişimin sağlıklı ve verimli olabilmesi için kişinin "sıdk" ve "Hak" ölçülerine hem zahiren hem de bâtınen bağlı olmak zorundadır.[313] Bu minvalde İslami iletişimin dayanmış olduğu ahlaki esaslardan bir tanesi de hak kavramıdır.[314] Hak "الحقُّ" kelimesi lügatte "sabit, doğru, gerçek, bir şeye yakinen muttali olmak ve bir şeyi gerçekleştirmek" manalarında kullanılan mastar bir kelimedir. Söz konusu kelime çoğunlukla batılın zıddı olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte Seyyid Şerîf el-Cürcânî, hakkın "inkârı düşünülmeyen kesinlikte gerçek olan şey" anlamında olduğunu ifade etmektedir. Teftâzânî de söz

[311] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 373.
[312] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 5/430.
[313] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014,373-374.
[314] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 373-374.

konusu kelimenin "gerçeğe uygun olan hüküm" manasına geldiğini söylemektedir.[315] Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in hak ile batılı birbirinden ayırt eden "Furkan" anlamında ismi bulunmaktadır.[316] Bu durumda Kur'an-ı Kerim'in hakkı öğreten, hak ile batılın farkını ortaya çıkaran en üstün kaynak olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda "Hak", Allah'tan geldiği, emredildiği bir şekilde Hz. Peygamber'in vahiy vasıtasıyla bize sunduğu bilgilerdir. Söz konusu ayetten İslam dinini anlatacak, öğretecek, bildirecek olan kimselerin en birinci vasfının ve hakşinas olma özelliği çıkarılmaktadır.[317] Nitekim hak; mutlak manada güzellik, iyilik, doğruluk ve hayrı ifade ettiği için onun değişiklik göstermesi mümkün değildir. Hakkı oluşturan haslet ve özellikler dün geçerli olduğu gibi bugün de aynıdır.

Nisâ suresinin 170. ayetine din eğitimi ve dinî iletişim açısından bakıldığında şuna da dikkat çekilmektedir:

Dinî değerlerin toplum içerisinde dosdoğru bir biçimde yayılıp yaşatılması, yalnızca dini öğretme ve anlatma vazifesini üstlenenlerin üzerine tek taraflı bir yükümlülük değildir. Dinî iletişimde mesajın doğru ve düzgün bir şekilde algılanıp değerlendirilmesinde mesajı ileten kimsenin etkisi olduğu kadar ona muhatap olan alıcının da mesuliyeti bulunmaktadır [318] Kişiler tarafsız ve objektif dinleme hünerlerini geliştirmedikçe aydınlatıcı ve geliştirici konuşmalar etkisiz kalacaktır. İnsanlar sabit fikirlerini sınırlayıp, muhtemel doğrulara inanmayı gerek görmediğinde kendi grup, cemaat ve meşrebinin mensuplarını kabul edip, bunların dışındakilerin söylediği doğrulara ve sözlere hep itiraz ve şüphe ile yaklaştıkları sürece hakikate ulaşamayacaklardır.[319] Bu minvalde söz konusu ayette hakkı belirli kişi ve kurumlara hasretmeden kimden gelirse gelsin alıp kabullenmek gerektiği de vurgulanmaktadır. Nitekim genel olarak üç sınıf dinleyiciden söz edilmektedir.

a- Lehte olan dinleyiciler: Belki de bu sınıf en hâkim dinleyici kitlesini oluşturmaktadır. Nitekim bu gruptakiler hoşlarına gitmeyen veya

[315] Mustafa Çağrıcı, "Hak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[316] Furkân, 24/1.
[317] Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 2014, 373-374.
[318] Cebeci, *Dinî İletişim*, 296.
[319] Cebeci, *Dinî İletişim,* 296.

sevmedikleri kişi ya da konuyu dinlemezler. Cami cemaati genellikle bu tür dinleyicilerden teşekkül etmektedir.[320]

b- Karşıt dinleyiciler: Bu tür dinleyici grubuyla iletişim içerisinde bulunmak oldukça zordur. Çünkü konuşmacının düşünce, fikir ve görüşlerine katılmayan topluluklar tarafsız ve objektif yaklaşmayıp seçici olarak dinlemektedir.[321]

c- İlgisiz dinleyiciler: Kendileriyle ilgilenilmesi gösterilmesi en zor grup bu sınıftır. Bunun çaresi ise bu topluluğu ilgilendirecek ve etkileyecek derecede destekleyici materyal bulunup, münasip dil kullanmalı ve bireyin kendi amaçlarına uyum gösterecek konuları muhatap kitleyi etkileyecek şekilde ele alması gerekmektedir.[322] Bu bağlamda şunu ifade edelim ki:

Alıcı kitlenin mesaja teveccühünü sağlayabilmek için onların konuya olan istek, arzu, merak ve ilgilerinin uyandırılması gerekmektedir. Muhatap kitlenin ihtiyacı olduğu düşünülen dini bir mesajı iletmeden önce muhtevayla ilgili konuyu takdim etmek, önemini belirtmek ve iletilecek mesajın gerekçeleri üzerine kısa bir giriş yapmak istek ve merak uyandırmaktadır.[323] Bu minvalde Kur'an-ı Kerim açık ve yalın ifadeleriyle, betimlemeleriyle, istiareleriyle, kinaye ve mecazî anlatımlarıyla Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu toplumun diliydi. Bundan dolayı toplumun güvenini kazanacak bir şekilde anlaşılıyor ve anında dikkatleri üzerine çekerek ilgi uyandırıyordu. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in dili, özellikle Medine döneminde, hitap ettiği kitle tarafından sıcak karşılanmış ve ayetlerin anlamları eksiksiz bir biçimde anlaşılmıştır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in sunduğu mesaj açık olup dinlemesini bilmeyenler, art niyetle yaklaşanlar iletilmek istenen mesajdan mahrum olurlar.

İletişim hukukunda kabul edilen bir takım basın-yayın kuralları bulunmaktadır ki, hemen hemen herkes bu ilke ve mevzuatları benimsemektedir. İslam basın ahlak kurallarından bir tanesi de "Bütün insanlar, düşünme, düşünmeyi geliştirme ve araştırma hürriyetine sahiptir." Bu bağlamda Nisâ suresinin 170. ayetini incelediğimizde söz konusu ilkenin yer aldığı görülmektedir.

[320] Mustafa Köylü, "Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", 85.
[321] Mustafa Köylü, "Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", 85.
[322] Mustafa Köylü, "Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", 85.
[323] Cebeci, *Dinî İletişim,* 284.

Dinî mesajlar, insanın iç âlemine, hislerine, duygularına seslenmeyen, nüfuz etmeyen tarih, coğrafya, kimya ve matematik gibi konulardan teşekkül etmemektedir. Bilakis dinî mesajlar, dünya ve ahiret saadetini sağlayacak sebeplere davet edip insanların kişiliklerini, tutum ve davranışlarını düzelterek derinden tesir alma özelliğine sahiptir. Bundan dolayı dini mesajlarla muhatap olan kitlenin iletilen mesajı kabullenebilmesi için mesajı iletenin güvenirliği kadar tutumları, davranışları ve tutarlılığı da mühimdir. Çünkü söylemleri ile eylemleri bir olmayan kimsenin inandırıcı olması beklenemez[324] Bu bakımdan Allah tarafından gönderilen Peygamberlerin hepsi dürüst ve doğru sözlü kimselerdir. Onlar asla yalan söylemeyip sözleri her zaman hakikati yansıtmaktadır. Yüce Allah bu elçiliğin hile, aldatma ve yalanla etkisiz ve sonuçsuz kalmasına izin vermez.[325] Bu bağlamda dinî iletişimlerde başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için muhatap kitleyle ve bireylerle iletişime giren kaynağın güvenilir olması gerekmektedir. Nitekim Nisâ suresinin 170. ayeti dinî iletişim ve din eğitimi yönünden incelendiğinde bu hususa değinildiği görülmektedir.

Etkili bir dinî iletişimin meydana gelmesi için alıcı, kaynağa inanmak, güvenmek ve tanımak ister. Alıcı kaynaktan iletilen mesajı düşünüp, değerlendirirken kaynağın dürüst, doğru ve sadakat üzere olmasını her daim göz önünde bulundurmaktadır. Bu sebeple kaynağın bizatihi kendisini doğru, dürüst ve güvenilir görmesi önemli olmayıp bilakis alıcıların onu dürüst ve güvenilir görmesi daha mühimdir. Bu sebeple emanet ve sıdk ilahi buyrukları insanlara ileten bütün peygamberlerin müşterek sıfatlarındandır.[326] Bu hususta Hz. Peygamber'in şu durumu bize örnek teşkil etmektedir:

"Yakın akrabalarını uyar![327] ayeti nazil olunca Hz. Peygamber Safa Tepesi'ne çıkarak: "Ey Fihr Oğulları! Ey Adiyy oğulları!" şeklinde seslenmeye başladı. Sonunda hepsi toplanınca Hz. Peygamber onlara "Ne dersiniz, size şu vadide birtakım düşman süvarilerinin olduğunu ve üzerinize baskın yapmak istediklerini haber versem, beni tasdik eder misiniz?" dedi. Onlar da "Evet, inanırız, zira senin her zaman doğrudan başka bir şey söylemediğini gördük!**"** dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Öyleyse ben,

[324] Cebeci, *Dinî İletişim,* 163.
[325] Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam,* 95.
[326] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 61.
[327] Şuarâ, 26/214.

şiddetli bir azabın öncesinde size gönderilen bir uyarıcıyım!" buyurdular.[328] Söz konusu bu olay dinî iletişimde kaynakta olması gereken çok önemli özelliği ortaya koymaktadır. Nitekim Nisâ suresinin 170. ayetindeki şu hitap bu durumu ortaya koymaktadır: "Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi."

Kur'an'ı Kerim, söz konusu bu ayette "Ey insanlar" hitabından hemen sonra tüm beşeriyeti Yüce Allah tarafından gönderilmiş olan elçilere uymaya çağırmaktadır. Hz. Peygamber'i ve getirmiş olduğu ilahi buyrukları inkâr edip kabul etmemeleri durumunda ise yegâne kudret sahibi olan Yüce Allah'a asla zarar veremeyecekleri beyan edilmektedir. Böylelikle bu hitap çerçevesinde bütün insanlığa seslenilmekte, Hz. Peygamber'e ve onun getirmiş olduğu ilahi buyruklara inanılmadığı takdirde hiçbir kuvvetin ve kudretin Yüce Allah'a zarar veremeyeceği açıklanmaktadır.

2.6. Nisâ Suresi 174. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil (Hz. Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur (Kur'an) indirdik."[329]

Nisâ suresinde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan üç ayet yer almaktadır. Bu ayetlerden iki tanesini daha önce ele almıştık. Üzerinde duracağımız ayet bu hitabın bulunduğu son ayettir.

Kur'an'ı Kerim yaklaşık olarak yirmi üç yıllık zaman diliminde indirilmiş, farklı özelliklere sahip çeşitli muhataplara ve topluluklara hitap etmiştir. Bundan dolayı Kur'an'ı Kerim'de indirilen ayet ve sureler Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kur'an'ı Kerim'in çeşitli toplumlara ve muhataplara hitap etmesi, üslup ve ifadelerinin farklı olmasına, anlatım şeklinin çeşitlenmesine ayrıca lafız-anlam bağlantısının da farklılaşmasına sebep olmaktadır.[330]

Her iki dönemi genel olarak ele aldığımızda Mekke'de bulunan toplumda şirk inancı ve düşüncesinin hâkim olduğu, okuma yazma bilen kişilerin sayı bakımından sınırlı olduğu ve bu sebeple temeli olmayan bilgi kaynaklarına sahip bir topluluk bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Medine'de Yüce Allah'a, peygamberlere, meleklere

[328] Müslim, İman 355.
[329] Nisâ, 4/174.
[330] Necmettin Gökkır, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı* (İstanbul: İfav, 2014), 52.

inanç ve bilgi birikimine sahip ehli kitap kitlesi bulunmaktaydı. İki dönem arasında bulunan bu farklılık Kur'an-ı Kerim'in hitabına yansımış, İslam âlimlerinin sureleri ve ayetleri Mekkî ve Medenî şeklinde ayırmalarına neden olmuştur.[331]

Tefsir âlimleri bazı sure ve ayetlerin nerede ve ne zaman indiğine dair kesin bir hüküm koymamış olsalar bile Kur'an'ı Kerim'de yer alan ayet ve surelerin Mekkî mi veya Medenî mi oluşunu bilmek oldukça mühimdir. Nitekim bu ilim sayesinde kişi ayet veya surelerin nerede ve ne zaman nazil olduğunu tespit etmekle kalmayıp ayrıca onların ilk ve öncelikli muhataplarını tanıma hususunda da bilgi sahibi kılınmaktadır.

İslam âlimleri Kur'an'ın ilk olarak Mekke'de nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'in nazil olmasıyla beraber Hz. Peygamber'de risâlet görevinin yaklaşık on üç senesini burada geçirmiştir. Bundan dolayı vahyin öncelikli muhataplarını Mekke halkı ve Hz. Peygamber'in yakın çevresi oluşturmaktaydı. Ayrıca yapılan araştırmalar neticesinde Kur'an'ı Kerim'in ilk etapta doğrudan doğruya Mekke toplumu dışındakilere hitap ettiğini söyleyemesek de Hz. Peygamber'in zaman zaman Mekke dışından ticaret, hac veya herhangi bir sebepten ötürü ziyarete gelmiş olanlara tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunduğunu düşünürsek ilk muhatapların sadece Mekke halkı olmadığı sonucuna varabiliriz. Ancak bazı İslam âlimleri Mekkî ayet ve surelerdeki içerik, mücadele ve hitap şekilleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde Hz. Peygamber'in yakın akrabalarına ve onun da içinde yaşamış olduğu Mekke halkına hitap edildiğini söylemenin daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir.[332]

Mekke'deki zulümlerden ötürü Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle beraber Kur'an'ı Kerim'in muhatap kitlesinde farklılıklar meydana gelmiştir. Risâlet görevinin yaklaşık olarak son on yıllık bölümünü kapsayan Medine döneminde Mekke'den daha farklı mekân ve insan profili bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan inananlar da inkârcılar da Mekke döneminden daha farklıdır. Zira inananlar Hz. Peygamber'e her ne kadar sahip çıkmış olsalar bile Mekke dönemindeki sıkıntı ve meşakkatleri çekmemişlerdi. Bu husus onların Müslümanlığının kalitesini etkilemese de sosyolojik olarak aynı ortam ve durumu yaşamadıkları da aşikârdır. Medine dönemindeki

[331] Necmettin Gökkır, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı,* 85.
[332] Nihat Uzun, "Kur'ân'ın Nüzul Dönemi Muhatapları", *Tefsir Araştırmaları Dergisi 4/2 (Ekim/October 2020),* 187-224., (2020).

muarızlara baktığımızda Mekke'deki müşriklerin yerine burada Yahudiler bulunmaktadır.[333]

Nüzul çağının en önemli aktörleri kuşkusuz Kur'an'ın ilk muhataplarıdır. Nitekim Kur'an ilk olarak onlara hitap etmiş, uyarmış, konuşmuş, onları harekete geçirmiş veya onlarla mücadele içerisine girmiştir. Bu bakımdan Kur'an'da hitapların birçok özelliği bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu hitapların en açık özelliği duygu, düşünce ve dil açısından muhatap kitlenin haline uygun söylenmesidir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de kullanılan üslup ve dil muhatap kitlenin alışkın olduğu şekildedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bulunan hitapların içeriği muhatap olan toplumun bilgi ve kültür alt yapısıyla bağdaşmaktadır.[334] Nitekim meşhur bir dil âlimi ve müfessir olan Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ bu hususta şunları ifade etmektedir:

> "Kuşkusuz ki Kur'an'ı Kerim Arapların lisanıyla indirilmiştir. Kendi dilleriyle indirildiği için ilk muhatap kitle, yüce kitabın içerdiği anlam ve manaları sormaya lüzum görmemişlerdir. Zira Arapların hitap esnasında kullanmış olduğu kelimeler ve irab yönleri Kur'an-ı Kerim'de de mevcuttur."[335]

Kur'an'ı Kerim'de bulunan hitaplardan her birinin ilk muhataplarını tespit etmek, söz konusu hitabı isabetli ve doğru bir şekilde anlayabilmek adına büyük önem arz etmektedir. Nitekim sarf edilen her bir sözün ne dediği veya neyi ifade ettiği, sözün muhatap kitlesi göz önünde bulundurulmazsa doğru bir şekilde anlaşılamaz. Muhataba yöneltilen herhangi bir hitap veya söylenen bir söz ilk olarak muhatap kitle tarafından anlaşılmakta olup söyleyen kişi muhatabın içerisinde bulunmuş olduğu duruma göre gereğini yapmaktadır. Bu nedenle sözün ilk muhatap kitlesinin kimler olduğu ve nasıl bir durum içerisinde bulundukları bilinip tespit edilirse sözün veya hitabın ne kastettiği ne demek istediği daha doğru bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu minvalde üzerinde durduğumuz ayetteki "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" hitabı ile müfessirler kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

---

[333] Uzun, "Kur'ân'ın Nüzul Dönemi Muhatapları", 12.
[334] Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi,* 153.
[335] Ma'mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecazü'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 1/8; Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, 122.

a- Söz konusu hitabın müşrik, Hristiyan ve Yahudilerden teşekkül eden bütün din gruplarına yöneliktir.[336]

b- Bütün insanlığa yönelik bir hitaptır.[337]

Söz konusu ayetin din eğitimi ve dinî iletişim açısından sağlıklı incelenebilmesi için ayette yer alan birtakım kavramları bilmek gerekmektedir. Bu kavramların başında "بُرْهَانٌ" kelimesi gelmektedir.

Burhan; sözlükte "açıklığa kavuşturmak, berraklaştırmak ve delil getirmek" manalarında olup "b-r-h" (برہ) kelimesinde türetilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de ise "hak ile bâtılı birbirinden ayırt eden, hakkın ortaya çıkmasıyla batılın yok olduğu kesin delil" anlamında kullanılmaktadır. İslam âlimleri Kur'an'ı Kerim'in isimlerinden bir tanesinin de burhan olduğunu söylemişlerdir.[338]

Kur'an'ı Kerim'de, Hz. Peygamber ile münakaşa eden Yahudilerden ve hiçbir engel tanımadan açıktan açığa Yüce Allah'a ortak koşan putperest ve müşriklerden iddia ettikleri görüşlerini ispatlayıp kanıtlayacak burhanlar istendiği ifade edilmektedir. Bu açıklamalardan burhan kavramının, tüm kuşku, tereddüt ve şüpheleri ortadan kaldıracak hiçbir itiraza yer bırakmayacak şekilde kesin bir gerekçe, delil ve kanıt olduğuna işaret edilmiştir. Bundan dolayı bir iddianın ret veya kabul edilmesi böyle bir ispata bağlanmaktadır. Bu bakımdan burhanda asıl olan içerdiği bilginin doğru ve kesin olmasıdır.[339]

Yukarıdaki açıklamalardan sonra Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından incelediğimizde şu hususlara dikkat çekildiğini görmekteyiz:

Dinî iletişimde en önemli hususlardan bir tanesi de alıcıya iletilen mesajdır. Nitekim mesaj bilginin kaynak tarafından kodlanmış hali olup, alıcıyla paylaşmayı arzu ettiği düşünce, duygu ve davranışları muhataba iletmesidir. Din hizmetlerinde ise mesaj, kaynağın muhataba iletmek istediği dinî bilgi, duygu, beceri, tutum, davranış ve inançları kapsamaktadır.[340] Bu bağlamda dinî iletişimde ve eğitimde mesaj, ilk olarak Kur'an-ı

[336] Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân,* 6/56-57.
[337] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 4/274-275.
[338] Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).
[339] Yavuz, "Burhan".
[340] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 87.

Kerim ve onun anlaşılmasını doğru bir şekilde sağlayacak "Sünnet", daha sonra bunların genel manada kabul görmüş açıklama ve yorumlarından teşekkül eden doğru ve sağlam bilgilerdir. [341]

Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından incelediğimizde dini mesajların, zorluğu ve eğriliği olmayan, ihtilaftan uzak, pürüzsüz ve dosdoğru olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim İslam âlimleri ayette yer alan burhan kelimesinden kastedilen manalardan bir tanesinden de kesin delil (hüccet) olduğunu söylemişlerdir.[342]

Kaynak iletişim sürecinde alıcıya mesajı ileten ve iletişim sürecini başlatan temel faktördür. Kaynak, düşünce, fikir, duygu, tutum ve davranışları hedef kitle ile paylaşarak alıcıların inanç, tutum ve davranış değişikliğini amaçlamaktadır. Din eğitimi ve iletişim sürecinin başarılı olabilmesi için öncelikle kaynağın potansiyeline, dirayetine ve bu süreçte ortaya koymuş olduğu kabiliyete bağlıdır. Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından değerlendirdiğimizde kaynağın güvenilir olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Nitekim bazı müfessirler ayette yer alan burhan kavramından murat edilen manalardan bir tanesinden de Hz. Peygamber'in kendisinin olduğunu söylemişlerdir.[343] Nitekim peygamberlerin en önemli özellikleri hakkın hak, batılında batıl olduğunu gösterecek mucizeler ortaya koymalarıdır. Çünkü onların göstermiş olduğu mucizeler onların doğru, güvenilir ve hak olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in risâletten öncesi ve sonrası hayatını araştırıp incelediğimizde doğumundan vefatına kadar hayatının her safhasında çevresindekilere ve yaşamış olduğu topluma güven aşılayan örnek bir insan modeli sergilemiş olduğu görülmektedir.

Dinî iletişim açısından olayı değerlendirdiğimizde; okullarda Din Kültürü öğretmenleri, ilahiyatta akademisyenler, camilerde din görevlileri ve bu işin formel anlamda kaynağını oluşturan her bir kimsenin güvenilir olması gerekmektedir.

Dinî iletişim ve eğitimde mesaj oluşturma ve oluşturulan bu mesajı iletişim psikolojisine uygun bir yöntemle hedef kitleye sunup takdim etmek, her zaman önem arz eden bir konu olmuştur. Bilindiği üzere mesaj, hayata dair görüş, duygu ve düşüncenin kodlanarak,

[341] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 87.
[342] Ebü' l-Ferec, *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr,* 349.
[343] Ebü' l-Ferec, *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr,* 349.

sözlü, sözsüz veya yazılı bir biçimde alıcı kitleye iletilmesini sağlayan sembollere denmektedir.[344] Bu bakımdan mesajın dili hem kaynak hem de alıcı açısından anlaşılır ve bir şekilde olmalıdır. Nisâ suresinin 174. ayetinde "apaçık bir nur (Kur'an) indirdik." ifadesi bulunmaktadır. İslam âlimleri ayette yer alan "Apaçık nur" ifadesinin "indirdik" yüklemi ile beraber düşünüldüğünde Kur'an'ı Kerim olacağını söylemişlerdir.[345]

Kur'an, Yüce Allah'ın, bütün insanlığa Hz. Peygamber aracılığıyla nihai seslenişidir. Kuşkusuz ki Kur'an'ı Kerim'de genel olarak bütün beşeriyete, hususi olarak ise Müslümanları ilgilendiren hikmet, olay, ilim, emir ve yasaklar mevcuttur. Bununla birlikte Kur'an'ı Kerim'de onun vasıflarını açıklayan birçok isim ve sıfat bulunmaktadır. Kur'an'ın önemli ve bilinmesi gereken vasıflarından biri de onun özünde anlaşılır, açık ve açıklayıcı olmasıdır.[346]

Kalplerini Kur'an'ı Kerim'in iletmiş olduğu mesajları algılayacak şekilde açık tutanlar, bu ilahi mesajın sunduğu delillerle yollarını bulurlar. Nitekim Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'i bütün insanlara dünya ve ahiret saadetlerini elde etmeleri için, doğruyla yanlışı, hakla batılı, güzelle çirkini ayırt etmelerini sağlayacak açık bir kitaptır olan göndermiştir. Yapılan açıklamalardan sonra Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda mesajın kolay anlaşılacak şekilde düzenlenmesi ve iletilen mesajın açık, net ve anlaşılır olması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Söz konusu ayette bütün beşeriyete hitap edilmekte, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmelerini sağlamak için akıllarını doğru kullanamaya davet etmekte, kendilerini ve kâinatta bulunan her bir şeyi doğru gözlemleyip yorumlayarak Yüce Allah'a inanmaları, bu inançlarından sonra Hz. Peygamber'in gösterdiği mucizelere inanıp, getirmiş olduğu kitaba sımsıkı tutunmaları istenmektedir.[347] İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim evrensel bir kitaptır. Onda bulunan mesajlar, kıyamete dek bütün insanları, zamanları kapsayacak özellik taşımaktadır. Kur'an'ı Kerim herhangi bir bölgeye, coğrafyaya, ırka, zengin-fakir, genç-yaşlı, kadın-erkek veya zaman dilimine

[344] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 87-95.
[345] Kurtubî, Muhammed, *El-Câmiʿ li-Ahkâmi'l-Kurʾân*, 7/238-239; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/195-196.
[346] Yusuf, 12/1.
[347] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/195-195.

indirilmiş bir kitap olmayıp mesajı bütün zamanları ve beşeriyeti kuşatmaktadır. İşte bu bağlamda Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda dini anlatmakla sorumlu olan kimselerin muhatabın statüsüne veya konumuna bakmaksızın ilahi mesajı ihtiyaç sahibi her bir bireye iletmek zorundadır.[348]

İnsan gerçek mutluluğa erişebilmek için belli kurallara, prensiplere ve rehbere ihtiyaç duymaktadır. Bu prensipler ve kurallar olmaksızın, istenilen saadet ve hedeflenen olgunluğa ulaşmak mümkün değildir. İnsanoğlu, tek başına hiçbir rehber edinmeden hayatının düzenini ve tekâmül seyrini elde etmesi imkânsızdır. Bundan dolayı, yönünü ve hedefini belirlemede, kâinatı yoktan var eden Yüce Allah'a ve O'nun göndermiş olduğu peygamberlere muhtaçtır. Bu bakımdan dinî eğitim ve öğretim sorumluluk gerektiren bir eylem olup herkesin yapabileceği basit, niteliksiz ve sıradan bir şey değildir. Dinin temelsiz, hatalı ve yanlış öğretilmesi kişilerin dünya ve ahiret saadetlerini etkileyecek çok ciddi sonuçları doğurmaktadır. Dinî öğreten ve din eğitimi vazifesinde bulunmak kolay olmayan bilakis yetenek, beceri ve bilgi gerektiren bir iştir.[349]

Nisâ suresinin 174. ayetinde Yüce Allah "Size Rabbinizden kesin bir delil (Hz. Muhammed) geldi." buyurmuştur. Bazı müfessirler ayette yer alan burhan kelimesinden kastedilen manalardan bir tanesinden de Hz. Peygamber'in kendisinin olduğunu söylemişlerdir. Bu minvalde Hz. Peygamber için eğitim ve öğretim hayat felsefesi olmuştur. Nitekim O, Yüce Allah'a iman eden, güzel ahlakla donatılmış ve fazilet sahibi bir toplum oluşturmayı amaç edinmiştir. Onun hayatını incelediğimizde tutum ve davranışlarının öğrenme, öğretme ve eğitimciye büyük önem verdiği görülmektedir. Bununla birlikte dönemin şartlarının, elverişsiz ve imkânlarının çok fazla olmamasına rağmen Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretim için günümüzde dahi geçerliliğini devam ettirecek evrensel nitelikteki yöntem ve uygulamaları bizim için oldukça önemlidir.

Dinî iletişim ve eğitimde, dinin üstün ve metafizik durumu, düşünülen manayı zihinde kodlamada, mesajın iletilmesini sağlayacak kanalları belirlemede ve söz konusu mesajı aslına uygun bir şekilde hedefine iletmede bazı güçlükler doğurmaktadır. Dini eğitim ve iletişim alanında sorumlu ve yükümlü olan kimselerin dini bilgilerinin yanı sıra dil, üslup,

[348] Cebeci, *Dinî İletişim*, 284.
[349] Cebeci, *Dinî İletişim,* 284.

psikoloji ve iletişim bilgisi gibi alanlarda ehil ve yetkin olmaları da oldukça önemlidir. İşte bu bağlamda Nisâ suresinin 174. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda dini anlatmakla sorumlu olan kimselerin dini öğretmeye ehil olmaları gerektiği görülmektedir.[350]

Amaçları bakımından dinî iletişim farklı gruplarda değerlendirilmiştir. Nisâ suresinin 174. ayetini incelediğimizde bir kavram, düşünce, fikir ve konu hakkında bilgi verdiğini ayrıca muhatap kitlenin değer, tutum ve inançlarını değiştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu bakımdan söz konusu ayette ikna edici ve bilgi ağırlıklı dinî iletişim bulunmaktadır.[351]

2.7. Hac Suresi 1. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır."[352]

Kur'an'ı Kerim'de "Ey insanlar!" hitabı ile başlayan iki sure bulunmaktadır. Yüce Allah her iki sureyi de "Rabbinize karşı gelmekten sakının" şeklinde başlatmıştır. Bunlardan birincisi Nisâ suresidir. Söz konusu iki surede Medine döneminde inmiştir. Nüzul sırasına göre Nisâ doksan iki, Hac yüz üçüncü suredir. Nisâ suresi tertip sırasına göre Kur'an'ı Kerim'in ilk yarısının dördüncü suresidir. İkincisi ise Kur'an'ın ikinci yarısında yer alan ve ikinci yarı surelerin dördüncüsü olan Hac suresidir. Yüce Allah Nisâ suresinde " اتَّقُوا رَبَّكُمُ : Rabbinizden sakınınız" emrini, yaratılışın başlangıcını bilmeye bağlamıştır, bu da O'nun insanları tek bir nefisten yaratmasıdır. Bu durumda Yüce Allah'ın hikmet, celal ve ilminin mükemmel olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu surede ise Yüce Allah " اتَّقُوا رَبَّكُمُ : Rabbinizden sakınınız" emrini kıyamet sahnesine bağlamıştır ki bu da insanlığın sonuna delalet etmektedir. Böylelikle "mebde" e delalet eden sureyi "mead"a delalet eden sureden önce getirmiştir.[353]

Hac suresine tüm insanlara hitap edilerek Allah şuurunun canlı tutulmasıyla, O'na karşı saygısızlık edilmesinden sakınılması gerektiğiyle ve O'nun "yöneticilik, sahiplik,

[350] Cebeci, *Dinî İletişim,* 284.
[351] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.
[352] Hac, 22/1.
[353] Tuncer, Faruk, *Tenâsüb İlmi Açısından Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk* (İzmir: Akademi Yayınları, 2013), 178.

yaratıcılık ve terbiye edicilik" vasıflarına vurgu yapan "rab" ismiyle başlanılmıştır. Bu çağrının hemen akabinde ahiret ve kıyametin hakikati hatırlatılmış, bu hakikatin iyi kavranıp anlaşılabilmesi için de somut bir tasvire yer verilmiştir. Kıyamet sarsıntısının alelade bir vakıa olmadığı beyan edildikten sonra herkesin o günde yaşayacağı sahneleri gözünde canlandırmasına imkân sağlayacak örneklere değinilmektedir: Çocuklarını emziren kadınların o günün dehşetinden dolayı emzirmeyi bile akıllarından çıkaran bir dehşete kapılacaklarını, hamile kadınların düşük yapmalarına sebep olacak bir şok yaşamalarını, insanların hakikatte sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görünmeleri veya davranmaları anlatılmıştır.[354]

Hac suresinin, genel çerçevesini tahlil ettiğimizde; surenin umumi havasına hakîm olan şeyin, "Korku, kuvvet ve şiddet" olduğu görülmektedir. Hac suresinin ilk bölümünde umumi bir hitap bulunmaktadır. Bu çağrıyla tüm insanlar Allah'tan sakınmaya davet edilmekte ve kıyamet gününün şiddetli sarsıntısındaki korku, dehşet ve şiddet tavsif edilerek ondan sakınmaya çağrılmaktadır.[355]

Surenin içeriğinde, "Yaratılış kanununu ele alarak Allah ile kâinat ilişkisi anlatılmakta, akabinde bütün hak dinlerin bir süreç olduğu, dinin değişmeyen temel esaslarının bulunduğunu gündeme getirilmektedir." [356] Ayrıca içerik olarak, genel çerçevede Mekke'de nazil olan surelerde rastladığımız konulardan oluşmaktadır. Bunlar; putperestliği ret, ölümden sonra diriliş, kıyamet sahneleri, tevhit vb. konulardır. Bununla birlikte sure Medine'de nazil olan surelerin özelliklerini de taşımaktadır.[357] "Bu sure, verdiği farklı mesajlarla birlikte; Mekkeli müşriklere, kararsız müslümanlara ve gerçek müminlere hitap etmektedir."[358]

Hac suresi ilk bölümünde kıyametin korkunç sahnesi ile başlamıştır. İlk iki ayette kıyamet olayları çarpıcı örneklerle gözler önüne serilmektedir. Ardından Yüce Allah hakkında mücadele içerisinde olanlardan ve şeytanın yoluna uyanlardan bahsedilmiş, 5. ve 6. ayetlerde ise öldükten sonra dirilişin hak olduğu ispat edilmiştir. Bu minvalde ilk altı

[354] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/710-711.
[355] Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2406.
[356] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2004), 13/13.
[357] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 3/339.
[358] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 3/340.

ayette beyan edilen bu durumların bütün insanlığı ilgilendirdiği aşikârdır. Bundan dolayı sureye "Ey İnsanlar!" nidasıyla başlanmıştır.[359]

Bu tür hitap ve seslenişlerde Allah kudretini tekrar hatırlatarak, meydana gelecek bazı olaylara karşı muhataplarının dikkatlerini çekerek, onların gerçekleşmesi kesin olan bu ilahi kudret karşısında çaresiz kalacaklarını haber vererek tehdit ediyor. Aklıselim olan her bir insan söz konusu ayetlerde değinilen o korkutucu sahneleri tefekkür edince muhakkak etkilenecektir.

Hac suresinin 1. ayetini dinî iletişim ve din eğitimi açısından daha iyi anlayabilmemiz için söz konusu ayetin muhteva bakımdan ele alınması gerekmektedir. Nitekim ayette ele alınması gereken en mühim kavram "الرب" kelimesidir.

Lügatte "bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek" anlamındaki rab (rabb) kelimesi Allah hakkında kullanıldığında; "seyyid, malik, terbiye eden, idare eden, muhafaza eden, gözetip koruyan, ıslah eden, nimet veren, mâbud" gibi anlamlar verilmektedir.[360] Kur'an'ı Kerim'de rab ifadesi 962 yerde Yüce Allah'a doğrudan nispet edilmektedir.

Kur'an'da ilahi bir isim şeklinde Allah lafzından sonra en çok kullanılan kelime "rab" dir. Ayetlerdeki konumu incelendiğinde söz konusu bu ismin içerdiği merhamet ve şefkatin peygamberlerden inkârcılara kadar tüm şuurlu canlıları ve kâinattaki diğer varlıkları kuşattığı görülmektedir. Söz konusu bu ismin yer aldığı doksan dört surenin içeriği incelendiğinde bunlarda ilahi yardımın tekrar edildiği ve bu inayet iklimine çağrı yapıldığı görülmektedir.[361]

Rab kavramı, din eğitimin oluşumuna kaynaklık etmesi bakımından ve bize sunduğu mesajlar bakımından önem arz etmektedir. Bir din eğitimcisinin kuracağı iletişimde, muhatap kitlenin seviye, anlayış ve inanç farklılığı gibi dinî eğitimi daha güç ve zor hale getiren unsurlar olsa bile, hoşgörü ve merhamet gibi ahlaki erdemlerle; olumlu ve ılımlı bir yaklaşım sergilemesi ve bu tutumunu tedric özelliği ile destekleyerek, alıcı

[359] Tuncer, Faruk, *Tenâsüb İlmi Açısından Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk,* 179.
[360] Bekir Topaloğlu, "Rab", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/rab#1 (07.02.2024).
[361] Bekir Topaloğlu, "Rab", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/rab#1 (07.02.2024).

konumundaki bireyleri kuşatacak bir dil kullanması gerektiği kuralını bizlere bildirmektedir.

Bu bilgilerden hareketle din eğitimcilerinin, inanmayaların beşerî zaaflarına, başıboşluğuna, gayesizliğine, sorumluzluğuna karşın; inanan zümresinde olan ve bu inanmışlıkla beraber, diğer bireylerde dinî inanç, değer ve duygu inşa etmek için emek veren din eğitimcilerinin; muhatap kitleye zihinsel, duygusal ve ruhsal anlamda daha bilinçli ve zengin bir donanımla kendilerini geliştirmeleri gerektiğine dair daha güçlendirici ve yapıcı bir teşvikte bulunmaları gerekmektedir.

İlgili ayette, insanlığın topyekûn hayrına olacak ve onların gönül ve zihin dünyalarına ışık tutacak bir şekilde kendilerini gerçekleştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.[362] Nitekim Rab'den sakınmanın gerekliliği olarak, dinî iletişime muhatap olan her bir bireyin iyiye, doğruya, güzele teşvik edilmesi ve muhatap kitlenin erdemli bir islami şahsiyet sahibi olması hususunda teşvik edilmesi gerekmektedir.

Dinî iletişime muhatap olan kitleyi, sakındırılmak istenen kötü sondan beri kılmak için; din eğitimcilerinin, Kur'anî düsturla, devrin gerekliliğini gözeterek, yeni bir vizyon, donanım ve açılımla rehber olmaları gerektiği mesajını da alt mesaj olarak bizlere vermektedir. Din eğitimcileri kuracakları dinî iletişimde, insanın yaratılış gereği çok yönlü ve girift yapısını gözeterek, yaşantıları ve önderlikleri ile de muhatap kitlenin duyguları, düşünceleri ve fiilleri üzerinde olumlu tesirler bırakmaları gerektiği ve hal dünyaları ile onları dinî duygu düşünce ve davranışa sevk etmeleri gerektiği mesajını dolaylı olarak bizlere vermektedir

Bireylerin dünyaya yönelik gelip geçici olan arzu, heva, his ve heveslerin eğitilmesi de din eğitiminin amaç ve hedefleri arasındadır. Kur'an, insanda var olan bu arzuların daha uzak ve daha kalıcı hedefler için engel oluşturmayacak bir düzeyde dinî ve ahlaki değer ve sorumlulukla buluşturarak, ilahi bir bakışla eğitilmesini ister.

Yapmış olduğumuz bu izahatlar sonucunda Hac suresinin 1. ayetini dinî iletişim açısından incelediğimizde; bu ayet özelinde bulunan "Terğib ve Terhib" metodlarını ileten kaynak konumundaki din eğitimcilerinin; mesajın doğru, etkin ve verimli bir şekilde kodlanması

[362] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/3990.

ve aktarılması aşamalarından sonra, buna muhatap olan kitlenin, verilen dinî mesaj ve telkinleri doğru anlayıp değerlendirmesi ve kabullenmesi aşamalarının, alıcı konumunda olan bireylerin görev ve sorumlulukları da dâhilinde olduğunu da ifade etmek gerekir.[363]

Hac suresinin 1. ayeti, genel bir teşhis ve uyarı içermektedir.[364] Hakk'a karşı gelen,[365] "her türlü kusal değeri unutan ve inkâr eden gafiller uyarılıyor."[366] Diğer bigilere ilaveten, burada ilahi bir terbiye metodu da bulunmaktadır. Müslüman bir şahsiyetin her daim korku ve ümit arasında olması gerektiği ve hayatının her aşamasında denge ve ölçülü olması gerektiğine dair bir ikaz bulunmaktadır. Nitekim hayatını bu düsturla disiplinize eden insanın sorumluluk duygusu gelişir ve iyi bir iş yaptığında, rahmete erişeceğini bilir, kötü bir eylem yaptığında da ilanihaye azapla karşılaşacağını bilir. Bu bakımdan, ayeti analiz ettiğimizde Hak Teâla'nın beşeriyetin manevî yönünü geliştirmeyi ve dönüştürmeyi hedefleyerek, onu erdemli bir birey haline getirmeyi amaçladığı görülmektedir.

İlgili ayet, bireylerin içerisindeki meydana gelen manevî boşluğu, hayırla ve hikmetle doldurulması gerektiği mesajına bizi yönlendirir. Nitekim Hakk'ın kuşatmadığı zihinleri, batıl fikirler, oluşumlar ve ideolojiler işgal eder.

Hac suresi 1. Ayeti din eğitimi ve dinî iletişim açısından bir bütünlük içerisinde tahlil edildiğinde, "özendirme-sakındırma" yönteminin yer aldığı; aynı zamanda bir başka din eğitim ve öğretiminin ilkelerinden olan "bütünlük ilkesinin" bulunduğu; buna ilaveten dinî iletişim ilkelerinden "uyarı ve ikna tarzındaki dini iletişim"[367] yöntemlerinin mevcut olduğu görülmektedir.

2.8. Hac Suresi 5. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik

[363] Cebeci, *Dinî İletişim,* 259.
[364] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 3/711.
[365] Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 4/1710.
[366] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/3987.
[367] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.

çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır."[368]

Bütün insanlığa doğru yolu ve hakikati gösterip, onların dünya ve ahiret saadetini elde etmeleri için, Yüce Allah'ın göndermiş olduğu son ilahi kitap, Kur'an'ı Kerimdir. Hitabın asıl gayesi muhatap kitleye belli fikir, düşünce ve değerleri iletmek, bununla birlikte onu ikna etmektir. Hitabı ilahi ve beşerî olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. İlahi hitap; Yüce Allah ile insanoğlu arasında meydana gelen hitap şeklidir. İnsanlık tarihinde meydana gelen Yüce Allah-insan iletişiminin yirmi üç yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Hitapta yer verilen ve kullanılan iletişim unsurları, ilk muhatapların tanıyıp anlayabildikleri şekilde olup, toplum içerisinde yaşamış oldukları olgulardan seçilmiştir. Çünkü ilahi bir hitap olan Kur'an'ı Kerim'in üslubu, muhatap kitlenin, bilgi, statü ve tasavvur seviyesine göre inşa edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın ilk muhatapları, Araplar olsa da o tüm insanlığa yönelik bir çağrı, hitap ve sesleniştir.[369]

Temsil, kelime olarak "benzetmek, benzeme; bir şeyin benzerini nakletme, örneklendirmek" manalarına gelmektedir. Temsil, anlaşılması güç bir hadiseyi, meseleyi ve durumu, daha açık ve çok bilinen benzeri başka bir şeyle açıklamaktır. Şöyle ki temsilde, temsil eden şey ile temsil edilen arasında bir ilişki, benzerlik ilişkisi bulunduğu varsayılmaktadır. İşte bu benzerlik ilişkisinden dolayı ortaya konup sunulan dile, temsilî dil denmektedir.[370] Bu bağlamda söz konusu ayet din eğitimi açısından tahlil edilip incelendiğinde "Temsili metodun" mevcut olduğu görülecektir.

Şöyle ki; Yüce Allah insanı düşünme ve tefekküre sevk ederek şöyle buyuruyor: Ahiretin gerçek olduğuna dair mühim delillerden bir tanesinin de ölü halde bulunan toprağın özellikle bahar mevsiminde üzerine yağan yağmurlar sebebiyle harekete geçmesi, kabarması, yeşillenmesi, göz ve gönül alıcı çeşitli renk, şekil, koku ve tatta binlerce bitki, meyve ve sebze bitirmesidir. Bütün bunları gerçekleştiren sonsuz kudret ve ilim sahibi

[368] Hac, 22/5.
[369] Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi,* 39.
[370] Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi, 80*; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 218.

Yüce Allah öldükten sonra insanları tekrar diriltmeye kadir değil midir? İnsanları diriltmek, onları yoktan var edip yaratmaktan daha mı zordur? Kesinlikle zor değildir, o halde insanlar öldükten sonra tekrar dirilecektir.

Dinî mesajın alıcı tarafından anlaşılıp kavranabilmesi için kaynak, iletmek istediği mesajını alıcının çözümleyebileceği, yani daha öncesinde öğrenip kavramış olduğu sembollerle kodlamış olması gerekmektedir. Nitekim iletişim alıcının algıma yetisi ve gücüyle sınırlıdır. Anlaşılmayan ve toplumca kabullenilmemiş içerikle kurulan iletişim ya mesajın kaynak tarafından alıcıya ulaşmamasına veya yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı iletişimde etkinliğin ilk şartı doğru kelimeleri, uygun deyimleri alışılmış ve açık bir şekilde kullanmaktır. Bu minvalde söz konusu ayeti dinî iletişim açısından ele aldığımızda "mesajın anlaşılır, net ve yalın olması"[371] ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.

Hac suresinin 5. ayeti dinî iletişim açısından değerlendirildiğinde "mesajın hayatî olması" ilkesinin de bulunduğu görülmektedir. Mesajın hayati olması demek, gerçek hayatta yararlanılabilir ve kullanılabilir bilgilere yer verilmesi ile gerçekleşmektedir. Nitekim söz konusu ayette; اَلتُّرَابُ (toprak) safhası, insanın anne rahminde yaratılmaya başlamasının ilk evresi اَلنُّطْفَةُ(nutfe) safhası, döllenmiş olan yumurtanın rahim çeperlerine asıldığı ve orada takılı kaldığı اَلْعَلَقَةُ(‘alaka) safhası, çiğnem büyüklüğündeki et parçası اَلْمُضْغَةُ (mudğa) safhasını ele alınmaktadır. Burada insanın oluşum süreci tasvir edilerek, bireye gözleme dayalı bir öğretim metodu sunmaktadır.[372] O halde, bir din eğitimcisinin mesajını kodlarken, mesajın ve konunun bağlamına uygun bir şeklide tasvir metodunu aktif kullanarak dinî bilginin işlenmesi gerektiği çıkarımına varmak mümkündür.

Din ve onun eğitimi ilgili aşamaların hepsi; gerçek bir bilgi, idrak, irfan ve anlayış işidir. "Bu ölçüde ve bilinçte oluşan iman ve dindarlık, köklüdür, şuurludur ve o bakımdan olaylar karşısında sarsılmaz ve eksilmez."[373] Bu bakımdan akla ışık tutarak, bireylerin maddî ve manevî yönlerine hitap ederek, onları kuşatacak malzeme ve araçlarla dinî bilgi,

[371] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 92.
[372] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 3/344.
[373] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/3995-3996.

mesaj ve duygunun muhatap kitleye bütüncül bir şekilde işlenmesi ve aktarılması önem arz etmektedir.

Allah bu ayette, kudretinin ve hikmetinin sırlarını,[374] tedrîcî yaratma merhalelerini[375] ve insanın biyolojik olarak maddeten nasıl tekâmül edip geliştiğini[376] sırası ile sistemli ve düzenli bir şekilde idraklara sunmaktadır. "Allah, hikmetini beyan ediyor ki insanlar O'nun zatı itibariyle hakîm, başkasının öğretmesiyle değil zatı sayesinde âlim, başkasının güç vermesiyle değil kendi zatından dolayı kâdir olduğunu bilsinler."[377] Söz konusu ayette iletilmek istenen mesaj tamamlayıcıları ile birlikte bir bütün oluşturmaktadır. Buradan hareketle, Hac suresinin 5. ayetini dinî iletişim açısından tetkik ettiğimizde "dinî mesaj ve telkinlerin düzenli, sistemli ve hiyerarşik olmalıdır"[378] ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.

Hac suresi 5. ayetine genel bir değerlendirme yaptığımızda; "bütünlük ilkesine dikkat çekildiği, bilginin yararlılığı ilkesinin mevcut olduğu, bilginin kaynağının mesajı net ve yalın aktarması, aynı zamanda gerekli hallerde mesajı kodlayıp aktarırken temsil ve tasvirden istifade edilmesi gerektiğine" dair vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim İslam dini, öğrenilmesi ve yararlanılması gereken faydalı bilginin ne zaman, kimden ve nerede elde edileceği hususunda herhangi bir sınırlama getirmemiştir.

2.9. Hac Suresi 49. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"De ki: "Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım."[379]

Allah, evreni yoktan var etmiş, ancak ondan sonra da kâinatı kendi hâline bırakmamıştır. O halde denilebilir ki Allah kâinatı, bir saat gibi kurup, kendi hâline terk etmiş değildir. Bilakis evren de her an Allah'ın iradesi hâkimdir. İşte hakîm olan söz konusu bu irade, insanoğlunu kendi başına bırakmamış, en güzel ve en doğru yolun hangisi olduğunu vahiy diliyle göstermiştir. Çünkü beşer aklı, çoğu zaman kendisi için yararlı ve doğru olan

[374] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi- Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 9/450.
[375] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 3/714.
[376] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,* 8/3996.
[377] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkanî, *Te'vîlâtü'l- Kur'an Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi- Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 9/451.
[378] Cebeci, *Dinî İletişim,* 207.
[379] Hac, 22/49.

prensipleri anlayamamakta ve bir kısım yanlış yollara sürüklenmektedir. Bu minvalde söz konusu ayetin dinî iletişim ve din eğitimi açısından daha iyi anlaşılması için ayette yer alan "نَذِيرٌ" kavramının açıklanması gerekmektedir.

الإنذار kelimesi lügatte "korkulu bir şeyi bilip sakınmak" manasına gelen nezr (nizâre) kökünden türetilmiş olup "korkulu bir şeyi haber vererek sakındırmak" demektir. "Sevindirici haber verme" manasındaki "tebşir" kelimesinin zıttı olan "inzâr" dine davet ve eğitim metotlarından bir tanesidir.[380] Bu eylemi gerçekleştiren kimseye yani "tehlikenin farkında olmayan topluluğa bu tehlike hakkında bilgi veren kimse" münzir (nezîr) denilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber kendisini, düşman ordusunun kavmine saldırmak için geldiğini görüp, bu durumu kavmine haber veren ve onları bu hususta uyaran kimseye benzetmiştir.[381]

Kur'an'ı Kerim'de "tebşîr" ve "inzâr" kavramları genel olarak beraber zikredilmiş inzâr kökünden gelen kelimelerin daha fazla oluşu dikkat çekmiştir.[382] İslam davetinde korku ve uyarma metoduna son derece önem verilmesi İslam âlimlerince iki yönden beyan edilmiştir. Birinci olarak, korkunun insanı harekete geçirmedeki rolünün daha fazla ve etkili oluşudur. Fahreddin er-Râzî'nin ifade ettiğine göre bir işin yapılması veya terkedilmesini sağlamakta uyarma ve korkutmanın tesiri müjdelemenin etkisinden daha kuvvetlidir. Nitekim insan menfaat elde etmekten çok zararı defetmek için çaba harcamaktadır.[383]

İkincisi de İslam davetine muhatap olan kimselerin özellikleriyle alakalıdır. Nitekim Cahiliye döneminde Arapların çoğunluğu zihniyet, davranış ve inanç açısından olumsuz özelliklere sahipti. Kalpleri katılaşmış ve aklıselim düşünemeyen insanların vicdanlarında tesir oluşturmak için inzardan daha etkili bir yöntem yoktur.[384] Nitekim Hz. Peygamber'in risâlet görevine ilk önce "inzâr"la başlamış olduğunu da Kur'an'ı Kerim'den öğrenmekteyiz: "Ey örtüye bürünen! Kalk, inzâr et."[385]

---

[380] Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi*, 95.
[381] Hayati Hökelekli, "İnzâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/inzar (08.02.2024).
[382] Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi*, 40.
[383] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/42.
[384] Hayati Hökelekli, "İnzâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/inzar (08.02.2024).
[385] Müddessir, 74/1-2.

İnzârın dairesi çok geniştir insanın kendi yakın çevresi olan aile ve akrabalarından başlayarak bütün insanlığı kapsamaktadır. Hz. Peygamber de uyarıp sakındırma işine ilk olarak ailesinden başlamış, daha sonra yakın akrabalarıyla devam etmiş daha sonra içerisinde yaşamış olduğu bölge halkını ve nihayetinde bütün tüm insanlığı Yüce Allah'ın dinine icabet etmeye çağırmıştır. Ancak bizler inzara yani korku ve uyarıya ilk önce kendimizden başlamalıyız. Nitekim bu hususa şu ayet örnek olarak gösterilebilmektedir: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."[386] Kişinin ailesini ateşten muhafazası yalnızca onları Allah'ın emirlerini yapmaya teşvikle; yasaklamış olduklarından da onları sakındırmakla olacaktır.[387] Kişinin ailesinden sonra yakın akrabaları gelmektedir. Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: "(Önce) en yakın akrabalarını uyar."[388]

İnsanın ailesi ve yakın akrabalarından sonra uyarması gereken kimseler ise içinde yaşamış olduğu toplumdur. Nitekim Hz. Peygamber'e Kur'an'ı Kerim'de Mekke ahalisi ve etrafındaki kabileleri uyarması için indirildiği şu şekilde ifade edilmektedir: "Bu (Kur'an), Ümmü'l-kura (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır."[389] Ayette yer alan Ümmü'l-Kura kavramını müfessirler Mekke olarak tefsir etmişlerdir.[390]

Korkutma ve inzâr basamaklarında kişinin ailesi, yakın akrabaları ve içinde yaşamış olduğu toplumdan sonra bütün insanlık gelmektedir. Hz. Peygamber her ne kadar Arap toplumuna gönderilmiş olsa bile uyarıcılığı kendi dönemi ile sınırlı olmayıp, evrensel manada bir uyarıcı olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan, "Ey insanlar!" ifadesi, kendi döneminde yaşayan insanları kapsamına aldığı kadar, kıyamete kadar gelecek olan nesilleri de kapsamına almaktadır ve hedef kitlesi de tüm insanlıktır.[391]

Yüce Allah, Hz. Peygamber için şöyle buyurmaktadır: "İnsanlık için, uyarıcıdır."[392] Bu bağlamda herhangi bir düşüncenin fikrin veya dinin evrensel olabilmesi için, sadece belli bir grup, kavim, cemaat, ırk, millet veyahut da topluluğa mahsus olmayıp, bilakis herkesi

[386] Tahrim, 66/6.
[387] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/175.
[388] Şuara, 26/214.
[389] Enam, 6/92.
[390] Kurtubî, *El-Câmi' li -Ahkâmi' l- Kurân* 14/420-421; Yazır, *Hak Dini ve Kur'an Dili,* 5/556.
[391] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri,* 2004, 13/117.
[392] Müddessir, 74/36.

kucaklaması, her seviyedeki insana hitap etmesi ve çağırmış olduğu davetin kapsamına alması gerekmektedir. Aksi takdirde böyle bir fikir, ideoloji, din veya düşünce yöresel ve millî özelliğe sahip demek olur ki, bu da evrensel değildir. Bu bakımdan İslam dışındaki, ideolojilerin, izmlerin veya dinlerin evrensel olduğu söylenemez.

Kur'an'ı Kerim'de da insanı ıslah ve terbiye etme yöntemi "tebşîr" ve "tenzîr", bir diğer ifadeyle ümitlendirmek ve korkutmak şeklinde gerçekleşmektedir.[393] Söz konusu bu iki kavram ve terbiye yöntemi ise birbirlerine zıt iki kavram ve yöntemdir. Sözü edilen bu ıslah ve terbiye yöntemi, beşerî sistemlerde de aynı şekildedir. Mükâfat ve mücazat manası iki taraflı olarak uygulanmaz ise, insanın terbiye ve ıslahı gerçekleşemez. Peygamberlerin asli görevi, insan fıtratında yer alan mevcut dinî potansiyeli harekete geçirmek gayesiyle kalpleri uyarmaktır. Kur'an'ı Kerim'de yer alan kıssaları ve özelde Hz. Peygamber'in hayatını incelediğimizde, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin etkili olan tüm yollara başvurarak psikolojik duvarları ortadan kaldırmak istediği görülmektedir. İnzâr da söz konusu psikolojik engellerin bertaraf edilmesi için kullanılabilecek en etkili yollardan bir tanesidir.[394]

Yapılan bu açıklamalardan sonra Hac suresinin 49. ayetinde İnzar" ve "Sakındırma (Terhib)" metodunun yer aldığı görülmektedir.

Hac suresi 49. ayeti bir bütünlük içerisinde ele alındığında ve dinî iletişim açısından incelendiğinde, amaçları açısından dini iletişim ilkelerinden "bilgi ağırlıklı dinî iletişim ile ikna tarzındaki dini iletişim"[395] yöntemlerinin olduğu, Kur'an'a göre temel iletişim ilkelerinden "İyiliği emretme kötülükten sakındırma" [396] ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.

Özetle ilgili ayette, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görevinin sınırları çiziliyor ve o çizginin ötesinde O'ndan bir şeyler istemenin doğru olmayacağı da hatırlatılıyor. [397] Hz. Peygamber dahi O'na müsaade edilen çerçeve ve sınırlılıkta peygamberlik misyonunu ifa etmeye çalışırken; asırlar sonrasında kendine olduğundan daha fazla değer atfeden, hatta

[393] Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi*, 39.
[394] Hayati Hökelekli, "İnzâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/inzar (08.02.2024).
[395] Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim,* 99.
[396] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 138.
[397] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4039.

Allah ve Resulünün önüne geçmeye çalışan haddi aşanlara hiçbir kudrete sahip olmadıkları hatırlatılıyor. Aynı zamanda insanlara dair çizmemiz gereken beşerî sınıra da dikkat çekilerek,[398] herkese layık olduğu ölçüde değerlendirmemiz gerektiği tavsiye ediliyor.[399]

İlgili ayet şöyle bir mesajı da içermektedir; tebliğ, davet ve irşad görevlerinde aceleci olunması, maksada uluşmamıza engel teşkil edecektir. Bununla beraber sonunun hüsran olarak neticelenmesine sebebiyet verebilir demektedir. Resulullah (s.a.v) hitap ettiği inkarcılara kendi görevinin mahiyetini yani sadece bir uyarıcı olduğunu bildirmesi; azabı çabuklaştırmak veya ertelemek gibi bir yetki ve görevinin bulunmadığını açıklamasından hareketle; din eğitimcilerinin de dinî etkileşim kurarken, mesajı aktarırken veya kodlarken ve dahi geri dönüt alma safhası dahil olmak üzere dinî iletişimin tüm aşamalarında bu hususta aceleci olmamaları gerektiği mesajını barındırmaktadır. Nitekim eğitimde, öğrenme aşaması zamanla, sabırla, sebat ve istikrarla inşa edilmelidir. Muhatap kitlenin mevcut durumuna göre belki daha ağır ve emin adımlarla ilerlenildiği takdirde daha anlamlı neticeler verebilir. Bu bakımdan, realist olmayan bir düzlemde kurulan dinî iletişim ve aceleci tutumlar; olumsuz geri dönütlerin olmasına ve dinî mesajın muhatap kitlede herhangi bir karşılık bulmamasına zemin hazırlayabilir.

2.10. Hac Suresi 73. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"[400]

Hac suresinin 73. ayeti dinî iletişim ve din eğitimi açısından daha iyi anlaşılması için ayette yer alan "مَثَلٌ" kavramının açıklanması gerekmektedir. Kur'an ve Tefsir usulü ilimlerinde Kur'an'ı Kerim'deki meseller ve bu konulardan bahseden ilim için "emsâlü'l-

[398] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4039.
[399] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4040.
[400] Hac, 22/73.

Kur'an" tabiri kullanılmaktadır. Mesel kelimesi Kur'an'da altmış dokuz yerde zikredilirken, bunun çoğulu olan emsal kelimesi ise dokuz yerde zikredilmektedir.[401]

Emsal her kültür ve dilde mevcut olan ayrıca Kur'an'ı Kerîm'den önceki semavî kitaplarda da yer verildiği bilinmektedir. Kur'an'da belagat ve fesahatte epey ilerlemiş bulunan Araplara hitap edilirken onların önem vermiş oldukları mesel getirme metodu uygulanmıştır. Kur'an'ı Kerîm'de mesel kavramı başlıca şu anlamlarda kullanılmıştır:

1- Misal, benzer ve örnek. Mesel kavramının en çok kullanılan anlamı bu olup bazı ayetlerde çeşitli mesellere yer verildiği ifade edilmiştir.

2- Siret, durum ve haldir. Geçmiş kavim ve toplumların halleri, inkârcı davranış ve tutumları, bu sebeple başlarına gelmiş olan bela ve musibetler birer mesel olarak anlatılmıştır.

3- İbret. Bazı geçmiş toplulukların kıssaları ve akıbetlerinin ele alındığı ayetlerde mesel bu manada kullanılmıştır.

4- Vasıf, sıfat, nitelik ve özellik. Birçok ayette mesel bir şeyin niteliği, sıfatı ve özelliklerini beyan etmektedir. Yüce Allah'tan sakındırarak güzel kulluk edenlere vaat edilen cennetin meseli ifade edilirken onun zemininden ırmakların, nehirlerin aktığı, yemişlerinin ve gölgesinin sürekli olduğu açıklanmıştır.[402]

İnsanların tek bir ilahının olduğunu ikna edici bir yöntemle ortaya koyan ve Allah'tan başkasına kulluk edip, boyun eğmenin anlamsız bir tutum olduğunu hatırlatan uyarı, öğüt ve delillerden sonra söz konusu bu ayette de sahte ilahların ve onlara ibadet edip tapanların durumunu özlü bir şekilde anlatan misal getirilmiştir. Nitekim bu temsilî anlatımda muhatap kitle, esiri oldukları tutum ve davranışlarından, aklî muhakemelerini kısıtlayıp sınırlayan peşin hüküm ve önyargılarından sıyrılarak verilen misali can kulağıyla dinlemeye çağrılmaktadır. Temsili anlatım şu şekildedir: Yüce Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen, kulluk edilen yalvarılıp tapılan bütün varlıklar bir araya gelseler

[401] Bedreddin Çetiner, "Mesel", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#3-tefsir (08.02.2024).
[402] Bedreddin Çetiner, "Mesel", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#3-tefsir (08.02.2024).

yine de bir sinek yaratamazlar, hatta sineğin kapıp götürdüklerini bile engelleyip geri alma gücüne sahip olamazlar. Kendinden istenilen zavallı ve acizdir. Nitekim bakım ve temizliği için bile bir başkasına ihtiyaç duymaktadır. Onlara dua edip isteyende acizdir; çünkü ibadet edip yalvarmış olduğu varlıkların kendisine hiçbir hayrı yoktur. Bundan dolayı isteyende eli boş kalmaya, çaresiz ve yardımsız kalmaya mahkûmdur.[403]

Söz konusu ayette temsili anlatımın kim tarafından ifade edildiğine dair âlimler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. İslam âlimlerinin çoğunluğu bu anlatımın Yüce Allah tarafından getirilmiş bir misal olduğunu ifade etmişlerdir.[404]

Müfessirler Hac suresinin 73. ayetinde, yer alan kısımdan "Allah'tan başka kendilerine yalvarılıp yakarılanlar"dan maksadın, müşriklerin ibadet edip kulluk ettikleri putlardır. Bazı müfessirlere göre burada, insanları Yüce Allah'a inanıp kulluk etmekten engelleyen lider kesimin olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı müfessirlerde Yüce Allah'a ibadetten engelleyerek âsi olmaya teşvik eden şeytanların olduklarını beyan etmişlerdir.[405]

Bu bağlamda söz konusu ayet din eğitimi açısından tahlil edilip incelendiğinde "Temsili metodun" mevcut olduğu görülmektedir. Temsilî anlatımın, mesajın muhatap tarafından anlaşılmasındaki etki ve tesirini Abdülkâhir el-Cürcânî şöyle açıklamaktadır:

> "İnsan ruhu gizlilikten açıklığa kavuşturulmaya, az bildiğinden daha iyi bildiğine geçmeye arzu duyar. Duygular ve tabiat yoluyla alınan zarurî bilgiler, akıl ve düşünceyle elde edilen bilgilerden kuvvet ve sağlamlık bakımından daha üstündür. İnsan tek bilgiyi duygulardan ve tabiattan elde eder. Nazar ve tefekkürle elde edilen bilgiler daha sonra hasıl olur. İnsan perde arkasından görmektense, perdesiz görmeyi arzu eder. Gizli ve kapalı manalar temsille açıklık kazanır. Müşahede ruhlarda mananın yapmadığı tesiri yapar..."[406]

Müşrikler elleriyle yapmış oldukları putlarını zaferân ile sıvarlar ve onları temizlerdi. Bu eylemin ardından zaferân kuruyunca, sinekler gelir o putlara konar ve onlardan bir şeyler alıp götürürdü. Ancak müşrikler hiçbir düşünce ve muhakeme içerisinde olmadan tekrar

---

[403] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/753.
[404] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/753.
[405] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/753-754.
[406] Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l- Belâğa*, ed. Hellmut Ritter (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1954), 96; Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 219.

putların önüne yemekler koyarlardı. O yemeklere sinekler konar ve ondan yerlerdi. Halbuki kendilerine ibadet edilen putların ne önlerindeki yemeklerden yemelerine ne de üzerlerine sineklerin konmasını engelleyecek güçleri yoktu.[407] Çünkü cansız varlıklardı. O halde kendilerini bile yararı olmayıp muhafaza edemeyen aciz şeylerin, başkalarına ne gibi faydası olabilir? Onlara ibadet etmenin nasıl bir haklı gerekçesi bulunabilir? Bundan dolayı Yüce Allah'ı bırakıp böylesine âciz putlara ibadet edenler, sonsuz kudret ve kuvvet sahibi, her şeyi yoktan var eden, Yüce Allah'ı tanımayan, O'na karşı kulluk vazifelerini yapmayan kimseler sapkın ve şaşırmış kimselerdir. Eğer ki Yüce Allah'ı hakkıyla bilip inansalardı böyle yanlış ve sapkın yollara düşmezlerdi.

Bu bağlamda söz konusu ayet dinî iletişim açısından incelendiğinde hem din eğitimi hem de dinî iletişim açısından önemli ilkelerin olduğu görülmektedir. Konuları insanların beynine iyi yerleştirebilmek için örneklerle ve temsillerle zihinde somutlaştırarak ve betimleyerek anlatmak, dinî iletişim açısın[408]dan da önemli bir yöntemdir.[409] Nitekim dinî mesajın konusuna ve muhtevasına uygun bir şekilde, örnekler ve temsiller verilmesi ve dersin bu şekilde işlenmesi, anlatılmak istenen konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

Ayette örnek ve meseller verilmesi bilgisinin akabinde, "Onu hakkıyla düşünün, ondan ibret alın" emri ve ikazını tahlil ettiğimizde; dinî iletişime muhatap olan bireyler için, dinî mesajları ve telkinleri sadece salt dinlemenin yetmeyeceği, dinlemenin ötesinde verilen mesajlar üzerinde düşünmeye ve ondan ibret almaya yönlendirerek zihinsel bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir. Dinleme ile alakalı Mâtürîdî şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "Hak üzerinde düşünen, tefekkür eden ve ortaya çıktığı zaman kabul eden kimsenin dinlediği gibi dinleyin" [410]diyerek vahyin anlaşılmasını belli ölçüde gelişmiş ve geliştirilmiş bir dinleme yeteneğine bağlamaktadır.

Nitekim birey, din eğitimin gerçekleşmesi sürecinde, aktif bir düşünce halinde iken; anlama, anlamlandırma, değerlendirme, kıyaslama, mantık, sağduyu, sezgi, akıl yürütme gibi süreçleri devreye girerek, bireyde kodlanan mesajların daha aktif bir etki oluşturmasını mümkün kılacaktır. Dolayısı ile etkin bir dinlemenin ve düşünmenin

[407] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4057.
[408] Er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/369.
[409] Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2004, 13/156.
[410] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an Tercümesi*, 9/532.

olmadığı yerde kurulan iletişimden ve yapılan din eğitiminden herhangi bir pay almanın mümkünatı yoktur. O halde dinî iletişimde mesajı kodlayan ve aktaran bireylerin sorumluluğu ne kadar ise alıcı konumundaki bireylerin de bu minvalde sorumluluğunun olduğunu görmekteyiz.

Bununla beraber ilgili ayette Allah, kullarına iletmek istediği mesajı verirken "bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta" şeklinde aşamaları olan "Mukayese metodunu" kullanmış olduğu görülmektedir. Kur'an, Yüce Allah'ı anlatırken vasıflarını tanıtırken, müşriklerin tapmış oldukları ilahlarının ne olduğunu ortaya koyarak, bir ilahta olması gerekenleri beyan etmiş ve bu konudaki düşünce ve tasavvurunu insanların zihnin dünyasında oluşturmuştur[411] Bu bilgilerden hareketle bir din eğitimcisinin, dinî mesajlarını muhatap kitleye aktarırken; muhatap kitlenin bilişsel yönüne hitap etmesi gerektiği mesajının olduğu görülmektedir. Nitekim dinî iletilerin aklî ve zihinsel aktiviteye zemin hazırlaması; mesajın daha iyi algılanmasına ve anlaşılmasına sebep olması açısından önem arz etmektedir.

Hac suresi 73. ayetinde, aklî muhakemeleri kısıtlayan ve engelleyen önyargılardan ve alışkanlıklardan sıyrılmaya dair bir davet olduğu da görülmektedir.[412] "Bireylerin ve toplumların ilişkisini bozan önyargılar psikolojik, tarihsel- ekonomik, durumsal ve başka sosyo-kültürel farklılıklardan kaynaklanıyor olabilmektedir." [413] Dinle alakalı olan önyargılar ise daha karışık ve karmaşık olabilmektedir. Nitekim birçok noktada farklı dinî sosyal kimlikler, inanç ve mezhepsel farklılıklar, örfî ve kültürel değişiklikler, kibir duygusu, kavmiyetçilik gibi birçok farklı sebeplerden oluşabilecek olan önyargılar; dinî iletişimin sekteye uğramasına, mesajın algılanmamasına ya da kendi istediği haliyle algılamasına sebep olacaktır. Bu durumda, dinî iletişimin hedeflerinin gerçekleşmesine mâni olabilecek en önemli engellerden birisi de muhatabın algısını sınırlandıran yanlış önyargılardır denilebilir.[414] Dinî iletişimde önyargı ile başlayan bir iletişim, başarısızığa mahkumdur. Bu noktada din eğitimcileri, muhatap kitleye bilişsel farkındalık kazandırmayı hedefleyerek, ön yargıları bertaraf edebilmek için kararlı bir tutum

[411] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 265.
[412] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 3/753.
[413] İbrahim Gürses, "Önyargının Nedenleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2005), 143.
[414] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 163.

sergilemeli ve önyargılarının kaynak noktasına giderek, çözümlemeye çalışmak; iletişimin pozitif yönde etkilenmesini sağlayabilir.

2.11. Hucurât 13. Ayet'in Dinî İletişim Yönü ve Din Eğitimi Açısından Tahlili

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[415]

Kur'an, birey ve toplumların yalnızca dünyevî yaşamlarına değil, ahlaki erdemlerine, ruhî olgunluk ve kemallerine de önem vermiştir. Bu sebeple Kur'an'ı Kerim beşeriyetin her yönden huzurlu olması için iletişimin sahasını bütün insanlığa şamil kılmış ve tüm cemiyetlerin faydalanabileceği temel ilkeler ve çözümler getirmiştir. Yüce Allah tarafından insanlara hitap etmek için gönderilmiş olan Kur'an'ı Kerim'de iletişimin önemi, üzerinde durduğumuz bu ayette de net bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı zamanda müslümanların dünya görüşlerini, evrensel hakikatleri ve değer ölçütlerini dayandırdıkları temelleri aktarması açısından da hem dinî iletişim hem de din eğitimi hususunda bizlere verdiği mesajlar olarak ayrı bir önem arz etmektedir.[416]

Yüce Allah tarafından indirilen Kur'an'ı Kerim, insanın hem dünyada hem de ahirette mutluluğa erişmesini gaye edinir. Onların her yönden kemale ermesini hedeflemesi açısından, başlı başına bir eğitim kaynağıdır. Hucurat suresi, bireysel ve toplumsal eğitim metotları ile genel ve özel ahlaki kurallar çerçevesinde insan ilişkilerinde, iletişiminde ve münasebetlerinde tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği hususunda örnekler barındırmaktadır.

Bireyler, kavimler, gruplar, milletler, ümmetler, siyasi, kültürel, coğrafi ve biyolojik farklılıklarla birbirlerinden ayrılmakta; bu farklılıklara bağlı olarak da kimlik sahibi olmaktadırlar. İnsanlar sahip olmuş oldukları bu kimlikle tanışıp tanınmaktırlar. Ayrıca her bir birey kendi farklılığını, özelliğini bir övünç, büyüklenme ve gurur vesilesi yapmaktadır. Bu bağlamda söz konusu ayet; farklı yaratılış sayesinde insanların belli bir kimlik sahibi olmasını ve bu kimlik vesilesiyle, ülfet ve muhabbetin oluşmasını

[415] Hucurât, 49/13.
[416] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/97; Mehmet Okuyan, "Hucurât Suresi 13. Ayet-Kuranokuyan.com" (Erişim 31 Mart 2024).

onaylamaktadır. Böylelikle farklı ırk, millet, etnik grup ve sosyal statülere mensup olmanın üstünlük sebebi olarak algılanmasını reddetmektedir.[417] İnsanın şeref ve kıymetini kendi gayret ve çabası sebebiyle elde etmediği etnik grup veya sosyal statüye de bağlamamaktadır. Bilakis kendi iradesi ve gayretiyle elde etmiş olduğu evrensel değerlere bağlamaktadır. Böylelikle tüm insanların özü birdir, aynı asıldan var edilmişlerdir. Hem biyolojik hem de kök itibariyle temel özellikleri farklı değildir. Özü itibariyle bir olan insanlar birçok hikmete binaen farklı etnik grup ve kimliklerle tanınıp tanışmaları, kaynaşmaları ve yardımlaşmaları için farklı ırk, kabile, millet ve gruplara ayrılmışlardır.[418]

Üzerinde durduğumuz Hucurat suresinin 13. ayetinden önceki ayetlerde, Yüce Allah'ın dinine inanıp iman edenlere hitap edilirken söz konusu bu ayette bütün beşeriyete nida edilmektedir. Çünkü Yüce Allah, ilk olarak Hz. Âdem'i ve Hz. Havva'yı yaratmıştır. Sonra bunlardan silsile şeklinde tüm beşeriyeti yaratıp çoğaltmıştır. İnsanoğlunu kavimlere, ırklara, milletlere, kabile ve aşiretlere ayırmıştır. Bu sebeple her bir milletin farklı bir dili ile kendine ait örf ve adetleri oluşmuştur.

Yaratıcı, bunu karşılıklı iftihar ve muaraza olması için değil, bilakis insanoğlunun birbiriyle tanışması, ülfet etmesi, toplum ve uygarlık inşa etmesi, kültür ve medeniyet alışverişinde bulunması; ayrıca birey ve cemiyetlerin maddî ve manevî her yönden mutlu olmaları için yapmıştır

Hucurat suresinin 13. ayetinin vermek istediği mesaj, sadece Müslümanlara yönelik değil, bütün beşeriyeti alakadar etmektedir. Yüce Allah, özü itibariyle insanların eşit olduğunu, bu bakımdan erdem ve fazilet sahibi olmanın kişinin cinsiyet, mensup olduğu kabile, soy ve ırkta olmadığını, sadece kendi çaba ve gayretiyle elde edeceği iman dairesinin en üst mertebesi olan takva sayesinde olduğunu açıklanmaktadır.

Hucurat suresinin 13. ayetinde yer alan "Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık" bölümü ile ilgili olarak şu iki yorum yapılabilmektedir:

[417] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/97-98.
[418] Er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, 20/233-239; Okuyan, "Hucurât Suresi 13. Ayet-Kuranokuyan.com".

1) Ayetin bu kısmı ile anlatılmak istenen biz sizi Âdem ile Havva'dan yarattık demektir.

2) Bu hitabın yapıldığı esnada mevcut bulunan ey insanlar, biz sizin her birinizi bir baba ve bir anneden var ettik demektir. Birinci mananın murat edildiğini söylediğimizde, söz konusu ayet, bütün beşeriyetin tek bir erkek ve tek bir kadının çocukları olmaları sebebiyle, birbirlerine karşı övünmemeleri ve büyüklenmemeleri gerektiği anlaşılmaktadır. İkinci mananın murat edildiğini ifade edersek, bu, tüm insanların tek bir cins olduğuna işaret etmektedir. Nitekim insanlardan her biri diğer bir fert gibi, bir anne ve bir babadan yaratılmıştır. Böylelikle bir cinsin fertleri arasında yer alan farklılık ve benzeşmezlik, iki cins arasında bulunan benzeşmezlik ve tefavüte nazaran daha küçük ve önemsizdir.[419]

Allah tarafından indirilen ve İslam dininin de temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim, evrensel bir hitap ve bütün insanlığa bir sesleniştir. Onda yer alan mesajlar, kıyamete kadar bütün beşeriyeti kuşatacak ve zamanları kapsayacak özellik taşımaktadır. Kur'an, bir ırka, bölgeye, coğrafyaya, zengin-fakir, genç-yaşlı, kadın-erkek veya zaman dilimine indirilmiş bir kitap olmayıp mesajı bütün mekânları, zamanları ve beşeriyeti kuşatmaktadır. İşte bu bağlamda Hucurat suresinin 13. ayetini din eğitimi ve dinî iletişim açısından ele aldığımızda dini anlatmakla sorumlu olan kimselerin muhatabın statüsüne veya konumuna bakmaksızın ilahi mesajı ihtiyaç sahibi her bir bireye iletmek zorundadır.[420]

Aynı dilde konuşan bireyler arasındaki kavramsal ve kültürel farklılıklar, taraflar arasında iletişimi ve anlaşmayı engelleyebilmektedir. Bundan dolayı uyum ve iletişimde ortak bir değeri ve bazı ortak kültürleri paylaşmanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Geleneklerine ve kazanmış olduğu davranışlarına sımsıkı bir biçimde bağlanma eğilimi taşıyan insanın tutum, davranış ve inançlarının değiştirilmesi, bu tür davranış ve tutumların kötülenmesi veya eleştirilmesiyle değil; elde ettiği olumlu davranış ve inançlarının vurgulanması, ortaya konulması ve pekiştirilmesiyle mümkün görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu

[419] Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 10/113-114.
[420] Cebeci, *Dinî İletişim,* 282.

ayette Kur'an'da iletişim ve ilke metotlarından "Ortak değerler ilkesine" yer verildiği görülmektedir.[421]

Bu bilgilere ilaveten Bayraklı ilgili ayetle alakalı olarak şöyle bir yorum yapmaktadır:

> "Öyle anlaşılıyor ki, din eğitimi üstünlüğün nerede olduğunu iyi öğretmeli, farklı renk ve soydan olmanın hiçbir değerinin olmayacağı fikrini insanlık medeniyetine maya olarak çalmalıdır. Üstünlüğün manevi oluşumlara katkıda bulunmak, ahlakını onlara göre düzenlemekte olduğunu ruhlara işlemelidir."[422]

Hucurât suresi 13. ayeti dinî iletişim ve din eğitimi açısından daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin kavramsal olarak değerlendirilmesi de gerekmektedir. İlgili ayetin en önemli kavramlarından biri "takva" kavramıdır. Sözlükte, "korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek"[423] gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da 285 yerde geçmektedir.[424] Kur'an'da takva: "İnsanın kendisini Allah'ın vikâyesine koyarak, ahirette zarar ve eleme neden olacak her şeyden titizlikle sakınması, yani günahlardan geri durup hayır olan işlere sarılmasıdır."[425] İlgili ayetteki "takva" kavramı ise, evrensel değerleri, erdemleri edinme ve bunların zıtlarından titizlikle kaçınma ve sakınmayı ifade etmektedir.[426]

Takva kavramı, Mekke döneminde, özellikle Arap cahiliye döneminin kabullerine göre, azaptan ve insanı bu azaba sürükleyecek kötü işlerden korunmak maksatlı, maddî bir tehlikeden korunma anlamını taşımaktaydı.[427] Fakat bu kavram, Medine döneminde, özellikle İslami inanç sistemiyle derinleşince, mana olarak değişmiş ve daha geniş bir mana kazanarak; artık sadece maddî bir tehlikeden korunmanın ötesinde, manevî unsurlar dahil edilerek; Hakk'tan alıkoyan her şeyden uzaklaşmayı da içine almıştır.[428]

---

[421] Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili,* 257.
[422] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 18/185.
[423] Süleyman Uludağ, "Takvâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mart 2024).
[424] Uludağ, "Takvâ".
[425] Hatice Şahin, *Kur'ân'da "Takvâ" Kavrami* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 115.
[426] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* 4/97-98.
[427] Şahin, *Kur'ân'da "Takvâ" Kavrami*, 15.
[428] Şahin, *Kur'ân'da "Takvâ" Kavrami*, 16.

Takva, İslam dininin kişiyi övme, değer ve önem atfetme hususunda en önemli ölçüsüdür. "İslam, kişiyi, sahip olduğu iman, irfan, bilgi ve takva derecesiyle değerlendirir; Allah'tan saygı ile korkup fenalıklardan sakınmayı üstünlük sebebi olarak gösterir."[429] Buna göre, "Takva, amel ve ilimden daha kıymetlidir. Nitekim Hz. Peygamber "Bir tek fakih, şeytan için, bin âbidden daha çetindir."[430]buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Fâtır suresi 18. ayette "Allah'ı hakkıyla ancak, O'nun âlim kulları tazim eder."[431] buyurmuştur. "Şu hâlde takva, ancak âlim için söz konusudur. O halde, muttakî ve âlim kimse, ilmi en tam ve kâmil olan kimsedir."[432] Bu bilgilerden hareketle, ilgili ayetin bize verdiği mesaj; Bireyin, kulluğunu sağlam temeller üzerine inşa etmesi, Allah'tan ittika etmesi ile doğru orantılıdır. Okuyan bu ayetle alakalı şu sözleri ifade etmektedir: "Din ve kulluk noktasında Yüce Allah katında en değerli olanın en muttakî yani Allah'a, yani O'nun belirlediği prensiplere karşı en çok duyarlılık gösterenler olduğunu bildirmektedir.[433]

Ayetin sonunda hem herkesin içinde taşıdığı niyetleri gayet iyi bildiğini hem de dışarıya vurdukları söylemlerden ve davranışlardan çok iyi bir şekilde haberdar olduğunu beyan ederek, müminlere moral, karşıtlarına ise gözdağı vermektedir.[434] Bu kısmı din eğitimi açısından değerlendirdiğimizde, bir din eğitimcisinin muhatap kitlenin olumsuz ve negatif tavırlarına karşın, yeryüzünde her bireyin kendi sorumluluğunu taşıması gerektiği bilinci ile bireylere rehberlik etme noktasındaki gücünü ve yetkinliğini Allah'tan alacağının farkındalığıyla görevini aynı iştiyak ve şevkle sürdürmesi gerektiği mesajını ifade etmektedir diyebiliriz. Neticede ayette daha önce geçen takva kavramı gereği de Allah'a karşı her daim derin bir sorumluluk duygusu içerisinde olmamız gerektiği çıkarımında bulunmuştuk. Allah'a karşı sorumluluğumuz, bizim üstlendiğimiz diğer görevlerdeki sorumluluğumuzda da umudumuzu kaybetmeden sabırlı olmak, kararlı olmak ve vazgeçmemek gerektiği mesajına götürmektedir.

[429] Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 11/5757.
[430] Tirmizî, İlim 19 45/48.
[431] Fâtır, 35/18.
[432] Er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, 20/237.
[433] Okuyan, "Hucurât Suresi 13. Ayet- Kuranokuyan.com".
[434] Okuyan, "Hucurât Suresi 13. Ayet- Kuranokuyan.com".

Allah, kullarının takva denen ruhî olgunluğu ve dinî duyarlılığa sahip olarak övgüye mazhar olmalarını ister. İşte bu süreçlerin her bir aşaması hem eğitimci hem de muhatap alıcı kesim için sorumluluk bilinci ile hareket edilmesini ve bu yolda azim, gayret ve sabır göstermelerini gerekli kılar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsan, yeryüzünde Yüce Allah'ın önem ve kıymet verdiği ayrıca bütün varlıklardan üstün kıldığı mükerrem bir varlıktır. İnsanoğlu, maddî ve manevî, bireysel veya toplumsal bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için kuşkusuz iletişime ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı insanın kendisini iletişimden soyutlaması mümkün görünmemektedir. Nitekim iletişim sayesinde insan kendi varlığının farkına varır ve bu durumu tüm varlık alanlarıyla paylaşmaktadır. İşte bu nedenle, Yüce Allah insana bir iletişim imkânı sunmaktadır. Hatta tenezzül buyurarak insan ile sözlü veya sözsüz bir şekilde iletişim kurmaktadır. Yüce Allah'ın yaratılan ile sözlü son iletişimi Kur'an ile gerçekleşmiştir.

Olgular dünyasında, özellikle içtimai hayatta Allah ve insan ilişkisi, tenezzülat-ı İlahiye'nin bir sonucudur. Allah, Kur'an ile insanlara hitap ederek, kuluna bu yolla derin hakikatleri bildirmektedir. Bu derin hakikate muhatap olan insanı muhtemel birçok müşkülattan kurtararak, mücerret ruhunu tekâmül ettirmektedir.

Günümüzde iletişim ve eğitim iki önemli unsur olarak görülmektedir. Nitekim etkili iletişimin olmadığı yerde sağlıklı bir eğitimin olması mümkün olmayacaktır. İletişim, özellikle eğitim ve öğretim için, eğitimci ve muhataplarının ilişkilerini tesis etmesi açısından anlamlı ve değerli bir olgudur. Dinî eğitimde verilmek istenen dinî bilgi, değer, inanç, tutum ve davranış gibi amaçları gerçekleştirmek adına sağlıklı ve olumlu iletişim kurabilmek son derece önem arz etmektedir. Hedefe doğru, eksiksiz ve müspet bir kazanım oluşturması açısından muhatabın ruhsal, bilişsel ve davranışsal durumu dikkate alınarak seçilen dilin biçimi, kanalın seçimi ve doğru beden dilinin kullanılması amaca ulaşmamızı kolaylaştıracak etkenlerdir. Bu noktada Yüce kitabımız Kur'an, insanın dünya ve ahiret hayatını kuşatacak evrensel mesajları ve hitapları ile insanın talim ve terbiye yolculuğunda bizlere rehberlik etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ortaya koymuş olduğu iletişim metotları ve yöntemleri insan hayatının tamamını kuşatmıştır. Söz konusu bu iletişim sistemi "görüşme, tanışma ve bilişme" anlamlarında kullanılan "teâruf" kavramıyla ifade edilmiştir. Yüce Allah'ın Kur'an'ı Kerim'de öğrettiği bu ilke ve yöntem bulunmadan insanın kurmuş olduğu iletişim ve ilişkiler başarısızlıkla sonuçlanır. Bu minvalde biz de çalışmamızda, "Ey insanlar!"

ayetleri özelinde Kur'an-ı Kerim'de yer alan iletişim unsurlarını, yöntem ve ilkelerini vahiy kültüründe değerlendirmeye gayret gösterdik.

Kur'an'da insanlarla iletişim kurulan yöntemlerden biri de hitaplardır. Söz konusu bu hitaplar, Allah'ın insanlara yönelik sözleri olup, beşeriyetle arasındaki en önemli iletişim şekillerindendir. Allah Kur'an'da, kullanmış olduğu bazı özel hitaplarla durumu daha da somutlaştırıp, muhataplarına bazı özel mesajlar bildirmektedir. Bu çalışma da herhangi bir coğrafya ya da belli bir tarihle sınırlı olmayan aksine yaratılmış tüm insanlığın hidayetine dair genel bir sesleniş olan "Ey İnsanlar" hitaplarının olduğu ayetler ile sınırlandırıldı. Bu ilahi hitaplar, din eğitimi ve dinî iletişim açısından değerlendirilmeye tabi tutuldu. Çalışmada, "Ey İnsanlar" hitabı, İslam çağrısının yayılış seyri esas alınarak, nüzul sırasına göre değerlenlendirildi.

Kur'an'ın anlaşılmasında en temel ve asıl kaynak yine Kur'an'ın bizatihi kendisidir. Bu sebeple onun ilk muhataplarının bulunduğu sosyo-ekonomik ortamın yapısı, içtimai hayatları, tarihi, toplumun genel kabulleri, düşünce yapıları, inançları ve hâkim kültürünün bilinmesi gibi birçok farklı dinamikleri bilmek, Kur'an'ı daha doğru anlama noktasında bizlere sağlam bir zemin sunmaktadır. Nitekim Kur'an, indiği dönemden bağımsız değerlendirilemez. Nüzul sürecinde olay ve olgulara binaen ilahi irade tarafından, insanlığın içinde bulunduğu şartlar ve ihtiyaçlar gözetilerek inmesi, hâle ve istikbale ışık tutması açısından önemlidir. Nitekim Kur'an'ın o dönemde tedricî olarak inmesi de vahyin dinî ilke ve prensiplerine uyma noktasında muhatap kitlenin kabullerini ve intibaklarını sağlaması içindir.

İnanan ya da inanmayan bütün beşeriyete yönelik genel bir hitap olan ve Kur'an'ı Kerim'in evrenselliğinin de bir göstergesi olan "Ey insanlar" hitabı ile alakalı müfessirler umum- husus noktasında farklı görüşler beyan etmektedirler. Bu hitap, Hz. Peygamberin dilinden tevatür yolu ile bütün insanlara hitap etmesi bakımından ilk muhataplardan sonraki insanları da kapsamaktadır. "Ey insanlar" hitabı hem Allah'a inanan ve iman dairesine girmişlere hem de inanmayan muhataplara yöneliktir. "Ey insanlar" hitabı anlam bakımından tüm insanlığa genel mesajlar içermektedir.

Kur'an'da "Ey insanlar" hitabının geçtiği ayetleri umum- husus noktasında değerlendirdiğimizde; Mekke döneminde nazil olan "Ey insanlar" hitabında altı ayetin

tüm insanlığa yönelik olduğu, iki ayetin hususiyet içerdiği ve o dönemin ilk muhataplarını ifade ettiği, son olarak da bir hitabın hakkında müfessirler tarafından herhangi bir görüş beyan edilmediği tespit edildi.

Medine'de nazil olan "Ey İnsanlar" ayetlerine gelince, yedi ayetin umumiyet ifade ettiği ve tüm beşeriyete dair bir hitap olduğu, dört ayetin hususilik içerdiği ve o dönemin ilk muhataplarına hitap ettiği tespit edildi.

Bu meyanda, belli bir sebebe bağlı olarak nazil olan ayetlerin, sebeplerinin hususi olması, o ayetlerin içermiş olduğu mesajların evrenselliğine (umumi olmasına) engel teşkil etmemektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in muhatap aldığı toplum, yalnızca Hz. Peygamber'in içinde bulunup birlikte yaşadığı toplum değil, onların özelinde kıyamete kadar gelecek bütün insanlık neslidir. Kur'an'ı Kerimde tekrar edilen "Ey İnsanlar!" şeklindeki hitaplar da bu durumu bize açıkça ifade etmektedir.

"Ey İnsanlar" hitapları özelinde Kur'an'ı Kerim'in farklı zaman ve mekânda çeşitli toplumlara ve muhataplara hitap etmesi; üslup ve ifadelerinin farklılaşmasına, anlatım şeklinin çeşitlenmesine ayrıca lafız-anlam bağlantısının da farklılaşmasına sebep olduğu görülmüştür.

İslam dininde iletişim, bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyerek sosyal ve ahlaki bakımdan insan ve toplumların omurgasını oluşturacak belirli hedef ve gayelere yönelten düzenli ve tutarlı bir iletişim sistemine sahip olduğu görülmüştür.

Kur'an, insanı her boyutu ile almakta, eğitsel ve iletişimsel manada da bireyin maddî ve manevî yönlerini beraber ve bütünsel olarak ele almaktadır. Kur'an'da verilmek istenen dinî bilgi, değer, inanç, tutum ve davranışları bireyde olumlu yönde ve kalıcı olarak hayata geçirebilmek için, bireyin iletişimsel ve eğitimsel edimlerinde bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alanlarını da uyarmaktadır.

Mahiyeti ve anlamı açısından "Ey İnsanlar" hitabını içeren Mekkî ayetler, dinin temeli olan tevhid düşüncesini muhataplarına vermeyi hedeflemekte; bireyde ferdî, ahlaki boyutta ilke ve prensiplerin oluşumuna zemin hazırlaması amaçlanmakta ve bireyin ilk olarak duyuşsal alanına hitap ettiği görülmektedir. Nitekim çağdaş iletişimin verileri de iletişimin duyuşsal alanda başladığını ifade eder. Bireyin iletişimde zihinsel ve

devinimsel alanlarının bilinç boyutunda kazanım sağlayabilmesi için, ilk olarak duyuşsal alanının harekete geçirilmesi ve aktif edilmesi gerekmektedir. Akabinde duyuşsal alandaki bu farkındalık ve uyarılmışlık hali ile dinî eğitim içeriği bireyde bilişsel alana geçebilmektedir. Bu etkileşimsel edimin akabinde bireyde kendine özgü düşünsel bir işleyişle dinî bilgi, duygu ve beceriler kazanılması için anlayış ve kavrayış seviyesine ulaşmayı hedeflediği görülmektedir. Kur'an'ın eğitim sürecinde, bireyin iletişimsel olarak aldığı zihinsel ve duyuşsal kodların tesir ve etkileri ile dinî davranış geliştirme boyutuna geçmeyi hedeflediği görülmektedir.

"Ey İnsanlar" hitabı özelinde Medenî ayetler incelendiğinde, bireyin genel manada bilişsel alanına hitap ederek davranışsal ve eylemsel manada bir değişim gerçekleştirmesini amaçlandığı görülmektedir. Bu ayetler incelendiğinde, daha uzun ifadeler kullanıldığı görülmekte ve direkt olarak mesajlarını muhatap kitleye ayrıntılı olarak açıkladığı görülmektedir. İlgili ayetlerde, insanî ilişkileri tahsis etme ve toplumsal düzeni sağlama hususunda bireylerin eylemlerine yönelik bir hitap olduğu görülmektedir. Nitekim ilgili Mekkî ayetlerle, bireyin duyuşsal seviyesi uyarılıp, hazır bulunuşluk hali oluşturulmasının amaçlandığı görülmüştür. Medine dönemindeki ilgili ayetlerde ise, direkt dinî bilgi verme, analiz etme, kavrama ve değerlendirme gibi zihinsel etkileri aktif hale getirmek için mesajlar ve hitapların varlığı görülmekle beraber, artık vahiyle birlikte öğrenilen bilgilerin yönlendirici gücü ile devinimsel karşılığını muhatap kitle üzerinde görmeye yönelik mesajlar içerdiği gözlemlenmektedir.

Genel olarak Mekkî olan "Ey insanlar" hitaplarını değerlendirdiğimizde, muhatabın dikkatini çekmeyi öncelediği görülmektedir. Onların kalplerini temizleme ve bu yönde bir olgunlaşmayı sağlamayı hedeflediği görülmekle beraber, bu amacı gerçekleştirmek için, ibret verici ve ikaz edici hitaplar, inzar ve tebşir metodu, misaller, sembolik ifadeler, veciz ve kısa ifadelerle muhataplarının manevî yönlerini uyardığı ve bu yönde bir uyanışı hedeflediği görülmektedir.

Mekke döneminde nazil olan ilgili ayetler, içinde bulunan itikadî konuları muhatap kitleye aktarmak için ilk olarak teorik boyutta aktarım yaptığı görülmekle beraber, ekseriyetle muhatapların ahlaki yönüne hitap ettiği görülmektedir. Bu ayetlerin iletişim dilini değerlendirdiğimizde ise, muhatabına karşı daha keskin bir dil kullandığı; uyarı ve ikazlar yaparak muhatabı ikna etme ekseninde farkındalık ve etki oluşturmaya yönelik

nasihatvari icaz bir üslup kullanıldığı görülmektedir. O halde Mekke dönemindeki eğitim, henüz iman dairesine girmemiş veya inanç noktasında sağlam bir temeli olmayan bireyler için öngörülen eğitime örneklik teşkil etmektedir diyebiliriz.

Medine'de nazil olan ilgili ayetleri değerlendirdiğimizde ise, Mekke'de akidevî kaidelerin muhatap kitleye aktarılmasının akabinde Medine'de ilahi düzenin tesis edilmesi için pratiğe ve eyleme yönelik bir değişim ve gelişimin hedeflendiği; genel manada içtihadî kuralların ortaya konulduğu ve ahkâm konularının işlendiği bir döneme tekabül etmektedir. Yüce Allah'ın insanlardan murat ettiği yaşama ve toplum ideolojisine uygun bireyler inşa etme amacına mutabık, muhatap kitlede bilinçlerin bütünsellik arz edecek şekilde harekete geçmesine öngören üslubu ile daha anlaşılır, sade, sakin ve yumuşak bir dil kullanıldığı görülmektedir.

Mekke'de nazil olan "Ey insanlar" hitabı ile başlayan ayetlerin genel değerlendirmesi şu şekildedir:

- ✓ Din eğitimi ve dinî iletişime muhatap olan hedef kitlenin din adına hiçbir şey bilmemesi ya da okuma-yazma hususlarında bilgisinin eksik ya da az olması ilahi mesajın öğretilmesine ya da muhatap kitlenin bu durumu kavramasına bir engel teşkil etmediği görülmektedir.
- ✓ Din eğitimcileri, ilahi mesajın buyruklarını başkalarına aktarmadan önce, muhatap kitleye vermek istediği dinî duygu, düşünce, bilgi gibi aktarmak istediği ilahi mesajın gerçek olduğuna aklen, kalben ve ruhen inanması, çağrısının kendi içinde netleşmiş olması ve ona kesin kanaat getirmesi gerekmektedir.
- ✓ İletişimde kararlılık ve tedricilik ilkelesinin paralel işlemesi ve bu aşamada da din eğitimcilerinin iyi bir örneklik gösterebilmesi gerekmektedir.
- ✓ Kaynak konumunda olan din eğitimcilerinin içsel iletişiminin gelişmiş düzeyde olması gerekmektedir. (Kişinin kendi özü ile barışık olması ve kendini tanıyıp, farkında olması dinî iletişimde beklenilen amaçların gerçekleştirilmesi hususunda pozitif bir katkı sağlaması açısından önemlidir)
- ✓ Muhatap kitlede ilk olarak duyuşsal alanına bir etki oluşturulmaya çalışıldığı görüldü. Nitekim duyuşsal alan; duyarlılık, inanç, tutum, ilgi gibi içsel davranışları içermesi ve dinî eğitimin ilk basamakları olması sebebiyle önemlidir.

- ✓ Muhatap kitlenin ilgisini iletilmek istenen mesaja yöneltmek amacıyla "Soru-cevap metodu" kullanıldığı görülmüştür. Bu metotla bireylerin hakikatlere karşı zihinleri diriltmek amacıyla bilişsel alana bir uyarı yapıldığı görülmekte ve akabinde dinî mesaj ya da telkin aktarımı yapıldığı görülmektedir.
- ✓ "Mukayese ilkesine" yer verildiği görülmektedir. Mukayese ilkesinin ile; eserden müessire, parçadan bütüne doğru dolaylı bir karşılaştırma yapılarak bireylerde farkındalık oluşturulmak istenmektedir. Bireye hatırlatma ve tefekküre yönlendirme yapılarak düşünsel(bilişsel) alanın aktif edilmesi amaçlanarak; aşamalı bir eğitim metodu uygulandığı görülmektedir. Nitekim parçadan bütüne doğru gidildikçe, zihin daha fazla netleşir ve berraklaşır, bu şekilde kurulan bir dinî iletişim, dinî ileti ve mesajların daha kolay anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.
- ✓ Muhatap kitleyi dinî telkinlere kapatacak olan her türlü arızadan korunması için "Terhib ilkesinin" kullanıldığı görülmüştür. Bu metodun akabinde ise, yapılan uyarının iyice anlaşılması ve zihinlerde netlik kazanabilmesi için de tekrar metoduna başvurulduğu görülmüştür.
- ✓ Dinî iletişimde mesajları anlama ve algılama aşamalarında daha açık hale gelmesine sebep olması sebebiyle, soyut olan dinî hakikatleri somutlaştırmak adına "Temsili ve Tasvir metodunun" kullanıldığı görülmektedir.
- ✓ Din eğitimcileri dinî telkinlerini yaparken, alıcı konumundaki bireylerin her veçhesine hitap edecek şekilde "özendirme, sakındırma ve öğüt metodunu" dengeli ve tutarlı ölçüde muhatap kitleye aktarması gerektiği ifade edilmiştir.
- ✓ Dinî iletişime temel teşkil edebilecek olan "muhataba değer verilmeli ve muhataplar arasında ayrım yapılmamalı" ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.
- ✓ Dinî iletişimin herkese düşünebilme ve fikir üretebilme hakkını sağlaması ve ayı zamanda dinî iletişimin akla ve muhakemeye önem vermiş olması esaslarının bulunduğu görülmektedir.
- ✓ Dinî iletişimin veya dinî tebliğin, muhatabın durumuna binaen "ferde ve şahsa özel olması" ilkesinin mevcut olduğu görülmektedir.
- ✓ Dinî iletişimde, bireyin, bireysel gelişimini ve sorumluluğunu öncelemek gerektiği vurgulanmakta ve muhatabın ilk olarak potansiyel değerlerinin açığa

çıkması için, bireysel formasyonuna da ehemmiyet verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

- ✓ Dinî iletişimde, kaynak konumunda olan din eğitimcilerinin bilgi, donanım ve nitelik bakımından yetkin ve güncel olmasına vurgu yapılmaktadır. Bu durum hedef pozisyonundaki bireylerin, kaynağa karşı olumlu ve pozitif bir algı oluşturmasını ve mesajın hedefe ulaşması aşamasını da desteklemesi, aynı zamanda verimi arttırması açısından önemli olduğu görülmüştür.

Medine'de nazil olan "Ey insanlar" hitabı ile başlayan ayetlerin genel değerlendirmesi şu şekildedir:

- ✓ Muhatap kitleyi kuşatacak, bütünsellik içeren bir dil kullanımının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.
- ✓ Muhatap kitlenin dinî hakikatlere rağbetlerini attırmak için" Terğib ve Terhib" yönteminin dengeli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.
- ✓ Kulluğun teşekkül süreci olan; bilmek, anlamak, birlemek ve ibadet etme süreçlerini kademeli olarak muhataba aktarılmasının uygun olduğu ifade edildiği görülmektedir. O halde, muhatap kitlenin durumu gözetilerek önecilikleri tespit edilmek suretiyle, tedricî bir din eğitimin olması gerektiği ifade edilmektedir.
- ✓ Dinî iletişimde "İltifat" sanatının kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Söz konusu bu sanatın, anlatımdaki monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini çekmek gibi amaçlarla yapıldığı görülmektedir.
- ✓ Din eğitimcilerinin iletişimlerinde ümit verici ve iyimserlik telkin edici bir tarzı benimsemeleri gerektiğini de vurgulanmaktadır.
- ✓ Din eğitimcileri için, kolaylaştıran, sevdiren tutum ve davranışlarda bulunulması gerektiğini vurgulanmaktadır.
- ✓ Din eğitimi ve dinî iletişimde "İtidal ilkesinin" gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İslam dininde ilim, tutum ve davranışlar belli kurallar bütünlüğü ve sınırları içinde, insan fıtratına münasip şekilde mutedil düzeyde benimsenip uygulanması, ifrat ve tefrit ölçülerine götürülmemesi istenmektedir.

- ✓ Aynı öz ve cevherden yaratılan insanların birbirlerine üstünlüğünün olmadığı ve aralarında hiçbir farkın olmadığı belirtilerek; muhataba değer verilmesi, eşit muamele bulunulması ve ayrımcılık yapılmaması hususunda vurgu bulunmaktadır.
- ✓ Dinî iletişimin fert ve toplum boyutunda bir sorumluluk düzeni içerisinde olması gerektiği vurgulanmaktadır.
- ✓ Dinî iletişimde başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için muhatap kitleyle ve bireylerle iletişime giren kaynağın güvenilir olması gerektiği ifade edilmektedir.
- ✓ Dini anlatmakla sorumlu olan kimselerin dini öğretmeye ehil olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda dinî iletişimde mesajın kolay anlaşılacak şekilde düzenlenmesi ve iletilen mesajın açık, net ve anlaşılır olması gerektiği vurgulanmaktadır.
- ✓ Dinî iletişimde muhatap kitle içerisinde; Hakk'a karşı gelen, her türlü kusal değeri unutan ve inkâr eden şahsiyetlere "terğib ve terhib" yönteminin kullanıldığı görülmektedir.
- ✓ Bir din eğitimcisinin mesajını kodlarken, mesajın ve konunun bağlamına uygun bir şeklide "tasvir ve temsil metodunu" kullanılmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.
- ✓ Dinî iletişimin tüm aşamalarında aceleci olunmaması gerektiği mesajı vurgulanmaktadır. Nitekim eğitimde, öğrenme aşaması sabırla, sebat ve istikrarla inşa edilmelidir.
- ✓ Dinî iletişimde, aklî muhakemeleri kısıtlayan ve engelleyen önyargılardan ve alışkanlıklardan sıyrılmaya dair bir ikaz olduğu da görülmektedir. Din eğitimcileri, muhatap kitleye bilişsel farkındalık kazandırmayı hedefleyerek, ön yargıları bertaraf edebilmek için kararlı bir tutum sergilemelidir vurgusu bulunmaktadır.
- ✓ Kur'an, Farklı ırk, millet, etnik grup ve sosyal statülere mensup olmanın üstünlük sebebi olarak algılanmasını reddetmektedir. Bu durumu farklı etnik grup ve kimliklerle tanınıp tanışmaları, kaynaşmaları ve yardımlaşmaları adına "ortak değerler ilkesi" ile çözümlediği görülmektedir.

Kur’an’ın iletişim usulüne dair bir diğer önemli husus ise, iletişimin doğrusal, mekanik ve tek yönlü olmadığıdır. Bu hususta, Kur’an’ın öngördüğü dinî iletişim, karşılıklı etki ve tepki sürecinin paralel bir şekilde işlediği, karşılıklılık esasına dayalı, etkileşimli olarak devam ettirilmesini öngören mesajlar içerdiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda, ilgili ayetlerin zaman, zemin ve muhatap farklılıklarının değişmesi ile iletişim diline yansıyan şekline değinmenin yanı sıra bu ayetlerin, vahyin evrensel ve kuşatıcı dili ile muhataplarına ne gibi mesajlar verdiği ve ne gibi öğretilerde bulunduğunu ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKLAR

Abdullatif, Hamza. *el-İ'lâm fî Sadri'l-İslam*. 1 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikr Arabî, 1. Basım, ts.

Açıköz, H. Mustafa. *İletişim Felsefesine Giriş*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2. Basım, 2003.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Akalın, Şükrü Haluk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 11. Basım, 2011.

Akbulut, Eyyüp. *İletişime Giriş*. 1 Cilt. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 1. Basım, 2017.

Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 2011.

Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, 2022.

Arslanoğlu, İbrahim - Duman, Ekrem Ziya. *İnsan İlişkileri ve İletişim*. ed. İbrahim Arslanoğlu. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2018.

Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

L. Wittgenstein Tractatus Logico - Philosophicus. çev. Oruç Auroba. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2006. https://www.academia.edu/30133031/L_Wittgenstein_TRACTATUS_LOGICO_PHILOSOPHICUS

Aydın, Ali Rıza. "İnanma İhtiyaci ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri" 3 (2009), 88-99.

Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 15. Basım, 2022.

Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitim Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 3. Basım, 2019.

Aydın, Mustafa vd. *Kur'an ve Çağımız*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2010.

Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 3. Basım, 1997.

Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları, ts.

Bakırcıoğlu, N. Ziya. *Yunus Emre Dîvânı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 8. Basım, 2022.

Bayraklı, Bayraktar. *Din ve İletişim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, ts.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2001-2013.

Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 3. Basım, 1997.

Bor, Adil. *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2017.

Bruno, Frank Joe. *Psikoloji Tarihine Giriş*. çev. Nesrin Hisli. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982.

Buhârî, İsmâîl b. İbrâhîm. *El-Câmi'u's-Sahîh*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2020.

Cebeci, Suat. *Dinî İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

Cemâlî, Muhammed Fâzıl. *Kur'an'a Göre Eğitim Felsefesi*. çev. Ahmed Serdaroğlu - Rahmi Özer. İstanbul: Özdemir Basımevi, ts.

Cereci, Sedat. *İletişim Kurmak İnsan Olmaktır*. İstanbul: Metropol Yayınları, 2002.

Cereci, Sedat. "İnsan Biyolojisinin İletişim Refleksleri" 14 (2009), 12.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 28. Basım, 2016.

Certel, Hüseyin. "Din İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2008).

Cevizci, Ahmet. *Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayıncılık, 1. Basım, 2010.

Ceyhan, Mehmet Akif. "Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy". *Kader* 16/2 (31 Aralık 2018), 347-372. https://doi.org/10.18317/kaderdergi.455271

Ceyhan, Mehmet Akif. *Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.

Cilacı, Osman. "Dua". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/dua

Cooper, Ken. *Sözsüz İletişim*. çev. Tunç Yalkı. İstanbul: İlgi Yayıncılık, 1985.

Cora, Mustafa. "Kur'an Muhtevâsı Açısından Niyet ve Önemi". *Kesit Akademi* 23 (2020), 198-236.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan İnsana*. İstanbul: Kronik Kitap, 64. Basım, 2021.

Cürcânî, Abdülkâhir el-. *Esrâru'l- Belâğa*. ed. Hellmut Ritter. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1954.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Ta'rifat*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1977.

Çalışkan, Adem. "Üslûp ve Üslûp bilim Üzerine: İlk Belirlemeler" 7/34 (2014), 29-52.

Çalışkan, İsmail. "Kur' an Nüzulünün Mekke Dönemi". *Kur' an Vahyinin Mekke Yillarinda Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşasi*. ed. Mesut Okumuş. 257-274. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Çamdibi, Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2003.

Çelebi, İlyas. "Şeytan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/seytan

Çelik, Halil - Badem, Mustafa. "Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı Bakımından: Kur'ân'ın Nüzûl Ortamı ve Nüzûl Süreci". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi* 16 (2022), 83-112.

Çelik, Ömer. *Kur'ân'ın Muhatapları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Basım, 2021.

Çelik, Ömer. *Tersîr Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Çelik, Ömer. *Teşbih, Temsil ve Tasvir Işığında Kur'ân'da İnsan*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2010.

Demiray, Uğur (ed.). *Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları, 1. Basım, 2008.

Demirci, Muhsin. *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.

Dîneveri, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-. *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*. ed. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire, ts.

Doğan, Ayşe Müge. *Duygusal Boyutlar Kuraminin Sinirsel Terapilerde Olasi Kullanim Alanları*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Doğan, Recai - Remziye Ege (ed.). *Din Eğitimi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2019.

Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, 1994.

Durmuş, İsmail. "Üslûp". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/uslup

Ebû Hayyan. *Bahrü'l-Muhit*. Daru'l-Kütübü'l-İlm,yye, 2010.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecazü'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.

Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitâbiyât, 1. Basım, 2001.

Ebü' l-Ferec. *Zâdü' l-Mesir fi İlmi' t-Tefsîr*. Beyrut: Daru'l-İbn'i Hazm, 1. Basım, 2015.

Ebüssuûd. *İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm*. Beyrut: Daru'l İhya-i Tûrâsi'l-Arabî, 1431.

Eflatun. *Sofist*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1997.

El-Âlûsî, Mahmûd Şihâbuddin. *Rûhu'l- Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2015.

El-İsfehânî, Râgıb. *Müfredât*. Daru'l-Kâlem, 2. Basım, 2020.

Erbaş, Ali. "Melek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/melek

Erdoğan, İrfan. *İletişimi Anlamak*. Ankara: Erk Yayınları, 2011.

Ergin, Akif. *Eğitimde Etkili İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 8. Basım, 2020.

Er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l Turasi'l-Arabi, 1. Basım, 2008.

Er-Râzî, Fahruddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*. ed. Ahmet Hikmet Ünalmış. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2. Basım, 2002.

Ertekin, İrfan vd. "Theories of Organizational Communication". *The Turkısh Onlıne Journal Of Desıgn Art And Communication* 8/2 (01 Nisan 2018), 297-311. https://doi.org/10.7456/10802100/011

Es-Sa'lebî, Ebu İshak. *El-Keşf ve'l- Beyân 'an Tefsîri'l-Kurân*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.

es-Sâmarrâî, Fadıl Salih. *Alâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyanî*. Beyrut: Dar'ûl'l-İbn'i-Kesir, 1. Basım, 2020.

Et-Teftâzânî, Sadeddîn. *Şerhu'l-Akâid*. 1 Cilt. Pakistan: Al-Bushra, 1. Basım, 2018.

Fazlurrahman, Malik. *Ana Konularıyla Kur'ân*. 1 Cilt. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 1. Basım, 1999.

Galâyînî, Muhammed. *Vesâilu'l-İlam ve Eserûha fî Vahdeti'l-ümme*. 1 Cilt. Cidde: Daru'l-Minare, 1. Basım, 1985.

Gönenç, E. Özgür. "İletişimin Tarihsel Süreci". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 28 (16 Ocak 2012). https://doi.org/10.17064/iüifhd.78770

Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2019.

Gümrükçüoğlu, Süleyman. *Kur'an'da İletişim Dili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Gümrükçüoğlu, Süleyman. *Kur'an'da İletişim Dili*. İstanbul: Nesil Yayın Grubu, 2014.

Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002.

Gündüz, Turgay. *Kur'an'da Korku Motifi*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2004.

Güngör, Nazife. *İletişim/ Kuram ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Basım, 2013.

Güngör, Nazife. *İletişime Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 7. Basım, 2021.

Gürses, İbrahim. "Önyargının Nedenleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2005), 143-161.

Güven, Bülent (ed.). *Eğitimde İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları, 2. Basım, 2016.

Güz, Nükhet. "İletişim Süreci ve Temel Ögeler". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* 7 (14 Mart 2012). https://doi.org/10.17064/iüifhd.14934

Hacımüftüoğlu, Esra. *Kur'ân'ı Kerim'in İrşad Üslubu*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2013.

Hall, Edward T. vd. "Proxemics [and Comments and Replies]". *Current Anthropology* 9/2/3 (1968), 83-108.

Hasan Mahmut Çamdibi. *Din Eğitiminde İman ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

Hasîrizâde Elif Efendi. *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kurân*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 1. Basım, 2015.

Hülagu, Orhan. *Farâbî ve İbnî Haldun'da Devle Düşüncesi*. İstanbul: Kırkanbar Yayınları, 1999.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, ts.

İbn Arabî, Muhyiddin - Konuk, Ahmed Avni. *Muhyiddîn İbnu'l Arabî Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. Tunus: ed-Dârut-Tûnusiyye, 1. Basım, 1984.

İbn Kesîr, Ömer. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*. 4 Cilt. Dimaşk: Dar'ûl'l-İbn'i-Kesir, 1. Basım, ts.

İbn Manzûr. *Lisânül'l-Arab*. 25 Cilt. Beyrut: Daru-Sadır, 1. Basım, 2010.

İmam Gazâli. *Dil Belâsı*. çev. Muhammed Hakan Öner. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Basım, 2010.

İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 3. Basım, 2019.

İnceoğlu, Metin. *Tutum Algı ve İletişim*. Ankara: Elips Kitap, 1. Basım, 2004.

İplikçi, Handan Güler. "İletişimde Temel Modeller ve Kitle İletişim Modelleri" 7/2 (2015), 15-25.

İsfahânî, Ebû Nuaym. "Hilyetü'l-evliyâʾ ve tabakâtü'l-asfiyâ". Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Basım, 1992.

İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredât*. çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.

İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an' Anlama Yöntemi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2014.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 1975.

Kaplan, Metin - Hocaoğulları, Yasemin. *Duygusal sermayenin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi*. Dilkur yayıncılık, 2020. http://acikerisim.nevsehir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11787/1769

Karaağaç, Günay. *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2005.

Karakaş, Vehbi. *Nasıl Bir Din Eğitimi Din Eğitiminde Peygamber Modeli*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Koşullandirma Yoluyla Öğrenme". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 3 (2005), 57-71.

Kattân, Mennâ' Halil. *Mebâhiss fî ʿUlûmi'l-Kurʾân*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 35. Basım, 1998.

Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hitabet

Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları, 1. Basım, 1998.

Kaya, Remzi. “Kur’an’da Hz. Peygamberin Beşer Ve Ümmi Oluşu” 11/1 (2002), 29-52.

Kayaalp, İsa. *Eğitimde İletişim Dili*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2002.

Kılavuz, Ahmet Salim. “Cin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/ahmet-saim-kilavuz

Kılıç, Mahmut Erol. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 1. Basım, 2012.

Kılıç, Veysel. *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayınları, 1. Basım, 2002.

Kirmânî, Şemseddin. *El-Kevâkibü’d-Derârî fî Şer’i Sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Daru’l-İhyâ’i-t-Turâsi’l-Arabî, 1. Basım, 1937.

Koca. “Helâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/helal

Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2016.

Koç, Ahmet. *Kur’an’da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 1995.

Köylü, Mustafa - Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar, 8. Basım, 2017.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *El-Câmi’ li -Ahkâmi’ l- Kurân*. Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2013.

Kurtubî,Muhammed. *El-Câmiʿ li-Ahkâmi’l-Kurʾân*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2013.

Kutluer, İlhan. “Düşünme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/dusunme

Kutluer, İlhan. “İnsan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/insan

Kutub, Muhammed. *Kur’ân’ı Nasıl Okuyalım?* İstanbul: İşaret Yayınları, 10. Basım, 2010.

Lazar, Judith. *İletişim Bilimi*. çev. Cengiz Anık. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 2001.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te’vîlâtü’l Kur’an Tercümesi*. çev. İbrahim Tüfekçi - Yusuf Şevki Yavuz. 9 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Teʾvîlâtü’l-Kurʾân*. İstanbul: Mizan, 2006.

Mâtürîdî es-Semerkanî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te’vîlâtü’l- Kur’an Tercümesi*. çev. İbrahim Tüfekçi - Yusuf Şevki Yavuz. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.

Mertoğlu, M. Suat. “Ümmî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ummi

Metin Işık. *İletişim Bilimine Giriş*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2. Basım, 2018.

Mevdûdî. *Tefhîmü’l-Kur’ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1997.

Mısırlı, İrfan. *Genel ve Teknik İletişim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 9. Basım, 2017.

Mustafa Öztürk. *İlahi Hitabın Tefsiri*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2020.

Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 1. Basım, 2016.

Nesefî, Ebu'l-Berekât. *Medârikü't-Tenzil*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1. Basım, 2020.

Nesefî, Ömer. *et-Teysîr fî-tefsîr*. İstanbul: Lubab Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, ts.

Okçu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Basım, ts.

Okumuş, Mesut. "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine".

Okumuş, Namık. "Din Eğitim-Öğretimi Özgür Bireylerin Yetiştirilmesinde Etkin Bir Rol Üstlenebilir Mi?" *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (13 Şubat 2015), 213-288. https://doi.org/10.18317/kader.97150

Okuyan, Mehmet. "Fâtır Suresi 15. Ayet - Kuranokuyan.com". Erişim 21 Mart 2024. https://www.kuranokuyan.com/35-fatir-suresi-15-ayet

Okuyan, Mehmet. "Hucurât Suresi 13. Ayet - Kuranokuyan.com". Erişim 31 Mart 2024. https://www.kuranokuyan.com/49-hucurat-suresi-13-ayet

Okuyan, Mehmet. "Lokmân Suresi 33. Ayet - Kuranokuyan.com". Erişim 24 Mart 2024. https://www.kuranokuyan.com/31-lokman-suresi-33-ayet

Okuyan, Mehmet. "Neml Suresi 16. Ayet - Kuranokuyan.com". Erişim 24 Mart 2024. https://www.kuranokuyan.com/27-neml-suresi-16-ayet

Okuyan, Mehmet. "Yûnus Suresi 108. Ayet - Kuranokuyan.com". Erişim 24 Mart 2024. https://www.kuranokuyan.com/10-yûnus-suresi-108-ayet

Orhon, E. Nezih - Ufuk Eriş (ed.). *İletişim Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 1. Basım, 2012.

Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2005.

Öğüt, Salim. "Dilsiz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/dilsiz

Önkal, Ahmet. "Hz. Peygamber'in Ümmiliği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), 249-262.

Öz, Ayhan. *Din Eğitimi ve Birey Oluşun İmkanı*. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2. Basım, 2020.

Özcan Köknel. *İnsanı Anlamak*. İstanbul: Altın Kitaplar, 5. Basım, 1994.

Özdemir, İlker - Işık, Sefer Yetkin. *İletişim ve Eğitim*. Adana: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2022.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 25. Basım, 2012.

Ramazan Altıntaş. *İslam İnsanı*. İstanbul: Suffe Yayınları, 2005.

Rohn, Jim. *Hayat Bulmacasının Beş Ana Parçası*. çev. Nelda Bayraktar. Arıtan Yayınevi, 2005.

Rumî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-İ Şerif*. çev. Veled Çelebi İzbudak. 12 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2004.

Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2021.

Sadan, Hamza. "Kur'an'da İç İletişim". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10/5 (2023), 1690-1712.

Saraçoğlu, Ece. "İnsanın Zaman Deneyiminin Fizyolojik ve Psikolojik Temelleri". *Humanıtas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (15 Ekim 2021), 235-252. https://doi.org/10.20304/humanitas.950911

Hz. Yâ'kûp Füsûsu'l-Hikem 8. çev. Cemâlnur Sargut. İstanbul: Nefes Yayıncılık, 1. Basım, 2016.

Semerkandî, Ebu'l-Leys. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Kerîm*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 2014.

Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi, 12. Basım, 2005.

Serhat Ulağlı. *Kişiler Arası İletişim*. Motto Yayınları, 1. Basım, 2018.

Serhat Ulağlı. *Toplumsal İletişim Dili Olarak Kimlikler*. İstanbul: Motto Yayınları, 1. Basım, 2020.

Sert, Abdullah. *Kur'an-ı Kerim'de "Ya Eyyühennas (Ey İnsanlar)" Hitabı Olan Âyetlerin Tahlili*. Kastamonu Üniversitesi, 2019.

Seyyid Kutub, İbrâhîm b. Hüseyn eş-Şâzilî. *Fî Zılâli'l-Kurʾân*. Kahire: Daru'ş-Şuruk, 1968.

Suat Cebeci. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı., 2005.

Sûyûtî, Celâlüddîn. *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*. Darû't-Tâkva, 2004.

Sûyûtî,Celâlüddîn. *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kûr'ân*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2015.

Şadi Eren. *Kur'an Işığında Beden Dili*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.

Şahin, Hatice. *Kur'ân'da "Takvâ" Kavrami*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Şahin, M. Süreyya. "Cin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/cin

Şahinoğlu, Seyfullah. *Eğitimde Holistik (bütünsel) Yaklaşim Ve Din Eğitimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Şengül, Murat - Yalçın, Süleyman Kaan. "Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Rolü ve İşlevleri". *Turkish Studies* Volume 2 (2007), 749-769.

Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak. *Kelam*. 1 Cilt. Konya: Tekin Kitabevi, 9. Basım, 2016.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*. Beyrut: Dar'u İbn'i Hazm, 2013.

Tan, Aysel. “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Duygu-Akıl İlişkisi”. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/6 (19 Şubat 2021), 21-45.

Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2011.

Tatcı, Huriye (ed.). *Yunus Emre Divan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2021.

Topaloğlu, Bekir. *Mâtüridiyye Akaidi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2005.

Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2012.

Tuncer, Faruk. *Tenâsüb İlmi Açısından Kur’an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*. İzmir: Akademi Yayınları, 2. Basım, 2013.

Turan, İbrahim - Bayramali Nazıroğlu (ed.). *Din Eğitimi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2020.

Tutar, Hasan. *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 5. Basım, 2022.

Tutar, Hasan - Yılmaz, M. Kemal. *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 5. Basım, 2005.

Tümer, Günay. “Din”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/din

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2005.

Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.

Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.

Uludağ, Süleyman. “Hitap”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hitap--tasavvuf

Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/takva

Vâhidî, Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü’n-Nüzul*. Beyrut: Dar’u İbn’i Hazm, 1. Basım, 2018.

Watzlawick, Paul vd. *Une logique de la communication*. Paris: Seuil, 1974.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidâyet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hidayet

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahiy”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/vahiy

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini ve Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Orhan Ofset, 2011.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1989.

Yıldırım, Muhammet Emin. *Vahyi Hayata Taşımak*. İstanbul: Kalem Yayınları, 3. Basım, 2005.

Yıldırım, Suat. *Anahatlarıyla Kur’an’ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2011.

Yıldız, Mustafa. *Dil ve Kimlik*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 1. Basım, 2017.

Yurdagür, Metin. "Tesbih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/tesbih--allah

Yusuf el-Karadâvî. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 4.Baskı., 2018.

Yüksel, Aysun (ed.). *İletişim Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, 4. Basım, 2009.

Yürük Kayapınar, Pınar. "İletişimde Geri Besleme Sürecinin Önemi". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* Mart (2017).

Zemahşerî, Ebu'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmî. *el-Keşşâf*. ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.

Zerkeşî, Bedreddîn. *El-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*. 1 Cilt. Kahire: Daru'l-Hâdîs, 1. Basım, 2018.

Zeyyat Sabuncuoğlu. *Örgütlerde İletişim*. İstanbul: Arıkan Yayınları, 2008.

Zıllıoğlu, Merih. *İletişim Nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi, 5. Basım, 2014.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân*. Kahire: Daru'l-Hâdîs, 1. Basım, 2017.